

SOCIOEKONOMICKÉ ZMĚNY REGIONŮ ČESKÉ REPUBLIKY

SBORNÍK SEMINÁRNÍCH PRACÍ

Brno 2013

OBSAH

Vývoj pohraničního režimu po roce 1989 na Jižní Moravě – L. Klučka	4
Suburbanizace na příkladu obce Říčany – M. Čapek	10
Rezidenční segregace na příkladě přerovských romů – J. Otáhal	18
Transformace bytového fondu a bydlení po roce 1989 – K. Kleinwächterová	23
Vývoj porodnosti a věkové struktury obyvatelstva ČR po roce 1989 – J. Hrabala	30
Proměny základních demografických charakteristik JMK v letech 1991-2011 – L. Uhlíř	38
Druhý demografický přechod během transformačního období v kraji Vysočina – O. Procházka	46
Demografické změny po roce 1989 v ČR a Českolipsku – M. Nožička	54
Vývoj sňatečnosti v ČR po roce 1989 – M. Kvítková	63
Vývoj sebevraždnosti v ČR od roku 1985 – I. Honsnejmanová	74
Socioekonomické změny v cestovním ruchu po pádu železné opony – P. Lavická	85
Porevoluční změny v cestovním ruchu na jižní Moravě - obecný vývoj a případová studia Znojemska – G. Novotný	97
Zadluženost územních samosprávných celků v ČR (vývoj po roce 1989) – B. Keclíková	106
Změny ve financování dopravní obslužnosti – D. Prymš	114
Vývoj dopravy v ČR po roce 1989 – T. Ptáček	121
Vývoj letecké dopravy na území České republiky po roce 1989 – L. Báča	129
Vývoj maloobchodu v Jihomoravském kraji po roce 1989 a jeho současné trendy – M. Sedláček	138
Transformace maloobchodu v ČR a vývoj v Chrudimi po roce 1989 – B. Mařátková	144
Silicon Hill – Brno, středoevropské centrum IT a HT průmyslu a služeb, fikce nebo skutečnost? – P. Kašpar	152
Socioekonomický odraz rozpadu ČKD Blansko v blanenském regionu – D. Žáková	159
Dopady těžby v okrese Karviná – M. Nešporek	164

Situace na trhu práce v Plzeňském kraji v roce 2011 – T. Kubíček	174
Postavenie českých žien na trhu práce a v domácnosti - včera a dnes – L. Kolláriková	183
Vývoj energetického průmyslu v ČR po roce 1989 – M. Altmannová	192
Transformace cukrovarnického průmyslu v ČR – L. Hlavinka	202
Transformace sklářského průmyslu na Valašsku a Zlínsku – L. Soukalová	210
Transformace průmyslu na Broumovsku po roce 1989 – J. Špaček	219
Vývoj průmyslových zón v kraji Vysočina – M. Kolman	228
Transformace průmyslu po roce 1989 v Bystřici nad Pernštejnem a okolí – L. Císař	238
Transformace průmyslu v okrese Žďár nad Sázavou po roce 1989 – Z. Kundera	247
Průmysl na Třebíčsku po roce 1989 a v současnosti – V. Rous	260
Případová studie: Všetuly – J. Dujka	266

Vývoj pohraničního režimu po roce 1989 na Jižní Moravě

Bc. Lukáš Klučka

1 Úvod

Pohraniční režim odjakživa ovlivňoval strukturu a fungování pohraničního regionu. Pohraniční režim můžeme chápat jako souhrn zvláštních předpisů týkajících se státního území bezprostředně přiléhajícího k státní hranici. Zahrnuje jednak mezinárodní dohody sousedních států, upravující například udržování hranic, určení cest pro přechod hranic, celní a pasovou kontrolu, jednak vnitrostátní předpisy, upravující způsob ochrany státních hranic, přestup hranic, vstup do pohraničního území, pobyt v něm, apod.

Škála vlivů hranice na region je velmi široká. Od pozitivních vlivů, kam můžeme zařadit například difúzi inovací, až po zcela negativní vlivy, kam patří absolutní izolace z dob železné opony. Všechny tyto vlivy se do pohraničních regionů promítají a nechávají v nich různě zřetelné strukturální stopy.

Velmi problematická je i otázka vymezení hloubky pohraničního regionu. K vymezení hloubky pohraničního regionu lze přistupovat z mnoha pohledů a i při využití jednoho přístupu se hloubka pohraničí může v různých částech republiky výrazně lišit. Jako jeden z příkladů lze uvést hloubku hraničního pásma zřízeného mezi lety 1951 – 1989. To se velice lišilo v závislosti na geografických podmínkách. Například na Šumavě, kde byla velká část obyvatel vysídlena a navíc zde krajinu tvořily převážně rozsáhlé lesy, mělo hraniční pásmo hloubku přes 10 km, zatímco na jižní Moravě, kde sice rovněž došlo k vysídlení, nicméně bylo nezbytné zachovat zemědělskou produkci, a proto nedošlo k tak masivnímu vysídlení a hloubka hraničního pásma se zde pohybovala okolo 3 km.

Dalším výrazným faktorem ovlivňujícím situaci v pohraničí je velmi vysoká dynamika vývoje pohraničního režimu. Vezme-li v potaz, že za necelých 100 let, formální existence státní hranice došlo k velkému množství velmi dramatických změn, které s prakticky okamžitou účinností život v pohraničí zcela změnily, je zřejmé, že důsledky takovýchto náhlých a intenzivních změn jsou stále patrné.

2 Historické souvislosti

Jak bylo nastíněno v úvodu, pohraniční režim se v jihomoravském pohraničí velmi dynamicky měnil. Pro pochopení současného stavu je nezbytné analyzovat dlouhodobý vývoj přístupu ke státní hranici a popsat konkrétní historické souvislosti.

2.1 Období první republiky (1918-1938)

Rok 1918 byl ve středoevropském regionu rokem velkých změn. Vzniká nová Československá republika a armáda postupně obsazuje pohraniční území, na několika místech dokonce dochází k ozbrojeným konfliktům.

Na Jižní Moravě je situace ještě složitější. Část pročeských obcí totiž leží na území Dolního Rakouska. Rakouskými Valticemi navíc prochází strategická železniční trať to Znojma. Na denním pořádku jsou tedy debaty o připojení tohoto území k Československu.

Hlavní snahou nových pohraničních orgánů v této době bylo zabránění nelegálnímu vývozu zboží, techniky a materiálu do Rakouska. Stávalo se, že němečtí občané přes noc poslali za hranice celé vagóny materiálu.

Zvrat přichází v roce 1920, kdy jsou Valtice, spolu s okolními obcemi (Hlohovec, Poštorná, atd.) připojeny k Československému státu. Jsou budovány nové celnice a hraniční režim začíná mít díky jasně stanoveným hranicím jasný řád.

K překročení hranic do Rakouska ve dvacátých a třicátých letech stačil cestovní pas, žádné zvláštní povolení ani vízum nebylo potřeba. Cestující mohli využít široké spektrum pěších, silničních a železničních přechodů. Za zmínku stojí ještě malý pohraniční styk, který byl v té době velmi rozšířený. Obyvatelé pohraničních obcí si mohli požádat o vydání „pohraničního průkazu“, který je opravňoval k překračování hranice a to nejen v místech hraničních přechodů, ale mimo ně na cestách vedoucích přes hranice bez stálých kontrol. Hranice byla v tomto ohledu velice propustná (Klučka, 2011).

Změnu přinesl až rok 1938. Již od jara docházelo k ozbrojeným útokům ze strany německého obyvatelstva na československé orgány. Zhoršení situace nastalo po „anšlusu“ Rakouska v březnu roku 1938. Vyostřující se situace si z československé strany vyžádala vyhlášení ostrahy hranic, někdy nazývané částečná mobilizace. Vyhlášení ostrahy hranic byl první stupněm poplachu a znamenal naprosté uzavření hranic. Jakýkoliv přeshraniční styk byl omezen na minimum a bezpečnostní opatření byly v pohraničí znatelné téměř všude.

Po relativně klidném létě docházelo v září k dalším teroristickým útokům ze strany Němců. Situace byla již dále neudržitelná a československá vláda byla nucena vyhlásit všeobecnou mobilizaci armády. Většina německy mluvícího obyvatelstva utekla do Německa a mnohé obce byly tím pádem téměř vylidněné.

Další zvrat nastal po přijetí Mnichovské dohody a po rozhodnutí o odstoupení pohraničí Německu. Paradoxem doby bylo, že okupovány byly i obce s většinou česky mluvícího obyvatelstva (např. Břeclav). Toto rozhodnutí vedlo k výrazným migračním pohybům u obou národnostních skupin. Opuštění železničního uzlu v Břeclavi navíc znamenalo, že přestalo existovat hlavní strategické spojení mezi Prahou a Bratislavou (Klučka, 2011).

2.2 Okupace (1939-1945)

V průběhu let nacistické okupace byl průběh státních hranic mezi Protektorátem Čechy a Morava a Třetí Říše výrazně změněn. Také přeshraniční styk byl výrazně omezen a to i přes to, že regiony na obou stranách nově vzniklé hranice byly součástí jednoho státního útvaru. Cestování za hranice bylo povoleno jen Němcům, občanům Třetí říše a pracujícím na území Třetí říše. Většinu těchto pracujících tvořili nuceně nasazení občané Protektorátu. Jakékoliv přiblížení k hranici bez potřebných dokumentů bylo těžce trestáno. Významně byly omezeny přesuny obyvatelstva i mezi okresy.

2.3 Poválečné období (1946-1950)

Po konci druhé světové války nastala v pohraničí velmi nepřehledná situace. Hlavním problémem bylo, že zde v mnoha případech zcela chyběl bezpečnostní aparát. Situaci v pohraničních regionech nadále komplikovala složitá národnostní situace, kdy se v průběhu války podíl německy mluvícího obyvatelstva, oproti roku 1938, zvýšil. Další problém představovaly skupiny neodzbrojených německých vojáků a příslušníků SS, kteří se snažili uniknout československému, respektive sovětskému zajetí. Celkově bylo množství zbraní mezi obyvatelstvem alarmující.

Pořádek v pohraničních okresech měla zajistit v první řadě reaktivovaná armáda, finanční stráž a později i pohotovostní pluky SNB, které působily nejprve v západních Čechách, ale později i na jižní Moravě a Slovensku. Složitou národnostní situaci měly vyřešit tzv. Benešovy dekrety a odsun Němců (Procházka, 1989).

V prvních dnech a týdnech se bezpečnostní složky snažili zejména o zajištění veřejného pořádku, postupné odzbrojování, pátrání po ozbrojených tlupách a konfidentech, a o zabránění rabování v opuštěných objektech.

Situace se na jižní Moravě postupně zklidňovala. Svůj vliv na tom měl i fakt, že až do roku 1955 bylo severní Rakousko součástí sovětské okupační zóny.

Jisté vyostření situace přineslo právě vystěhování Němců a osídlování pohraničí osadníky z vnitrozemí. Vzhledem k tomu, že množství materiálu, který si mohli Němci vzít s sebou, bylo omezeno, vraceli se mnohdy ilegálně zpět, aby si ukryté věci přenesli na druhou stranu hranice. Ve většině případů byli tito pašeráci ozbrojeni a tyto snahy končily mnohdy tragicky.

Další významný mezník představuje rok 1948. V únoru roku 1948 dochází k politickému převratu a Komunistická strana Československa se ujímá moci. Dopady pro pohraniční regiony lze rozdělit do dvou částí. Tou první částí je prvotní vlna demokraticky smýšlejících emigrantů, mnohdy vrcholných politiků, jež se snažili v co nejkratším čase opustit republiku. Tato vlna emigrací měla za důsledek radikální zpřísnění pohraničního režimu, reorganizaci ostrahy hranic a vznik pohraničního pásma. Prvorepubliková finanční stráž byla pro svou nedůvěryhodnost zrušena, počet příslušníků SNB na hranicích se zvýšil a rovněž je přišli posílit další vojáci základní služby. Zřízení hraničního pásma představovalo první výrazné omezení pohybu v pohraničí. Veškerý legální pohyb v těchto regionech byl regulován propustkami (Klučka, 2011).

Druhou částí je potom zahájení opětovného vysídlování politicky nespolehlivých obyvatel pohraničních obcí do vnitrozemí. Tento jev pokračoval mnohem intenzivněji i po roce 1951, kdy po zřízení zakázaného pásma došlo k vysídlení mnoha obcí, nicméně tento jev se týká spíše státní hranice s Bavorskem.

2.4 Železná opona (1951-1989)

Významnou změnu přinesl rok 1951, kdy byl schválen Zákon č. 69/1951 Sb. o ochraně státních hranic. Ten spočíval v přechodu na tzv. vojskový systém ochrany státní hranice. Jeho podstatou bylo to, že většina starých resortních příslušníků byla pro nespolehlivost propuštěna, a na hranice přišli po sovětském vzoru vojáci základní služby. Společně se složitými ženině technickými opatřeními, měli zaručit naprostou

neprostupnost hranic. K této změně bylo přistoupeno potom, co ani po mnoha systémových změnách nebyla zaručena neprodyšnost státní hranice (Klučka, 2011).

Pohraniční režim v regionech sousedících s NSR, DDR a Rakouskem byl nadále zpřísněn. Vedle pohraničního pásma bylo zřízeno i zakázané pásmo, které bylo civilním osobám zcela uzavřeno. V tomto zakázaném pásmu bylo započato s budováním 6m širokých průseků, které měly zlepšit přehlednost. Byla to doba, kdy státní hranice získala fyzickou podobu a přestala být myšlenou čarou (Obr. 1).

Obr. 1. Kontrolní pás v okolí Valtic v roce 1953.

(Zdroj: Národní geoportál INSPIRE)

Od roku 1953 bylo započato s budováním ženiných zátarasů z ostnatého drátu, které byly budovány nejprve na exponovaných úsecích, nicméně v krátké době byla ploty uzavřena celá západní hranice. Tento zátaras byl postupně elektrifikován vysokým napětím, které mělo od 3000 do 6000 V. V některých úsecích byl tento plot doplněn ještě o minový pás. Celý systém doplňovalo množství strážních věží a pozorovatelů.

Na nátlak západních velmocí došlo v roce 1966 ke zrušení vysokého napětí, které bylo nahrazeno nízkonapěťovým systémem, který neměl narušitele eliminovat, ale měl signální funkci. Po zjištění signálu, měli být pohraničníci na jihu Moravy do 3 minut. Úspěšnost se pohybovala okolo 99,3% (Kozlovský, 2010).

3 Období rozvolnění pohraničního režimu mezi lety 1989 a 1993

Dne 27.9.1991 byl schválen zákon č. 333/1991 Sb. o Federálním policejním sboru a Sboru hradní policie. Tento zákon rušil pohraniční stráž a předával její kompetence ve věci ochrany státních hranic Federálnímu policejnímu sboru. Příslušníci pohraniční stráže ve služebním poměru a příslušníci SNB přešli do působnosti Federálního ministerstva vnitra a stali se policisty. Zároveň s tímto zákonem byl zrušen zákon č. 69/1951 Sb. o ochraně státních hranic.

Toto období se vyznačuje velkými nejasnostmi v oblasti kompetencí. Velký problém představovali zejména bývalí komunističtí funkcionáři, kteří nyní měli velet demokratickému bezpečnostnímu aparátu. Rovněž byla zahájena obnova zrušených hraničních přechodů, zejména silničních a železničních.

4 Pohraniční režim v 90. letech a na přelomu tisíciletí

Po úpravě působnosti federace a jejím rozdělení, přešla ochrana státních hranic z Federálního policejního sboru na Pohraniční policii České republiky, která přešla do podřízenosti regionálních policejních správ.

4.1 Překračování hranic

Překračování hranic bylo možné jen v místech silničních a železničních hraničních přechodů. Relativně laxní hraniční kontroly z počátku 90. let nahradily přísné a mnohdy důkladné kontroly, které se ovšem postupně rozvolňovaly. Postupem času byly zřizovány první občasně pěší a cyklistické přechody, které byly zprovoznovány v rámci zvláštních turistických akcí.

Statistiky ČSÚ přechodů hranic ke sledování změn a vývoje objemů nelze použít, jelikož nepředstavují souvislou řadu a zejména jelikož se měnily metodiky sběru těchto dat.

4.3 Nelegální migrace

Po roce 1990 došlo i k výrazné změně ve složení nelegálních migrantů. Zatím co v období totality převažoval směr ilegálních migrací zejména z ČSSR do NSR a Rakouska, začali v 90. letech přicházet ilegální migranti do ČR. Změnil se i směr migrací, kdy migranti začali přicházet zejména z východu. V průběhu let se stala ČR tranzitní zemí pro množství migrantů z dálného východu. V pohraničních obcích byla zřizována záchytná zařízení, kde byli zadržení cizinci internováni do doby, než bylo rozhodnuto o jejich dalším osudu.

4.4 Obnovování přeshraničních vazeb

Po roce 1990 docházelo k postupné obnově přeshraničních vazeb. Nesmělé pokusy z počátku devadesátých let se postupně vytratily a výraznější projekty přišly až společně s Evropskou unií. Spolupráce je směřována hlavně k rozvoji turistické infrastruktury, dopravní infrastruktury a bezpečnosti.

4.5 Brownfields

Velký problém představují také brownfields, které se nacházejí na místech bývalých vojenských objektů v pohraničí. Jednalo se mnohdy o nové budovy z 80. let, ve velmi dobrém stavebně technickém stavu. Budovy navíc byly mnohdy ve velmi atraktivních lokalitách pro cestovní ruch. Nicméně dlouhé průtahy ve změnách kompetencí resortu ministerstva vnitra a následné zdouhavé převody majetků na obce vedly k vandalizaci těchto budov. Několik výjimek tvoří budovy, které byly lokalizovány přímo v obcích a byly za pomoci evropských dotací přebudovány na sociální bydlení.

4.6 Nová hranice se Slovenskou republikou

Významnou změnou v pohraničním režimu jižní Moravy bylo i rozdělení ČSFR. Na nově vzniklé státní hranici byly narychlo zřízeny hraniční přechody. Z počátku důkladné kontroly byly brzy vystřídány kontrolami zcela sporadickými.

5 Vstup do schengenského prostoru

5.1 Pohraniční režim po vstupu do schengenského prostoru

Vstup ČR do schengenského prostoru znamenal radikální změnu pohraničního režimu a de facto konec pohraničního režimu, který v regionu, v různých intenzitách, existoval od roku 1918.

Česká republika vstoupila do schengenského prostoru 21. prosince 2007. Pohraniční kontroly byly zcela zrušeny. Hranice je možné překračovat v jakémkoliv místě, pokud tím nejsou dotčeny vlastnické poměry, anebo zájmy ochrany přírody. Pohraniční kontroly lze obnovit, pokud si to vyžaduje zachování veřejného pořádku či vnitrostátní bezpečnosti. Pohraniční policie byla po vstupu České republiky do Schengenu zrušena. O udržení pořádku v pohraničí se v současné době starají obvodní oddělení a příslušníci cizinecké policie. Jsou prováděny namátkové kontroly projíždějících automobilů v rámci pátrání po hledaných osobách, věcech či nelegálních migrantech.

5.2 Nevyužívané objekty

Po zrušení pohraničních kontrol zůstalo na hraničních přechodech velké množství nevyužívaných objektů, které byly převedeny do správ územně příslušných krajů. Kraje část těchto objektů prodaly, nicméně ve většině prodaných objektů byly zřízeny casina, anebo podniky poskytující erotické služby. Zbylé objekty nabízí kraj k pronájmu. Většinou ale leží tyto objekty na vedlejších komunikacích a nepředstavují perspektivu pro jakýkoliv druh podnikání. Zůstávají tak i nadále opuštěné.

6 Závěr

Téměř století existence pohraničního režimu, který byl navíc ve více než polovině tohoto období řízen totalitními režimy, zanechalo ve struktuře pohraničí jižní Moravy nesmazatelné stopy téměř ve všech sledovaných socioekonomických charakteristikách, ať už jde o složení obyvatelstva, sídelní uspořádání, dopravní síť, apod. Nezbytné je v současných rozvojových snahách pokusit se vyhladit důsledky negativních vlivů a co nejvíce navazovat na tradice přeshraniční spolupráce. Nelze při tvorbě rozvojových snah ovšem historická fakta opomíjet.

Seznam použité literatury

KLUČKA, L. (2011): *Informační tabule*. Muzeum železné opony Valtice, Lednice, 12 s.

KOZLOVSKÝ, L. (2010): *Proryvy – útěky na státní hranici ČSSR s Rakouskem*. OFTIS, Ústí nad Orlicí, 136.

PROCHÁZKA, Z. (1989): *Vojenské dějiny Československa V. díl. Naše vojsko*, Praha, 592 s.

Suburbanizace na příkladu obce Říčany

Bc. Martin Čapek

1 Úvod

Některé procesy, které probíhaly v západní Evropě i u nás, byly za socialismu deformovány, či zcela potlačeny. Po roce 1989 dochází v české společnosti k mnoha změnám a začínají se rozvíjet tyto přirozené procesy vycházející z lidského chování. Velkým fenoménem se stalo stěhování obyvatelstva z velkých měst na jeho okraje. Tento proces, suburbanizace, ovlivnil podobu příměstské oblasti a sním i podobu dotčených obcí, které se staly migračním cílem. V této práci se nejdříve podíváme na suburbanizaci obecně a poté si uvedeme její některé konkrétní dopady na obci Říčany.

2 Suburbanizace obecně

2.1 Definice

Ouředníček in Sýkora 2002 tvrdí, že pojem suburbanizace pochází z anglického slova suburb znamenající v českém překladu předměstí. Původní význam tohoto termínu však tkví v latinské složenině slov urbs (tzn. velké město) a předpony sub, kterou by bylo možno nahradit českými předložkami vedle, za či pod. Jako další odvozeninu můžeme zmínit tzv. suburbium značící prostorově samostatné sídlo, které v českém povědomí bývá mnohdy zažito jako satelitní městečko. Význam anglického slova suburb je vedle toho přímá součást zastavěné městské plochy a v českém překladu znamená spíše předměstí. Ouředníček dále vymezuje suburbanizaci jako proces, kdy dochází k přesunu obyvatel, jejich aktivit a některých funkcí z jádrové oblasti do zázemí, způsobující územní rozšiřování plochy města probíhající ve většině vyspělých měst v dnešní době či také již v dobách minulých.

Dle Ouředníčka (2003) dochází při suburbánní výstavbě k přeměně fyzického i sociálního rázu krajiny jak v suburbu, tak v jádrovém městě. Z viditelných projevů zde dochází především ke změně architektonického charakteru zástavby v podobě masivní výstavby především rodinných domů a budování nové infrastruktury, ale projevují se zde i změny v sociálně-demografické struktuře obyvatel, a to jak v cílových, tak ve zdrojových suburbanizačních oblastech. Změna prostorového rozmístění obyvatel tkví v odlivu převážně ekonomicky aktivních obyvatel z jádrového města, který je kompenzován přílivem rezidentů na suburbium a mění se také funkce měst jako dějiště lidských aktivit. Tento proces je tvořen složkou kvantitativní (populační „přelévání“) a zároveň i kvalitativní (změna životního stylu obyvatel, strukturální změna i zázemí).

Pokud chceme stanovená kritéria, podle kterých můžeme určit, zda se jedná o suburbium, můžeme využít kritéria dle Ryšavého a Kotačky, kteří jich vytvořili 7.

1) Suburbium je jedním z druhu sídel, která nejsou ani jádrem sídelní aglomerace – obcí jako celkem – ani jádrem sídelní aglomerace, tj. sídlem. Může však být jeho periferní částí: většina suburbií leží mimo jádro sídelní aglomerace neboli mimo kompaktně zastavené území.

2) Suburbium je sídlo se 100 a více obyvateli.

- 3) Suburbium je sídlo, z něhož doba dojíždky do nejbližšího jádrového města aglomerace nepřesahuje jednu hodinu.
- 4) Suburbium je sídlo, které má socioprofesionální skladbu obyvatelstva odpovídající městskému obyvatelstvu.
- 5) Suburbium je sídlo intenzivně zapojené do sítě prostorových interakcí (pohybu osob, zboží a informací) na území aglomerace.
- 6) Suburbium je sídlo, které vyvolává pocit své „prostorové identity“.
- 7) Suburbia se (alespoň zčásti) vyznačují městskou zástavbou a městským technickým vybavením, bývají v nich však i zemědělské usedlosti.

2.2 Historie

Suburbanizace v dnešním pojetí se poprvé objevuje v 18. století v okolí Londýna. Nicméně zde se zaměříme pouze na území našeho státu.

O vzniku prvních českých suburbií můžeme hovořit v první třetině 20. století, tedy v období rozvoje železniční sítě na našem území, který umožnil pravidelnou dojíždku osob do zaměstnání. Jedny z nejstarších českých suburbií byly lokalizovány právě podél železničních tratí ve velkoměstských regionech Prahy a Brna. (Ouředníček 2008)

V porovnání se západní Evropou či USA, kde nastal po 2. světové válce suburbanizační „boom“, byla v našem prostředí v důsledku nástupu komunistického režimu suburbanizace malých obcí „zmrazena“ v důsledku investičních preferencí státu do rozvoje obcí střediskových na rozdíl od nestřediskových (malých). (Ouředníček 2003, Sýkora 2002) Rovněž negativní význam zde měla absence trhu s pozemky, hypotečních úvěrů, stavebního spoření a lpění na ochraně zemědělského půdního fondu. (Ouředníček 2003) Hlavní města socialistických států včetně Prahy byla poznamenána tamním režimem ve způsobu pomalejšího růstu v porovnání s kapitalistickými zeměmi západní Evropy, avšak oproti nim se Československo vyznačovalo výraznějším růstem měst malé a střední velikosti. Stejně tak ve velkých českých městech ani zdaleka nedocházelo k tak silným projevům suburbanizace.

Obr. 1. "Podnikatelské baroko" v Šestajovicích u Prahy. (Zdroj: <http://cs.wikipedia.org>, Petr Vilgus)

Pokud se ale podíváme na dnešní situaci, musíme konstatovat, že suburbanizační proces u nás proběhl (stále probíhá). Z výše uvedeného vyplývá, že výrazněji mohl začít probíhat až po změnách v roce 1989. V následujících letech začala suburbanizace v celku intenzivně probíhat. Její relikty z „divokých devadesátých let“ můžeme stále pozorovat, často ve formě tzv. podnikatelského baroka.

Ouředníček a Posová (2006) ve studii *Suburbánní bydlení v Pražském městském regionu* vymezují čtyři fáze suburbánního vývoje.

1) *Počátky suburbánního rozvoje (1990-1994)* – doznívání tempa bytové výstavby ze socialistického období, velmi pozvolný rozvoj rezidenční bytové výstavby (minimální státní podpora, avšak roku 1992 zavedení deregulace nájemného a roku 1993 stavebního spoření, kontrast většiny příjmů s vysokými cenami nemovitostí, omezená nabídka pozemků – příchod stavebních firem na trh, z nichž jen některé uspěly), v důsledku komercializace došlo k úbytku počtu bytů v jádrových částech města.

2) *Nástup velkých developerů (1995-1997)* – celkový pokles bytové výstavby v porovnání s předchozím obdobím, avšak zvětšování podílu výstavby v zázemí Prahy, první úspěchy větších stavebních podniků, od roku 1995 možnost využití hypotečního úvěru (pro většinu domácností však ještě nelukrativní).

3) *Využívání nových produktů pro financování bydlení (1998-2001)* – zvýšení intenzity bytové výstavby oproti předchozímu období, avšak ne tak výrazné jako v období počátků suburbánního rozvoje, vzestup individuálních stavebních projektů v zázemí, bytová podpora se stala dostupnou lidem střední příjmové hladiny.

4) *Gradace suburbanizace (2002-)* – výrazný rozmach bytové výstavby zejména v zázemí, opětovná realizace také větších projektů v podobě bytových domů, úprava podmínek státní bytové podpory umožnila její masivní využívání

3 Problémy

Živelná suburbanizace s sebou přináší problémy, které můžeme jednoduše zjistit pouhou návštěvou některého satelitního městečka. Při prudkém rozmachu nové výstavby dochází opomíjení občanské vybavenosti, ulice mezi domy mají minimální rozměry, není přizpůsobená místní infrastruktura (nejen dopravní, ale i technická). Nově příchozí obyvatelé se snaží mít vliv na chod obce bez předchozích vazeb na místo, využívají vybavenost obce, ale nemají zde trvalé bydliště atd.

Bydlení v zázemí měst je spojeno s každodenními přesuny lidí na velké vzdálenosti za prací. Dojezdové vzdálenosti se neřídka pohybují okolo 50 kilometrů, což v dopravní špičce může znamenat i více než hodinu. Doprava sama o sobě není původcem problémů, je to až druhotný jev vyvolaný nekontrolovanou zástavbou a životním stylem, kdy centra jádrových měst často slouží jen pro administrativní a komerční účely. V centru pracují většinou příslušníci vyšších vrstev, kteří bydlí na periferii v suburbánních lokalitách (Hnilička 2005; Gremlica 2002)

Nicméně v českém prostředí nevytváří nové obyvatelstvo totálně izolované enklávy. Sýkora (2003) tvrdí: suburbanizace v českém prostředí tedy spíše transformuje existující prostředí, ale nevytváří prostředí zcela nové, naprosto izolované lokality jsou ojedinělé. Díky určité provázanosti dochází k mnohem intenzivnějším interakcím mezi starousedlíky a nově příchozími obyvateli a s tím spojenému ovlivňování a prolínání životních stylů.

4 Příklad obce Říčany

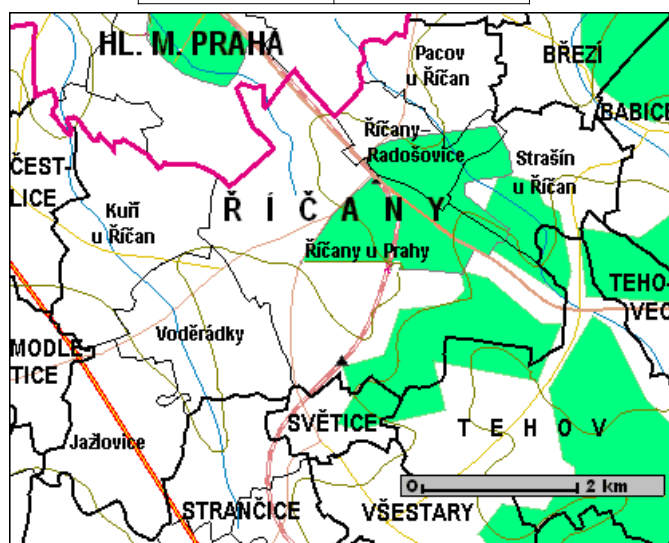
4.1 Město Říčany

Říčany leží na jihovýchodním okraji Prahy ve Středočeském kraji v okrese Praha-východ. Říčany jsou obcí s rozšířenou působností a tvoří centrum jižní části okresu. Kromě kompaktního městského tělesa, které tvoří částí Říčany a Radošovice patří k obci další katastrální území: Jazlovice, Kuřín u Říčan, Pacov u Říčan, Strašín u Říčan a Voděrádky.

Výhodou města je blízkost přírody, kdy je z celé východní strany obklopeno lesy. O kvalitě životního prostředí svědčí i Olivova léčebna, která byla dříve specializována na léčení astmatických potíží. Ve městě se nikdy nenalézala žádná větší průmyslová výroba. Funkce města je hlavně obytná. Pravděpodobně největší vliv na rozvoj města má však jeho výhodná geografická poloha. Jak již bylo zmíněno výše, Říčany se nalézají v těsném sousedství hlavního města. Pouhá blízkost aglomerace by však nestačila, důležitá je i dopravní dostupnost. Ta je zajištěna pomocí dálnice D1, která vede na jižním okraji území obce. Dále silnice č. 2 - Černokostelecká. Další velmi důležitý dopravní spoj je zde železniční trať, kterou obsluhují příměstské vlaky linek S9 a S29. Z tohoto je tedy patrné, že atraktivita města, je vzhledem k poloze rozvojového centra a rozvojových os, velmi vysoká. (upraveno dle strategického plánu města Říčany)

Tab. 1. Vývoj počtu obyvatel města Říčany (zdroj: *Historický lexikon obcí*)

rok	počet obyv.
1900	3279
1910	4181
1921	5121
1930	7900
1950	9215
1961	9611
1970	9330
1980	10703
1991	10650
2001	10870
2011	13456

Obr. 2. území města, správní dělení (Zdroj: Upraveno na podkladové mapě z <http://map.env.cz/website/mzp/>.)

Jak již bylo naznačeno v části 3. mezi problémy, patří i nenahlašování trvalého bydliště. Tento problém trápí i Říčany. Podle Tomáše Kořána z finančního odboru města Říčany je počet nepřihlášených obyvatel minimálně 3000. Tento počet obyvatel by po přihlášení stálého bydliště mohl přinést do rozpočtu i 30 milionů ročně. (ricansko.info 2011)

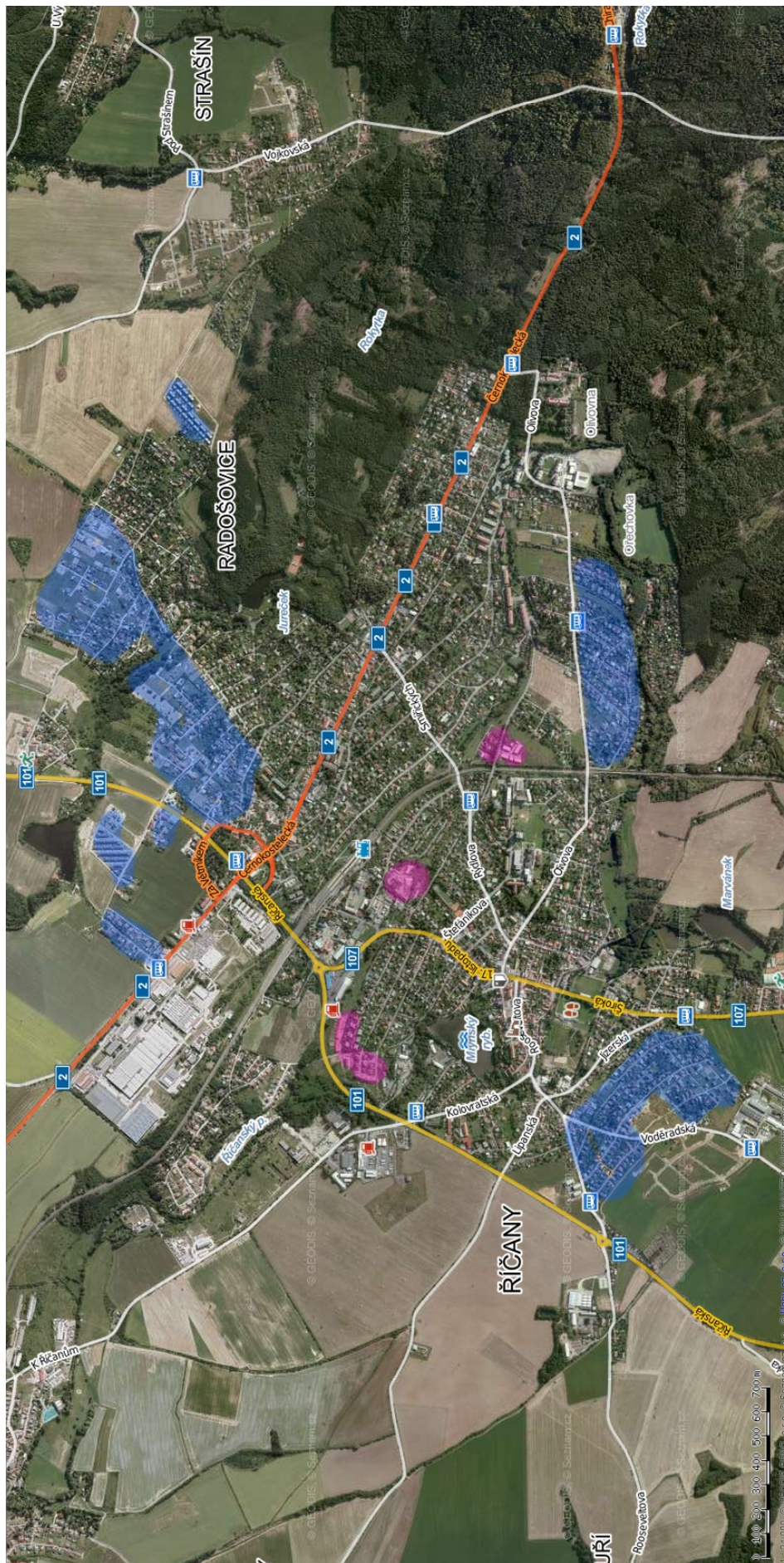
4.2 Suburbánní výstavba v Říčanech

Brázdová (2007) tvrdí, že Říčany podle výše uvedených kritérií Kotačky a Ryšavého definici suburbia splňují. Její zdůvodnění je následující. Nejsou jádrem sídelní aglomerace, leží mimo kompaktně zastavené území, těsně za hranicemi jádrového města Prahy. Mají více než 100 obyvatel, dojíždka do centra Prahy netrvá déle než 1 hodinu. Socioprofesní skladba odpovídá městskému obyvatelstvu, město se též vyznačuje městskou zástavbou a městským technickým vybavením a je zapojeno do sítě prostorových interakcí na území pražské aglomerace (dojíždka za prací, službami). Podle stupně sepětí s jádrem sídelní aglomerace – Prahou – je město Říčany označeno jako administrativně samostatné sídlo příměstské zóny jádrového města (Prahy).

Říčany nejsou suburbiem vzniklým v posledních letech. Po příchodu průmyslové revoluce si zde zbohatlí obyvatelé Prahy začali stavět vily a největší rozmach rezidenční suburbanizace město zažilo od počátku 20. století do druhé světové války, kdy zde vznikaly celé vilové čtvrti. Říčany byly a dodnes jsou oblíbenou lokalitou pro své příjemné prostředí a hlavně pro svoji dobrou dostupnost po železniční trati. Mezi sčítáním obyvatelstva v roce 1921 a v roce 1950 vzrostl počet obydlených domů ze 750 na 1 928. V období socialismu byly Říčany určeny městem střediskového významu, takže byly podporovány dotacemi do různých oblastí. Z tohoto důvodu zde také dochází k výstavbě nových domů rodinného i panelového typu. Jelikož se však do Říčan v této době stehovali převážně lidé z venkova, a nikoli z Prahy, nemůžeme mluvit o suburbanizaci, nýbrž spíše o urbanizaci. Znovuoživení suburbanizačních tendencí přichází až se změnou politického režimu v roce 1989. (Brázdová 2007)

4.3 Hodnocení vlivu nové výstavby

Pro hodnocení vlivu využijeme interpretaci z vlastního pozorování, tady kvalitativní metody. Nové rezidenční oblasti vznikají převážně na okrajích města. V menší míře dochází i zastavování zbývajících volných ploch intravilánu. Největší nové čtvrti vznikly v severní části města. Kde se nalézá katastrální území Pacov. Pruh nové výstavby se táhne až k Černokostelecké silnici. Další velká výstavba proběhla na jižním okraji města v rozmezí Říčanské a Široké ulice. Další oblast výstavby, ale poněkud starší než tyto dvě, nalezneme na jižním kraji Olivovy ulice.

Obr. 3. Znárodnění nové výstavby (zdroj:www.mapy.cz) - 15 -

Na Obr. 3. Můžeme pozorovat výše popsané oblasti (modrá barva). Zde se převážně vyskytují rodinné domky, či dvojdomky. Fialovou barvou jsou zobrazeny oblasti vnitřní zástavby, zde naopak převažují bytové domy a kompaktnější řadové domky.

Nárůst počtu obyvatelstva městu přináší i některé problémy. Uvedeme zde pro Říčany některé významnější. Na první místo patrně patří problémy s infrastrukturou. Nedostačující dopravní propustnost města se projevuje v celé oblasti centra. Procházejí zde hlavní silnice, které se setkávají na kruhovém objezdu. Odtud silnice pokračuje směrem k Černokostelecké, která je také velmi vytížená a často zde dochází k dopravní zácpě. Od roku 2010 je tento problém dále znásoben nedokončeným Pražským okruhem, který ústí na dálnici D1. Tranzitní doprava poté využívá Říčany, a okolní obce, k průjezdu. Toto dále zhoršuje dopravní situaci. Infrastruktura však není pouze dopravní. Co se týče inženýrské sítě, objevil se v obci na začátku roku 2012 problém s nedostatečnou kapacitou kanalizační sítě. Řešení bylo v celku nákladné. Také došlo k celkové stavební uzávěře dotčené oblasti.

Dnes již vyřešený problém mělo město s počtem míst na základních školách. Vzhledem k tomu, že do procesu suburbanizace se většinou zapojují mladé rodiny, došlo zde k prudkému navýšení počtu dětí. Dvě základní školy neměly dostatečné kapacity. Proto došlo k výstavbě nové školy, která tento problém vyřešila. Nicméně stále není dostatečný počet míst v mateřských školách. Otázkou je také kvalita života v těchto nových čtvrtích, které jsou poměrně více vzdálené od občanské vybavenosti. Na druhou stranu v prostoru menšího města nejsou tyto vzdálenosti nijak extrémní.

Noví obyvatelé se také často snaží mít vliv na chod města, kdy si například stěžují na vadné osvětlení, úzké ulice atp. Často však město nemá na tyto problémy žádný vliv, protože vznikly vinou developera.

5 Závěr

Můžeme konstatovat, že procesy suburbanizace mají na podobu Říčan podstatný vliv. Otázkou zůstává, jak jsou pro město a jeho rozvoj prospěšné. Zvětšující se počet obyvatel má kladný vliv na finanční příjmy města (i když se zvětšují i finanční náklady). Také se zvedá „prestíž“ obce a její vliv v rámci okresu, při jednání s Prahou či Středočeským krajem. Živelný rozvoj sebou však přináší i nevýhody.

Lze také říci, že město mělo štěstí a žádný velký developer se zde nepustil do megalomanské výstavby. Plány na rozsáhlou výstavbu celé samostatné městské oblasti zde byly na jižním okraji obce, ty ale nové město zastavilo a na velké části území byly vydány stavební uzávěry.

Seznam použité literatury

OUŘEDNÍČEK, M. Suburbanizace v kontextu urbanizačního procesu, 2002 in Sýkora: *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky*, Praha: Ústav pro ekopolitiku, 2002. 191 s. ISBN 8090191495

OUŘEDNÍČEK, M. 2003. Suburbanizace Prahy [online]. *Sociologický časopis*, roč. 39, č. 2 [cit. 15.3. 2012]. Praha: Sociologický ústav AV ČR. s. 235–253. Dostupný z [www: <http://www.sreview.soc.cas.cz/uploads/eb358d04143aa246cd537ef1db7de1dc95ed4f6b_187_27oured15.pdf>](http://www.sreview.soc.cas.cz/uploads/eb358d04143aa246cd537ef1db7de1dc95ed4f6b_187_27oured15.pdf).

RYŠAVÝ, Z., KOTACKA, L. (1994): Poznámka k pojmovému vymezení suburbia. *Územní plánování a urbanismus*. Roč. XXI, c. 3-4, s. 188-189.

OUŘEDNÍČEK, M. et al. *Suburbanizace.cz*, 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova v o Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, 2008, 96 s.

ISBN 9788086561721

OUŘEDNÍČEK, M., POSOVÁ, D., (2006): Suburbánní bydlení v Pražském městském regionu: etapy vývoje a prostorové rozmístění. In: Ouředníček, M. ed.: *Sociální geografie pražského městského regionu*. Univerzita Karlova. Přírodovědecká fakulta. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje. Praha. s.

96-13.

HNILIČKA, P. (2005): Sídlní kaše. Otázky k suburbánní výstavbě kolonií rodinných domků. Era.

Brno. 131 s.

BRÁZDOVÁ M, 2007 Prostorové formy nové rezidenční výstavby v zázemí Prahy na příkladu Říčán, *bakalářská práce*, Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje

Rezidenční segregace na příkladě přerovských Romů

Bc. Jan Otáhal

1 Úvod

Rozpadem společenského uspořádání, které bylo převážně založené na deklarované rovnosti, se po roce 1989 formuje nový systém sociálních nerovností typických pro moderní společnost s tržní ekonomikou. Romská menšina se z celé řady důvodů nachází na nízkém stupni společenského žebříčku zásluhou celé řady faktorů, z nichž jedním z nejpodstatnějších je rezidenční segregace.

Rezidenční segregace je v současné době vnímána jako velmi aktuální společenský fenomén, jemuž je věnována veřejná pozornost nejen ze strany médií, ale též ze strany vládních a odborných institucí. Zastřešujícím garantem výzkumných projektů zaměřených na tuto problematiku je Úřad vlády ČR (výzkum vypracovaný FSS MU Brno v roce 2008 *Dlouhodobý monitoring situace romských komunit v České republice – moravské lokality*), Ministerstvo pro místní rozvoj (výzkum provedený PŘF UK Praha pod názvem *Segregace v ČR: stav a vývoj, příčiny a důsledky, prevence a náprava, 2005-2006*), Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, pro jehož potřeby realizovala tatáž přírodovědecká fakulta výzkumný záměr *Geografické systémy a rizikové procesy v kontextu globálních změn a evropské integrace*.¹ Zmírnění negativních faktorů spojených s rezidenční segregací je také předmětem zájmu Evropského sociálního fondu, pro nějž a pro Ministerstvo sociálních věcí ČR byla v roce 2006 vypracována zevrubná *Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a komunit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti*.²

V této práci bych se chtěl zaměřit na obecnou charakteristiku rezidenční segregace zejména u obyvatelstva romského etnika a na hlavní mechanismy, které k tomuto procesu vedou a dále jej prohlubují. S využitím konkrétních poznatků případové studie z přerovské lokality³ bych obecná zjištění dále specifikoval, zvláště pak s ohledem na nedostatečnost sociálních opatření ze strany obecní samosprávy, které, jak se zdá a jak četnost mediální prezentace tohoto jevu také potvrzuje, se možnost řešení stávající neblahé situace takřka vymkla z rukou.

2 Pojem a charakteristika rezidenční segregace

Rezidenční segregace je neodmyslitelně spjata s historickým vývojem lidských sídel (např. ve starověkých a středověkých i v dnešních orientálních městech koncentrace řemeslníků určitého typu či obyvatelstva totožného etnika do jednoho místa). Platí tedy, že „rezidenční segregace zahrnuje prostorovou koncentraci určitých skupin obyvatelstva“ (Baršová, 2002, s. 5). Luděk Sýkora hovoří o „rezidenční

¹ Výsledky jmenovaných výzkumných projektů sloužily mj. jako odborný podklad publikace Ludka Sýkory *Rezidenční segregace* (Praha 2010).

² http://www.mpsv.cz/files/clanky/3043/Analyza_romskych_lokalit.pdf

³ Jde o součást již jmenovaného výzkumu FSS MU Brno z roku 2008, kterou pod názvem *Závěrečná analytická zpráva. Lokalita Přerov* zpracovala Petra Závorková.

diferenciací“, která je přirozenou součástí společnosti a její sociální a kulturní vrstevnatosti, jako o „projevu rozdílů mezi lidmi, jejich preferencemi a možnostmi“ (Sýkora, 2010, s. 12). Rezidenční diference se od rezidenční segregace liší významným podílem sociální nerovnosti, která se projevuje zejména v nerovné možnosti přístupu k bydlení: „Segregace představuje nerovnoměrné prostorové rozmístění určité skupiny obyvatel, vyplývající z jejího nerovného postavení vůči jiné sociální skupině či zbytku společnosti, a vyznačující se její koncentrací do vybraných území obývaných dominantně právě segregovanou skupinou.“ (Sýkora, 2010, s. 12).

Na stránkách již zmiňovaného výzkumu s názvem *Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a komunit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti* je termín segregace definován takto: „Pojem označující proces, který vytváří a udržuje stav izolace jednotlivých sociálních skupin (charakterizovaných etnicitou, náboženstvím, sexuální orientací atd.). Stav izolace je spojen s minimalizací vzájemných kontaktů. Segregace může být výsledkem vnějšího tlaku majoritní společnosti, ale i strategií směřujících k zachování identity segregující se skupiny. V našich podmínkách výrazně převyšuje první typ segregace.“ (Analýza, 2006, s. 115). Z tohoto textu však není příliš jasné, o který převažující „první typ segregace“ se jedná: Je to izolace spojená se společnou etnicitou, nebo jde o výsledek vnějšího tlaku majoritní společnosti? Jinými slovy by to pak znamenalo, že výrazným rysem segregace je nepřímá (v praxi však často i přímá) diskriminace, mající vliv na nedobrovolnost přijetí místa bydliště (tj. na rozdíl od rezidenční „separace“ např. společenských elit, která je dobrovolnou volbou). Podle Směrnice EU 2000/43/EC z 29. června 2000 o rovném zacházení bez ohledu na rasový či etnický původ „nepřímá diskriminace nastává, když zdánlivě neutrální ustanovení, kritérium nebo praxe staví osoby určitého rasového nebo etnického původu do zvláštního nevýhodného postavení ve srovnání s jinými osobami; to neplatí, pokud toto ustanovení, kritérium nebo praxe mohou být odůvodněny legitimním cílem a prostředky k dosažení tohoto cíle jsou přiměřené a nezbytné.“ (Baršová, 2002, s. 21). Baršová dále uvádí příklady přímé diskriminace jako projevu pragmatického chování majitelů nemovitostí či realitních kanceláří, kteří se ve snaze o co nejvyšší finanční zhodnocení snaží zbavit nájemníků, resp. zájemců o bydlení romského původu. Nepřímá diskriminace v oblasti bydlení Romů je typická zvláště pro veřejný sektor a podle terénních výzkumů (výzkum v přerovské lokalitě to potvrzuje) se týká „mechanismu obcí pro přidělování obecních bytů a umísťování romského obyvatelstva v tzv. holobytech“ (Baršová, 2002, s. 23).

V předchozím textu jsme se dotkli nejvýraznějšího rysu rezidenční segregace Romů, kterým je stav i proces vedoucí k sociální izolaci, resp. k „extrémní sociální vzdálenosti“, jejímž případem je „sociální vyloučení“ směřující „k utváření a reprodukci tzv. kultury chudoby“ (Sýkora, 2010, s. 17). Sociální vyloučení charakterizuje Sýkora jako situaci, „v níž mají jedinci, skupiny osob či sociální skupiny výrazně znesnadněn či omezen přístup k běžným zdrojům, příležitostem a pozicím nezbytným pro zapojení se do normálního života společnosti“ (Sýkora, 2010, s. 17). *Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a komunit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti* specifikuje základní dimenze, které konstituují sociální vyloučení v romských lokalitách. Jde o následující trojici:

- ztížený přístup ke kvalitnímu bydlení,
- ztížený přístup na trh práce,

- ztížený přístup ke vzdělání (Analýza 2006, s. 26).⁴

Ruku v ruce pak tyto jmenované oblasti provázejí takové faktory, jako jsou „zvýšený výskyt rizikových jevů, nedostatečné sociální kompetence a zhoršený zdravotní stav“, „které, nebudou-li účinně řešeny, budou nadále přispívat k prohlubování sociálního vyloučení obyvatel lokalit“ (Analýza, 2006, s. 26).

3 Situace přerovských Romů

V téměř padesátitisícovém průmyslovém městě, které je zároveň významným železničním uzlem s největším železničním depem na Moravě, žije asi 800 – 2 000 Romů (odhad se týká pouze sociálně vyloučené lokality, celkový počet osob tohoto etnika v Přerově není znám), kteří sem z původních slovenských osad přišli za prací v poválečných letech. Jejich populace se v průběhu dalších let zvyšovala, jednak díky dalšímu migračnímu přílivu ze Slovenska, jednak zásluhou vysoké fertility. „Problémová lokalita“, jak je nyní označována oblast kolem nádraží (tj. ulice Husova, Škodova, Kojetínská a Tovačovská), však začala vznikat až v průběhu devadesátých let, kdy značná část Romů ztratila možnost trvalého zaměstnání, a to zejména v důsledku zániku velkých průmyslových celků (např. Přerovské strojírný s původním počtem zaměstnanců 7 000, další podnik Kazeto, zaměstnávající nemalý počet romských žen, zanikl asi před dvěma lety). Kvůli omezeným finančním zdrojům, nedovolujícím jiné bydlení nežli co nejméně nákladné, se Romové začali stěhovat do oblasti jmenovaných ulic s velmi zchátralým bytovým fondem. Tak jak rostla jejich koncentrace, tak zde také ubývalo nájemníků z majoritní společnosti, například i proto, že si s nimi Romové vyměňovali své dosavadní byty, aby mohli být blíže příbuzným. (Dlouhodobý monitoring, 2008)

Obr. 1. Oblast přerovského levného bydlení a holobytů kolem vlakového nádraží
(Zdroj: Sýkora, 2010, s. 132)

⁴ V poznámce pod čarou je uvedeno, že tyto „zvolené dimenze odpovídají třem prioritám akčního plánu pro Českou republiku v rámci Dekády romské inkluze (2005-2015): bydlení, zaměstnanost, vzdělávání.“ (Analýza, 2006, s. 26). Jako čtvrtá priorita plánu je ještě jmenována oblast zdraví.

Tento fakt napovídá, že ačkoliv již probíhal proces „patologické segregace“, za niž „je považován vznik městských čtvrtí, které jsou obydleny lidmi z nejnižších příček sociálního žebříčku s doprovodnými jevy, jako jsou nezaměstnanost či nedostatek vzdělání“ (Baršová, 2002, s. 6), zároveň lze na tutéž „segregovanou etnickou čtvrť /.../ nahlížet jako na zvláštní teritorium, které slouží k projevení a pozvednutí vlastní menšinové identity a které poskytuje minoritám podporu a ochranu“ (Baršová, 2002, s. 7). Dodal bych však, že hlavní rozdíl mezi těmito dvěma pohledy tkví ve stanovišti pozorovatele: Viděno zvnějšku, jedná se problémovou oblast se sociálně-patologickými jevy, které se přerovští občané raději vyhýbají. Pohled zevnitř pak zprostředkovávají zkušenosti terénních pracovníků, svědčících i o výhodách této komunitní pospolitosti, kterou podporuje například i čtvercová dispozice domů v Kojetínské ulici s vnitřními dvory, v jejichž prostoru obyvatelé rádi posedávají a kam je také vidět ze všech oken, takže je naprosto zaručena určitá sociální kontrola místa bydlení.

Další funkcí tohoto prostoru je rovněž sdělování informací důležitých pro život tohoto celku, např. kde a za jakých podmínek lze sehnat práci, kde je možné výhodně nakoupit apod. Samotní Romové hovoří o tom, že budou raději mezi svými, kde mají pocit bezpečí a ochrany, nežli v prostředí majoritní společnosti, která jim nedůvěřuje a dívá se na ně svrchu (Dlouhodobý monitoring, 2008).

Celková míra nezaměstnanosti představovala v Přerově v roce 2006 12%, přičemž v lokalitě obývané Romy to bylo 95%. Tito obyvatelé jsou tedy existenčně zcela závislí na pobírání sociálních dávek. Seženou-li nárazově nějakou práci, pak se téměř výhradně jedná o nekvalifikovanou práci formou dohody o provedení práce, či o práci „načerno“. Ovšem i ti, kteří usilují o získání stálého zaměstnání, se opakovaně setkávají s odmítnutím kvůli jejich etnickému původu, případně též poté, co se potenciální zaměstnavatel dozví adresu jejich bydliště (Dlouhodobý monitoring, 2008). Na tomto místě se ukazuje, že rezidenční segregace není jen důsledkem, ale též příčinou rostoucího sociálního vyloučení: „Bariéry *prostorové* se tak, zejména v prostředí chudoby, stávají bariérami *sociálními*, které vzájemně odcizují exkludované skupiny od dominantní společnosti.“ (Růžička, 2011, s. 281). V ohledu závislosti na sociálních dávkách je stejně tak důležitá i skutečnost jistého generačního transferu, neboť v prostředí romské lokality je trvalou nezaměstnaností postižena již druhá generace. Řešení nabízející se v programech a úsilí o vyšší vzdělání romské populace je podobně limitováno: Základní škola pro spádovou oblast romské lokality se těší nevalné pověsti a má velké problémy se získáním a udržením si pedagogických pracovníků. Michal Růžička poukazuje na to, „jak prostorová exkluze (zpětně) působí na sociální mikroúrovni, resp. jak produkuje objektivní překážky ve formě specifického, funkčně omezeného materiálního kontextu pro realizaci společenského a ekonomického života. Je to znevýhodňující kontext, v rámci kterého jsou exkludovaní aktéři nuceni nejen (re)konstruovat svoji sociální a skupinovou identitu, ale také prožívat a znovuustavovat svůj vztah k dominantní společnosti, která je exkluduje a jedním dechem zároveň požaduje jejich inkluzi: „Vezmeme dávky těm, kteří odmítají pracovat“⁵. (Růžička, 2011, s. 284).

Pro lokalitu přerovských Romů plně platí charakteristika kultury chudoby, která „představuje stav, kdy se sdílí a dále reprodukuje vzorce chování a životní způsoby, které na jednu stranu umožňují vyrovnat se s tíživou situací, na druhou stranu ji však nadále prohlubují“ (Sýkora, 2010, s. 55). Jedná se tedy o začarovaný kruh, stále více se svírající, bez možnosti úniku z této pasti. Přímo v romské lokalitě působí sice nezisková organizace Člověk v tísni a romské komunitní centrum provozované Charitou, jejich pracovníci však mohou pomáhat jen v omezené míře. Jako primární problém se jeví postupující privatizace bytového

⁵ Autor uvádí jako zdroj citace Volební program Občanské demokratické strany pro parlamentní volby 2010.

fondy ve vlastnictví města Přerova, která není provázena příslušnými sociálními opatřeními, zmírňujícími dopady tohoto procesu na romskou populaci. V roce 2007 prodal přerovský magistrát zchátralé byty ve Škodově ulici soukromému investorovi, hodlajícímu zde vybudovat nové kancelářské a bytové prostory, kterého zavázal povinností do pěti let nalézt náhradní ubytování pro tamní Romy, jinak se všechny nemovitosti vrátí zpět do vlastnictví města. Lidé zde tedy žijí v nejistotě o své budoucnosti, pokud již nepřijali třicet tisíc odstupného od developerské firmy a svého bytu se tak vzdali (Dlouhodobý monitoring, 2008). Aktuálně, listopad 2012, investor stavět nezačal a zastupitelé města rozhodli o odstoupení od kupní smlouvy.

4 Závěr

Situace přerovské romské lokality je charakterizována typickými příčinami skupinového sociálního vyloučení a utváření kultury chudoby, mezi jejíž nejzávažnější body patří:

1. prohlubující se sociálně-ekonomické nerovnosti vyplývající z polarizace na trhu práce,
2. nastavení sociálního systému, kdy při nedostatečné podpoře dochází k většímu sociálnímu propadu znevýhodněných skupin a jedinců a naopak při benevolentním nastavení klesá individuální aktivita a roste závislost na sociálních dávkách,
3. rezidenční segregace, která upevňuje izolaci od materiálních a kulturních zdrojů, způsobu života a hodnot většinové společnosti. (Sýkora, 2010, s. 55)

Tyto skutečnosti mají povahu uzavřeného kruhu, z něhož se vlastní mocí nelze vymanit, a mocí místní samosprávy, které schází koncepce řešení vzniklého problému, ovšem rovněž tak ne.

Seznam použité literatury

Baršová, Andrea. 2002. „Problémy bydlení etnických menšin a trendy k rezidenční segregaci v České republice.“ Pp. 5-29 in *Romové ve městě*. Praha: Socioklub.

Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR. 2006. *Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR.

Růžička, Michal. 2011. „Časoprostorové a infrastrukturní aspekty procesu sociální exkluze.“ *Sociologický časopis* 47 (2): 273-295.

Sýkora, Luděk. 2010. *Rezidenční segregace*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta. Ministerstvo pro místní rozvoj České republiky.

Úřad vlády České republiky. 2008. *Dlouhodobý monitoring situace romských komunit v České republice - moravské lokality*. Praha: Úřad vlády České republiky.

Transformace bytového fondu a bydlení po roce 1989

Bc. Kristina Kleinwächterová

1 Úvod

Bydlení patří mezi jednu z nejzákladnějších lidských potřeb. Místo bydliště je útočištěm před okolním světem. Spíme zde, odpočíváme, vaříme, jíme a trávíme důležitou část našeho života. Nejen byt samotný, ale i jeho okolní prostředí sehrává důležitou roli v našem životě a i v životě nás samotných ve společnosti. Potřeba bytu, jako jedna ze základních složek lidských požadavků na plnohodnotný život, je jen jednou z částí bytové problematiky. Zabývá se jí především sociologie, zatím co z geografického pohledu je důležitá i role bytu v prostoru. Byt a jeho umístění vzhledem k službám, které nabízí jeho okolí. Dostupnost služeb jako je například doktor, obchod, škola, zaměstnání, kulturní vyžití a celková reprezentativnost jak lokality, tak samotného bytu jsou některými z důležitých faktorů podmiňující bytové záležitosti z pohledu geografie.

Byt, dům jeho vlastnictví a vybavení se v dnešní konzumní společnosti stalo důležitým ukazatelem socioekonomického postavení jeho obyvatel ve společnosti. Důležitou roli ve vývoji bydlení, tak jako snad ve všem, sehrál pád Železné opony v roce 1989. Změna režimu umožnila celospolečenskou změnu, která se projevila právě i v typu vlastnictví nemovitostí (bytů a domů) a na bydlení obecně.

Za první republiky, na počátku 20. století lidé bydleli v blízkosti center měst. Dělníci bydleli v bytových domech poblíž průmyslových podniků, zatím co movitější obchodníci si stavěli své vily v příjemnějších částech měst, s lepší kvalitou prostředí. Šlo by říci, že se jednalo o první náznaky suburbanizace. Po nástupu k moci komunistické strany nastalo centrální řízení úplně všeho a stejně tak i bytové výstavby. Upřednostňovány byly unifikované byty v panelových domech na okrajích měst. Lidé vlastnili stejné byty, stejné vybavení, po vzoru komunistické ideologie rovnosti mezi lidmi. Bytový fond a kvalita bydlení byla ve většině případů totožná a nehrála ve společnosti tak důležitou roli. Kde a v jakém bytě či domě bydlím, se ale po roce 1989 stalo důležitou součástí životního stylu obyvatel. Proto se také výrazně transformoval nejen bytový fond, ale i celková podoba bydlení.

2 Faktory ovlivňující bytovou problematiku

Soubor činitelů majících vliv na vývoj bydlení a jeho strukturu je mnoho. Zmíním zde jen některé, které jsou z geografického pohledu nejzajímavější a nejčastěji zmiňované. Prvním z nich je **lokalisace** samotného bytu či domu v prostoru. Umístění hraje jednu z nejdůležitějších rolí, jelikož v jednom místě může být omezený počet bytů a domů. Místo, lokalizace bydlení, je charakterizováno například cenou nemovitosti. Již její cenová výše může o místě dosti vypovědět. Tržní ceny bytů a domů se liší jak v malém tak velkém měřítku. Odlišná ekonomická situace v rámci krajů, ale i v rámci měst a jejich městských částí. Poloha vzhledem k rozmístění a dostupnosti vybraných služeb, vzhled okolí (množství zeleně aj.), to jsou jen některé z činitelů, mající vliv na cenu nemovitosti.

Dále je potřeba zmínit **demografické ukazatele**, jejichž vývoj doznal výrazných změn po roce 1989. Odklon od altruismu k individualismu, kdy matky odkládají těhotenství do vyššího věku nebo nezakládají

rodinu vůbec. Dále také nárůst počtu nesezdaných párů a mnohé další alternativní formy soužití (registrovaná partnerství atd.), to vše ovlivňuje problematiku bydlení. Lidé častěji žijí sami v menších bytech, zvyšuje se počet starších osob, které mají specifické požadavky na bydlení atd. Samotná věková struktura obyvatelstva je důležitým ukazatelem. Rozdílné věkové kategorie poptávají různé druhy bydlení. Mladí dávají přednost pronájmu a soužití v tzv. bytových domácnostech (soubor osob trvale společně bydlících v bytě) nebo samostatnému bydlení v malometrážních bytech v centrech měst. Věková kategorie okolo 30 až 35 let upřednostňuje bydlení ve větších bytech a domech, v důsledku založení rodiny a preferují především klidnější, suburbánní lokality. Senioři, jejichž podíl na počtu obyvatel se bude neustále navyšovat, ti poptávají specializované bydlení v bezbariérových bytech a pečovatelských domech.

Dalším z mnoha faktorů může být například **bytová politika státu** nebo komplexní **socioekonomické podmínky**. Stát ovlivňuje trh s byty například prostřednictvím státních podpor do stavebního spoření, poskytování nízko úročených úvěrů nebo podpora hypotéčního úvěrování (ŠPIČÁKOVÁ 2008:41). Mezi socioekonomické faktory mající vliv na vývoj trhu s byty je samotné postavení člověka ve společnosti, jeho zaměstnání a společenský status.

3 Prostorové rozmístění bytové výstavby

Změny v rozmístění bytové výstavby před rokem 1989 a po roce 1989 byly poměrně rozsáhlé. Před rokem 1989 byla podporována výstavba v regionech, které byly z hlediska centrálně řízené politiky státu upřednostňovány. Jednalo se především o průmyslové regiony severních Čech a severní Moravy. Na severní Moravě se budovala panelová sídliště například v Karviné, především v městských částech Hranice, Mizerov a Nové město. Dále pak Havířov, který vznikl výstavbou sídlišť pro horníky pracujících v ostravsko-karvinském regionu. Výstavba probíhala v katastrálních územích několika obcí (Šumbark, Dolní Bludovice, Prostřední Suchá a část Šenova). Název města byl vybrán ve veřejné soutěži, zde jsou některé z návrhů, které v soutěži neuspěly (Bezručov, Čurdov, Faratín, Lidobudovatelov, Budovatelnice, Budosociokolektivov, Rudohvězdov, Stalin, Gottwaldův Horníkov, Zápotockýgrad, Všemírov, Šťastnov a další) (viz [online] havirov-city.cz). Bytová politika, která ovlivňovala rozmístění bytové výstavby, byla zaměřena na vybudování tzv. střediskové sítě osídlení, takže výstavba se rozvíjela především ve vybraných střediskových obcích, která většinou byla průmyslovými centry regionů. Byla jimi například města Lovosice, Žďár nad Sázavou, Adamov, Rožnov pod Radhoštěm aj.

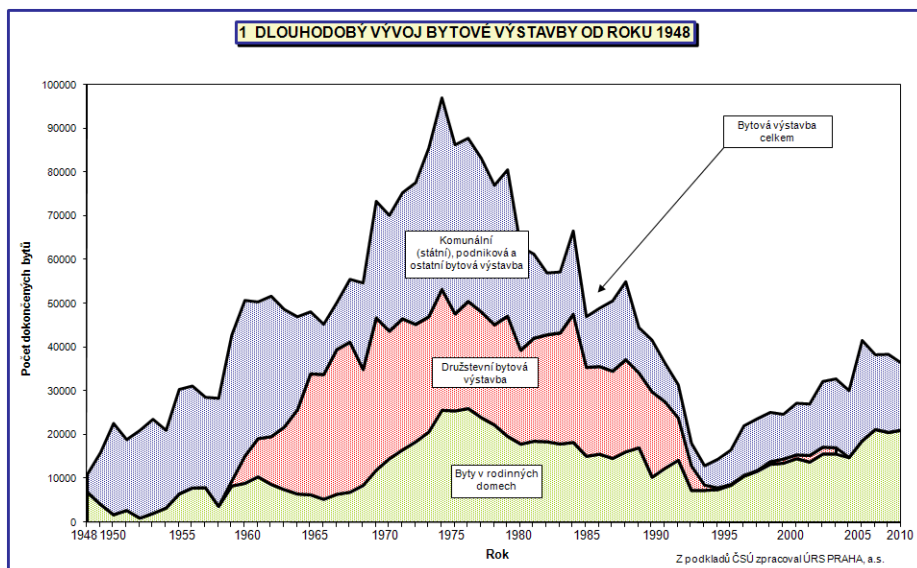
Po roce 1989 se opustilo od střediskového modelu osídlení, došlo k transformaci průmyslu, změnila se bytová politika a proběhlo mnoho dalších změn, které ovlivnily bytovou výstavbu. Po útlumu výstavby na počátku devadesátých let se výstavba začala rozvíjet až na přelomu let 1999 a 2000. Tato doba až do dnes je charakteristická především s postupným rozvojem suburbanizace v zázemí velkých měst. Výstavba se začala realizovat především v menších obcích a šlo hlavně o výstavbu rodinných domů. Nejvíce se rozmach suburbanizace projevil v zázemí hlavního města Prahy, později také v Brně a Plzni (OUŘEDNÍČEK 2006:97).

4 Vývoj bydlení před rokem 1989

Před rokem 1989 byla bytová problematika řešena centrálně. Povinností státu bylo zajistit bydlení všem občanům státu a to bez výjimky. Stát financoval veškerou výstavbu bytů. Byty nebyly poskytovány

prostřednictvím trhu, ale byly občanům přidělovány na základě jejich pořadí v seznamu žadatelů o byt. V pořadnících dostávaly přednost určité skupiny lidí, které byly preferovány (např. rodiny s dětmi, vojáci atd.).

Jelikož stát dotoval veškerou výstavbu a údržbu bytů, poptávka po nových bytech byla velká a neodpovídala nabídce. Od 50. let 20. století započala rychlejší výstavba pomocí panelů a začala vyrůstat panelová sídliště. Problém spočíval v tom, že poptávka po bytech byla koncentrována do velkých měst, zatímco centrální politické zřízení rozhodlo stavět především v průmyslových oblastech, aby byly dostupné byty pro dělníky v průmyslových podnicích například na Ostravsku a v severních Čechách. Bytová výstavba kulminovala v 70. letech, kdy bylo dokončeno největší množství bytů (graf č. 1).

Graf 1: Vývoj bytové výstavby (dle druhu) v letech 1948 až 2010

Zdroj: ČSÚ – Bytová výstavba v územích České republiky v letech 1997 - 2010

Bytová výstavba byla strukturovaná i před rokem 1989 a rozlišovalo se několik druhů. Jednalo se o: *státní, obecní, družstevní, podnikovou a individuální výstavbu*. Státní bytová výstavba byla hlavním podporovaným proudem v rámci bytové výstavby. Obecní výstavba se věnovala výstavbě bytových domů, které zůstávaly ve správě národních výborů. Nájemníci v bytech platili za využívání bytu a jeho zařízení (např. kuchyňská linka 10 Kč/měsíc apod.), což nestačilo ani na provoz a údržbu bytů. Družstevní bytová výstavba byla také výrazně dotována státem, stát dotoval například pozemky, dodával architektonické návrhy aj. Društva stavěla hlavně nové bytové domy, přistavovala a tím rozšiřovala starší domy o nové bytové jednotky (ŠPIČÁKOVÁ 2008:45). Podnikovou bytovou výstavbu organizovaly samotné podniky, aby nalákali zaměstnance, kterým nové byty nabízeli. V menší míře byla zastoupena individuální bytová výstavba.

5 Vývoj bydlení po roce 1989

Transformace bytové politiky byla vedena za účelem odstranění modelu, který zde fungoval před rokem 1989, kdy byl trh s byty řízen direktivním způsobem. Přerod direktivně řízeného modelu bytové politiky na tržní vedl k výslednému ustanovení nového trhu s byty, kdy se výrazně proměnila struktura

bytového fondu, zejména ve velkých městech, pro které byl charakteristický vysoký podíl nájemního bydlení.

Tab. 1: Vývoj bytové výstavby v České republice mezi lety 1989 a 2011

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Dokončené byty celkem	55 073	44 594	41 719	36 397	31 509	18 162	12 998	14 482	16 757	22 183	23 734
Podíl bytů podle formy výstavby v %:											
družstevní	38,2	38,2	46,7	41,5	30,5	30,8	1,2
komunální (obecní)	29,6	19,1	23,0	19,5	19,7	23,3	26,4
individuální	29,5	38,5	25,0	34,3	45,4	40,6	52,8
ostatní	2,8	4,1	5,3	4,7	4,4	5,3	19,5
Intenzita bytové výstavby (počet dokončených bytů na 1000 obyvatel)	5,31	4,30	4,05	3,53	3,05	1,76	1,26	1,40	1,63	2,15	2,31
Obytná plocha 1 dokončeného bytu v m ²	52,5	56,0	53,0	55,6	59,4	57,5	60,3	60,6	63,4	66,6	69,2
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Dokončené byty celkem	25 207	24 758	27 291	27 127	32 268	32 863	30 190	41 649	38 380	38 473	36 442
Podíl bytů podle formy výstavby v %:											
družstevní	2,5	3,7	5,6	5,4	5,4	3,4	1,6	2,3	1,8	2,2	2,4
komunální (obecní)	26,5	25,4	25,7	25,0	20,3	14,8	14,8	9,4	4,8	2,0	2,3
individuální	56,8	58,6	57,2	54,1	52,3	51,8	50,9	44,2	54,2	53,7	60,0
ostatní	14,2	12,3	11,5	15,6	22,1	30,0	32,7	44,1	39,2	42,1	35,3
Intenzita bytové výstavby (počet dokončených bytů na 1000 obyvatel)	2,45	2,42	2,68	2,66	3,16	3,21	2,94	4,03	3,68	3,67	3,46
Obytná plocha 1 dokončeného bytu v m ²	68,2	70,1	68,5	69,2	68,5	70,3	71,8	70,4	76,0	74,2	76,8

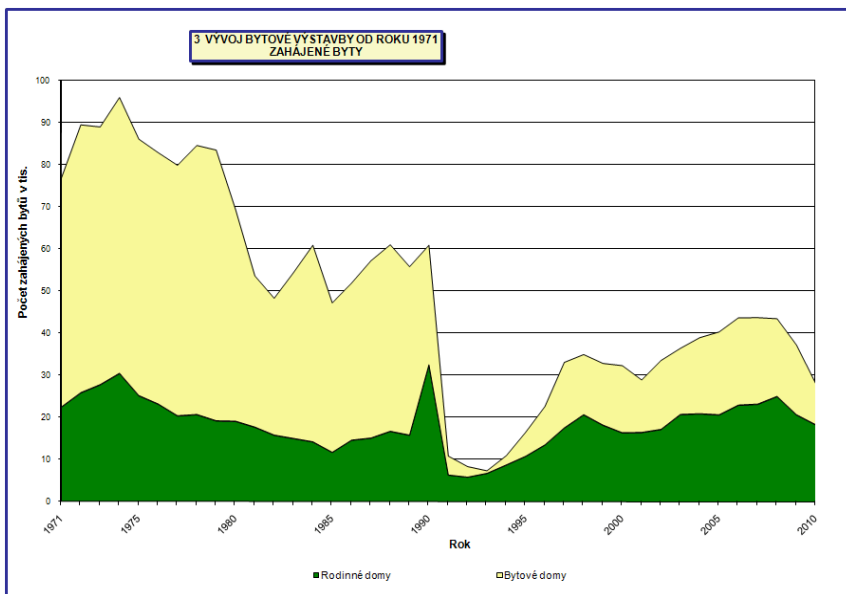
Zdroj: ČSÚ – Bytová výstavba v územích České republiky v letech 1997 – 2010

Důležitou změnou z hlediska vývoje bytového fondu po roce 1989 byla restituce majetku. Dále převod majetku do vlastnictví obcí a zavedení nových prostředků bytové politiky – úvěry, spoření a příspěvky na bydlení. Restituce majetku byla provedena u nemovitostí, které byly zkonfiskovány mezi lety 1948 až 1989 a tak došlo k vytvoření soukromého nájemního typu bydlení, jehož mechanismus fungování je popsán výše. Zprivatizován byl i veřejný bytový fond, který je nejdostupnější formou bydlení. Privatizace bytového fondu byla značně chaotická, jelikož nebyla jasně stanovená pravidla pro přenos majetku. Převod veřejného bytového fondu do správy menších správních jednotek (obcí) měl za následek nekontrolovaný prodej veškerých nemovitostí, které byly přiděleny obci. Bylo to způsobeno tím, že obce

získaly obrovské množství majetku, ale neměly peníze na to, aby jej spravovaly, proto se je snažily co nejrychleji prodat. Byty byly prodávány hlavně právníkům osobám, družstvům, která byla tvořena nájemníky. V roce 1994 byl ustanoven Zákon č. 72/1994 Sb., o vlastnictví bytů, který dovoloval převod bytů do osobního vlastnictví (ŠPIČÁKOVÁ 2008:20).

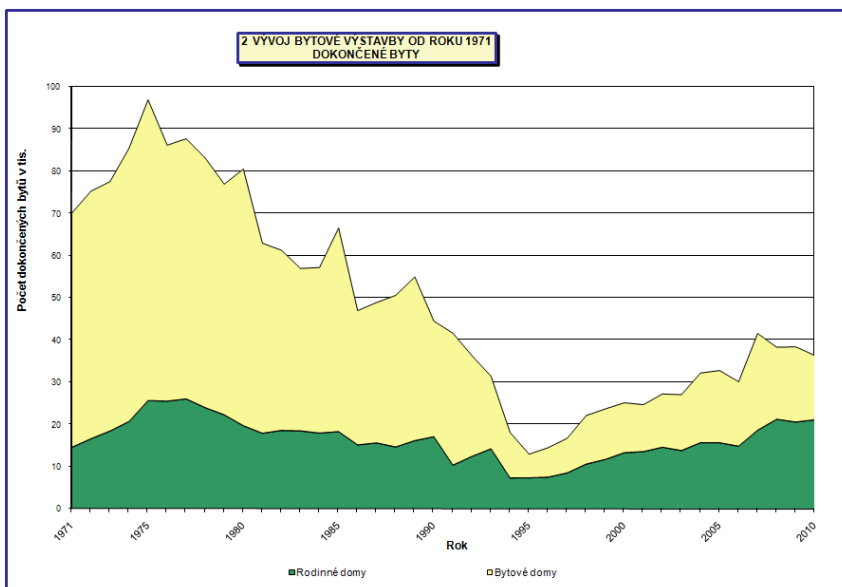
Bytová výstavba po roce 1989 také prošla výraznou přeměnou. Počet zahájených bytů klesl o 50 tisíc, jak je vidět v grafu číslo 2. Způsobil to především politický převrat a celková změna systému bytové politiky (zrušení státních dotací). Toto opatření se projevilo až s tříletým zpožděním (graf č. 3), kdy bylo dokončeno nejméně bytů. Změnila se i struktura bytové výstavby, kdy začala převažovat individuální bytová výstavba nad výstavbou bytových domů. V tabulce číslo 1 jsou uvedeny podíly jednotlivých druhů výstavby, kdy nejvyšší podíl měly na výstavbě byty družstevní a to až do roku 1992, kdy se postupně dokončovala výstavba zahájená ještě před zlomovým rokem 1989. Výstavba obecních bytů a jejich podíl na celkové výstavbě začal výrazně klesat až po roce 2003, do té doby byl podíl obecních bytů asi 25 % z celkového počtu dokončených bytů. V roce 2010 již jak obecní tak družstevní výstavba zaujímají pouze 2% podíl na dokončených bytech. Od roku 1999 výrazně převažuje individuální výstavba (podíl víc jak 50 %) reprezentovaná především rodinnými domy v zázemí větších měst. Nejen struktura bytové výstavby, ale i také celková velikost jednotlivých bytů se začala zvětšovat, z 52 m² v roce 1989 na 76 m² v roce 2011.

Zavedení stavebního spoření a hypotečních úvěrů podpořilo rozvoj bytové výstavby a koncem devadesátých let tím byl umožněn rozmach výstavby domů a bytů v zázemí měst, tzv. suburbánní výstavba.

Graf 2: Vývoj počtu zahájené výstavby nových bytů od roku 1971 až do roku 2010

Zdroj: ČSÚ – Bytová výstavba v územích České republiky v letech 1997 - 2010

Graf 3: Vývoj počtu dokončených bytů v letech 1971 až 2010

Zdroj: ČSÚ – Bytová výstavba v územích České republiky v letech 1997 - 2010

6 Závěr

Pád Železné opony v roce 1989 byl ústředním okamžikem pro celou naši společnost, a jelikož jedinci, tvořící tuto společnost, žijí v bytech a domech, byla tato událost klíčová i pro bydlení a bytovou problematiku. Systém, dle kterého se řídila bytová problematika, byl stejně neudržitelný jako samotná politická situace v zemi. Centrálně řízené společnosti žijící v unifikovaných panelových domech se v roce 1989 otevřely zcela nové obzory. Možnost osobního vlastnictví, tržní kapitalismus a mnohé další odstartovalo transformaci jak společnosti, tak i bytového fondu a bydlení celkově. Překotná privatizace bytů, zrušení státních dotací na bydlení, změny v zákonech, vytvoření stavebních spoření atd. to vše otvíralo dveře bytové transformaci.

Nejdůležitější z hlediska vývoje bytového fondu bylo otevření trhu, využití stavebních spoření a hypoték, čímž individuální bytová výstavba dostala dostatečný impuls ke svému rozmachu. Lidé měli možnost sami si utvořit bydlení podle vlastního vkusu, tvaru, typu, druhu atd. Trend individuální výstavby bytů a domů zapříčinil výrazný úbytek dalších forem výstavby a to družstevních a obecních druhů bydlení. Bytový fond je dnes tvořen převážně byty a domy v osobním vlastnictví, nájemní a družstevní využívání bytů je stále méně časté.

Osobní vlastnictví domu či bytu je pro společnost, která dlouhou dobu žila v socialistickém státě velmi důležité. Lidé mají potřebu mít něco vlastního, osobního, kam se mohou uchýlit, kde je naplněna jedna ze základních složek lidských potřeb. Bytový fond se transformoval na základě potřeb společnosti, a jak se bude společnost vyvíjet, bude docházet i k vývoji bytové problematiky (viz aktuální téma suburbanizace, reurbanizace).

Seznam použité literatury

- ČSÚ, SLDB 2011 [on-line] – Bytová výstavba v územích České republiky v letech 1997 – 2010 [cit. 2012-11-30]. Dostupné z: http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/publ/8209-12-n_2012
- HAMPLOVÁ, Dana. *Postoje k bydlení v České republice v roce 2001: Spokojenost s bydlením – nejmladší a nejstarší věková skupina*. Sociologický ústav AV ČR: Praha, 2001.
- OUŘEDNÍČEK, M., POSOVÁ, D., 2006. Suburbanní bydlení v Pražském městském regionu: etapy vývoje a prostorové rozmístění. In Ouředníček, M. (Ed.) *Sociální geografie pražského městského regionu*. Praha: univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, s. 96 – 113.
- SMUTNÁ, Jitka. *Bytové družstevnictví z pohledu jeho vývoje a transformace*. Brno, 2009. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Vedoucí práce Dagmar Špalková.
- SUNEGA, Petr et al. *Postoje k bydlení v České republice v roce 2001: Dráhy bydlení v ČR 1960 – 2001: Minulá, současná a budoucí stěhování občanů ČR ve výzkumu postojů k bydlení*. Sociologický ústav AV ČR: Praha, 2001.
- SUNEGA, Petr a Martin LUX. Segmentace českých domácností a orientační prognóza počtu domácností ve vybraných právních formách bydlení a typech zástavby do roku 2020. *Sociologický časopis*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2010, roč. 46, č. 1, s. 3-41. ISSN 0038-0288.
- ŠPIČÁKOVÁ, Ludmila. *Vývoj trhu s byty ve velkých městech České republiky*. Brno, 2008. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Vedoucí práce Ondřej Mulíček.
- VAJDOVÁ, Zdenka. *Postoje k bydlení v České republice v roce 2001: Dráhy bydlení populace 18 – 54 let v době od roku 1960*. Sociologický ústav AV ČR: Praha, 2001.
- Havířov. STATUTÁRNÍ MĚSTO HAVÍŘOV. *Základní údaje* [online]. 2012 [cit. 2012-12-13]. Dostupné z: <http://www.havirov-city.cz/>

Vývoj porodnosti a věkové struktury obyvatelstva České republiky po roce 1989

Bc. Jiří Hrabala

1 Úvod

Konec osmdesátých let dvacátého století a především rok 1989 se do dějin tehdejší Československé republiky zapsal nesmazatelným písmem. Nejen u nás, ale také v dalších státech střední a východní Evropy, vyvrcholil proces rozpadu komunismu a přechod k demokratickému politickému systému. Se změnou politického režimu úzce souvisí ekonomické, sociální a v neposlední řadě také demografické změny. Po roce 1989 proběhly nebo stále probíhají důležité demografické procesy, které mají velký vliv na současný i budoucí demografický vývoj obyvatelstva České republiky. Mezi nejdůležitější můžeme řadit změny demografické dynamiky, strukturní proměny obyvatelstva nebo migrační změny. Jednou z nejvýznamnějších demografických změn, která proběhla v devadesátých letech 20. století a později také (ne už ta výrazně) v prvním desetiletí 21. století je pokles porodnosti a plodnosti, s čímž úzce souvisí změny ve věkové struktuře obyvatelstva.

Celkové podmínky života (ekonomické, sociální, politické) v totalitním systému vedly k vytváření modelů demografického chování, které se značným způsobem lišilo od demografického chování v demokratických státech s vyspělým tržním hospodářstvím. Československo, jako i další země východního bloku, se v tehdejší době výrazně odlišovalo v určitých demografických ukazatelích od zbytku Evropy. Přechod na tržní hospodářství se všemi sociálními dopady, ale také s novými možnostmi seberealizace, vedly ke změnám demografického chování. Vzniklá nová situace byla v jistém smyslu obdobou změn demografického chování, ke kterému v evropských demokratických zemích docházelo v průběhu 70. a 80. let. Tyto změny, které v západních státech proběhly průběžně během několika desetiletí, se v Česku po roce 1989 projeví velmi rychle. Kromě klesající úmrtnosti, prodlužování naděje na dožití nebo demografického stárnutí populace se také výrazně změnilo reprodukční chování obyvatelstva, výrazně klesla porodnost a plodnost. Všechny tyto demografické procesy se nesmazatelně projeví ve věkové pyramidě České republiky, která bude těmito změnami ovlivněna na několik dalších desetiletí.

2 Změny v reprodukčním chování obyvatelstva po roce 1989

2.1 Porodnost po roce 1989

K nejzávažnějším problémům vyspělých evropských států patří nízká porodnost a plodnost. Můžeme říci, že obyvatelstvo České republiky se přizpůsobuje trendům, jež jsou typické pro evropské státy, ve kterých nebyl v minulosti u moci komunistický režim. Snaha o rozvoj vlastní osobnosti (individualismus) má za příčinu pokles sňatečnosti a porodnosti. Pokles porodnosti a prodlužování naděje dožití mají potom za důsledek postupné stárnutí populace. Snižuje se podíl předproduktivního obyvatelstva a naproti tomu roste podíl obyvatelstva poproduktivního. (Dufek, Minařík, 2008) Snižování plodnosti až pod hranici prosté reprodukce bylo poprvé zaznamenáno v 60. letech 20. století v západní Evropě a Skandinávii. V bývalých socialistických zemích, mezi něž patří i Česká republika, můžeme tento trend sledovat až od 90. let. Tento

jev je součástí rozsáhlejších změn v demografickém chování obyvatelstva a je označován jako druhý demografický přechod (viz kapitola 2.2). Kromě této změny byl v nedávné minulosti společným charakteristickým rysem téměř všech evropských zemí pokles dynamiky početního růstu obyvatelstva, snižování intenzity plodnosti žen a její stabilizace na nízké úrovni, pokles úmrtnosti, zlepšování zdravotního stavu obyvatelstva a prodlužování naděje na dožití.

Porodnost po roce 1989 je v České republice charakterizována především poklesem své úrovně. Počet živě narozených dosahoval ještě v roce 1991 hodnoty zhruba 130 tisíc. Již v roce 1995 se počet živě narozených dostal pod hranici 100 tisíc a v roce 1999 dokonce pod hranici 90 tisíc. Tento rok byl také rokem, kdy se v Česku narodilo v novodobé historii nejméně dětí (89 471). Od tohoto roku se počty narozených zvyšovaly až k hodnotě necelých 120 tisíc, která byla zaznamenána v roce 2008 (Tab. 1). Od tohoto roku se počet živě narozených opět snižuje a v roce 2011 dosahoval hodnoty 108 673.

Změna politického systému a sociálně ekonomická transformace společnosti v 90. letech jen prohloubila pokles intenzity porodnosti započatý na počátku 80. let. K strmému snížení úrovně porodnosti, v jehož důsledku se počty narozených šest let pohybovaly kolem pouhých 90 tisíc dětí (1996–2001), došlo i přesto, že do reprodukčního věku postupně přicházely ženy narozené v populační vlně 70. let. Porodnost se tak drasticky snížila až na minimum v roce 1999. Z vývoje počtu narozených v 90. letech je zřejmé, že vliv velmi nízké intenzity porodnosti v 90. letech a počátkem 21. století je dlouhodobý a ovlivní zásadním způsobem vývoj porodnosti a tím i věkovou strukturu obyvatelstva v budoucnosti.

Tab. 1: Počet živě narozených a úhrnná plodnost v České republice v letech 1991–2011

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Živě narození	129 354	121 705	121 025	106 579	96 097	90 446	90 657
Úhrnná plodnost	1,86	1,71	1,67	1,44	1,28	1,19	1,17
	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Živě narození	90 535	89 471	90 910	90 715	92 786	93 685	97 664
Úhrnná plodnost	1,16	1,13	1,14	1,15	1,17	1,18	1,23
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Živě narození	102 211	105 831	114 632	119 570	118 348	117 153	108 673
Úhrnná plodnost	1,28	1,33	1,44	1,50	1,49	1,49	1,43

(Zdroj: Demografická ročenka krajů 2002 až 2011, Demografická ročenka krajů České republiky 1991 až 2006)

2.2 Teorie druhého demografického přechodu

Druhým demografickým přechodem je chápán proces, který proběhl v zemích západní a severní Evropy zhruba v 60. až 80. letech 20. století. V ostatních evropských zemích se uskutečnil s určitým zpožděním, v bývalých socialistických zemích nastoupil až počátkem 90. let. (Rabušic, 2001) Pokles počtu narozených byl dán zásadními změnami, které ve společnosti po roce 1989 nastaly. Byly to změny nejen v oblasti ekonomiky, politiky a sociální situace, ale také v individuálních hodnotách a preferencích. V kontextu transformace společnosti, rostoucích pracovních příležitostí a možností realizace, změn hodnotových

orientací mladých lidí a dostupnosti moderní spolehlivé antikoncepce, umožňující plánování rodičovství, tak dochází k odkládání sňatků do vyššího věku a ke snižování sňatečnosti. Mladí lidé vstupují do manželství později a méně často, roste počet alternativních forem partnerských svazků a nesezdaných soužití. Změny v oblasti uzavírání sňatků jsou pro porodnost zásadní. I nadále je stěžejní část porodnosti realizována v rámci manželství, spolu s odklady sňatků však dochází i k odkládání porodů do vyššího věku. Vedle toho také roste podíl narozených, jejichž rodiče manželský svazek neuzavřeli vůbec.

Typickým znakem druhého demografického přechodu je pokles úrovně plodnosti pod hranici prosté reprodukce, která nezaručuje početní obnovu populace. Změny v úrovni demografické reprodukce jsou spojovány především s růstem individualismu (viz níže) a s významnými změnami v hodnotové orientaci lidí i v jejich demografickém chování. Manželství a rodina ztrácí svoji nezastupitelnou funkci. Dochází k růstu nesezdaných soužití, zvyšování podílu dětí narozených mimo manželství a ke zvyšování věku matek v době prvního porodu. Ke snížení porodnosti přispívá také masové rozšíření antikoncepce. (Kalibová, 2002)

S individualismem, který se začal projevovat v západních zemích zhruba od 60. let, se začala prosazovat emancipace žen, značná část populace začala odmítat tradiční hodnoty. Již ve druhé polovině 20. století začali mladí lidé v demokratických státech Evropy častěji studovat na vysokých školách, rostlo vybavení domácností a mladé obyvatelstvo se snažilo rychle dosáhnout životní úrovně, na které bylo zvyklé v rodinách svých rodičů. Svou roli sehrála také nezaměstnanost, která nutila mladé lidi k obezřetnějšímu rozhodování ohledně založení rodiny a narození dítěte. Druhým demografickým přechodem jsou označovány významné kvalitativní změny reprodukčního chování a někteří sociologové se domnívají, že nejde pouze o změny demografické povahy, ale také o zásadní posun v lidském myšlení a chování.

Problematika druhého demografického přechodu a s ním spojených změn v demografickém chování obyvatelstva České republiky po roce 1989 je velmi komplikovaná a vydala by na samostatnou odbornou práci.

2.3 Porodnost a politická situace v zemi

Politická situace v dané zemi je velmi zásadním faktorem pro vývoj porodnosti. Tento faktor může porodnost ovlivnit jak přímo, tak i nepřímo a to hned několika způsoby. V dnešní době, kdy jsou lidé o politickém dění neustále informováni, ovlivňuje politika životy lidí v mnoha oblastech. Porodnost a zakládání rodiny nejsou samozřejmě výjimkou. Jedním z důležitých faktorů je samotná stabilita či naopak nestabilita dané politiky. V době nestabilní politiky panuje mezi lidmi často pocit nejistoty a obavy z blízké budoucnosti. To samozřejmě příliš nenahrává zakládání rodin a rození dětí. V těchto dobách bývají lidé mnohem obezřetnější a zdrženlivější v důležitých životních krocích. Logicky si tedy nebudou chtít zakládat nebo rozšiřovat rodinu.

Historie nám je i v této skutečnosti věrným důkazem. K negativnímu ovlivnění porodnosti v závislosti na politice došlo například v souvislosti s okupací Československa v roce 1968. Ještě více byla porodnost ovlivněna po absolutní změně politiky spojené s pádem komunismu v roce 1989. Porodnost a její vývoj může být ovlivněna novými zákony například v sociální sféře. Změny týkající se mateřské dovolené, přídavků na děti, zvýhodnění rodin s dětmi, určování výše porodného či školného můžou mít neobvykle velký vliv při rozhodování o založení rodiny. Jakékoliv novely zákonů či samotné nové zákony mohou tedy do jisté míry zvýšit, ale i samozřejmě snížit porodnost v republice.

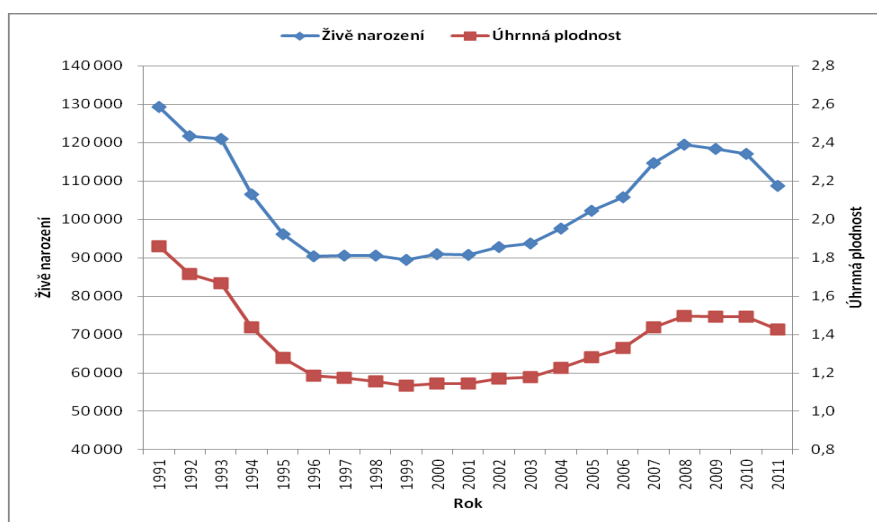
Politické dění v zemi a třeba i konkrétní politická strana, která je u moci může značně ovlivňovat bytovou problematiku, která je ve spojitosti s porodností a zakládáním rodin často velmi rozhodující. Jedná se o dostatek nebo naopak nedostatek bytových prostorů, které jsou jak cenově, tak svou velikostí přijatelné pro mladé páry a rodiny. Nedostatek bytů, jejich vysoká cena nebo neuspokojivý stav bývaly a stále jsou možnou příčinou pro snížení porodnosti. Možným řešením je například poskytování zvýhodněných půjček či hypoték pro rodiny s dětmi. Celý problém to však rozhodně neřeší.

2.4 Plodnost po roce 1989

Počty živě narozených dětí jsou výsledkem kombinace aktuálního počtu žen v reprodukčním věku a vlastní intenzity jejich plodnosti vyjádřené mírami plodnosti podle věku, respektive jejich úhrnem. Od počátku 90. let vstupovaly do věku maximální plodnosti početně silné generace žen narozených v 70. letech a jedna z tehdy formulovaných hypotéz předpokládala, že i při nižší intenzitě jejich plodnosti by větší počet těchto žen teoreticky mohl udržet stálý počet živě narozených dětí. Tyto naděje se nenaplnily a pokles úhrnné plodnosti byl velmi hluboký a navíc umocněný narůstáním věku matek při narození prvního dítěte, což ve výsledku vedlo k již zmiňovanému propadu v počtu živě narozených dětí.

Nedávné trendy úhrnné plodnosti a průměrného věku matek při narození prvního dítěte zachycují a dokumentují dramatické změny v České republice po roce 1989 (Obr. 1). V roce 1991 činil průměrný počet živě narozených dětí jedné ženě v reprodukčním věku 1,86, v roce 1994 již tento průměr klesl pod hranici 1,5 a od roku 1995 do roku 2005 byla hodnota úhrnné plodnosti dokonce menší než 1,3 (absolutního minima bylo dosaženo v roce 1999 – 1,13). V roce 1993 byla vyrovnána do té doby nejnižší hodnota úhrnné plodnosti, která byla v českých zemích zaznamenána ještě před druhou světovou válkou v roce 1936, která dosahovala hodnoty 1,67.

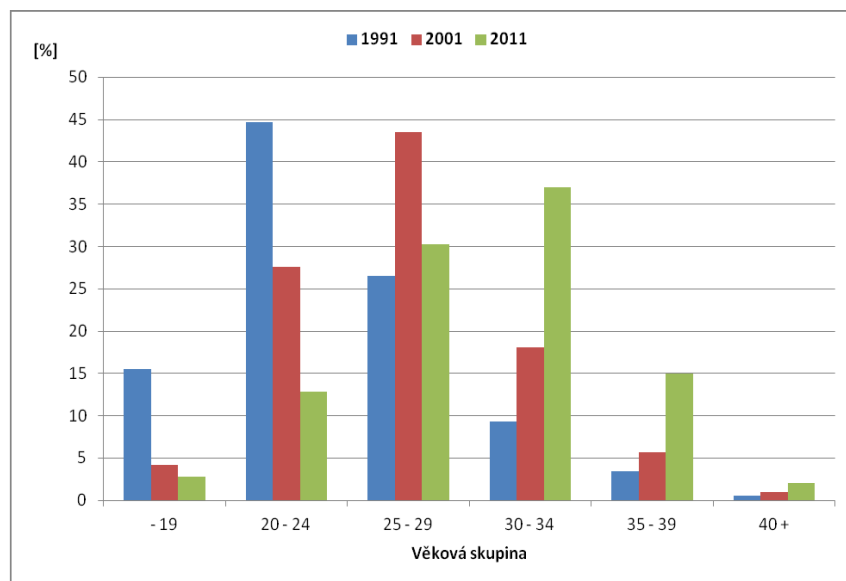
Po roce 2003 byl zaznamenán vzestup úhrnné plodnosti až k hodnotám 1,5 (2008 – 1,50, 2010 – 1,49). Na tomto příznivějším trendu se podílí kumulace dříve odložených a v té době realizovaných porodů žen ve vyšším věku a to především žen silnějším ročníků sedmdesátých let. V roce 2011 již ovšem zaznamenáváme pokles úhrnné plodnosti na hodnotu 1,43 a dá se předpokládat, že tato hodnota bude v příštích letech mírně klesat nebo stagnovat kolem stávající hodnoty.

Obr. 1: Počet živě narozených a úhrnná plodnost v České republice v letech 1991–2011

(Zdroj: Demografická ročenka krajů 2002 až 2011, Demografická ročenka krajů České republiky 1991 až 2006)

Z ekonomického hlediska si populace s dlouhodobě nízkou plodností vytváří nepříznivou věkovou strukturu (nedostatek ekonomicky aktivních), přičemž ani přistěhovalci nic neřeší, protože by muselo nabýt obrovských rozměrů. Česká republika patří od roku 1995 do této nebezpečné zóny pasti nízké plodnosti.

Obr. 2: Procentuální podíl živě narozených matek v jednotlivých věkových skupinách v České republice v letech 1991, 2001 a 2011

(Zdroj: Demografická ročenka krajů 2002 až 2011, Demografická ročenka krajů České republiky 1991 až 2006)

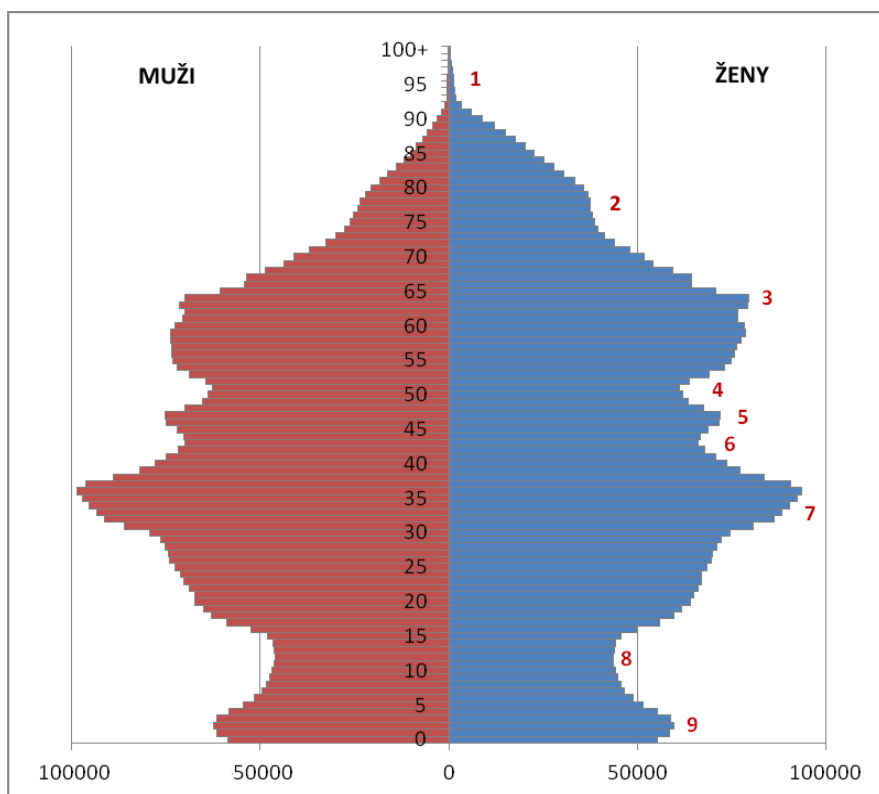
Struktura intenzit plodnosti podle věku (bez ohledu na pořadí dítěte) se vyznačovala v roce 1991 koncentrací plodnosti do věkové skupiny 20–24 let. V této věkové kategorii žen se narodil největší počet dětí, který dosáhl zastoupení 44,7 % na celkovém počtu živě narozených (Obr. 2). V roce 2001 se nejvíce dětí narodilo ženám ve věkové skupině 25–29 let (46,6 %) a v roce 2011 byl zaznamenán další posun největšího počtu narozených do věkové skupiny žen 30–34 let (37,0 %). Rok od roku se tak zvyšoval věk matek při narození dítěte i při narození prvního dítěte. Tento trend dramatického posunování největšího počtu narozených do stále vyššího a vyššího věku matky je typický pro období po pádu komunismu až do současné doby. Je ovšem nutné zdůraznit, že se v příštích letech nepředpokládá pokračující nárůst tohoto ukazatele, ale od druhého desetiletí 21. století bude tento ukazatel spíše stagnovat a udržovat se na nynějších hodnotách nebo bude narůstat jen velmi nepatrně.

3 Věková struktura obyvatelstva

Věková struktura každé populace závisí na vývoji řádu rození a vymírání v předchozích zhruba sto letech. Porodnost a úmrtnost se v České republice v posledních dvaceti letech významně změnila, a proto se změnil také tvar věkové pyramidy obyvatelstva České republiky. V demograficky vyspělých zemích, které ukončily přechod na nízkou úroveň porodnosti a úmrtnosti v rámci procesu druhého demografického přechodu, mezi něž patří také Česká republika, mají strukturální změny obyvatelstva mnohem větší význam než má vývoj jeho samotného počtu. Změny ve složení populace podle věku, pohlaví a také rodinného stavu se začínají stávat stále významnějším faktorem podmiňujícím jejich celkový socioekonomický vývoj.

Na počátku 21. století je charakteristickým znakem nejen české, ale i většiny evropských populací, nepravidelná věková struktura odrážející vliv událostí z průběhu celého 20. století. Deformace věkových struktur jsou především odrazem kolísání úrovně porodnosti. Ve věkové pyramidě České republiky (Obr. 3) můžeme vidět nepravidelnosti způsobené událostmi dob minulých, které ovlivnily především intenzitu porodnosti a celkové reprodukční chování české populace.

Ve věkové pyramidě je už pouze nepatrně vidět nejstarší zářez, způsobený snížením počtu narozených v období první světové války (1), kteří se již dostávají přes hranici 95 let. Druhý nepříliš výrazný zářez (2) značí snížení počtu narozených v době světové hospodářské krize v letech 1930–1935. Již od počátku 40. let, tedy ještě během druhé světové války, ale především po ní, můžeme sledovat výraznější vzestup počtu narozených (3). Pokles porodnosti na přelomu 50. a 60. let souvisel s legalizací interrupcí (4). V polovině 60. let došlo ke krátkému oživení porodnosti vlivem zpřísnění potratového zákona a prodloužení mateřské dovolené (5). Na konci 60. let ovšem opět zaznamenáváme pokles porodnosti v důsledku společensko-ekonomické krize (6). V první polovině 70. let dochází k prudkému nárůstu úrovně porodnosti zapříčiněnému komplexem pronatalitních opatření té doby (7). Ročníky 1974 a 1975 jsou tak nejsilnějším ročníky v České republice.

Obr. 3: Věková pyramida obyvatelstva České republiky v roce 2011 s vyznačenými specifickými vlivy projevujícími se ve věkové struktuře (popis v textu)

(Zdroj: Demografická ročenka ČR 2011, vlastní zpracování)

Nejvýznamnější pokles počtu narozených můžeme sledovat po roce 1989 a to především ve druhé polovině 90. let, kdy mladí lidé začali reagovat na politickou a socioekonomickou situaci v zemi po pádu komunismu (8). V 90. letech byl vliv vnějších podmínek pro reprodukci mnohem podstatnější než působení vzestupu počtu potenciálních matek pocházejících z natalitní vlny 70. let a k sekundární vlně zvýšené porodnosti nedošlo. K oživení porodnosti došlo až po roce 2000, kdy silné ročníky ze 70. let začaly mít

děti (9). Rošiřování základny pyramidy ovšem probíhalo jen několik let, protože jak tyto ročníky opouští věk typický pro rození dětí, tak opět začíná logicky docházet k poklesu porodnosti, protože ročníky osmdesátých let již nejsou tak populačně silné, ale jsou naopak rok od roku slabší. Až se dostanou do reprodukčního věku nejslabší ročníky z druhé poloviny 90. let, tak můžeme očekávat další výrazný pokles úrovně porodnosti, který nás čeká zhruba po roce 2020. Uvedené výkyvy úrovně porodnosti byly ve většině případů i sekundárními dopady vývoje počtu narozených o generaci dříve, které ovlivnily počet potenciálních matek v daném období.

K významné změně v populaci došlo také v počtu zastoupení dětí do 15 let. Od roku 1991 zaznamenával počet dětí mladších 15 let trvalý pokles téměř stabilně okolo 50 tisíc ročně. Především byl ukončen přesun početně silných generací z baby-boomu 70. let z dětské kategorie do skupiny obyvatelstva v produktivním věku, které byly nahrazovány početně slábnoucími generacemi narozených v 80. letech a z první poloviny 90. let.

Ve druhé polovině 90. let souvisely pokračující úbytky dětí se skokovitým poklesem úrovně porodnosti v letech 1994–1996, kterým se začal vytvářet další nový zářez ve věkovém složení. Během posledního desetiletí 20. století tak ubylo v české populaci více jak půl milionu dětí ve věku 0–14 let. Při stagnaci celkového počtu obyvatelstva se tak podíl této věkové skupiny v obyvatelstvu prudce snížil téměř o 5 % (z 21 % na 16 %). Během prvních šesti let 21. století se podíl dětí snížil na pouhých 14,4 %, čímž se kolem roku 2006 vyrovnal podílu osob starších 65 let. Od roku 2007 do roku 2011 počet osob ve věku do 14 let stoupal, tento nárůst je způsoben vyšším počtem živě narozených na počátku nového století, není ovšem nikterak výrazný a do budoucna se počítá spíše s dalšími poklesy počtu narozených. Posílení základny věkové pyramidy tak nebude v příštích letech možné, protože v současné době neexistuje žádná početně silná generace, která by do budoucna dokázala svým reprodukčním chováním věkovou strukturu obyvatelstva České republiky oživit.

4 Závěr

Společenská a ekonomická situace, která u nás nastala po roce 1989, přinesla nové demografické chování obyvatelstva. Mladí lidé odkládají sňatky do vyššího věku nebo je vůbec neuzavírají. Odrazem klesajícího počtu uzavíraných sňatků je i klesající počet narozených dětí. Navíc klesá průměrný počet dětí v každé rodině. Příčiny poklesu úrovně sňatečnosti a porodnosti je možné hledat v širších možnostech seberealizace, které se před mladými lidmi otevřely po roce 1989. Jejich důsledkem je odkládání vstupu do manželství, odkládání narození prvního dítěte i dalších dětí. Přestala platit rovnice vstup do manželství = první dítě = první byt. Mladí lidé projevují stále častěji tendenci osamostatnit se od rodičů, najít si vlastní bydlení, avšak nemají zájem okamžitě uzavírat manželství a pořizovat si vlastní potomky. Odkládání sňatků na pozdější dobu vede logicky ke zvýšení průměrného sňatkového věku. Na klesající počet uzavíraných sňatků však nemá vliv pouze odkládání sňatků do budoucna, ale podepisuje se na něm i skutečnost, že někteří lidé dávají častěji než dříve přednost trvalému nesezdanému soužití a o sňatku vůbec neuvažují. Ve větší míře se objevuje rovněž fenomén svobodných matek, které se rozhodly vychovávat své potomky bez partnera.

Vývoj věkové struktury obyvatelstva České republiky v období 1991 až 2011 byl poznamenán především stabilizací na vrcholu věkové pyramidy, vytvořením hlubokého zářezu v její základně a v devadesátých letech také zvyšováním zastoupení obyvatelstva ve věku ekonomické aktivity. Zpočátku šlo

z makroekonomického hlediska o výhodný stav, kdy zatíženost produktivního obyvatelstva závislými osobami byla relativně nízká, protože se rodilo málo dětí. Vývoj v prvním desetiletí 21. století však naznačil, že tento jev můžeme považovat spíše za negativní. S poklesem počtu dětí nás čeká do budoucna také postupné ubývání obyvatel v produktivním věku a jedinou početně rostoucí skupinou v populaci jsou a budou osoby starších věkových skupin. V posledních letech se tak zhoršují ekonomické relace mezi produktivní a neproduktivní složkou populace. V budoucnosti se tento problém ještě prohloubí a je nutné hledat východiska z tohoto nepříliš příznivého demografického vývoje české populace.

Seznam použité literatury

PAVLÍK, Z. a kol. 2002. *Populační vývoj České republiky 1990–2002*. 1. vyd. Praha: Katedra demografie a geodemografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy, 2002. 98 s.

Populační vývoj České republiky 2001–2006. 1. vyd. Praha: Katedra demografie a geodemografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy, 2007. 114 s.

DUFEK, J., MINAŘÍK, B. 2008. *Stárnutí obyvatel České republiky a vývoj zatížení produktivní populace*. 1. vyd. Brno: Mendelova zemědělská a lesnická univerzita, 2008. 80 s.

RABUŠIC, L. 2001. *Kde ty všechny děti jsou? – porodnost v sociologické perspektivě*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001. 265 s.

KALIBOVÁ, K. 2002. *Úvod do demografie*. 2. vyd. Praha: Karolinum, 2002. 52 s.

ČSÚ Český statistický úřad: Demografická ročenka krajů 2002 až 2011 [online], dostupná na WWW: <http://notes3.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/publ/4027-12-r_2012>.

ČSÚ Český statistický úřad: Demografická ročenka krajů České republiky 1991 až 2006 [online]. dostupná na WWW: <http://notes3.czso.cz/csu/2007edicniplan.nsf/publ/4027-07-1991_az_2006>.

ČSÚ Český statistický úřad: Demografická ročenka ČR 2011 [online]. dostupná na WWW: <<http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/p/4019-12>>.

Proměny základních demografických charakteristik Jihomoravského kraje v letech 1991-2011

Bc. Luboš Uhlíř

1 Úvod

Práce se zaměřuje na postihnutí změn vybraných demografických charakteristik na území Jihomoravského kraje po roce 1989. Zvolené území bylo vybráno na základě toho, že pocházím z Brna a tudíž mám jistý vztah ke zvolenému území. Obecně lze jednoznačně říct, že jak celé území České republiky, tak i Jihomoravský kraj procházel po roce 1989 hlubokými socioekonomickými změnami, které se dotkly společenského, ekonomického a kulturního života jeho obyvatel. V následujících kapitolách bude nastíněn vývoj vybraných demografických charakteristik, které se nejvíce promítly do celkových změn reprodukčního chování obyvatel. V následujících kapitolách bude uveden vývoj počtu živě narozených (specifická plodnost, počet živě narozených podle rodinného stavu matky, hrubá míra porodnosti). Dále bude také uveden demografický vývoj potratů.

Co se týče ekonomického hlediska změn, jednalo se především o postupnou transformaci hospodářského systému, který se projevoval prvotním zvyšováním nezaměstnanosti, dále také změnou role průmyslu, výrobní sféry, služeb a obchodu. To se odrazilo v obou dalších oblastech – v oblasti společenského života a taktéž celková transformace uspořádání vztahů vedla ke kulturním změnám ve smyslu změn priorit a životních cílů jedinců.

Jihomoravský kraj se rozlohou 719 463 ha a počtem obyvatel 1 169 788 řadí na čtvrté místo mezi kraji v rámci České republiky. Kraj je rozdělen do okresů: Blansko, Brno-město, Brno-venkov, Břeclav, Hodonín, Vyškov a Znojmo a je rozdělen na 21 správních obvodů obcí s rozšířenou působností. Poloha kraje z geografického hlediska je poměrně výhodná z hlediska jeho postavení na historickém spojení mezi jihem a severem Evropy. V rámci EU Jihomoravský kraj sousedí se Slovenskou republikou a Republikou Rakousko, dále v rámci České republiky sousedí s krajem Jihočeským, Vysočinou, Pardubickým, Olomouckým a Zlínským. Na území kraje se nachází dvě místa, která jsou zapsána do seznamu světového kulturního dědictví UNESCO. Jedná se o vilu Tugendhat, která se nachází v Brně a Lednicko-valtický areál. Jihomoravský kraj patří k regionům s významným ekonomickým potenciálem. Vytvořený hrubý domácí produkt kraje představuje 10,3 % hrubého domácího produktu České republiky. Dosažená výše HDP však neodpovídá podílu obyvatelstva kraje na obyvatelstvu České republiky, který činí 11,0 % (czso.cz, 2012).

2 Teoretické koncepty spojené s proměnou demografického chování v ČR po roce 1989

Po roce 1989, kdy došlo ke zhroucení socialismu, nastalo nové období, které bylo charakteristické zejména změnou hodnotových postojů především u mladé generace. Na počátku 90. let se očekávalo, že dojde ke zvyšování porodnosti a plodnosti v souvislosti se vstupem silných ročníků ze 70. let 20. století do reprodukčního věku. K očekávanému nárůstu ovšem nedošlo. Mezi hlavní příčiny poklesu lze počítat ekonomické a normativní příčiny (změna postojů). Do společnosti pronikl konzumní styl, novým jevem byla také dosud nepoznaná existenční nejistota, zvyšující se nezaměstnanost a postupně se prohlubující

příjmové a sociální rozvrstvení v původně extrémně rovnostářské společnosti. Množství příležitostí, jak se seberealizovat mimo rodinu, se zvyšovalo především u mladé generace. To mělo vliv na životní dráhy jednotlivců, což se projevilo v časování vstupu do manželství a plození dětí do pozdějšího věku. Změnily se také formy partnerského soužití, časné sňatky se staly méně běžnými a došlo k rozšíření nemanželského soužití. Celkově lze konstatovat, že role mateřství a reprodukce přestala být pro mnohé měřítkem v posuzování úspěšnosti a naplnění života (zejména u žen) (Sobotka in Hamplová at. al., 2006, Rabušic, 2001).

2.1 Teorie individualizace a kulturní změny

Teorie individualizace zdůrazňuje rostoucí vliv individualismu, seberealizace, orientace na jistou míru hédonismu, demokratizace uvnitř heterosexuálních partnerství a oslabení tradičních prostředků sociální kontroly (Hašková, 2009). Zároveň se jedná o soubor idealizačních změn, kdy jedinec začíná zpochybňovat normy, které jej svazují a místo toho se zaměřuje na vlastní volbu (Lestheage, Surkyn 1988 in Hašková, 2009). K růstu významu individuálních hodnot do jisté míry přispěl také proces westernizace. Tento proces se pojí s kulturní změnou, při níž dochází k pluralizaci rodinných forem prostřednictvím liberalizace chování do takové míry, která je běžná v západních zemích. Ve vztahu k plození dětí lze tento proces chápat jako posun od tradiční, zákonem legalizovaných forem rodin s dětmi k novému typu soužití – kohabitaci (nesezdanému soužití) (Rabušic, 2001, Hašková, 2009).

2.2 Teorie racionální volby

Je založena na výkladu nárůstu bezdětnosti a poklesu plodnosti a na předpokladu poptávky po dětech, která je omezena vnějšími bariérami, které zvyšují náklady na rodičovství. Jedná se v podstatě o poptávku po dětech, které pro rodiče představují určité hodnoty a chování rodičů je tedy chápáno jako spotřebitelské (Hašková, 2009). Vychází z předpokladu, že se člověk chová účelově (Rabušic, 2001). Teorie racionální volby předpokládá, že lidé nahlízejí na děti jako na jistý druh spotřebního zboží a neustále zvažují, jaké výhody jim dané zboží přináší nebo jestli slouží k uspokojení jejich tužeb. Proto je lidské chování v rámci toho přístupu chápáno jako spotřební, jelikož jedinci zvažují výši nákladů a výnosů, které se vážou na početí dítěte. Jedná se o tyto typy nákladů:

- a) Přímé – finanční náklady na dítě vzhledem ke všem daňovým a sociálním zvýhodněním
- b) Nepřímé – zahrnují především ztracené příležitosti, kde jde především o to, že výchova spotřebovává čas, který by jinak mohl být využit v jiných oblastech rozvoje osobnosti, například při rozvoji vlastní kariéry.

Naopak výnosy dětí lze spatřovat zejména ve vlastní kvalitě dětí, do které je potřeba investovat. To je předpoklad, který je možné zvažovat, při zkoumání toho, proč mají některé bohaté rodiny méně dětí. Bohaté rodiny vykazují větší poptávku po kvalitě dítěte a proto do jejich rozvoje více investují, aby zvýšily jejich kvalitu (Rabušic, 2001, Hašková, 2009, Becker, 1981)

2.3 Teorie hodnoty dětí

I přes všechny finanční náklady na výchovu dítěte je jednou z hlavních motivací pro pořízení dítěte jeho emocionální hodnota (Hašková, 2009). To je jedno z možných vysvětlení procesu poklesu plodnosti, která přestože průběžně v 90. letech 20. století klesala, nikdy nedosáhla nuly. Což do určité míry popírá teorii racionální volby, protože kdyby byly děti brány jako zboží, jejichž pořizovací náklady a náklady na výchovu jsou vysoké, neplodili by děti vůbec nebo ve velmi omezené míře. Z tohoto hlediska teorie hodnoty dětí do jisté míry zpochybňuje racionální ekonomické chování jedinců. Syntézou teorie racionální volby a teorie hodnoty dětí je v podstatě to, že mladí lidé se nejdříve snaží dosáhnout jistého kariérního růstu, aby pak mohli plánovat rodinu a početí dětí, které by byly již schopni zabezpečit (Rabušic, 2001).

2.4 Teorie genderové spravedlnosti

Jedná se v podstatě o to, že v moderních tržních ekonomikách jsou preferováni mobilní, svobodní a bezdětní jedinci, kteří jsou připraveni reagovat na neustále se měnící požadavky trhu. Klesající míra plodnosti je výsledkem rozporu mezi vysokou mírou genderové spravedlnosti, která je v moderních zakotvena v institucích orientovaných na jedince (vzdělání, trh práce) a nízkou mírou genderové spravedlnosti v soukromé sféře (domácí práce, péče o děti) (McDonald in Hašková, 2009). V prostředí, které nabízí ženám přístup ke spolehlivým prostředkům antikoncepce a společenské i finanční ocenění je odvozováno zejména od úspěchů jedince ve sféře veřejné, pak pokud ženy se založením rodiny tyto možnosti a příležitosti (možnost vzdělávání, kariérního růstu, cestování) ztrácejí, dochází povětšinou k odkladu početí dětí a plodnost zůstává na nízké úrovni (Chesnais, 1996, 1998 in Hašková, 2009). Ženy, které se stanou matkami, chtějí, aby byl v průběhu období intenzivní péče o dítě zajištěn jednak dostatečný příjem rodiny a také návrat do pracovního procesu po uplynutí této doby. Tyto požadavky mohou vést k nárůstu zvýšení vládní podpory v oblasti příjmů v prvních letech života dítěte (McDonald, 2006).

2.5 Teorie druhého demografického přechodu

Výše popisované změny chování obyvatel České republiky po roce 1989 se více či méně podobně odehrávaly ve vyspělých zemích Západní Evropy zhruba v 60. letech 20. století a na základě toho byly zakomponovány do tzv. teorie druhého demografického přechodu, který byl na základě změn, které proběhly v Západní Evropě zobrazen do čtyř sociodemografických fází:

- a) Odklon od manželství k éře nesezdaného soužití,
- b) Posun od modernity, kde bylo jednou z hlavních náplní života páru zplodění potomka k rodinám a partnerstvím, kde hrál jednu z hlavních rolí samotný pár,
- c) Přejít k efektivní antikoncepci, která párům umožňuje sebenaplňující volbu, kdy a jestli vůbec mít dítě,
- d) Vývoj k pluralitě rodinných forem a domácností (Van de Kaa in Hašková, 2009).

Výčet těchto změn lze poměrně jednoduše reflektovat ve většině zemí soudobé euroamerické civilizace. Avšak při pokusu o aplikaci na jednotlivé státy, například na Českou republiku a ostatní země bývalého Východního bloku nelze teorii druhého demografického přechodu aplikovat jako jednotný fenomén z hlediska časového, z hlediska míry a rychlosti výše uvedených změn (Hašková, 2009). Proto lze konstatovat, že demografické změny probíhající v České republice od počátku 90. let 20. století měly svůj

specifický vývoj, na jehož vysvětlení samotná teorie druhého demografického přechodu není dostačující. Tento vývoj byl poznamenán tím, že k demografickým změnám docházelo v rámci působení souboru podmínek, které byly odlišné od těch, v rámci kterých probíhal druhý demografický přechod na západě (Rychtaříková, 2001).

3 Vývoj vybraných demografických charakteristik v Jihomoravském kraji v letech 1991-2011

V následující kapitole budou uvedeny demografické charakteristiky, u kterých se nejzřetelněji projevila změna demografických poměrů ve vymezeném území. Jedná se především o vývoj plodnosti a porodnosti.

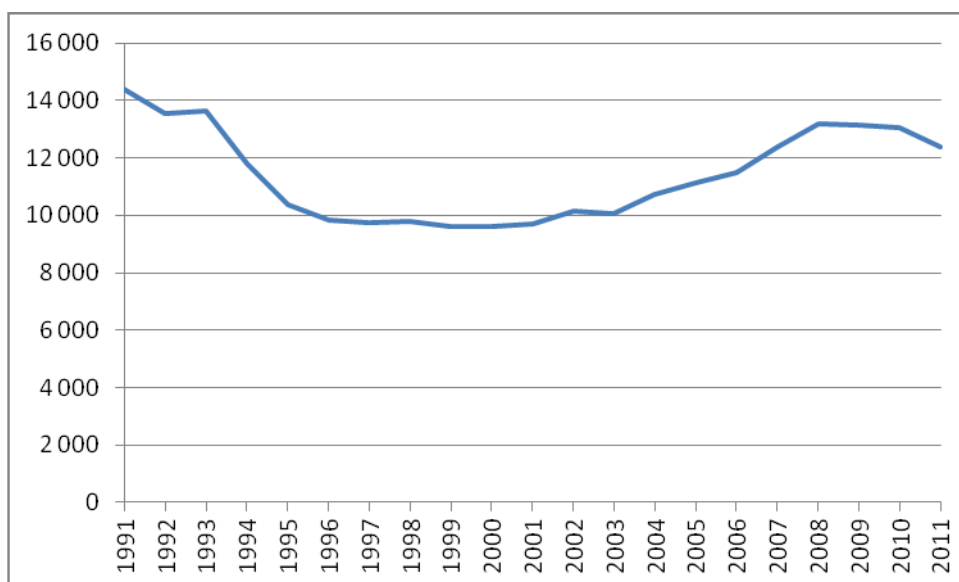
3.1 Vývoj porodnosti a plodnosti

Porodnost a plodnost je jedním ze základních ukazatelů sloužících k získání základního přehledu o reprodukčních procesech v dané společnosti. Na počátku 90. let, konkrétně v roce 1991 byly míry porodnosti a plodnosti na úrovni, která odpovídala reprodukčním vzorcům z období před rokem 1989. Z Obr. 1 je patrné, že celé období se dá rozdělit do čtyř etap. V první etapě, která probíhala od roku 1989 do roku 1995 je patrný prudký pokles počtu živě narozených. Jak již bylo uvedeno výše pravděpodobné příčiny tohoto poklesu lze spatřovat v celkové transformaci společenského systému po roce 1989. Do uvažování potencionálních rodičů se promítaly jak problémy spojené s transformací hospodářského systému, který vedl ke zvýšení nejistoty v podobě růstu nezaměstnanost a stejně tak se na rozhodování mladých generací podílel kulturní a názorový převrat, který v obecné rovině lze pojmut jako odklon od altruismu k individualismu. V roce 1991 se narodilo více jak 14 000 dětí, tvořily nejplodnější skupinu obyvatel ženy ve věku 20-24 let (viz Tab. 1), které porodily téměř polovinu všech dětí v daném roce. Na tom se podílel také fakt, že ženy pocházející z kohortně silných ročníků 70. let 20. Století, konkrétně ženy narozené v letech 1970-1974, dosáhly v roce 1991 věku 17-21. Naproti tomu ženy narozené v letech 1975-1979 dosáhly v roce 1991 věku 16-19 let, tudíž se ještě plně nezapojily do reprodukčních procesů. To vedlo k původní domněnce, že tyto silné ročníky by měly v následujících letech (zejména v průběhu 90. let) mít podíl na zvyšování ročních počtů živě narozených. Na konci první etapy v roce 1995 se nacházely ženy narozené v letech 1970-74 ve věku 20-24 a stále byla tato věková kategorie nejplodnější mezi ženami, i když byl již tehdy zaznamenán mírný pokles (44 % narozených dětí ženám ve věku 20-24 v roce 1995).

Následující druhá etapa byla charakteristická ustálením porodnosti na nízkých hodnotách a tuto etapu lze zasadit do let 1995-2003. Charakteristickým znakem je přesun těžiště plodnosti z věkové kategorie žen 20-24 let do věkové kategorie 25-29 (necelých 45 % všech narozených dětí ženám v této věkové kategorii) v roce 2001. Dalším důležitým znakem je, že ženy narozené v letech 1970-74 dosáhly v roce 1999 věku 25-29 let, což lze považovat za hlavní důvod přesunu těžiště plodnosti do této věkové kategorie. Ženy narozené v druhé polovině 70. let (1975-79) tvořili věkovou kategorii 20-24 let, ale nenapomohly k udržení maximální plodnosti v této věkové kategorii, přestože byly početně silnější než ročníky narozené v první polovině 70. let 20. století. Zároveň bylo v průběhu této etapy dosaženo nejnižšího počtu živě narozených dětí během sledovaného období (z původních 14 411 v roce 1991 na 9 599 živě narozených dětí v roce 1999). Plodnost žen narozených v letech 1970-1974 se projevila v roce 2001 mírným nárůstem počtu narozených dětí ženám ve věkové kategorii 30-34.

Třetí etapu lze zasadit do období let 2004-2009. Je charakteristická opětovným nárůstem počtu živě narozených dětí. V tomto období došlo k vytvoření druhého vrcholu plodnosti (první v roce 1991), který byl zaznamenán v roce 2008 (13 196 živě narozených dětí). V tomto období došlo k definitivnímu přesunu maxima plodnosti do věkových kategorií 25-29 a 30-34 let. Hlavním důvodem je jednak prohlubující se změna individuálních hodnot a cílů (nejdříve kariéra, finanční zajištění a ž poté založení rodiny), ale také fakt, že tyto dvě neplodnější kategorie tvořily ženy narozené v 70. letech 20. století.

Poslední čtvrtá etapa je typická mírným poklesem porodnosti a plodnosti. Hlavním důvodem poklesu je doznívání reprodukčních procesů ze strany silných ročníku 70. let 20. století. Typickým znakem je přesun maximální plodnosti z věkové kategorie 25-29 (35,32%) do věkové kategorie 30-34 (38,41 %). Postupný posun maximální plodnosti žen do vyššího věku je také dobře patrný z Obr. 4, z kterého lze vyčíst růst průměrného věku matky při narození prvního dítěte. V roce 1991 činil průměrný věk matky necelých 22,5 let, kdežto v roce 2009 to již bylo necelých 28,5 let. Také počet dětí narozených vdaným matkám postupně klesal a naopak narůstal počet dětí narozených svobodným ženám (viz Obr. 5). V následujících letech lze vzhledem k poměrně početně slabým ročníkům z druhé poloviny 80. let a 90. let očekávat opětovně snižování množství narozených dětí.

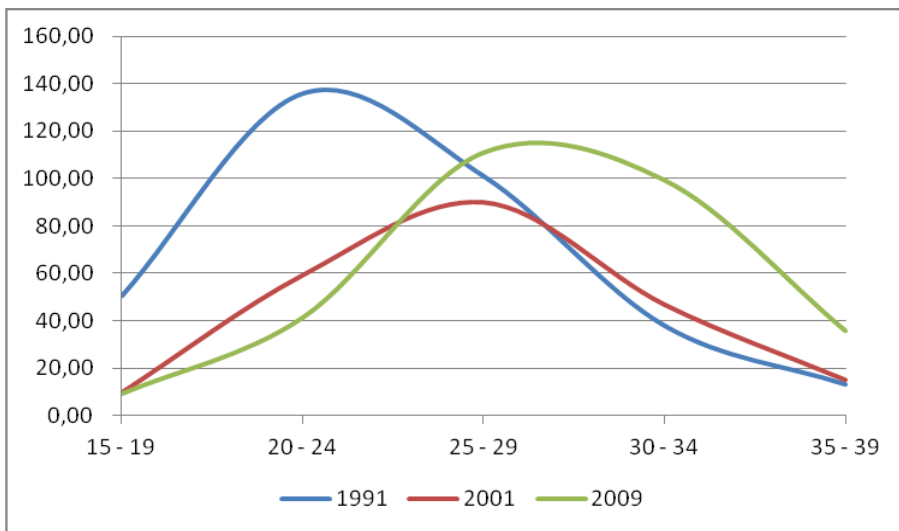
Obr. 1: Vývoj počtu živě narozených v Jihomoravském kraji v letech 1991-2011

Zdroj: ČSÚ, Veřejná databáze, vlastní zpracování

Tab. 1: Vývoj počtu živě narozených v Jihomoravském kraji v letech 1991-2009

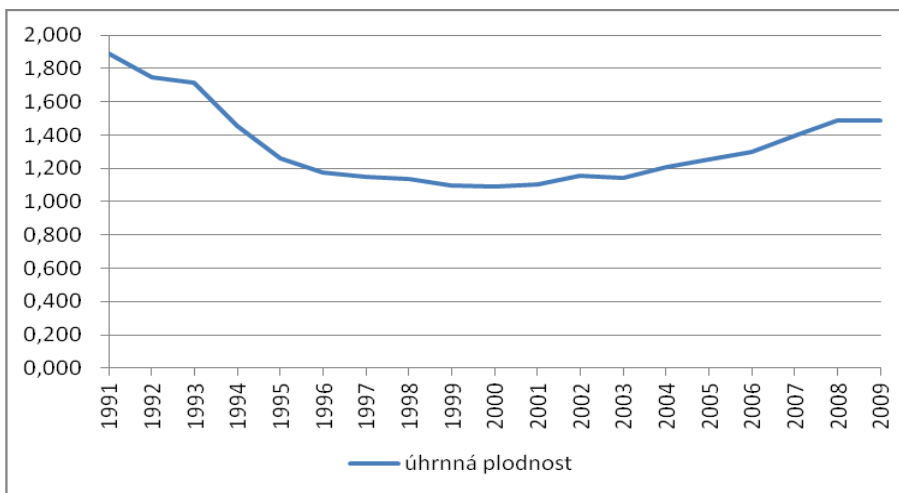
	Jihomoravský kraj - narození											
	celkem		15-19		20-24		25-29		30-34		35-39	
	abs.	v %	abs.	v %	abs.	v %	abs.	v %	abs.	v %	abs.	v %
1991	14 315	100,00	2 213	15,46	6 458	45,11	3 766	26,31	1 407	9,83	471	3,29
1995	10 367	100,00	1 179	11,37	4 561	44,00	2 999	28,93	1 225	11,82	403	3,89
2001	9 599	100,00	360	3,75	2 626	27,36	4 292	44,71	1 756	18,29	565	5,89
2005	11 359	100,00	323	2,84	1 586	13,96	4 723	41,58	3 806	33,51	921	8,11
2009	12 939	100,00	299	2,31	1 513	11,69	4 570	35,32	4 970	38,41	1 587	12,27

Zdroj: ČSÚ, Veřejná databáze, vlastní zpracování

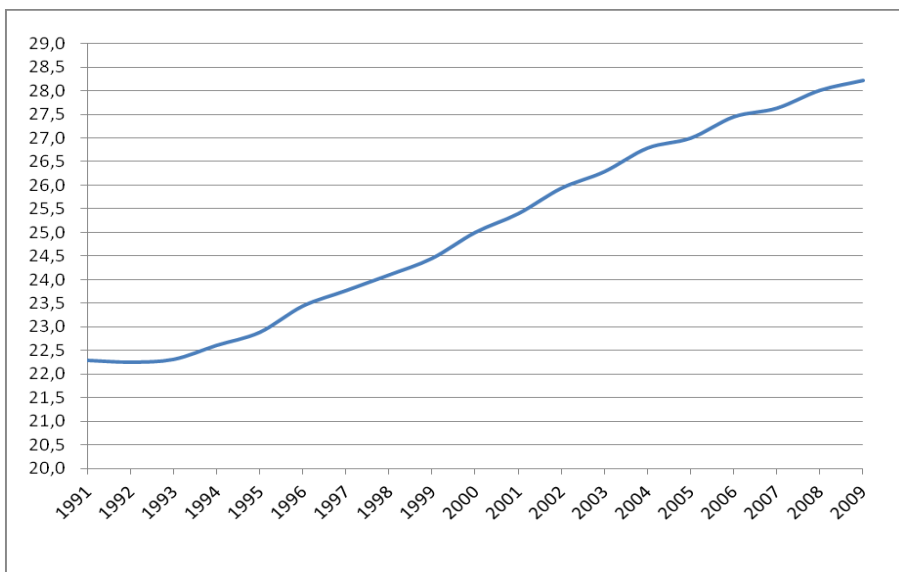
Obr. 2: Vývoj specifické míry plodnosti v Jihomoravském kraji v letech 1991-2009

Zdroj: ČSÚ, vlastní zpracování

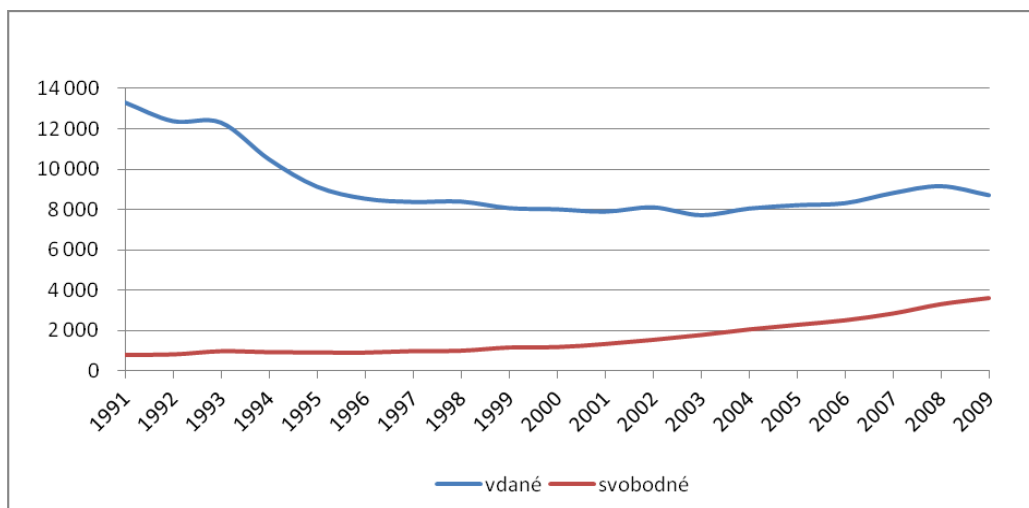
Obr. 3: Úhrnná plodnost v Jihomoravském kraji v letech 1991-2009

Zdroj: ČSÚ, vlastní zpracování

Obr. 4: Průměrný věk matek při porodu prvního dítěte v Jihomoravském kraji v letech 1991-2009

Zdroj: ČSÚ, vlastní zpracování

Obr. 5: Počet živě narozených dětí vdaným a svobodným matkám v Jihomoravském kraji v letech 1991-2009
Zdroj: ČSÚ, vlastní zpracování

4 Závěr

Účelem seminární práce bylo postihnout změny, které se týkají poklesu porodnosti a plodnosti, které nastaly v rámci České republiky po roce 1989. Na konkrétním území Jihomoravského kraje tyto změny doložit pomocí vývoje živě narozených, specifické plodnosti, úhrnné plodnosti, jako další charakteristiky sloužící ke znázornění transformace byly také použity údaje o průměrném věku matky při narození prvního dítěte a změny v počtech narozených dětí svobodným a vdaným matkám.

Celkově lze konstatovat, že procesy, které se odehrály na počátku 90. let 20. století, se významně promítly do demografického chování mladé generace, která se postupně odkláněla od vzorců demografického chování typických pro období před rokem 1989. Před rokem 1989 byla charakteristická vysoká plodnost u žen v nižší věkové kategorii, konkrétně ve věkové kategorii 20-24 let. Také celkové nastavení a uzavřenost tehdejšího systému vedla k tomu, že v podstatě jakákoliv osobní realizace byla prováděna prostřednictvím plození dětí. Ženy měly v té době společensky ukotvenou pozici matky jako jeden ze základních životních předpokladů. To vše se po roce 1989 postupně měnilo ve spojení se získáváním nových hodnotových postojů, které byly spojeny s uvolněním společenských a ekonomických poměrů v zemi.

V budoucnu se jak Jihomoravský kraj a zejména Česká republika jako celek musí připravit na řešení složitých sociálních otázek jako pokles porodnosti a plodnosti, stárnutí obyvatelstva, zvyšování počtu obyvatel v důchodovém věku. Řešení složité sociální situace bude možné pravděpodobně pouze za předpokladu restrukturalizace dosavadního systému sociálního zabezpečení za podpory pronatalitních zákonů.

Seznam použitých zdrojů

[1] BECKER, G. 1981. *A treatise on the family*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1981. 288 s. ISBN 0674906969.

[2] HAMPLOVÁ, D. – ŠALAMOUNOVÁ, P. – ŠAMANOVÁ, G. 2006. *Životní cyklus: Sociologické a demografické perspektivy*. 1. vyd. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2006. 307 s. ISBN 80-7330-082-6.

[3] HAŠKOVÁ, H. 2009. *Fenomén bezdětnosti*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009. s. 25–53. ISBN 978-80-7419-020-9.

[4] RABUŠIC, L. 2001. *Kde ty všechny děti jsou? Porodnost v sociologické perspektivě*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001. 265 s. ISBN 80-86429-01-6.

[5] MCDONALD, P. 2006. *An Assessment of Policies that Support Having Children from the Perspectives of Equity, Efficiency and Efficacy* Pp. 213-234 In *Vienna Yearbook of Population Research* [online]. Vienna: Austrian Academy of Science Press, 2006 [cit. 26. listopadu 2012]. Dostupný z WWW:

<http://www.oeaw.ac.at/vid/publications/VYPR2006/VYPR2006_McDonald_pp.213-234.pdf>.

[6] RYCHTAŘÍKOVÁ, J. 2001. *Minulá a současná diferenciacie reprodukce v Evropě*. s. 10–25 in J. Rychtaříková; S. Pikálková; D. Hamplová *Diferenciacie reprodukčního chování v evropských populacích*. 1. vyd. Praha: Enviroment, 2001. 83 s. ISBN 8073300044.

Zdroje dat:

[7] ČSÚ Český statistický úřad: *Demografická ročenka krajů České republiky 1991–2006* [online]. c2012, aktualizováno dne: 13.7.2007 [cit. 26. listopadu 2012]. Dostupný z WWW: <http://czso.cz/csu/2007edicniplan.nsf/publ/4027-07-1991_az_2006>.

[8] ČSÚ Český statistický úřad: *Demografická ročenka krajů České republiky 2000–2009* [online]. c2012, aktualizováno dne: 15.7.2010 [cit. 26. listopadu 2012]. Dostupný z WWW: <<http://czso.cz/csu/2010edicniplan.nsf/publ/4027-10->>.

[9] ČSÚ Český statistický úřad: *Veřejná databáze* [online]. c2012, [cit. 26. listopadu 2012]. Dostupný z WWW: <http://vdb.czso.cz/vdbvo/maklist.jsp?kapitola_id=372&>.

Druhý demografický přechod během transformačního období v kraji Vysočina

Bc. Ondřej Procházka

1 Úvod

Populační vývoj České republiky prochází od počátku 90. let 20. století závažnými změnami, jež jsou významnou složkou celkové transformace společnosti. Během tohoto transformačního období měl populační vývoj v podstatě dvojí (a protichůdné) postavení. Jednak je podoba demografického chování obyvatelstva do značné míry přímým důsledkem společenského vývoje, na druhé straně sama demografická reprodukce populace společenský i ekonomický vývoj značně modifikuje. Na počátku devadesátých let bylo obtížné předpovídat směr demografického vývoje, a to proto, že vzorce demografického chování byly během komunistické diktatury dlouhodobě stabilizovány. Změny vnějších a vnitřních podmínek v České republice byly navíc velmi náhlé a rychlé. Dnes po více než dvaceti letech od sametové revoluce je již možné do určité míry posoudit, jakým směrem se posunuly vzorce demografického chování a které vnější podmínky tyto změny způsobily. Během transformačního období byly naše „původní“ vzorce demografického chování nahrazeny jinými, do té doby spíše pro západní Evropu typickými rysy demografického chování (Burcin, Fialová, Rychtaříková a kol., 2010). Z tohoto důvodu je seminární práce teoreticky ukotvena v konceptu tzv. druhého demografického přechodu, který poprvé (na příkladu právě západní a severní Evropy) zmínil ve své práci *Europe's Second Demographic Transition* belgický demograf Dirk van de Kaa v roce 1987 (van de Kaa, 1999).

Jelikož demografické chování nemůže být v prostoru neměnné, bylo zkoumané území rozděleno na menší administrativní jednotky, které nám dají základní zjednodušený přehled o prostorovém rozložení analyzovaných demografických jevů. Těmito prostorovými jednotkami se stalo 5 okresů kraje. Okresy byly vybrány především kvůli tomu, že je pro ně publikováno relativně široké spektrum volně dostupných demografických dat, která již v případě menší administrativních jednotek nemusí být vůbec veřejně publikována nebo statisticky evidována. Vstupní hypotéza předpokládá, že ve východní okresech kraje, jejichž populační vývoj může být ovlivněn vyšší mírou religiozity v katolickou církev, nastával proces druhého demografického přechodu pozvolněji a např. úhrnné plodnosti žen zde budou i v současnosti vyšší než v případě „západních“ okresů. Seminární práce je rozdělena do dvou základních kapitol. V první části práce budou stručně představeny hlavní teoretické teze konceptu druhého demografického přechodu. Tato kapitola tak poskytne základní „srovnávací“ materiál pro druhou analytickou část práce. Bude možno názorně vidět, v jakých aspektech se druhý demografický přechod na Vysočině odlišuje od teoretických základů konceptu.

2 Teorie druhého demografického přechodu

Druhý demografický přechod je teoretická koncepce, která popisuje pokles porodnosti v současných evropských společnostech, jež započala v 60. letech v zemích západní Evropy. Nejtypičtějším rysem této transformace demografického chování je pokles úhrnné plodnosti pod úroveň prosté reprodukce (hodnota úhrnné plodnosti prosté reprodukce je rovna 2,1) (Rabušic 2001). Existují 2 základní

skupiny teorií, které se snaží objasnit příčiny, které vedly k nízkým hodnotám úhrnné plodnosti. Jedná se o **teorie ekonomické a teorie socio-kulturní** (Rabušic 2001).

Jádrem hlavního proudu ekonomického uvažování o druhém demografickém přechodu byla tzv. **teorie racionální ekonomické volby**, jenž je podle ekonomů aplikovatelná i na demografické vzorce, které se týkají rozhodování o počtu dětí. Děti jsou podle této teorie spotřebním zbožím dlouhodobé spotřeby. Teorie předpokládají, že v dobách s vysokou dětskou úmrtností se rodilo více dětí právě proto, že nebylo jisté, zda se všichni potomci dožijí dospělého věku a budou schopni postarat se zpětně o své rodiče. Dalším faktorem vysokého počtu rodičích se dětí bylo využití potomka jako levné pracovní síly. S poklesem dětské úmrtnosti a rostoucími průměrnými příjmy počet dětí v rodinách klesal. Poptávka domácnosti po dětech se s kvantitativní roviny (více dětí = více udělané práce, vyšší šance na spokojené stáří) přesouvá do dimenze kvalitativní, kde platí, že „průměrná“ rodina má sice méně dětí, ale o to více do tohoto „spotřebního“ zboží musí investovat financí, zkušeností a času. Dalším důvodem nízkého počtu rodičích se dětí je (podle ekonomických teorií) právě jejich vysoká časová náročnost. Tato teze se vztahuje především na matky, které průměrně vynakládají na péči o dítě více času než muži. Tento „ztracený“ čas mohl být výhodněji uplatněn třeba na trhu práce, jedná se o tzv. **obětované příležitosti** (Hastíková, 2010). Z těchto ekonomických důvodů se rodí dnes v bohatých společnostech méně dětí a klesá úhrnná plodnost.

Podle socio-kulturních teorií podmiňuje snižování úhrnné plodnosti především posun v hodnotách lidí; narůstající individualismus a důraz na seberealizaci jednotlivce (Toušek a Kunc, 2008). Také Rabušic (2001) považuje za hlavní předpoklad druhého demografického přechodu dramatickou změnu v preferencích populace. **Altruismus** (bylo upřednostňováno blaho dětí před vlastním osobním blahobytem rodičů, funguje zde princip ohleduplnosti k budoucím generacím) byl nahrazen právě výše zmíněným **individualismem**. Demografické proměny tak mají podle socio-kulturní teorie širší souvislosti, než je jen ekonomické rozhodování o rentabilním počtu dětí. Jak uvádí van den Kaa (1999) posun v hodnotách lidí probíhal především těmito směry:

a) posun od sňatečnosti k nesezdanému soužití – Partneři spolu žijí v podstatě manželský život, ovšem bez oficiálního sňatku. Tento způsob soužití je individualizovaný, umožňuje lidem svobodnější rozhodování o svém životě, partneři nejsou vázáni žádnými smlouvami atd. Statistickým důsledkem toho posunu je skutečnost, že se zvyšuje počet narozených dětí mimo manželství.

b) posun od uniformních rodin k pluralistickým formám domácnosti – Dopadem tohoto pohybu byla změna celospolečenského pohledu na sexualitu a sexuální orientaci, kohabitaci, potraty, rozvody a na svobodné pracující matky. V západoevropské společnosti tak směřoval vývoj k novému uspořádání soukromého života. Klasické „heterosexuální“ rodiny s dětmi byly doplňovány novými formami mimorodinných struktur (jmenovat lze například nárůst počtu tzv. single osob, jež žijí dobrovolně bez stálého partnera).

c) pohyb od preventivní antikoncepce k seberealizačnímu plození – Krucální vliv na intenzitu demografického přechodu v Evropě mělo skutečně masové rozšíření antikoncepce (Rabušic, 2001). Na dostupnou antikoncepci navazuje snadná kontrola vlastního reprodukčního chování. Tento fakt s sebou přinesl i určité rozvolnění sexuální zdrženlivosti a také mnohem větší reprodukční autonomii žen.

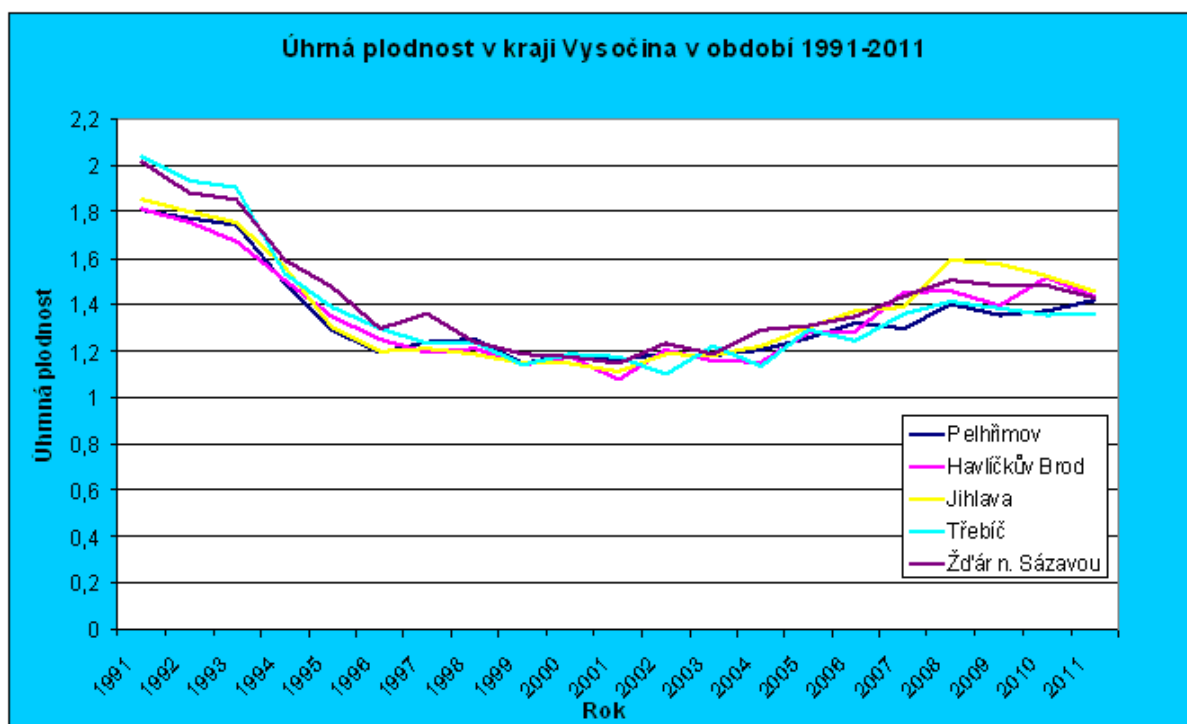
3 Druhý demografický přechod v kraji Vysočina

Následující analýza se sice prostorově vztahuje ke kraji Vysočina, nicméně demografické charakteristiky (logicky) nemohou být na celé ploše kraje konstantní. Aby byla v seminární práci prezentována vnitřní variabilita demografických proměnných v kraji Vysočina, byly za základní prostorové jednotky zvoleny okresy Vysočiny. Jmenovitě se jedná o okresy Pelhřimov, Havlíčkův Brod, Jihlava, Třebíč a Žďár n. Sázavou. Demografické proměnné jsou zvoleny vzhledem k tématu seminární práce, tj. do jaké míry jsou demografické údaje a charakteristiky relevantní pro analýzu druhého demografického přechodu. Analyzováno bylo dvacetileté období 1991-2011, především kvůli dostupnosti dat z publikací (základním pramenem byly Demografické ročenky okresů) Českého statistického úřadu.

3.1 Úhrnná plodnost

V 90. letech byl v České republice typický strmě klesající trend hodnot úhrnné plodnosti, přičemž kraj Vysočina nebyl žádnou výjimkou. Na začátku období (rok 1991) se již úhrnné plodnosti ve všech analyzovaných okresech dostaly pod úroveň prosté reprodukce. To lze vysvětlit zřejmě částečným poklesem úhrnné plodnosti již před rokem 1989, nicméně komunistická diktatura tento zřejmě přirozený vývoj postojů k rodině a dětem (viz srovnání s vývojem v západní Evropě) dlouho regulovala např. pronatalitní politikou. Po 17. listopadu se tyto změny v populačním klimatu projeví o to razantnějším tempem (vliv samozřejmě měly také širší socioekonomické změny; např. vznik nových sociálních problémů jako je nezaměstnanost). Největší úhrny byly v roce 1991 zaznamenány v okresech Třebíč a Žďár n. Sázavou (těsně nad hodnotou 2,0), důvodem byl patrně vyšší podíl obyvatelstva s katolickým vyznáním, které „příznivě“ ovlivňuje porodnostní poměry (např. negativním stanoviskem k antikoncepci). Během několika let dochází ve všech okresech Vysočiny k rapidnímu snížení úhrnných plodností (např. v okrese Třebíč úhrnná plodnost klesla z hodnoty 1,93 v roce 1993 na hodnotu 1,39 v roce 1995 – to svědčí o skutečně razantním nástupu druhého demografického přechodu). Nicméně je nutné opět poznamenat, že v jednom „východním“ okrese (Žďár n. Sázavou) docházelo ve srovnání s ostatními analyzovanými jednotkami k „povolnějším“ poklesu úhrnné plodnosti. Podmiňujícím faktorem je opět (logicky) vyšší religiozita lokality. Okres Třebíč sice také vykazuje relativně vyšší míru religiozity, nicméně protinatalitním faktorem byla špatná ekonomická situace regionu, jelikož se optimálně nevydařila transformace průmyslu (dodnes se jedná o částečně „strukturálně“ postiženou oblast). Nejnižší úhrnné plodnosti v tomto období dlouhodobě vykazoval okres Jihlava, což je provázáno s jeho ekonomickou prosperitou. Spousta žen se rozhodla upřednostnit kariéru v krajském městě (byť tehdy ještě nebylo krajským) před zplozením potomka. Dalším potenciálním faktorem nízkých úhrnných plodností mohla být tehdejší nedostatečná výstavba nového bytového fondu. Zhruba po roce 2000 dochází k povolnějším růstu průměrných hodnot úhrnných plodností. Začínají totiž ve větší míře plodit ženy ze silných věkových kohort 70. let, které doposud těhotenství odmítaly kvůli kariéernímu růstu a osobní seberealizaci. Zajímavostí je situace, které nastala v okrese Jihlava. Region s průměrně nejnižšími hodnotami úhrnné plodnosti se po roce 2000 postupně dostával v krajském srovnání stále výš, přičemž v současnosti se jedná o okres s největší úhrnnou plodností v kraji. Tento vývoj lze opět odůvodnit ekonomickou prosperitou okresu. Jedná se o region s kladným migračním saldem, přičemž se sem patrně stěhuje mladší, flexibilnější a konkurenceschopnější obyvatelstvo, které si zde po vybudování určité sociální pozice zakládá rodinu (je zde zřejmě příznivější věková struktura lidí v „ideálním“ reprodukčním věku).

V současnosti nejnižší hodnoty úhrnných plodností existují v okrese Třebíč (přetrvávající špatná socioekonomická situace).

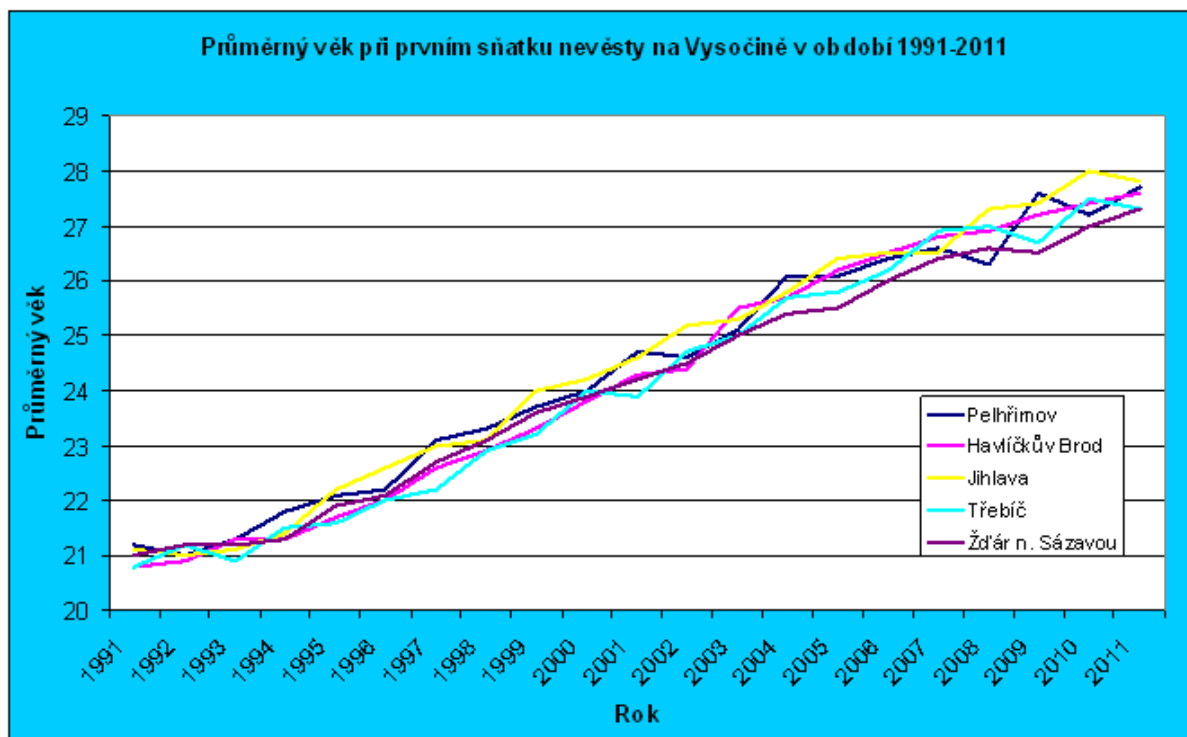
Obr. 1. Úhrnná plodnost v kraji Vysočina v období 1991-2011

(Zdroj: Demografické ročenky okresů České republiky 1991 až 2011, vlastní zpracování)

3.2 Průměrný věk při prvním sňatku ženy

Vývojové tendence tohoto demografického ukazatele vykazují v celém analyzovaném období vzestupný trend. Na počátku 90. let se průměrný věk nevěsty při prvním sňatku pohyboval zhruba okolo 21 let, přičemž tato proměnná neměla prakticky žádnou meziokresní diferenciaci. Změna těchto skutečností nastává po roce 1994, shodou okolností je to taktéž začátek rapidního poklesu úhrnné plodnosti (viz obr. 1). Kromě začátku růstu průměrného věku nevěsty se taktéž zvyšuje regionální variabilita hodnot. Nejvyšší průměrný věk nevěsty je charakteristický pro okresy Pelhřimov a Jihlava. Nicméně je nutné zdůraznit, že na rozdíl od úhrnné plodnosti se pořadí okresů mění častěji, jelikož je ukazatel průměrného věku nevěsty více ovlivnitelný extrémními hodnotami. Jestliže je uzavírán menší absolutní počet sňatků prvního pořadí, je logické, že několik svateb velmi mladých (anebo relativně starých) párů znatelně ovlivní průměrnou hodnotu. V případě okresů Pelhřimov a Jihlava se jedná o regiony se širšími možnostmi uplatnění na trhu práce a menší kontrolou jedince ze strany společností. V případě Jihlavy hraje roli jistá anonymita města, okres Pelhřimov je sice regionem spíše venkovského typu, ale na druhou stranu s velmi nízkým podílem katolíků, takže v případě obou okresů je společensky snáze únosné odkládat sňatek (případně preferovat kohabitaci) na pozdější dobu než (například) v okrese Žďár n. Sázavou. Průměrně nejmladší nevěsty vstupují do svazku manželského ve východních okresech Třebíč a Žďár n. Sázavou. Tato skutečnost je poměrně překvapivá v případě Třebíče, která má sice v průměru nejmladší nevěsty, ale na druhou stranu nejnižší úhrnné plodnosti. Zřejmě zde hraje roli určitá tradice svatby (ostatní formy mimomanželského soužití jsou méně akceptovatelné) a proto partneři volí svatbu v relativně brzkém věku. Vzhledem k nižší ekonomické prosperitě regionu však novomanželům nezbyvá dostatečná suma financí, aby si mohli dovolit

ihned po svatbě pořídit potomka. „Třebíčské“ páry tak stejně jako dvojice z jiných okresů odkládají narození prvního potomka, jen jsou dříve v „oficiálním“ partnerském svazku. Ekonomická situace ve Žďáře n. Sázavou a okolí je patrně příznivější, a proto je zároveň nízký průměrný věk nevěsty a zároveň relativně vysoké úhrnné plodnosti (2. místo v kraji).

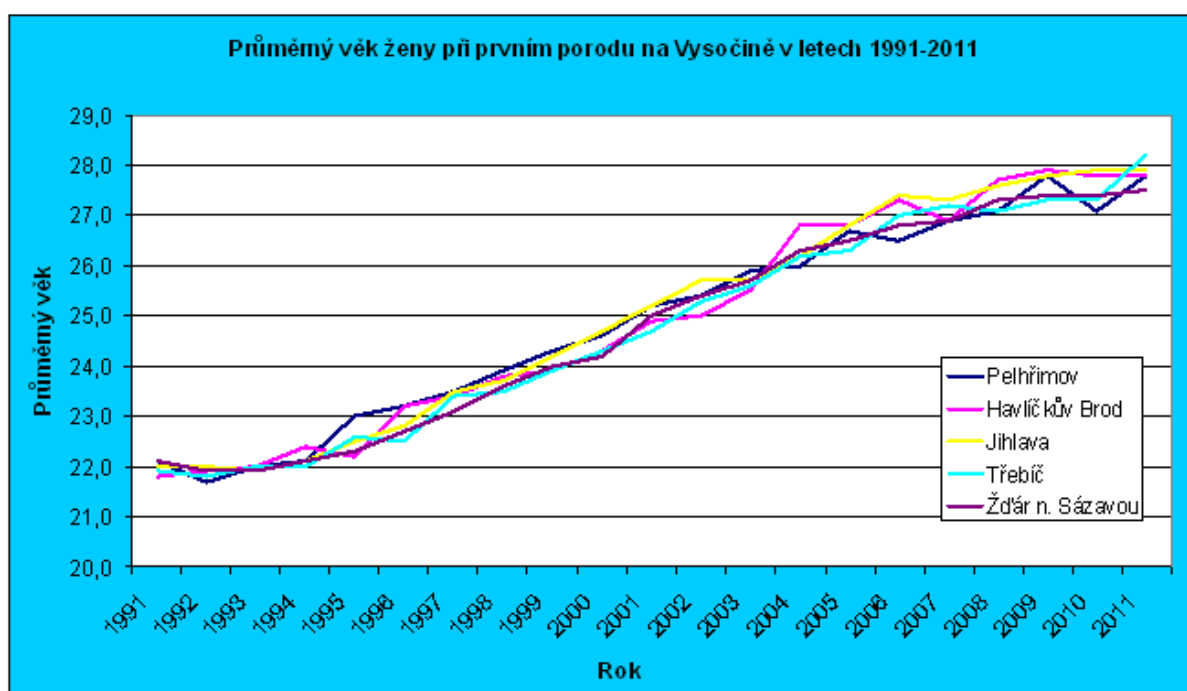
Obr. 2. Průměrný věk nevěsty při prvním sňatku na Vysočině v období 1991-2011

(Zdroj: Demografické ročenky okresů České republiky 1991 až 2011, vlastní zpracování)

3.3 Průměrný věk matky při prvním porodu

Vývoj této demografické proměnné se v celém analyzovaném období vyznačuje vzestupnou tendencí průměrných hodnot. Taktéž se potvrdil vstupní předpoklad, tj. poměrně úzká provázanost s demografickým ukazatelem průměrný věk nevěsty při prvním sňatku. Na počátku 90. let se průměrný věk matky při prvním porodu pohyboval kolem hodnoty 22 let. Pokud si spojíme tento výsledek s průměrným věkem nevěsty (cca 21 let), lze dospět k myšlence, že k otěhotnění ženy docházelo nejčastěji těsně po svatbě, anebo dokonce před uzavřením sňatku (opět empirické potvrzení definovaných vstupních hypotéz). Postupem času docházelo k ještě většímu sblížení průměrných hodnot těchto demografických proměnných. Například v roce 2011 byl průměrný věk matky při prvním porodu v okrese Pelhřimov pouze o jednu desetinu větší než v případě ukazatele průměrný věk nevěsty. Důvody této konvergence jsou však zcela jiné než na počátku období. Nejedná se již v takové míře o předmanželské koncepce (jejich relativní počet se ve všech okresech kraje během období snižoval; viz. Demografické ročenky okresů České republiky), nýbrž o absolutní nárůst tzv. nesezdaných soužití a zvyšující se podíl dětí narozených mimo manželství. Tudiž v současnosti mají některé matky nižší průměrný věk během prvního porodu než průměrný věk během svatby prvního pořadí. Teprve po narození dítěte začnou některé páry uvažovat o svatbě (stále to pro potomky a pár skýtá jisté výhody a privilegia; např. automatické dědictví v případě nenadálé smrti jednoho z partnerů), nicméně některé dvojice do manželství nevstoupí vůbec. Regionální diference této

demografické charakteristiky je opět (stejně jako v podkapitole 3.2) relativně malá, a to především na začátku analyzovaného období (např. v roce 1994 byl rozdíl mezi maximem a minimem průměrného věku při prvním porodu pouhých 0,5 roku). Během transformačního období však docházelo k navýšování meziokresní variability hodnot. Nejvyšší průměrný věk matky je opět typický pro okresy Jihlava, Pelhřimov a Havlíčkův Brod. V těchto okresech byly zřejmě rychleji transformovány „klasické“ demografické vzorce (menší vliv katolictví jako regulátoru demografického chování). Dále zde proběhla úspěšněji ekonomická transformace, což také podmínilo změnu životního stylu, potřeb a priorit (populace je zde „bohatší“ a tak má širší spektrum potenciálních aktivit). Okres Třebíč vykazuje z dlouhodobého hlediska poměrně nízký věk matky při prvním porodu, což je na první pohled překvapivé zjištění, protože úroveň úhrnné plodnosti je nejnižší v kraji a průměrný věk nevěsty je také ve srovnání s ostatními okresy spíše nižší. V podkapitole 3.2. byla vyslovena hypotéza, že vzhledem k vysoké religiozitě regionu jsou „nuceni“ zdejší páry uzavírat sňatek v relativně brzkém věku a posléze kvůli špatnému ekonomickému stavu okresu (např. vysoká míra nezaměstnanosti) odložit založení rodiny. Nicméně relativní nízký věk matky při prvním porodu tuto hypotézu vyvrací. Alternativní hypotéza tak může být vyjádřena zhruba takto: v okrese Třebíč může být největší zastoupení předmanželských koncepcí (podpořeno daty z Demografické ročenky okresů České republiky), tradičnější katolické okolí „požaduje“ před narozením dítěte uskutečnit svatbu, nicméně vzhledem ke špatné ekonomické prosperitě regionu si manželský pár nemůže dovolit početí dalšího potomka (nízká úhrnná plodnost).

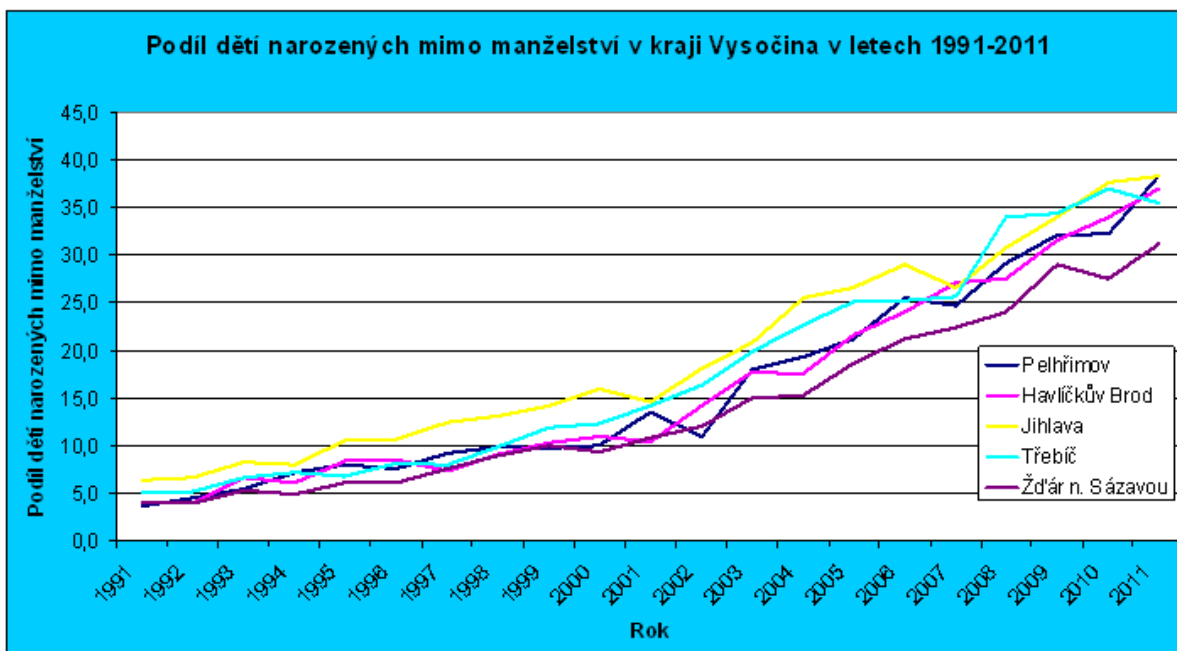
Obr. 3. Průměrný věk ženy při prvním porodu na Vysočině v letech 1991-2011.

(Zdroj: Demografické ročenky okresů České republiky 1991 až 2011, vlastní zpracování)

3.4 Podíl dětí narozených mimo manželství

Během posledních 20 let došlo i v hodnotách tohoto demografického ukazatele k výrazným nuancím. První a na první pohled nejmarkantnější změnou (viz obr. 6) je relativní nárůst četnosti zkoumané proměnné. Prakticky po celá 90. léta podíl dětí narozených mimo manželství mírně stoupal, po roku 2000 se

však tempo růstu výrazně zvětšilo. Právě v této době se zřejmě výrazněji posunul celospolečenský pohled na děti narozené mimo manželství (legitimnější záležitost) a naopak svatba přestala hrát roli oficiálního potvrzovatele vztahu. Tento ukazatel také vykazuje nejvyšší míru variability a to prakticky po celé období (existují značné meziokresní rozdíly). Prakticky pro všechny roky zkoumaného období je charakteristický výskyt okresu Jihlava na čelní příčce žebříčku této proměnné. Z hodnoty kolem 6 % (1991) se okres během dvaceti let dostal na výsledek 38 %. Prakticky každé třetí dítě se tak na Jihlavsku narodí mimo manželství. Vysvětlení lze najít ve vysoké anonymitě městského prostředí Jihlavy, které poskytuje (především v 90. letech) „úkryt“ těm lidem (hlavně svobodným matkám), jejichž demografické vzorce jsou odlišné od průměrného demografického chování a očekávání společnosti (nejsou pod společenskou kontrolou, která by jim hrozila ve venkovském prostředí). V posledních letech se však diference mezi Jihlavou a ostatními okresy spíše snižuje, což je zapříčiněno změnou celospolečenského postoje k novým formám domácnosti. Opakem Jihlavy je okres Žďár n. Sázavou, který prakticky v každém sledovaném roce vykázal nejnižší podíl dětí narozených mimo manželství. Dokonce se z obrázku 4 jeví, že rozdílnosti mezi Žďárem a ostatními okresy se v čase spíše prohlubují. Patrně tak zdejší demografické vzorce zůstávají více tradiční a ve venkovském prostředí stále funguje společenská kontrola (ostatní formy soužití, vyjma klasické svatby, asi nebudou plně „akceptovatelné“). Na základě výsledků tohoto ukazatele by se tak dalo hypoteticky odhadnout, že nejvíce kohabitací je realizováno v okrese Jihlava, nejméně pak v okrese Žďár n. Sázavou. Velmi specifické je rovněž postavení okresu Třebíč, jejíž podíl „mimomanželských“ dětí je po Jihlavsku druhý největší. Opět se tak nepotvrzuje alternativní hypotéza, která byla vyřčena v předešlé podkapitole.

Obr. 4. Podíl dětí [%] narozených mimo manželství v kraji Vysočina v letech 1991-2011.

(Zdroj: Demografické ročenky okresů České republiky 1991 až 2011, vlastní zpracování)

4 Závěr

Bylo prokázáno, že druhý demografický přechod neprobíhá na území kraje Vysočina rovnoměrnou rychlostí. Byl tak částečně potvrzen předpoklad regionální variability přechodu. Pozvolnější tempo druhého demografického přechodu je zvláště typické pro okres Žďár n. Sázavou, jehož populační vývoj je ovlivněn

vyšší mírou religiozity v katolickou církev a z ní vyplývající konzervativnosti (především) venkovského prostředí vůči novým demografickým vzorcům a postojům. Naopak nejrychlejším tempem postupuje druhý demografický přechod v okrese Jihlava. To je dáno jednak větší anonymitou městského prostoru (snadnější začlenění nových forem domácností a změn demografického chování do společnosti kvůli menší „kontrolé“ ze strany okolí) a dobrou ekonomickou situací v regionu, jelikož více pracovních příležitostí (a logicky financí) poskytuje větší možnosti kariérního růstu (a širší spektrum možností osobní seberealizace). Kvůli většímu individualismu tak většina obyvatel (žen) odkládá datum narození prvního potomka na pozdější dobu. Bylo také nepřímo potvrzeno (prostřednictvím podílu dětí narozených mimo manželství), že kohabitace se stávají stále rozšířenější formou partnerského soužití, a zároveň klesá společenská „obliba“ sňatků. Velmi specifickým okresem je Třebíč, která má nízkou hodnotu úhrnné plodnosti, nižší průměrný věk nevěsty a matky při prvním porodu, ale zároveň vysoký podíl dětí narozených mimo manželství. V případě kraje Vysočina proběhl druhý demografický přechod velmi rychle (data v seminární práci ukazují, že započal zřejmě v roce 1994). Toto rychlé tempo zřejmě zapříčinila doba komunistické diktatury, která uměle bránila změně demografického chování obyvatelstva (nedostatečná sexuální výchova, xenofobní postoj vůči minoritním sexuálním skupinám, špatné možnosti osobní seberealizace, nemožné uplatnění individualismu v kolektivním prostředí atd.). Do budoucna očekávám jistou stabilizaci (pro druhý demografický přechod relevantních) ukazatelů, potenciální pohyby hodnot (např. úhrnné plodnosti) budou způsobeny rozdílným absolutním počtem jedinců v jednotlivých věkových kohortách.

Seznam použité literatury

- Burcin, B., Fialová, L., Rychtaříková J. a kol. (2010): *Demografická situace České republiky. Proměny a kontexty 1993-2008*. Sociologické nakladatelství, Praha 238 s.
- ČSÚ 2012 [online] – Demografická ročenka okresů České republiky 2002 až 2011 [cit. 28. 11. 2011]. Dostupné na www: <http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/kapitola/4034-12-r_2012-090>
- ČSÚ 2006 [online] – Demografická ročenka okresů České republiky 1991 až 2005 [cit. 28. 11. 2011]. Dostupné na www: <http://www.czso.cz/csu/2006edicniplan.nsf/publ/4034-06-1991_az_2005>
- Hastíková, J. (2010): *Druhý demografický přechod v ČR – vybrané regionální aspekty*. Diplomová práce. Katedra regionální ekonomie a správy, Ekonomicko-správní fakulta, Brno, 98 s.
- Pavlík, Z., Rychtaříková, J., Šubrtová, A. (1986): *Základy demografie*. Academia, Praha, 732 s.
- Rabušic, L. (2001): *Kde ty všechny děti jsou? Porodnost v sociologické perspektivě*. Sociologické nakladatelství, Praha, 266 s.
- Seidenglanz, D. (2010): *Studijní materiály předmětu Geografie obyvatelstva a osídlení 2*. Dostupný na www: <<https://is.muni.cz/auth/el/1431/jaro2011/Z0044/um/24910184/um/?studium=469355>>
- Toušek, V., Kunc, J. (2008): *Geografie Obyvatelstva*. In Toušek, V., Kunc, J., Vystoupil, J.: *Ekonomická a sociální geografie*. Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, Plzeň, 411 s.
- van de Kaa (1999): *The Past of Europe's Demographic Future*. NIAS, 36 s. Dostupný na www: <http://www.nias.knaw.nl/en/new_3/new_1/new_1/17uhlenbeck.pdf>.

Demografické změny po roce 1989 v České republice a Českolipsku

Bc. Marek Nožička

1 Úvod

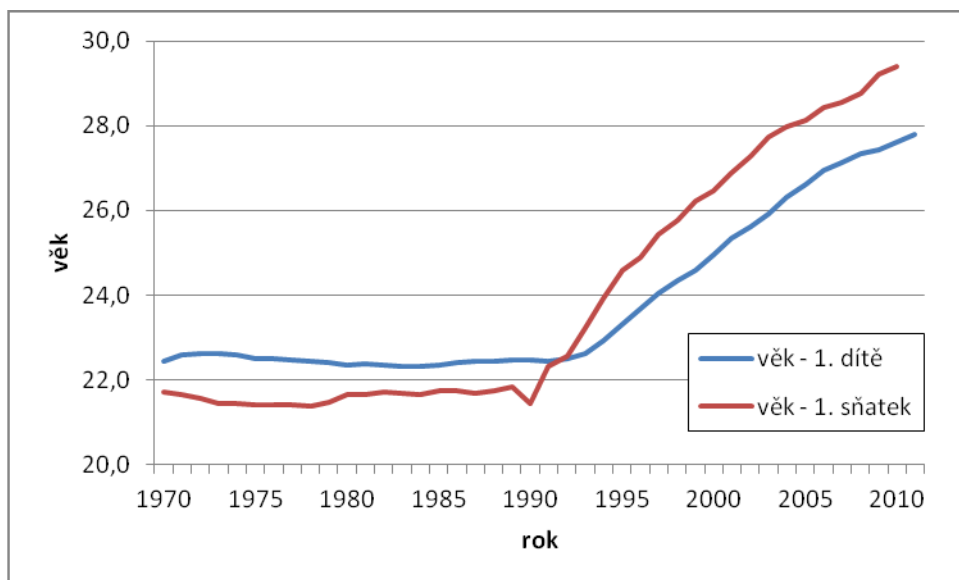
Česká republika považuje právem rok 1989 za výrazný milník svých dějin, jelikož po čtyřiceti letech totalitního režimu nastává doba, kdy jsou mnohé procesy ve společnosti řízeny úplně jinými silami a faktory, než tomu bylo doposud. Nejedná se pouze o procesy ekonomické, sociální či politické, ale také změny v demografickém chování obyvatelstva, které však s výše zmíněnými obory, a mnohými dalšími, úzce či šíře souvisí. Nastartovány byly trendy, které častokrát již v západní Evropě proběhly a jejichž dosažením se Česká republika snažila dosáhnout stejné kvality života, jaká panuje v těchto zemích. Byť hlavním mottem socialismu bylo odstranění rozdílů ve společnosti a rovné podmínky pro všechny, byla naše země rozdělena na jádra a periferie.

S nástupem nových tržních trendů a změny společnosti po sametové revoluci se tak tyto rozdílné oblasti chovaly v mnohých případech odlišně, jelikož jejich možnosti či schopnosti reagovat na prudké socio-ekonomické změny byly na naprosto odlišných úrovních. A právě toto je jeden z hlavních důvodů, proč je dobré porovnávat demografickou situaci celonárodní s vybraným modelovým územím. Je však třeba mít na paměti, že čím menší území zkoumáme, tím více se zde projevují místní specifika a tím více je ovlivněna vypovídací schopnost v rámci generalizace vůči celé zemi. Tím spíše v případě Českolipska, které má demografickou minulost hodně pestrou z hlediska historie Sudet a vysídlování obyvatelstva po druhé světové válce či masivního nárůstu obyvatelstva v 70. letech z důvodu těžby uranové rudy.

2 Situace v Československu před rokem 1989

Za hlavní charakteristiky demografického chování před rokem 1989 můžeme označit nízký věk vstupu do sňatku, vysokou sňatečnost či nízký věk prvorodiček odrážející obecnou situaci ve společnosti. Vezmeme-li si modelovou situaci mladého páru na malém městě (nejlépe centrum střediskové soustavy osídlení), nastává pro mladé lidi po dokončení studia poměrně přesně daný harmonogram kroků, jimiž se mají více či méně řídit. Založení rodiny, podporované a finančně zvýhodňované státem (novomanželské půjčky, nižší daňová zátěž, apod.), bylo téměř výhradním řešením, jelikož možnost kariérního růstu byla v dělnických profesích značně omezena, stejně jako možnost vlastní seberealizace. Cestování či poznávání nových míst bylo téměř nemyslitelné, velká nákupní centra plná zahraničních butiků a multikin neexistovala a tudíž bylo jediným řešením, jak trávit volný čas, pořízení dítěte, o které se dalo pečovat a jehož zplození bylo kromě výše zmíněných finančních benefitů také očekáváno poměrně neliberální společností.

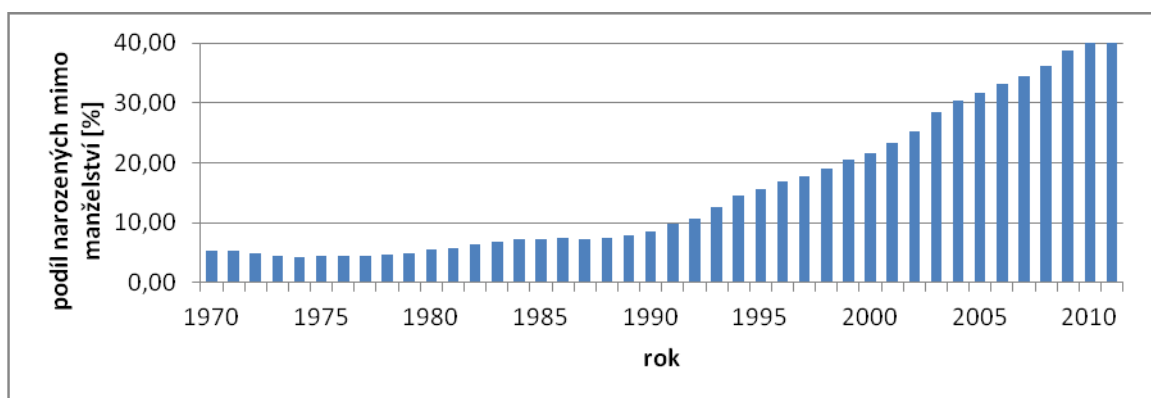
Tento model také dokazují konkrétní demografická data, jimiž můžeme tuto teorii podložit. Na Obr. 1 lze vidět, že věk matek prvních dětí byl průměrně okolo 22 let a průměrný věk při prvním sňatku byl u žen ještě o rok nižší. V mnohých případech tak docházelo k situacím, že sňatky byly vynuceny počatým dítětem a jak dokazuje Obr. 2, plození dětí mimo manželství bylo v socialistickém Československu společností značně odmítáno (výrazně méně než 10 % narozených dětí).

Obr. 1. Věk žen při vstupu do prvního manželství a početí prvního dítěte v České republice v letech 1970 – 2011

(Zdroj: Pohyb obyvatelstva v Českých zemích 1920 až 2011, Český statistický úřad)

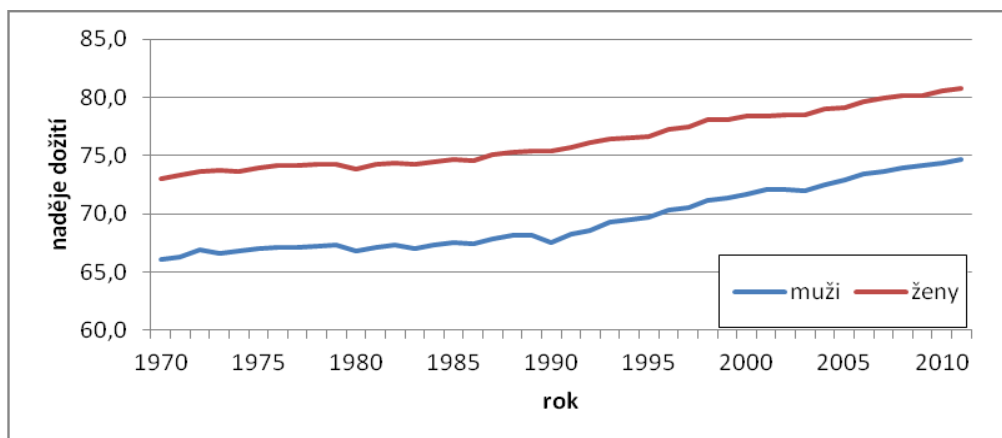
Důležité je také zmínit, že v Československu počty narozených dětí střídavě klesají a stoupají podle početnosti ročníků, což bylo výrazně rozkolísáno vlivem světových válek. V sedmdesátých letech se do plodného věku dostávají ročníky žen narozených v době války a zejména v období po jejím skončení, přivádí na svět své děti a takto široká základna matek je ještě podporována pronatalitní politikou ze strany státu. Jednalo se především o novomanželské půjčky, dostupné bydlení pro mladé rodiny s dětmi a dobudování sítě školek či jeslí (Rychtaříková, 2008). V 80. letech hodnota hrubé míry porodnosti klesala od 14 ‰ na začátku období až po 12 ‰ na jejím konci.

Obr. 2. Podíl narozených dětí mimo manželství v České republice v letech 1970 - 2011

(Zdroj: Pohyb obyvatelstva v Českých zemích 1920 až 2011, Český statistický úřad)

Hladina úmrtnosti v Československu, podobně jako v ostatních zemích „východního bloku“, během poválečné historie stagnovala v důsledku nedostatečných investic do nových léků a technologií (Rychtaříková, 2008) a velkého množství těžkého průmyslu, kterým se za socialismu naše země zabývala především.

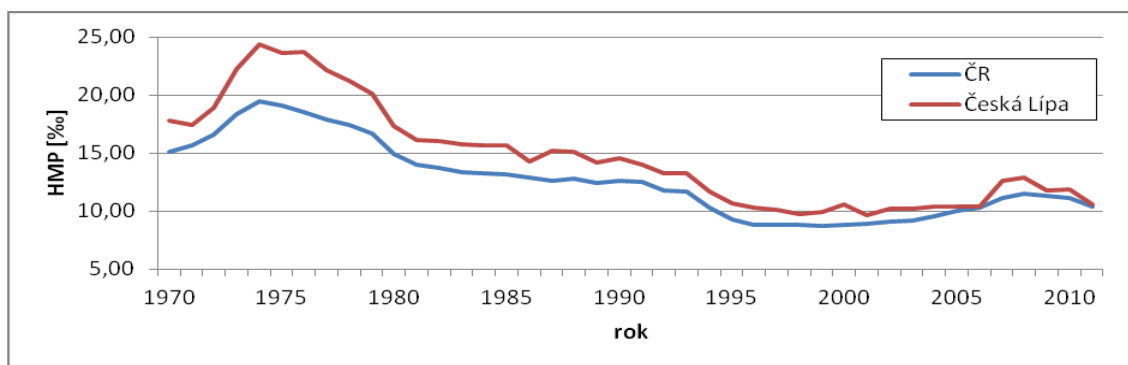
Obr. 3. Podíl Naděje dožití mužů a žen v České republice v letech 1970 – 2011

(Zdroj: Pohyb obyvatelstva v Českých zemích 1920 až 2011, Český statistický úřad)

3 Situace na Českolipsku před rokem 1989

Díky obrovské imigrační vlně, která následovala po odsunu Němců, se podařilo již v roce 1950 dosáhnout 90 % počtu obyvatel před vypuknutím druhé světové války a v následujících letech oblast populačně dosti stagnovala. Až do počátku sedmdesátých let, která znamenala pro Českolipsko opětovné oživení populačního růstu především ze dvou hlavních důvodů. Hlavním faktorem je pravděpodobně koncept tzv. střediskové soustavy osídlení, jenž byl v platnosti od roku 1971 do konce pádu komunistického režimu. Existující obce byly rozděleny do čtyř kategorií: nestředisková sídla, středisková sídla trvalého významu, střediska osídlení místního významu a střediska osídlení obvodního významu (Mištera a kol., 1985). Důraz byl kladen především na růst středisek místního a obvodního významu (řadíme mezi ně i Českou Lípou, která jakožto okresní město, měla podle této teorie ideální proporce pro populační růst). Ke zvyšování počtu obyvatelstva také silně nahrávala těžba uranu v nedaleké Stráži pod Ralskem či Hamru na Jezeře, jež sice ve své podstatě započala již ve druhé polovině 60. let, ovšem masovější těžbu zaznamenáváme až od let sedmdesátých.

Další příliv převážně mladého obyvatelstva opět omladil věkovou strukturu, což mělo pozitivní vliv například na vývoj porodnosti, která byla ve srovnání s celorepublikovým průměrem značně vyšší (Obr. 4). Trend postupného poklesu porodnosti kopírujícího celostátní vývoj se ovšem nevyhnul ani Českolipsku a v důsledku poklesu migračního salda (od roku 2005 navíc často v záporných hodnotách) se také stírají rozdíly mezi ročními hodnotami porodnosti Českolipska a ČR.

Obr. 4. Vývoj hrubé míry porodnosti v ČR a okrese Česká Lípa v letech 1970 – 2011

(Zdroj: Pohyb obyvatelstva v okrese Česká Lípa v letech 1960 až 2011, Český statistický úřad)

4 Teorie druhého demografického přechodu

Nastalé změny, které lze pozorovat ve vývoji demografických charakteristik v České republice i na Českolipsku, dávají dohromady ucelenou teorii, která je známá jako tzv. teorie druhého demografického přechodu. Tato hypotéza reaguje na vývoj v zemích západní Evropy v 60. letech, kdy začalo docházet k dramatickému poklesu plodnosti na hodnoty, které nezajišťují ani pouhé zachování velikosti populace (pro zachování stavu populace se udává hodnota úhrnné plodnosti 2,1). Na rozdíl od klasické teorie demografického přechodu nepracuje tato teorie pouze s tvrdými měřitelnými ukazateli (porodnost, úmrtnost), ale také s pojmy více sociologickými či psychologickými, které bytj jsou jen obtížně kvantifikovat, dokážou poskytnout potřebný kontext. Za základní myšlenku považují autoři, Lesthaeghe a van de Kaa, změnu v uvažování společnosti a přechod od altruismu k individualismu, což má zásadní dopad na chápání a fungování rodiny, která je základní jednotkou demografických procesů.

Zatímco dříve byly děti chápány jako zajištění rodičů ve stáří a určitý odraz úspěšnosti rodiny (často 5 a více dětí), dnes je v popředí jednotlivec, kterému je věnována daleko větší péče jak materiální, tak také psychická. Ovšem zejména s oním druhým tvrzením se dá přinejmenším polemizovat, jelikož v dnešní hektické době často rodičům nezbyvá příliš času, aby své děti rozvíjeli po stránce duševní, a nahrazují to větším přísunem materiálu. Přechod k individuálnímu přístupu však neplatí pouze v rovině rodič-dítě, ale také v rovině rodič-já, jelikož možností seberealizace prostřednictvím kariérního růstu, zábavy či dalšího nespočtu činností stále přibývá a lidé tak hledají využití svého nejen volného času v jiných aktivitách než rodičovství. Věk pořízení dítěte se oddaluje a snížil se i počet dětí, nejčastěji od 1 do 3.

Důvodů, proč k tomuto procesu na počátku šedesátých let došlo, existuje celá řada a velmi úzce se prolínají. Obecně můžeme konstatovat, že v této éře došlo k velké míře nezávislosti a to z pohledu politického, ekonomického i sociologického. Jmenovat můžeme Rok Afriky, kdy se spustila velká lavina vyhlášení nezávislosti afrických kolonií v roce 1960, emancipaci žen v rovině ekonomické či vzdělanostní, postojem k potratům i sexu (hnutí Hippies). Zároveň se jedná o období, kdy se masivně rozvíjely mnohé technologie (často v důsledku soupeření v rámci studené války), zvýšila se anonymita lidského počínání a došlo k vývoji hormonální antikoncepce. Všechny tyto důvody znamenaly v západní Evropě (myšleno západní blok) velkou změnu v demografickém chování obyvatel, poklesu plodnosti a počátek problému stárnutí obyvatelstva, které se výrazně dotýká především ekonomik jednotlivých států.

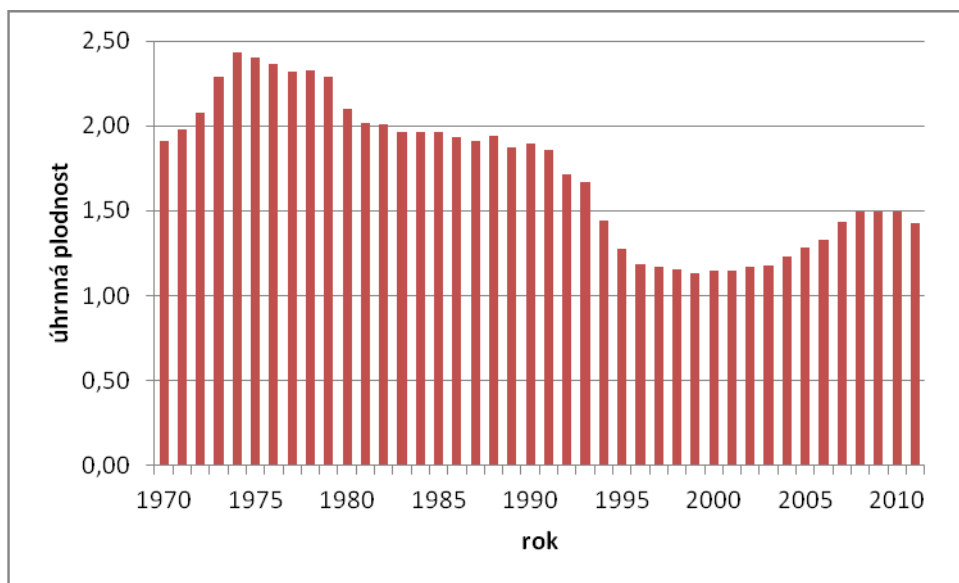
Vývoj ve střední a východní Evropě probíhal až do devadesátých let zcela bez vlivu tohoto procesu, což je patrné z předešlých částí práce. Po otevření hranic, kontaktu se západem a změně životního stylu došlo také k narušení a modifikaci demografických procesů, které se začaly ubírat stejným směrem, jako se tomu stalo dříve na západě. Tempo, kterým se však druhý demografický přechod projevil v zemích bývalého Sovětského svazu, bylo ovšem mnohdy obrovské a hodnoty úhrnné plodnosti spadly během pár let k nejnižším na světě. Tento demografický jev je však stále omezen pouze na Evropu a proto bude v dalších desetiletích jistě zajímavé sledovat, jak bude probíhat vývoj v ostatních částech světa.

5 Česká republika po roce 1989

Vzhledem k tomu, že před rokem 1989 se populace chovala podle poměrně jasně definovaných a nastavených společenských pravidel, jsou uvolnění těchto pout a příchod procesů umožňujících počátek druhého demografického přechodu ve velmi ostrém kontrastu (Nožička, 2011). Jak již bylo zmíněno,

v zemích střední Evropy nastal po pádu železné opony velmi rychlý proces snižování plodnosti společně s odkládáním plození dětí do vyššího věku, což jsou faktory vedoucí k narušení populačních vln vzniklých od konce první světové války. Situace se stává o to horší, že během 80. let byly v plodném období slabé ročníky a tudíž se velmi očekávaly děti, jejichž matky se narodily během nejsilnějšího natalitního období české historie, sedmdesátých let. Na Obr. 5 je dobře patrné, že hodnota úhrnné plodnosti klesla pod hranici 2,1, potřebnou k zachování populace, již před samotnou revolucí a změnou společenského klimatu, což bylo způsobeno mimo jiné také nižším počtem matek. Razantní propad ovšem zaznamenáváme po roce 1990, kdy hodnoty klesají výrazně pod 1,5 a atakují hranici 1,2. V této chvíli patřila hodnota fertility v České republice k vůbec nejnižším na světě (v roce 1999 hodnota 1,13).

Vrátíme-li se k Obr. 1, kde je znárodněn věk prvorodiček, můžeme zároveň se značným poklesem fertility sledovat také strmý nárůst věku prvorodiček, který během dvaceti let od pádu komunismu narostl o více než pět let. To dokazuje, že ženy odkládaly plození dětí do vyššího věku v důsledku možnosti budování kariéry, volnosti cestování a také změny nastavení sociálního systému. Zcela se rozpadl předešlý model dvacetiletých párů, kde muž i žena začali pracovat ve státním podniku, zplodili dítě a v novém bytě na panelovém sídlišti začali žít stereotypní život. V dnešní době je po absolvování školy důraz na budování kariéry či alespoň základní ekonomické zabezpečení, aby došlo ke kumulaci určitých finančních prostředků potřebných k výchově dítěte. Připočteme-li k tomuto vyšší počet vysokoškolských studentů, jejichž studium trvá oproti dělnickým profesím o několik let více, dostáváme se přirozeně do vyšších věkových sfér. Zároveň je však hodnota horní hranice narození prvního dítěte omezena biologicky, kdy se za optimální považuje zhruba třicátý rok věku ženy.

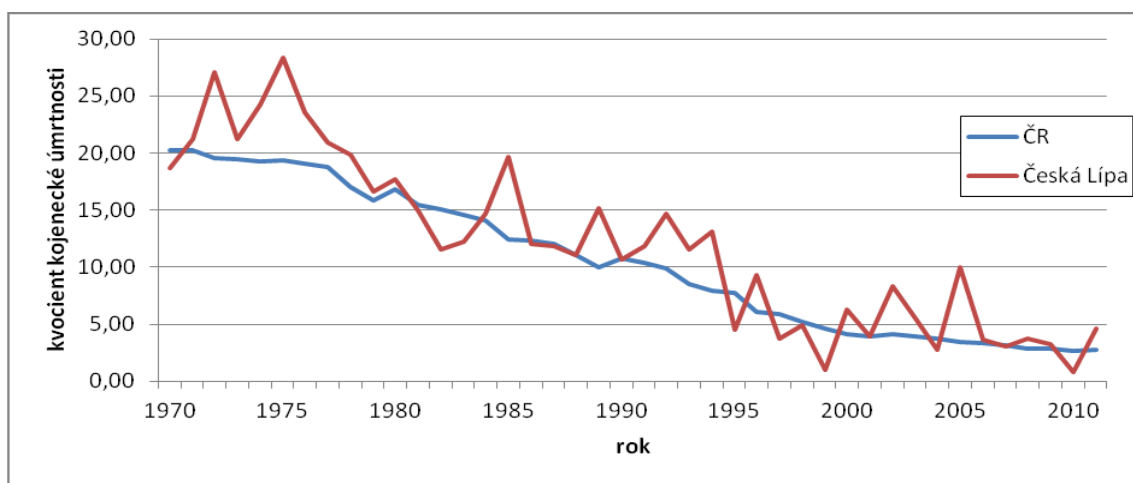

Obr. 5. Vývoj úhrnné plodnosti v České republice v letech 1970 – 2011

(Zdroj: Pohyb obyvatelstva v Českých zemích 1920 až 2011, Český statistický úřad)

Z vývoje fertility na Obr. 5 také plyne, že mezi lety 2005 a 2010 zaznamenala Česká republika jakýsi malý populační boom (označení používané v té době převážně médii), který neznamenal nic jiného, než odložená početí silných ročníků narozených v sedmdesátých letech. Oproti očekávanému teoretickému nárůstu se však praktický výsledek pohybuje na nižších hodnotách, které se přibližují hranici pouze 1,5. Vzhledem k tomu, že v roce 2011 můžeme opět sledovat pokles natality i fertility, dá se považovat tento baby-boom za ukončený.

Úmrtnost oproti porodnosti nezaznamenala po politickém převratu tak velké změny, ovšem i zde se projeví jisté trendy, které mají návaznost na ekonomickou i sociální transformaci. Pravděpodobně nejpoužívanější a nezákladnější ukazatel, hrubá míra úmrtnosti, se během sledovaného období od roku 1970 prakticky nezměnil, stagnoval okolo hodnoty 12 – 13 ‰ a pouze mírně klesal po roce 1989 na hodnoty těsně pod 11 ‰. Z těchto hodnot je patrné, že oproti bouřlivému skoku u natality se mortalita vyznačuje vyšší stabilitou a konzistencí v čase. Existují však ukazatele, u kterých jsou změny po revoluci daleko patrnější a lépe tak vypovídají o nastalých změnách. Jedním z nich je například míra kojenecké úmrtnosti, která byť klesala již v průběhu osmdesátých let, nabyla především v novém tisíciletí hodnot blízkých se biologickému minimu. Hodnoty okolo tří zemřelých dětí do jednoho roku na tisíc živě narozených jsou skutečně unikátní, ve světě jedny z nejnižších a především slouží jako jeden z ukazatelů kvality života. Příčinou je zejména zlepšení zdravotní péče a dostupnost nových moderních zařízení, léků a léčebných procesů.

Obr. 6. Vývoj kvocientu kojenecké úmrtnosti v České republice a okresu Česká Lípa v letech 1970 – 2011

(Zdroj: Pohyb obyvatelstva v okrese Česká Lípa v letech 1960 až 2011, Český statistický úřad)

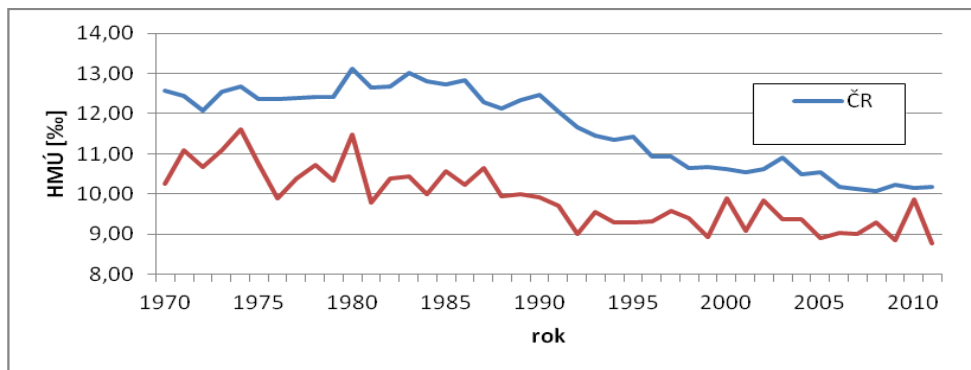
Dalším platným ukazatelem může být naděje dožití novorozenců, která v České republice stoupá během posledních dvaceti let také poměrně výrazně. Oproti roku 1989 vzrostly hodnoty u žen o více než pět let (z hodnoty 75,4 v roce 1989 na 80,7 v roce 2011) a u mužů dokonce o více než šest let (z 68,1 v roce 1989 na 74,7 v roce 2011). Důvody růstu se do jisté míry shodují s příčinami pozitivního vývoje kojenecké úmrtnosti, ovšem kromě zlepšení a zkvalitnění zdravotní péče je ještě potřeba přičíst změnu oblasti ekonomické aktivity velké části obyvatelstva, která se přesunula z těžkého průmyslu na lehčí průmysl a především do služeb, jejichž podíl narostl po roce 1989 o značnou část. Dalším faktorem je také větší důraz na prevenci proti chorobám a celkově zdravější styl stravování, spojený s větším důrazem na péči o tělo a sportovní aktivity, což souvisí také se zlepšením ekonomické situace domácností i větším důrazem na člověka (individualistický přístup popisovaný v druhém demografickém přechodu).

6 Českolipsko po roce 1989

Hlavním odlišujícím znakem od zbytku České republiky je mladší věková struktura, která pomáhá brzdit celonárodní proces stárnutí populace související s druhým demografickým přechodem (Nožička, 2011). Byť se tato výhoda postupně snižuje, stále můžeme pozorovat lehce vyšší hodnoty porodnosti. Jedním z důvodů, proč je natalita na Českolipsku větší, může být také fakt, že se jedná o periferii, kde je

možnost kariérního růstu či volnočasového vyžití přeci jen nepatrně nižší než v jiných oblastech, což může vést ke snížení efektu a dopadům druhého demografického přechodu. Jedná se však skutečně pouze o jisté zbrzdění, jelikož pokles natality, a to výrazný, vidíme stejně jako v případě celostátní křivky a nelze tedy tvrdit, že by se druhý demografický přechod na Českolipsku výrazně lišil. Nemění se ani důvody, proč k němu dochází, byť se pohybujeme na jisté periferii, jak bylo naznačeno výše.

Mladší věková struktura se projevuje také v nižší mortalitě, která vykazuje opět vyšší vyrovnanost a stabilitu vůči natalitě a nemění se po roce 1989 nějakým zlomovým skokem. Naopak můžeme od té doby sledovat jistou stagnaci a ustálení okolo hladiny 9 ‰. Jelikož se však bavíme o malém území, výkyvy jsou zde patrnější a proto je křivka úmrtnosti daleko variabilnější a jednotlivé roční hodnoty se mohou lišit v řádech desetín promile.

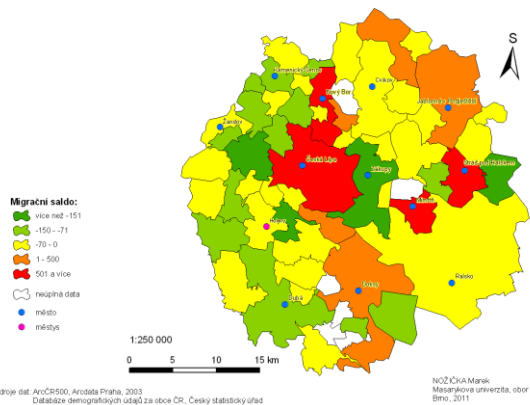

Obr. 7. Vývoj hrubé míry úmrtnosti v ČR a okrese Česká Lípa v letech 1970 – 2011

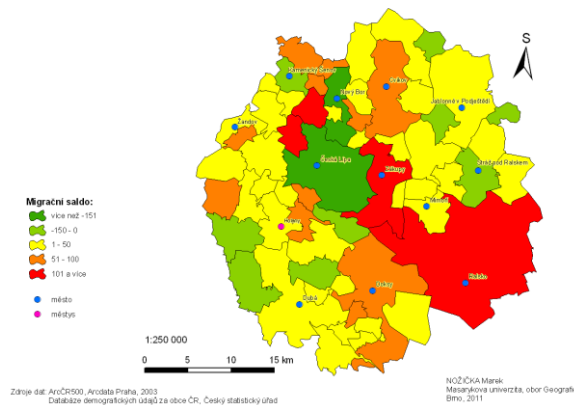
(Zdroj: Pohyb obyvatelstva v okrese Česká Lípa v letech 1960 až 2011, Český statistický úřad)

Důležitým procesem, který v prostoru Českolipska sehrává významnou úlohu, je také suburbanizace, která se dotýká jak velkých měst v okrese (Česká Lípa, Nový Bor, apod.), tak také vesnic tvořících suburbia pro tato centra. Nejpatrnější situace je pochopitelně v okolí okresního města Česká Lípa, které okolo sebe vytváří jakýsi prstenec suburbií, která sice nezískávají výrazné migrační přírůstky, ale rostou zhruba od poloviny 90. let poměrně pravidelně (Nožička, 2011). Z Obr. 8 je dobře vidět, že suburbanizace neprobíhala ve všech městech okresu a že především menší města se do tohoto procesu nezapojila (obyvatelstvo naopak získávala). Pokud bychom porovnali tento stav se situací z let 1975 – 1980, zjistili bychom, že došlo k téměř kompletnímu převrácení migračně ztrátových a narůstajících oblastí, jelikož středisková soustava osídlení fungovala na zcela opačném principu (posílení pozice regionálních center).

MIGRAČNÍ SALDO V OKRESE ČESKÁ LÍPA V LETECH 1975 - 1980

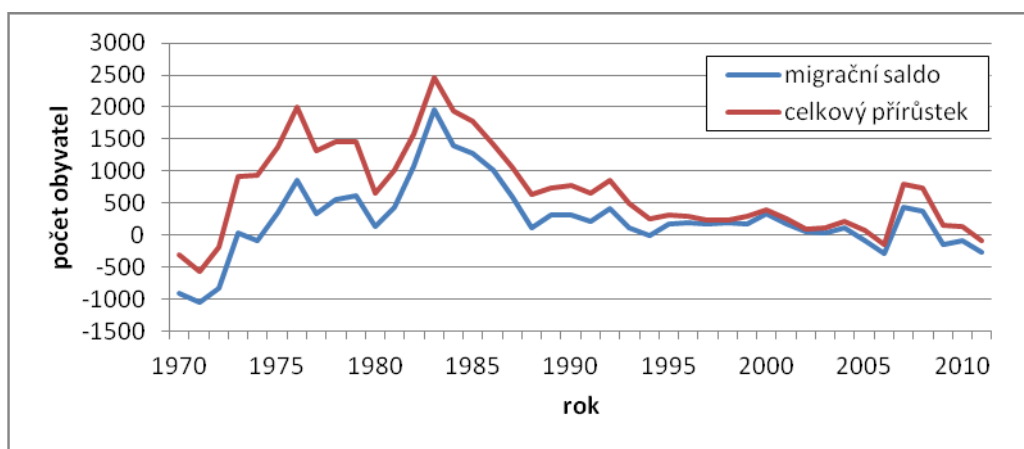
MIGRAČNÍ SALDO V OKRESE ČESKÁ LÍPA V LETECH 2000 - 2005

Obr. 8. Migrační saldo v okrese Česká Lípa v letech 1975 – 1980 a 2000 – 2005

(Zdroj: NOŽIČKA Marek, Demografický vývoj na Českolipsku od roku 1945 do současnosti)

Z hlediska celkové migrace do okresu se po roce 1989 situace značně stabilizovala a to v intervalu nula až pět set přistěhovalých. Otázkou zůstává, jak by se situace vyvíjela, nebyla-li by zastavena těžba uranu, která v sedmdesátých letech nastartovala migrační proudy směrem na Českolipsko a samotné okresní město Českou Lípou obohatila během dvaceti let o více než trojnásobek původní hodnoty stavu obyvatelstva na konečných zhruba 40 000. Proto je celá oblast v očekávání, jak dopadnou rozhovory o eventuelním znovuotevření těžebních dolů, což by patrně opět změnilo migrační proudy v oblasti. Ovšem nemůžeme předpokládat, že by se jednalo o tak velké objemy stěhujícího se obyvatelstva, jako v letech sedmdesátých. Ať již vlivem mnohem silnější pozice dojížděky či neexistence střediskové soustavy osídlení a centrálně plánovaného růstu měst. Po roce 2008 můžeme také vidět výrazný úbytek migrace a v posledních letech také záporné hodnoty migračního salda vedoucí k celkovému úbytku obyvatelstva v okrese Česká Lípa. Určitou roli zde jistě hraje blízkost Prahy, Liberce či Mladé Boleslavi, které jsou ve srovnání s Českou Lípou centry s vyšší atraktivitou služeb i pracovních příležitostí. Zejména v případě Škody Auto v Mladé Boleslavi, která již nyní generuje značnou část dojížděky z této oblasti.

Obr. 9. Migrační saldo a celkový přírůstek v okrese Česká Lípa v letech 1970 – 2011

(Zdroj: Pohyb obyvatelstva v okrese Česká Lípa v letech 1960 až 2011, Český statistický úřad)

7 Závěr

Českolipsko je oblastí, která z demografického hlediska zažila v uplynulých sedmdesáti letech mnoho výrazných událostí, které často velmi razantně formovaly počet i strukturu obyvatelstva a činí tak i nadále, jelikož se jedná o proces dlouhodobý. Z pohledu budoucího vývoje se zde nachází řada otázek a témat, jako je vývoj migračního salda a celkového přírůstku, etnické složení či vývoj porodnosti a s tím spojené stárnutí obyvatelstva, která jistě budou pro demografy zajímavými zdroji studií. Je však třeba říci, že jakékoliv prognózy vývoje jsou v dnešním globalizovaném světě velmi náročné, jelikož nepředvídatelnost mnoha faktorů či jejich intenzity je vysoká.

V rámci samotného Českolipska můžeme pozorovat rodící se aglomerační tendence mezi Českou Lípou a Novým Borem, stále silnější prohlubování rozdílů mezi touto centrální částí a zejména příhraničními periferiemi a změnu ve struktuře zaměstnanosti po ekonomické krizi (zavřené sklárny v Novém Boru, tradiční průmyslové odvětví této oblasti). Tyto všechny faktory se společně s vývojem obyvatelstva podílí na celkovém obrazu této lokality, která v sobě skýtá velký potenciál pro určité typy ekonomické aktivity a jde jen o to, jak hodně se jej podaří rozvinout a využít.

Seznam použité literatury

MIŠTĚRA, L.; BAŠOVSKÝ, O.; DEMEK, J.: *Geografie Československé socialistické republiky*, 1. vyd., Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1985, 388 s.

NOŽIČKA Marek, *Demografický vývoj na Českolipsku od roku 1945 do současnosti*, bakalářská práce, Masarykova univerzita, Brno, 2011

RABUŠIC, L.: *Česká společnost stárne*, 1. vyd., Masarykova univerzita v Brně, Brno, 1995, 192 s.

RABUŠIC, L.: *Kde ty všechny děti jsou?*, 1. vyd., Sociologické nakladatelství, Praha, 2001, 265 s.

RYCHTAŘÍKOVÁ, J.; KUCHAROVÁ, V. (eds): *Rodina, partnerství a demografické stárnutí*, 1. vyd., Univerzita Karlova v Praze, Praha, 2008, 169 s.

VOJTÍŠKOVÁ, M.: *Českolipsko*, 1. vyd., Krajské nakladatelství v Liberci, Liberec, 1957, 69 s.

Pohyb obyvatelstva v Českých zemích v letech 1785 – 2011 [on-line], Český statistický úřad,

dostupné na WWW: <http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/obyvatelstvo_hu>

Pohyb obyvatelstva v okrese Česká Lípa v letech 1960 – 2011 [on-line], Český statistický úřad, dostupné na <WWW: http://www.czso.cz/xl/redakce.nsf/i/100317_bilance_CL>

Vývoj sňatečnosti v ČR po roce 1989

Bc. Martina Kvítková

1 Úvod

Sňatečnost a rozvodovost jsou společenské procesy, které sami o sobě nejsou přímou součástí demografické reprodukce, ovšem do značné míry ovlivňují intenzitu porodnosti, a proto v širším pojetí podmiňují populační vývoj. Populační vývoj České republiky prochází od počátku 90. let 20. století významnými změnami, jež jsou spojené s celkovou transformací české společnosti. V návaznosti na druhý demografický přechod došlo také k proměně pojetí rodiny, která tradičně představovala důležitou sociální instituci v systému biologické reprodukce, výchovy a socializace dětí i přenosu kulturních hodnot a norem.

Seminární práce předkládá analýzu uzavírání nových partnerských vztahů v České republice po roce 1989. Vzhledem k dostupným statistickým datům budou zkoumány pouze formální partnerské svazky, tedy nově vznikající manželství.

2 Sňatečnost v České republice

Z demografického hlediska je sňatečnost považována proces formování manželství, tedy uzavírání sňatků na základě zákonem stanovených podmínek. Z toho hlediska je sňatek vymezen jako demografická událost opakovatelného charakteru, která na rozdíl od demografických událostí typu narození či úmrtí nemusí nastat u všech členů zkoumané populace. Počet uzavřených sňatků úměrně závisí na velikosti tzv. sňatkuschného obyvatelstva, které je limitováno věkem (minimální sňatkový věk), pohlavím, určitým stupněm příbuzenského vztahu a rodinným stavem, jelikož sňatek mohou uzavřít pouze osoby svobodné, rozvedené či ovdovělé, přičemž se statisticky rozlišují první sňatky svobodných osob a sňatky vyššího pořadí u osob rozvedených či ovdovělých. (Kalibová, 2002)

2.1 Charakteristiky sňatečnosti v ČR do roku 1989

Sociální orientace, ekonomické podmínky a politické intervence v České republice během socialistického režimu významně ovlivnily v průběhu let 1948 – 1989 sňatkové chování obyvatel. Od 60. let 20. století se demografické chování v ČR řadilo k tzv. socialistickému modelu, který se výrazně odlišoval od modelů demografického chování typické pro demokratické země Evropy, jež postupně prošly myšlenkovou a kulturní proměnou společnosti označovanou jako druhý demografický přechod⁶. Tehdejší situace ve společnosti nenabízela dostatečné možnosti pro vlastní rozhodování a seberealizaci, tudíž se na území ČR ještě do roku 1989 zachovala vysoká úroveň univerzální sňatečnosti i sňatečnosti svobodných (prvosňatečnost), nízký průměrný věk při vstupu do prvního manželství i malé rozdíly věků manželů. Manželství si zachovalo postavení jediné plnohodnotné formy párového soužití, přičemž do věku 50 let

⁶ Druhý demografický přechod = koncept interpretace poklesu plodnosti v Evropě od 60. let 20. století navržený R. Lesthaeghem a D. van de Kaa. Pokles úhrnné plodnosti pod hranici čisté reprodukce (2,1 dítěte na ženu) je vysvětlen v kontextu ideové, postojové a kulturní proměny společnosti, v rámci které se výrazně změnil pohled na manželství a rodinu. (Bartoňová, 2010)

uzavíralo manželství přibližně 90 % mužů a 95 % žen. Až 50 % sňatků uzavřených v tomto období lze označit jako vynucených, tzv. předmanželské koncepce, z důvodu těhotenství snoubenky (viz tab. 3). Moderní a účinné formy antikoncepce byly v socialistických zemích málo dostupné a zároveň tehdy využívané antikoncepční metody byly méně spolehlivé. Častěji byly uzavírány tzv. přímé sňatky, kterým nepředcházelo období nesezdaného soužití, tedy kohabitace, což se poté negativně promítalo do růstu rozvodovosti. (Pavlík, 2002)

K unifikaci sňatečnosti na vysoké úrovni přispělo také poválečné snížení věku plnoletosti na 18 let, státní finanční podpora i bytová politika upřednostňující rodiny s dětmi, nižší vzdělanost obyvatel, nivelizace platů a celková homogenizace tehdejší společnosti. Společnost preferovala tradiční hodnotový systém, manželství mělo vysoký kredit a rozhodování o uzavření sňatku bylo díky bohatým sociálním podporám poměrně málo komplikované vnějšími ekonomickými podmínkami. Výše uvedené faktory a konzervační tendence socialistického režimu dlouhodobě stabilizovaly nastíněné sňatkové chování až do konce 80. let 20. století. Jak je zřejmé z obr. 1. v letech 1950 – 1989 docházelo k významným změnám v počtu uzavřených sňatků, v důsledku různé velikosti sňatkově schopné populace a prorodinných politik, ovšem základní rysy časné a časté sňatečnosti zůstaly zachovány po celé období. (Univerzita Karlova, 2007)

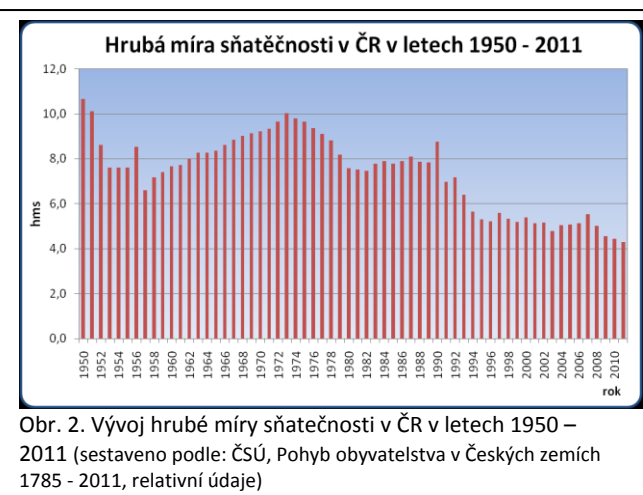
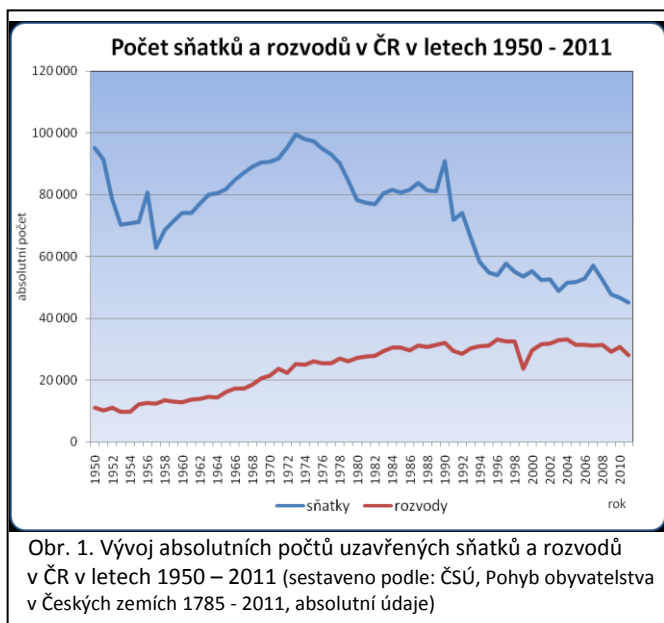
2.2 Vývoj sňatečnosti v ČR po roce 1989

Ekonomická transformace v systém tržního hospodářství a demokratizace politického systému změnila vnější rámec pro uzavírání sňatků, přinesly sebou nové možnosti seberealizace a náhlou proměnu hodnotových systémů s příklonem k větší osobní svobodě. V důsledku rozšířených příležitostí i volného pohybu získali lidé více možností pro své rozhodování a životní strategie, které se výrazně pluralizovaly v závislosti na osobních preferencích. Po roce 1989 se rozdíl ve sňatkovém chování mezi bývalými socialistickými zeměmi, tedy i Českou republikou, a ostatními demokratickými zeměmi Evropy začaly rychle snižovat. (Bartoňová, 2010)

Ekonomická a politická transformace současně přinesla ztrátu sociálních jistot, zejména byla oslabena dřívější podpora rodinám s dětmi, a sociální i majetkovou diferenciaci společnosti. Komplikovaná bytová situace s nedostatečnou nabídkou finančně dostupného bydlení, nově vzniklá vysoká nezaměstnanost a také riziko ztráty zaměstnání se staly důležitými okolnostmi ovlivňující rozhodování o vstupu do manželství, zejména ve věkových skupinách svobodných snoubenců. Dalšími specifickými faktory, které přispěly k poklesu sňatečnosti či odsunu vstupu manželství do vyššího věku, byly delší délka studia mladých osob⁷, rozsáhlé možnosti cestování a získávání zkušeností jak během studia, tak po jeho dokončení před nástupem do prvního zaměstnání. Zároveň jsou mladí lidé v současnosti vystaveni výrazně větší konkurenci na trhu práce, a tudíž za účelem lepšího uplatnění musí projít delší kvalifikační přípravou. Pokles sňatečnosti lze odůvodnit také růstem snah o dosažení osobního úspěchu, vyšších pracovních příjmů a lepšího sociálního postavení, tedy posílením individualismu, kdy větší podíl mladých lidí preferuje život bez trvalého soužití s partnerem. Obecně se předpokládá, že časné sňatky v současnosti uzavírají zejména osoby s nižším vzděláním, s nižšími příjmy, osoby hlásící se k náboženskému vyznání a žijící na venkově či v menších městech. (Pavlík, 2002)

⁷ Stále více osob v mladých věkových kategoriích studuje na vysokých školách, přičemž v akademickém roce 1989/1990 studovalo na vysoké škole 113 417 studentů a do současnosti (akademický rok 2010/2011) jejich počet narostl na 396 307. (ČSÚ, Česká republika od roku 1989 v číslech)

Podle oficiálních statistik Českého statistického úřadu (ČSÚ, 1785 - 2011, absolutní údaje) roční počty uzavřených sňatků kontinuálně klesaly téměř po celé sledované období. Největší dynamika poklesu a zároveň vytvoření kvalitativně nového charakteru sňatkového chování se uskutečnilo v 90. letech 20. století, ovšem absolutně nejnižší počty uzavřených sňatků byly zaznamenány až v 21. století (viz obr. 1). Nejprve v roce 2003 klesl počet nově uzavřených manželství poprvé od roku 1950 pod hranici 50 tisíc a absolutní roční minimum bylo dosaženo v roce 2011, kdy vstoupilo do manželství 45 137 osob. Méně tomu tak v novodobé historii ČR bylo pouze za první světové války v letech 1915 – 1917. V roce 1990, v důsledku předem ohlášeného ukončení výhodných novomanželských půjček k 1. lednu 1991 a eventuálně díky zkrácení vojenské prezenční služby, naopak meziročně vzrostl počet oddaných párů až o deset tisíc, čímž se intenzita sňatečnosti na jeden rok přiblížila k hodnotám ze 70. let 20. století. Klesající tendence počtu uzavřených sňatků, umocněná v roce 1991 kompenzačním efektem z předešlého roku, byla narušena jednak v roce 1997 jako důsledek nárůstu sňatečnosti rozvedených osob. Nárůst intenzity sňatečnosti se projevil také v roce 2007, kdy bylo v meziročním srovnání uzavřeno o 4,3 tisíce manželství více a zároveň to byla největší hodnota za posledních deset let.

Vývoj intenzity sňatečnosti lze doložit také pomocí ukazatele hrubá míra sňatečnosti, který vyjadřuje počet sňatků na 1 000 obyvatel středního stavu v daném roce (viz obr. 2). Hodnoty ukazatele adekvátně reagovaly na demografickou situaci po roce 1989 a kopírovaly vývojové tendence počtu sňatků za sledované období. Minima dosáhl tento ukazatel v letech 2003 (4,8 ‰) a 2011 (4,3 ‰), což představuje přibližně dvoutřetinovou úroveň hodnoty ukazatele v roce 1989. (ČSÚ, 1785 - 2011, relativní údaje)

Dle údajů ČSÚ (Demografická ročenka ČR 2011a) lze v průběhu sledovaného období hodnotit nově uzavíraná manželství z hlediska ukončeného vzdělání snoubenců jako relativně homogenní. Podíl novomanželských párů, ve kterých oba partneři mají stejný stupeň vzdělání, se výrazně nezměnil, na počátku sledovaného období dosahoval přibližně 58 % a na konci období 55 %. Na druhém místě (39 % v roce 2011) jsou novomanželé, jejichž ukončené vzdělání se liší pouze o jeden stupeň. Od roku 2005 ovšem zanikla povinnost uvádět údaj o vzdělání při hlášení o uzavření manželství, což vedlo k nárůstu nezjištěných údajů, například v roce 2011 nemohla být posouzena homogenita vzdělání v případě 8,5 % novomanželských párů. Jak uvádí D. Bartoňová (2010) v rámci struktury homogamních svazků kontinuálně

narůstá podíl novomanželů s dokončeným úplným středoškolským a vysokoškolským vzděláním. Naopak se snižuje podíl snoubenců s dosaženým základním vzděláním, což je zapříčiněno rostoucím průměrným sňatkovým věkem při prvním sňatku. Úroveň vzdělanosti tedy ovlivňuje intenzitu sňatečnosti, jelikož jak úměrně stoupají podíly osob s vyšším vzděláním, tak se úměrně zvyšuje věk při prvním sňatku. Zároveň je z dosavadního vývoje patrné, že instituce manželství má větší podporu u vzdělanější části obyvatelstva ČR. Tudíž rostoucí počty vysokoškolsky vzdělaných osob na jedné straně skrze vyšší průměrný sňatkový věk omezují sňatečnost a na straně druhé přispívají k vyšší intenzitě sňatečnosti, jelikož intenzita vstupu do manželství je u vysokoškolsky vzdělané populace vyšší než u ostatních vzdělanostních skupin.

Z hlediska státního občanství jsou snoubenecké páry uzavírající manželství dlouhodobě homogenní. K 31. 12. 2011 90 % párů, jež uzavřelo manželství v ČR, tvořili oba snoubenci české národnosti. Za sledované období došlo k mírnému nárůstu počtu snoubenců s jiným než českým státním občanstvím. Tento vzestup může být částečně ovlivněn změnou metodiky ČSÚ po roce 2001, kdy začali být zahrnováni i cizinci s dlouhodobým pobytem na území ČR. Celkem bylo v roce 2011 uzavřeno 4 356 sňatků osob s cizí státní příslušností. Nejčastěji byli oddáni Čech či Češka se státním občánem či občankou Slovenska. Ovšem sňatky obou snoubenců se slovenskou národností podstatně klesly. Čeští muži si dále nejčastěji berou Ukrajinky, Rusky či Polky a naopak české ženy se nejčastěji provdávají za občany Německa, Spojeného království nebo Ukrajiny. (ČSÚ, Sňatečnost 2011)

Tab. 1. Procentuální podíly sňatků podle rodinného stavu snoubenců v ČR v letech 1989, 1995, 2000, 2005 a 2011

Sňatky podle rodinného stavu snoubenců			
	oboustranně první sňatky	jednostranně opakované sňatky	oboustranně opakované sňatky
1989	68,9	8,2	14,7
1995	66,9	8,8	15,5
2000	65,5	9,5	15,6
2005	64,5	9,7	16,1
2011	64,3	9,7	16,3

Zdroj: Univerzita Karlova. Katedra demografie a geodemografie, 2007, s. 23; ČSÚ, Demografická ročenka ČR 2011b, vlastní zpracování

Rodinný stav snoubenců byl po celé sledované období taktéž homogenní. Jak udávají oficiální statistiky (ČSÚ, Vývoj obyvatelstva České republiky v roce 2011a), v roce 2011 bylo mezi osobami stejného rodinného stavu uzavřeno 79,3 % všech manželství. Tradičně nejvíce je uzavíráno protogamních sňatků, tedy sňatků mezi dvěma svobodnými snoubenci. Od roku 1989 se ale zastoupení obou svobodných snoubenců snižuje (viz tab. 1), což indikuje vysokou míru rozvodovosti a tudíž i rostoucí podíl rozvedených osob na sňatkovém trhu. V minulém roce bylo uzavřeno 14,8 % sňatků dvěma již rozvedenými osobami, tudíž rozvedení tvoří druhou nejčetnější skupinu osob uzavírajících sňatky. Méně četné jsou manželské svazky rozvedené a svobodné osoby a ovdovělé osoby vstupují do dalšího manželství pouze přibližně v 1 % všech uzavřených manželství.

V rámci sledovaného období došlo také k proměně časování sňatků během jednotlivých měsíců. Hlavními rysy proměny v období 1989 – 2011 je zvyšující se preference uzavírání sňatků v letním období, tedy od května do září, a na druhé straně výrazné snižování oblíbenosti zimní sňatkové sezóny (viz tab. 2). Dlouhodobě bývá nejvíce párů oddáno v červnu, následně pak v září a červenci. Za sledované období vrostl podíl počtu uzavřených manželství od začátku června do konce září ze 40 % až na 64 % a naopak v případě

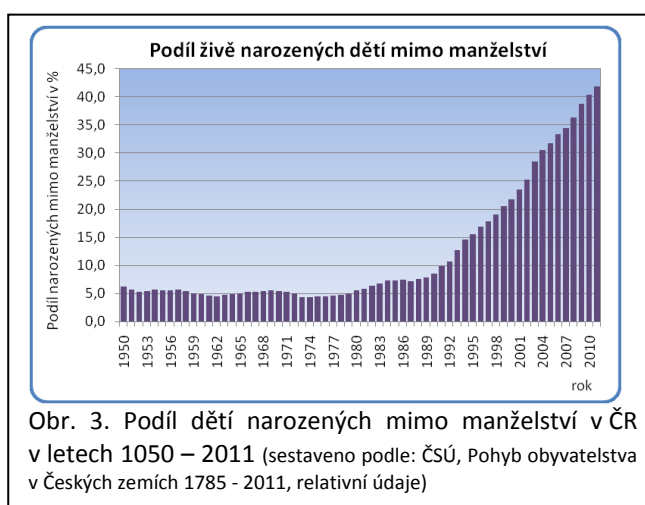
měsíců prosinec, leden a únor tento podíl poklesl z 18 % na 7 %. Další proměna nastala v případě tradičně nejméně oblíbeného měsíce vstupu do manželství května, jehož obliba během posledních deseti let výrazně stoupá a z hlediska pořadí se v roce 2011 umístil na 8. místě. (ČSÚ, Vývoj obyvatelstva České republiky v roce 2011a)

Tab. 2. Podíly osob vstupující do manželství podle měsíců v ČR v letech 1989, 1995, 2000, 2006 a 2011

Podíly osob vstupující do manželství podle měsíců v %												
	leden	únor	březen	duben	květen	červen	červenec	srpen	září	říjen	listopad	prosinec
1989	4,8	5,6	8,3	13,4	2,3	11,5	8,9	7,5	12,1	9,5	8,7	7,2
1995	4,6	5,2	7,6	13,7	2,2	13,5	9,7	8,4	13,3	8,9	7,3	5,5
2000	3,4	4,7	6,4	11,6	3,0	15,1	11,6	10,0	15,3	8,4	5,8	4,8
2006	2,4	2,8	4,1	9,9	3,8	17,6	13,6	13,0	17,5	6,8	4,5	3,8
2011	2,1	2,5	3,3	8,4	5,1	17,9	16,2	14,6	15,1	7,1	5,2	2,4

Zdroj: Univerzita Karlova. Katedra demografie a geodemografie, 2007, s. 30; ČSÚ, Demografická ročenka ČR 2011b, vlastní zpracování

Jak dokumentuje obr. 3. dalším novým trendem je rozvolňování vztahu manželství a rodičovství, kdy dochází k nárůstu počtu dětí narozených mimo manželství a to především svobodným ženám, mladšího věku a s nižším dosaženým vzděláním. Zatímco v roce 1991 nepřesahovalo procento dětí narozených mimo manželství 10 %, posléze se tento podíl začal prudce navyšovat na současných 41,8 %. Nárůst dětí narozených mimo manželství je spojován jednak s poklesem důležitosti instituce manželství a růstu popularity nesezdaného soužití jako formy partnerského svazku a také díky ekonomicky výhodnému systému podpor a úlev sociální politiky pro svobodné matky. (Bartoňová, 2010)

Obr. 3. Podíl dětí narozených mimo manželství v ČR v letech 1950 – 2011 (sestaveno podle: ČSÚ, Pohyb obyvatelstva v Českých zemích 1785 - 2011, relativní údaje)

2.3 Vývoj prvosňatečnosti po roce 1989

Na poklesu intenzity sňatečnosti ve sledovaném období se nejvíce projevil právě pokles uzavřených sňatků oboustranně svobodnými snoubenci, přičemž zásadní přechod se odehrál v 90. letech 20. století. Hodnota ukazatele tabulkové prvosňatečnosti⁸ poklesla od roku 1989 do současnosti až o 35 procentních bodů u obou pohlaví (viz tab. 3). Tato situace neodpovídala očekávanému nárůstu ukazatele v důsledku posunu velkého počtu mladých svobodných osob narozených v natalitní vlně v 70. letech 20. století do věku s tradičně nejvyšší intenzitou sňatečnosti. Podle tabulek sňatečnosti svobodných v roce 1989 mělo do 50 let zůstat neženatých jen 10,8 % mužů, kdežto v roce 2011 tento podíl činil 46,4 %. V případě žen zůstalo neprovdáno v roce 1989 pouze 3,1 % oproti 38,9 % z roku 2011, což představuje historicky nejnižší úroveň prvosňatečnosti v českých zemích. Úroveň sňatečnosti svobodných nejenom klesala, ale také se posouvala

⁸ Tabulková prvosňatečnost (neboli úhrnná sňatečnost) vyjadřuje hypotetický podíl osob, které by jako svobodné osoby uzavřely sňatek do věku 50 let z původního souboru 15 letých osob, za předpokladu, že by pravděpodobnost uzavření sňatku podle věku zůstaly neměnné od daného kalendářního roku. (Pavlík, 2002)

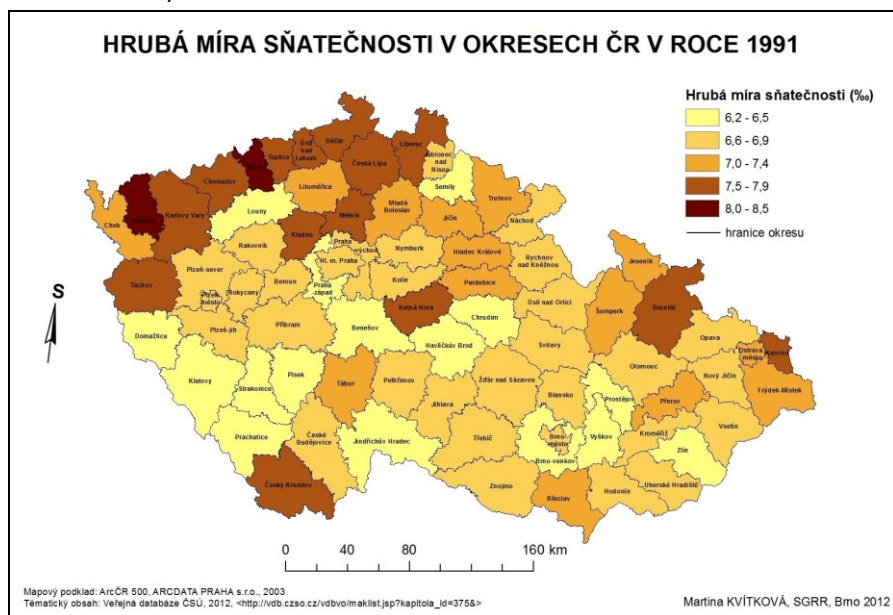
do vyššího věku, a s tím se také navyšoval průměrný věk při 1. sňatku. Podle oficiálních statistik (ČSÚ, Vývoj obyvatelstva České republiky v roce 2011a) se průměrný sňatkový věk svobodných snoubenců za sledované období u obou pohlaví navýšil téměř o 8 let a věk nejvyšší úrovně sňatečnosti, tedy věkový interval s největší pravděpodobnosti uzavření prvního sňatku, se přesunul u mužů z 23 let na 29 let a v případě žen z 21 roků na 27 let. Intenzita sňatečnosti i v těchto maximech nadále klesá a zároveň se rozšiřuje věkové spektrum, v němž se první sňatky nejčastěji uzavírají. Pravděpodobnost uzavření prvního sňatku se v mladších věkových skupinách zmenšila na více než polovinu. Na druhé straně se intenzita sňatečnosti ve věku nad 30 let mírně zvyšuje, ale nekompensuje poklesy v mladším věku. Věkový rozdíl mezi svobodnými snoubenci se od roku 1989 výrazně neměnil a činí přibližně 2,5 roku ve prospěch věku mužů. (Univerzita Karlova, 2007)

Tab. 3. Ukazatele sňatečnosti svobodných osob v ČR v letech 1980 – 2011

Rok	Předmanželské koncepce v %	Prvosňatečnost mužů v %	Podíl svobodných mužů ve věku 50 let v %	Průměrný věk mužů při 1. sňatku	Prvosňatečnost žen v %	Podíl svobodných žen ve věku 50 let v %	Průměrný věk žen při 1. sňatku
1980	51,2	89,7	10,3	24,9	96,9	3,1	21,7
1983	55,8	89,8	10,2	24,5	96,1	3,9	21,7
1986	55,7	89,5	10,5	24,6	95,8	4,1	21,7
1989	54,2	89,2	10,8	24,6	95,3	4,7	21,8
1990	54,4	91,1	8,9	24,0	96,2	3,8	21,4
1991	50,6	84,4	15,1	24,7	91,2	8,6	22,3
1992	54,1	85,4	14,3	24,8	91,5	8,2	22,6
1993	54,5	81,4	18,2	25,4	87,7	12,1	23,2
1994	54,0	76,4	23,6	26,1	82,6	17,5	23,9
1995	50,8	73,2	26,8	26,7	79,9	20,0	24,6
1996	49,0	71,4	28,6	27,1	77,1	22,9	24,9
1997	48,1	73,1	26,9	27,6	78,7	21,3	25,4
1998	45,4	70,8	29,4	28,1	75,7	24,4	25,8
1999	43,0	68,8	31,2	28,5	74,1	25,9	26,2
2000	41,6	69,5	30,4	28,9	74,4	25,5	26,5
2001	39,5	66,0	34,0	29,3	72,5	27,5	26,9
2002	37,6	66,2	33,8	29,7	72,4	27,6	27,3
2003	33,6	62,5	37,4	30,3	68,7	31,3	27,7
2004	32,2	63,6	36,4	30,5	69,8	30,2	28,0
2005	31,7	62,8	37,0	30,8	69,1	30,9	28,1
2006	30,0	62,9	37,0	31,0	69,7	30,2	28,4
2007	30,4	64,5	35,5	31,2	71,1	28,8	28,6
2008	28,1	59,6	40,4	31,4	66,1	33,9	28,8
2009	25,6	56,1	43,9	32,0	62,7	37,2	29,2
2010	26,0	54,9	45,0	32,2	61,6	38,3	29,4
2011	25,6	53,5	46,4	32,2	61,0	38,9	29,6

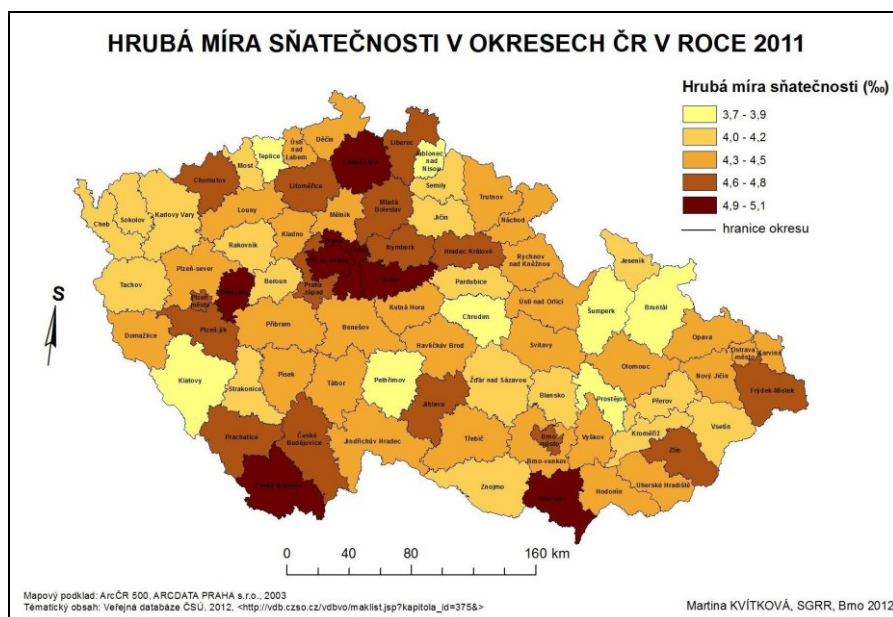
Zdroj: ČSÚ, Pohyb obyvatelstva v Českých zemích 1785 - 2011, analytické údaje; Univerzita Karlova. Katedra demografie a geodemografie, 2007, s. 10; ČSÚ, Demografická ročenka ČR 2003 – 2011, vlastní zpracování

Při regionálním porovnání došlo ve sledovaném období ve všech krajích i okresech ČR jak k poklesu intenzity prvosňatečnosti i opakované sňatečnosti, tak k vzrůstu průměrného věku při uzavření 1. sňatku. Ovšem změny probíhaly v krajích nerovnoměrně a s různou intenzitou. Nejmenší intenzita vstupu do manželství a naopak největší výskyt nesezdaných soužití je ve velkých městech a v regionech s převážně průmyslovou výrobou a majoritním zastoupením obyvatel bez náboženského vyznání. Tudíž podprůměrnou mírou sňatečnosti je charakteristický Karlovarský a Ústecký kraj. Na druhé straně nadprůměrná míra sňatečnosti byla pro celé období typická pro kraj Vysočina, Jihočeský kraj a také v křesťanském venkovském prostředí Zlínského kraje. Nejvyššího průměrného věku při prvním sňatku dosahovaly snoubenecké páry za celé období i v roce 2011 v kraji hlavní město Praha, následně pak v Karlovarském kraji. Naopak nejmladší nevěsty a ženichové vstupovali do prvního manželství v kraji Vysočina. (ČSÚ, Vývoj obyvatelstva České republiky v roce 2011b)

Obr. 4. Hrubá míra sňatečnosti v okresech ČR v roce 1991

Zdroj: ČSÚ, vlastní zpracování

Obr. 5. Hrubá míra sňatečnosti v okresech v roce 2011

Zdroj: ČSÚ, vlastní zpracování

2.4 Věkové složení obyvatelstva podle rodinného stavu po roce 1989

Dlouhodobý pokles intenzity sňatečnosti a s tím spojené odkládání sňatků do vyššího věku, případně i definitivní odmítnutí manželského svazku, vede k výrazné změně složení obyvatelstva ČR podle rodinného stavu. Tato změna se především projevuje v nárůstu počtu svobodných osob a naopak poklesem počtu ženatých mužů a vdaných žen v populaci (viz tab. 4). Struktura obyvatelstva podle rodinného stavu se nejvíce změnila během 90. let minulého století a změny probíhající v posledních deseti letech byly méně význačné. (Bartoňová, 2010)

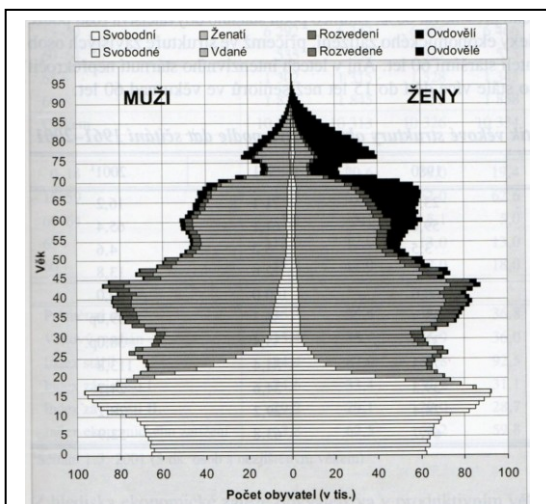
Zatímco se v roce 1991 nacházelo v reálné populaci přibližně 25 % svobodných mužů a 16 % svobodných žen starších 15 let, do roku 2011 se podle údajů z Českého statistického úřadu (ČSÚ, Demografická ročenka ČR 2011c) jejich zastoupení navýšilo na hranici 35 % u mužů a 25 % žen. Nejvíce tomu bylo patrné u nejmladších osob, kdy v roce 2011 činil podíl svobodných mužů do věku 24 let až 99 % a svobodných žen 96 %. Podíl ženatých a vdaných v populaci v letech 1991 – 2011 klesl až o 15 procentních bodů, přičemž ženatí muži tvořili 51 % mužské populace starší 15 let a vdané ženy necelých 48 % ženské populace. Průměrný věk ženatých mužů a vdaných žen vrostl od roku 1991 o více než šest let, což indikuje přesun největších podílů osob žijících v manželství do vyšších věkových kategorií díky odkládání vstupu mladých lidí do manželství⁹. V důsledku stále se zvyšující úrovně rozvodovosti a poklesu sňatečnosti rozvedených osob se od roku 1989 navyšoval podíl rozvedených osob v populaci starší 15 let (z 6,2 % na 11, % u mužů a ze 7,8 % na 13,5 % u žen). Mezi

Tab. 4. Složení obyvatelstva ČR staršího 15 let podle rodinného stavu a pohlaví v letech 1991, 1995, 2000, 2005 a 2011

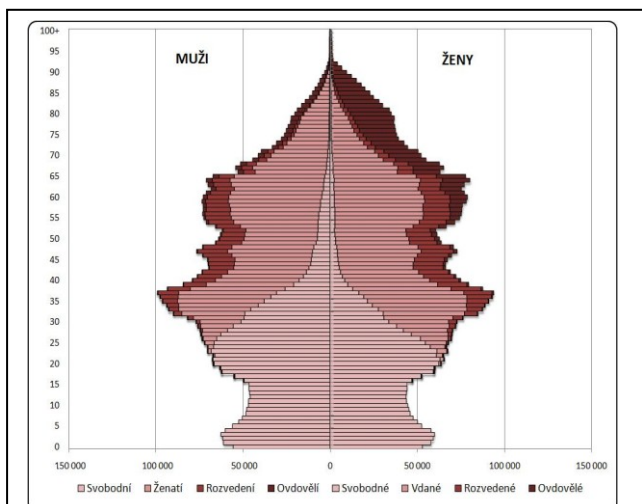
Složení obyvatel staršího 15 let podle rodinného stavu a pohlaví										
rodinný stav	Muži					Ženy				
	1991	1995	2000	2005	2011	1991	1995	2000	2005	2011
počty osob (v tis.)										
svobodní/ svobodné	973	1 096	1 251	1 388	1 538	668	779	922	1 040	1 147
ženatí/vdané	2 545	2 525	2 432	2 307	2 213	2 549	2 527	2 430	2 305	2 197
rozvedení/rozvedené	241	281	350	418	488	330	375	455	532	618
ovdovělí/ovdovělé	127	120	110	118	128	695	682	652	641	635
celkem	3 886	4 022	4 143	4 231	4 367	4 242	4 363	4 459	4 518	4 597
rodinný stav	Muži					Ženy				
	1991	1995	2000	2005	2011	1991	1995	2000	2005	2011
složení (v %)										
svobodní/ svobodné	25,0	27,2	30,6	32,8	35,2	15,7	17,9	20,8	23,0	25,0
ženatí/vdané	65,0	62,8	57,8	54,5	50,7	60,1	57,9	53,8	51,0	47,8
rozvedení/rozvedené	6,2	7,0	8,6	9,9	11,2	7,8	8,6	10,4	11,8	13,4
ovdovělí/ovdovělé	3,3	3,0	3,0	2,8	2,9	16,4	15,6	15,0	14,2	13,8
celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Zdroj: Univerzita Karlova. Katedra demografie a geodemografie, 2007, s. 17; ČSÚ, Demografická ročenka ČR 2011c, vlastní zpracování

⁹ Zvýšení průměrného věku mužů i žen proběhlo u každého rodinného stavu, což také zapříčiněno demografickým stárnutím populace. (Univerzita Karlova, 2007, s. 23)

Obr. 6. Věkové složení obyvatel ČR podle rodinného stavu, pětiletých věkových skupin a pohlaví v roce 1991 (převzato: Pavlík, 2002, s. 13)

Obr. 7. Věkové složení obyvatel ČR podle rodinného stavu, pětiletých věkových skupin a pohlaví v roce 2011 (sestaveno podle: ČSÚ, Demografická ročenka ČR 2011a)

lety 1989 až 2011, oproti předchozímu očekávání, vzrostla úhrnná rozvodovost¹⁰ dle statistik (ČSÚ, 1920 až 2011, analytické údaje) z 37,2 % na 46,2 %. Jak bylo výše uvedeno, rozvedení již nelegalizují tak často své další soužití s novým partnerem uzavřením sňatku, a proto vzrostl o více než 4 roky průměrný věk rozvedených osob. Naopak počet rozvedených osob ve věku do 25 let nyní dosahuje minimálních hodnot.¹¹ Díky zlepšení zdravotní péče, poklesu úmrtnosti a vzrůstu naděje dožití ubylo ovdovělých osob. Naopak přibýlo zastoupení ženatých mužů a vdaných žen ve vyšších věkových kategoriích. Kromě snížení intenzity úmrtnosti mužů je to zapříčiněno skutečností, že věkové hranice šedesáti let postupně dosahují silné ročníky narozené po druhé světové válce, které se vyznačovaly vysokou intenzitou sňatečnosti a nízkou intenzitou rozvodovosti. Přesto ve věkových kategoriích nad 80. let díky mužské nadúmrtosti razantně převažuje počet žen. (Univerzita Karlova, 2007)

3 Závěr

V průběhu posledních dvaceti let se výrazně změnilo chování obyvatel České republiky v různých sférách života a podstatnými změnami prošlo i rozhodování o způsobu rodinného života a postavení dětí v jejich rámci. Dochází k ustanovování nové demografické struktury populace, která je díky kontinuálně klesající intenzitě sňatečnosti charakteristická významným podílem svobodných osob v populaci, zejména pak v mladších věkových kategoriích.

¹⁰ Úhrnná rozvodovost je ukazatel úrovně rozvodovosti, který vyjadřuje, jaký podíl manželství skončí rozvodem. Vypočítává se z délky trvání manželství ve vztahu k četnosti sňatků uzavřených v odpovídajícím roce. (Univerzita Karlova, 2007, s. 95)

¹¹ V 2011 bylo v ČR evidováno ve věku do 25 let celkově pouze 935 rozvedených mužů a 2 618 rozvedených žen. (ČSÚ, Demografická ročenka ČR 2011c)

Jako hlavní příčiny poklesu sňatečnosti v ČR po roce 1989 lze uvést změnu časování důležitých životních kroků mladých lidí, zejména ve spojitosti s delší dobou studia stále většího podílu mladých lidí za cílem dosažení vyšší kvalifikace a kariéry. Uzavírání sňatků je odkládáno do vyššího věku také z důvodu finanční náročnosti samostatného bydlení i z důvodu nových trendů životních stylů jako jsou nesezdané kohabitance, oddělené soužití partnerů (living apart together), osoby bez stabilnějších partnerských vztahů (singles) či stejnopohlavní partnerské svazky (registrovaná partnerství).

V prvním desetiletí 21. století vykazoval vývoj sňatečnosti určité rysy stabilizace, prohloubily se pouze tendence celkového vývoje režimu sňatkového chování nastolené během 90. let minulého století. Důvody této stabilizace lze vidět v růstu životní úrovně obyvatel, zlepšení dostupnosti bydlení a poklesu nezaměstnanosti. Výraznější pokles sňatečnosti od roku 2008 může být částečně zdůvodněn jako důsledek ekonomické krize v souvislosti s celoplošným růstem nezaměstnanosti a nejistoty udržení zaměstnání, tedy finančního zabezpečení, a také v často se měnící populační a rodinné politice.

Česká společnost se v důsledku této proměny demografického chování i převládajících hodnotových vzorců přiblížila k modelu severozápadní Evropy, který je typický pluralitou forem partnerského soužití, odlišným pojetím rodiny a manželství. Tyto změny vedly k rostoucí atomizaci společnosti a nárůstu demograficky problematického chování a jevů jako jsou například neúplné rodiny, oslabování sociálních funkcí rodiny, odmítání instituce manželství a vysoká rozvodovost. Roste tudíž potřeba implementace nejen populační politiky ale i rodinné politiky, jejímž cílem je podpora jak reprodukčních, tak ostatních rodinných funkcí.

Seznam použité literatury

Knižní zdroje

BARTOŇOVÁ, D. (2010): *Demografická situace České republiky: proměny a kontexty 1993-2008*. Sociologické nakladatelství (SLON), Praha, 238 s.

KALIBOVÁ, K. (2002): *Úvod do demografie*. Karolinum, Praha, 52s.

PAVLÍK, Z. a kol. (2002): *Populační vývoj České republiky 1990 – 2002*. Demoart, Praha, 97 s.

Univerzita Karlova. Katedra demografie a geodemografie (2007): *Populační vývoj České republiky 2001 – 2006*. Demoart, Praha, 114 s.

Elektronické zdroje

ČSÚ Český statistický úřad, Demografická ročenka ČR 2003 - 2011 [on-line] – Jednovýchodné tabulky sňatečnosti svobodných mužů; Jednovýchodné tabulky sňatečnosti svobodných žen [cit. 24. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <http://www.czso.cz/csu/produkty.nsf/podskupina?openform&:2012-E_1.05>

ČSÚ Český statistický úřad, Demografická ročenka ČR 2011a [on-line] - Sňatky podle vzdělání snoubenců [cit. 26. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/publ/4019-12-r_2012>

ČSÚ Český statistický úřad, Demografická ročenka ČR 2011b [on-line] - Sňatky podle rodinného stavu a věku snoubenců [cit. 26. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/publ/4019-12-r_2012>

ČSÚ Český statistický úřad, Demografická ročenka ČR 2011c [on-line] – Věkové složení obyvatel podle rodinného stavu – muži; Věkové složení obyvatel podle rodinného stavu – ženy [cit. 24. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/publ/4019-12-r_2012>

ČSÚ Český statistický úřad, Demografická ročenka ČR 2011d [on-line] - Sňatky podle kraje pobytu snoubenců a podle měsíce [cit. 26. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/publ/4019-12-r_2012>

ČSÚ Český statistický úřad, Obyvatelstvo – roční časové řady [on-line] – Pohyb obyvatelstva v Českých zemích 1785 - 2011, absolutní údaje [cit. 24. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/obyvatelstvo_hu>

ČSÚ Český statistický úřad, Obyvatelstvo – roční časové řady [on-line] – Pohyb obyvatelstva v Českých zemích 1785 - 2011, relativní údaje [cit. 24. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/obyvatelstvo_hu>

ČSÚ Český statistický úřad, Obyvatelstvo – roční časové řady [on-line] – Pohyb obyvatelstva v Českých zemích 1920 - 2011, analytické údaje [cit. 24. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/obyvatelstvo_hu>

ČSÚ Český statistický úřad, Statistické zajímavosti [on-line] – Sňatečnost 2011 [cit. 26. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/snatecnost>>

ČSÚ Český statistický úřad, Vývoj obyvatelstva České republiky v roce 2011a [on-line] – Sňatečnost [cit. 26. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/p/4007-12>>

ČSÚ Český statistický úřad, Vývoj obyvatelstva České republiky v roce 2011b [on-line] – Populační vývoj v krajích [cit. 28. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/p/4007-12>>

ČSÚ Český statistický úřad, Česká republika od roku 1989 v číslech [on-line] – Vysoké školy [cit. 26. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/cr_od_roku_1989#12>

ČSÚ Veřejná databáze [on-line] – Sňatky ve vybraném území [cit. 30. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <http://vdb.czso.cz/vdbvo/maklist.jsp?kapitola_id=375&>

Vývoj sebevraždy v České republice od roku 1985

Bc. Irena Honsnejmanová

1 Úvod

Česká republika byla vždy považována za zemi s vysokou sebevraždou, a to už od dob Rakouska-Uherska. Po druhé světové válce však sebevraždou začala oproti jiným zemím klesat a od 70. let 20. století přestalo být Česko považováno za zemi s vysokou sebevraždou. Počet sebevražd v České republice i nadále dlouhodobě mírně klesá, přesto zůstává poměrně častou příčinou úmrtí zejména mužů a u mladých žen.

Stále se však jedná se o téma, o kterém se v široké veřejnosti dost nemluví. A přitom téma sebevraždy se začíná objevovat již v antice. S nástupem křesťanství však prakticky vymizelo a návrat k němu se odehrál v 2. polovině 19. století. Sebevraždou se zabývalo mnoho významných osobností – například Emila Durkheima a jeho dílo *Le Suicide* nebo habilitační práci Tomáše Garrigua Masaryka, která později vyšla v češtině pod názvem *Sebevražda hromadným jevem společenským moderní osvěty*. V současnosti se sebevraždě věnuje nejen filosofie, ale i sociologie, psychologie, medicína, geografie a další obory, přesto byly sebevraždy v nedávné době v centru pozornosti pouze jednou, a to ve formě eutanázie. V zahraničí je toto téma stále aktuální, avšak v Česku, kde je na první pohled společnost otevřená novým výzvám, upadlo rychle do zapomnění.

2 Metodika a zdroje dat

Pro účely této práce byl zvolen za počáteční rok 1985 z důvodu zjištění alespoň krátkodobého trendu vývoje sebevraždou před rokem 1989. Koncovým rokem byl zvolen rok 2011, neboť se jedná o nejnovější data, která jsou k dispozici. Většina dat pro tuto práci pochází z publikací Ústavu zdravotnických informací a statistiky ČR, a to z ročenek Sebevraždy a Zemřelí. Ačkoli jsou pro první roky analyzovaného období k dispozici i data pro sebevražděné pokusy, byla zpracovávána pouze data za dokonané sebevraždy.

Vzhledem ke změnám metodiky a nedostupnosti dat z některých let jsou charakteristiky zpracováváné v této práci za různé roky; autorův záměr byl nastínit obraz sebevraždou z mnoha úhlů a ne zcela a beze zbytku postihnout určené období.

2.1 Definice sebevraždy

Sebevražda nemá ustálenou definici; většina autorů ji definuje jako čin spáchaný vědomě a dobrovolně s cílem ukončit svůj život. Masaryk definuje širší a užší definici sebevraždy: „V širším smyslu slova rozumí se jí ten nepřirozený způsob smrti, jenž byl přivozen neúmyslným vsahováním člověka v životní proces, ať kladným, činným vlastním jednáním, nebo záporným, trpným chováním k nebezpečím života.“ „V užším a vlastním smyslu je naproti tomu jenom ten sebevrahem, kdo učiní svému životu konec úmyslně a vědomě, kdo si smrti jako takové přeje a je si jist, že svým jednáním nebo opomenutím smrt přivodí.“

Jako příčina smrti má sebevražda své označení v mezinárodní klasifikaci nemocí. V její aktuální verzi MKN-10, která v České republice závazně platí od 1.1.1994, je sebevražda definovaná jako diagnóza X60 – X84. Začátek zkoumaného období ale spadá ještě do doby platnosti MKN-9, kde byla sebevražda označena jako diagnóza E950 – E958. Dříve tedy bylo rozlišováno 9 různých kategorií sebevražd podle provedení, dnes je to již 25 (<http://www.uzis.cz/cz/mkn/index.html>).

2.2 Data o sebevraždě

Data o sebevraždě jsou v současnosti v České republice dostupná ze tří zdrojů – z Českého statistického úřadu (ČSÚ), Ústavu zdravotnických informací a statistiky ČR (ÚZIS) a Policie ČR. Metodika sběru dat jednotlivými institucemi se však liší a proto se liší i publikovaná data.

Ústav zdravotnických informací a statistiky každoročně vydával mezi roky 1963 a 2002 v rámci edice Zdravotnická statistika ročenky Sebevraždy. Podkladem pro jejich zpracování bylo povinné Hlášení příčin a okolností dokonané sebevraždy (www.uzis.cz). Tato data pocházela z hlášení příslušných psychiatrických pracovišť. Data v publikacích byla členěna podle mnoha charakteristik a publikace tak byly poměrně obsáhlé. Bohužel byla v roce 2002 tato řada ukončena. V současné době vydává ÚZIS data o počtu sebevražd v rámci ročenek Zemřelí, kde jsou však data členěna pouze podle pohlaví, věku, způsobu provedení a kraje bydliště. Zcela tak chybí členění podle místa, času, dne a měsíce provedení, podle psychiatrické diagnózy či motivu. Změnila se také metodika získávání dat, která jsou dnes zjišťována z Hlášení o úmrtí zpracovávaným ČSÚ.

Český statistický úřad sbírá data o sebevraždách prostřednictvím Hlášení o úmrtí Obyv 3-12. Ten vyplňují matriky na základě Listu o prohlídce zemřelého (www.czso.cz). Oproti Hlášení příčin a okolností dokonané sebevraždy se zde nezjišťuje několik okolností – například místo činu, motiv a způsob provedení sebevraždy (Dzúrová, Dragomirecká, 2002). Získaná data jsou poté publikována ve veřejné databázi a v publikacích jako například Pohyb obyvatelstva v České republice nebo Sebevraždy v České republice. Data o sebevraždě publikovaná ČSÚ byla vždy o něco vyšší než data publikovaná ÚZISem. Důvodem je rozdílná metodika – Hlášení o úmrtí podchycovala prakticky všechny prokázané sebevraždy, avšak Hlášení příčin a okolností dokonané sebevraždy podchycují jen jejich část.

Data o počtu sebevražd sbírá a částečně publikuje také Policie ČR, avšak souhrnná data z jejich zdrojů nejsou volně k dispozici a tak o nich nejsou podrobnosti. Podle Dzúrové a Dragomirecké jsou tato data podhodnocena nejvíce.

Při hodnocení počtu sebevražd je třeba brát v potaz metodiku vyplňování příčiny smrti do Listu o prohlídce zemřelého (dříve List o prohlídce mrtvého). V případě, že úmysl spáchat vědomě sebevraždu nebyl zcela prokázán, dává se v klasifikaci přednost úmrtí náhodnému či náhlému a proto jsou všechny statistiky sebevražd podhodnoceny. Dzúrová a Dragomirecká uvádí, že toto podhodnocení se pravděpodobně liší napříč věkovými skupinami a nejvyšší je u nejmladších věkových kategorií (zejména kategorie „méně než 15 let“) mužů i žen a nejstarších věkových kategorií žen nad 70 let. Velmi alarmující je skutečnost, že podle jejich výpočtů může toto podhodnocení v nejmladších věkových kategoriích činit až 60% případů sebevražd u dívek a 45% u chlapců. Celkové podhodnocení statistik pak autorky vypočítaly řádově na desítky procent. Toto podhodnocení je však trvalé a s malými výkyvy v čase, proto nijak nezkrusluje časové řady.

3 Sebevražednost v České republice od roku 1985

3.1 Vývoj od roku 1985

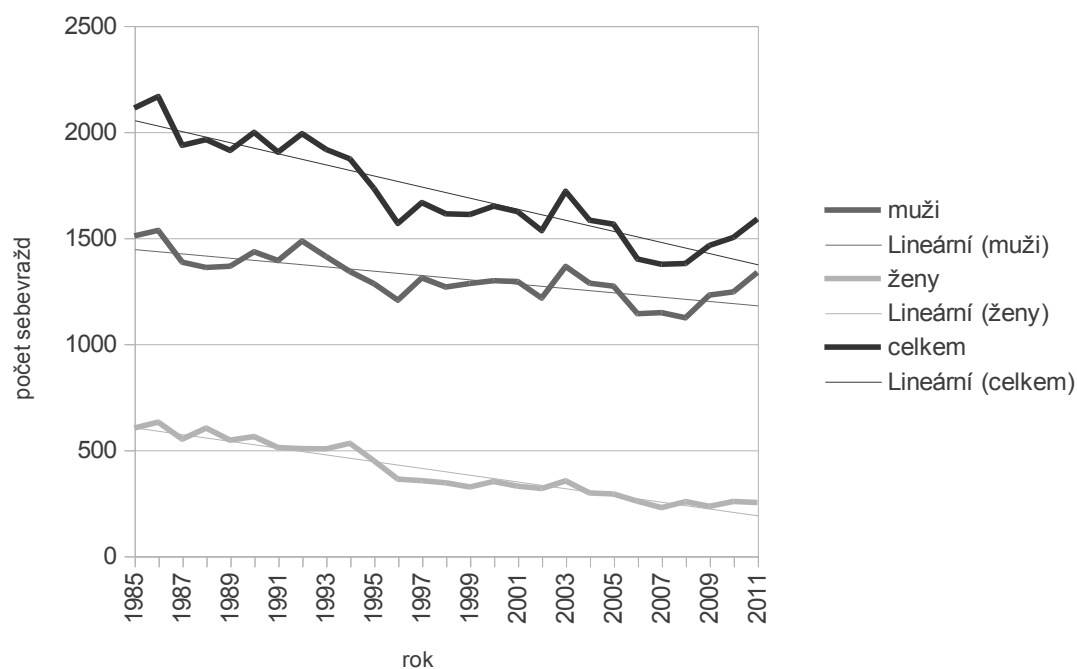
Tab. 1: Vývoj počtu sebevražd v České republice mezi roky 1985 a 2011

	absolutně			na 100 000 obyvatel			podíl žen [%]
	muži	ženy	celkem	muži	ženy	celkem	
1985	1509	603	2112	30,1	11,3	20,4	28,6
1986	1535	631	2166	30,6	11,9	20,9	29,1
1987	1385	551	1936	27,6	10,4	18,7	28,5
1988	1360	603	1963	27,0	11,3	19,0	30,7
1989	1366	546	1912	27,1	10,2	18,5	28,6
1990	1434	563	1997	28,5	10,6	19,3	28,2
1991	1393	511	1904	27,8	9,6	18,5	26,8
1992	1485	506	1991	29,6	9,5	19,3	25,4
1993	1412	505	1917	28,1	9,5	18,6	26,3
1994	1341	531	1872	26,7	10,0	18,1	28,4
1995	1284	449	1733	25,6	8,5	16,8	25,9
1996	1206	362	1568	24,0	6,8	15,2	23,1
1997	1311	355	1666	26,2	6,7	16,2	21,3
1998	1268	345	1613	25,3	6,5	15,7	21,4
1999	1285	325	1610	25,7	6,2	15,7	20,2
2000	1298	351	1649	26,0	6,7	16,1	21,3
2001	1294	329	1623	25,9	6,2	15,8	20,3
2002	1216	318	1534	24,5	6,1	15,0	20,7
2003	1365	354	1719	27,5	6,8	16,9	20,6
2004	1286	297	1583	25,9	5,7	15,5	18,8
2005	1272	292	1564	25,5	5,6	15,3	18,7
2006	1142	258	1400	22,8	4,9	13,6	18,4
2007	1147	228	1375	22,7	4,3	13,3	16,6
2008	1123	256	1379	22,0	4,8	13,2	18,6
2009	1230	234	1464	23,9	4,4	14,0	16,0
2010	1245	257	1502	24,1	4,8	14,3	17,1
2011	1337	252	1589	25,9	4,7	15,1	15,9

Zdroj: ÚZIS, ročenky Sebevražednost a Zemřelí, vlastní výpočty

Jak je patrné z prvního grafu, počet sebevražd v České republice má od roku 1985 klesající tendenci, a to jak u mužů, tak u žen. V roce 1994 byl zaznamenán prudší pokles počtu sebevražd, což bylo způsobeno zavedením nové mezinárodní klasifikace nemocí, kde byla poprvé zavedena kategorie „Jiná a neobjasněná úmrtí“, kam se pravděpodobně část případů, které by podle předchozí klasifikace zařazeny jako sebevraždy, přesunula. Avšak nejednalo se o vysoké počty případů v této kategorii a proto i bez této změny v metodice by pravděpodobně počet případů sebevražd nadále klesal. Výraznější nárůst počtu sebevražd byl zaznamenán pouze v roce 2003, ale v dalších letech dále pokračoval klesající trend. V roce 2008 byla zaznamenána nejnižší sebevražednost na 100 000 obyvatel v celé poválečné historii.

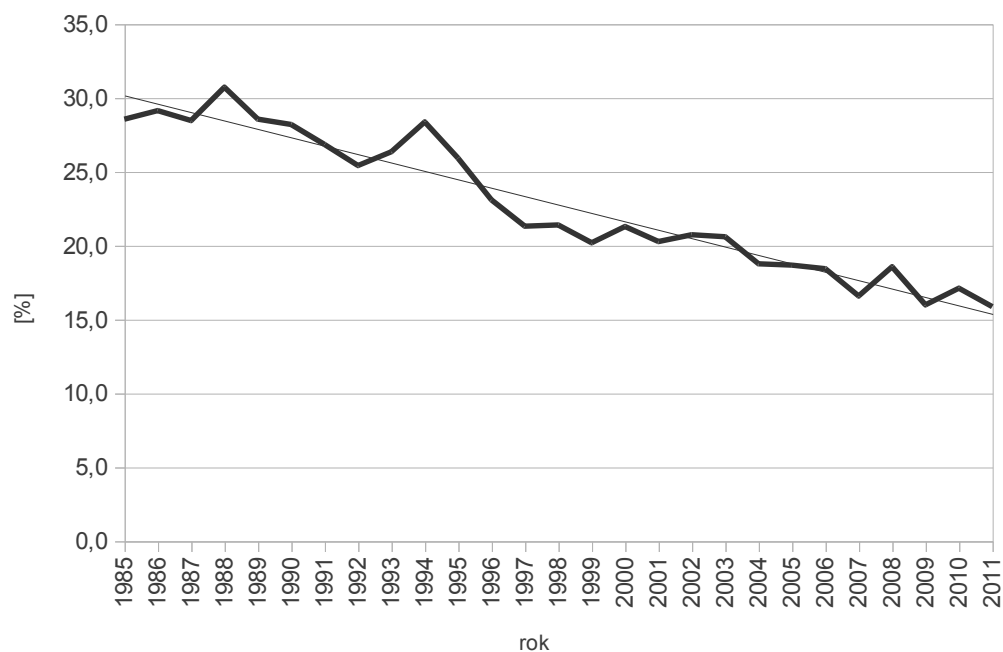
Vývoj počtu sebevražd v České republice mezi roky 1985 a 2011

Obr. 1: Vývoj počtu sebevražd v České republice mezi roky 1985 a 2011

Zdroj: ÚZIS, ročenky Sebevražednost a Zemřelí

Podíl žen na celkovém počtu sebevražd

Obr. 2: Podíl žen na celkovém počtu sebevražd v České republice mezi roky 1985 a 2011

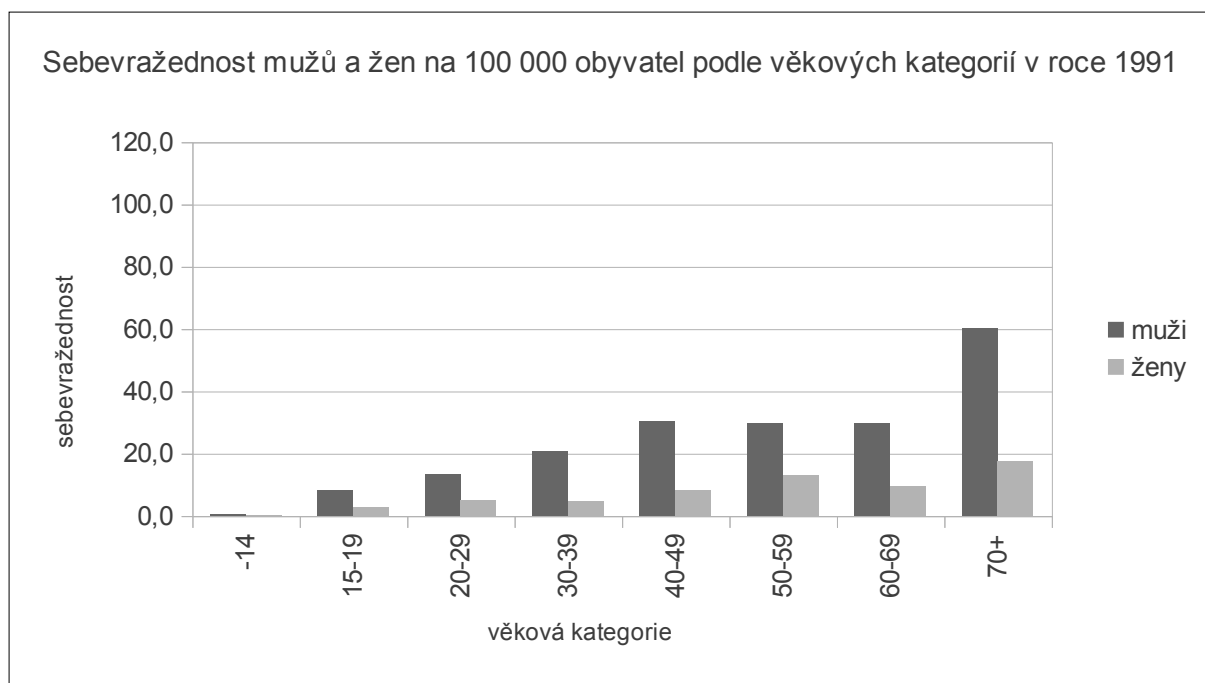
Zdroj: ÚZIS, ročenky Sebevražednost a Zemřelí, vlastní výpočty

Další nárůst počtu sebevražd zaznamenáváme od roku 2009 do současnosti. Důvodem je zhoršení socioekonomické situace v důsledku ekonomické krize, což způsobilo zhoršení situace mnoha rodin i jedinců jak po stránce finanční, tak po stránce psychické. Vzhledem k větší vnímavosti mužů k ekonomickým problémům se v tomto období zvýšila více sebevraždnost mužů než žen. Jedním z hlavních rizikových faktorů sebevraždnosti je nezaměstnanost, nárůst sebevraždnosti také ovlivňuje současná nálada ve společnosti a vyhlídka špatných zítřků.

Podíl žen na celkovém počtu sebevražd v celém sledovaném období klesá. V roce 1985 se pohyboval okolo mírně pod 30%, v současnosti jsou jeho hodnoty lehce nad 15%. Příčinou tohoto prudkého poklesu je pravděpodobně zvyšující se ochota žen vyhledat v případě psychických potíží specialistu, protože u žen se na rozdíl od mužů daří lépe destigmatizovat osoby léčící se u psychiatrů či psychologů. To souvisí s rozšiřující se nabídkou krizové pomoci a také se zvyšující se účinností psychofarmak. Zkvalitnila se také léčba ostatních chorob, což snížilo sebevraždnost ze zdravotních důvodů, která byla častější právě u žen.

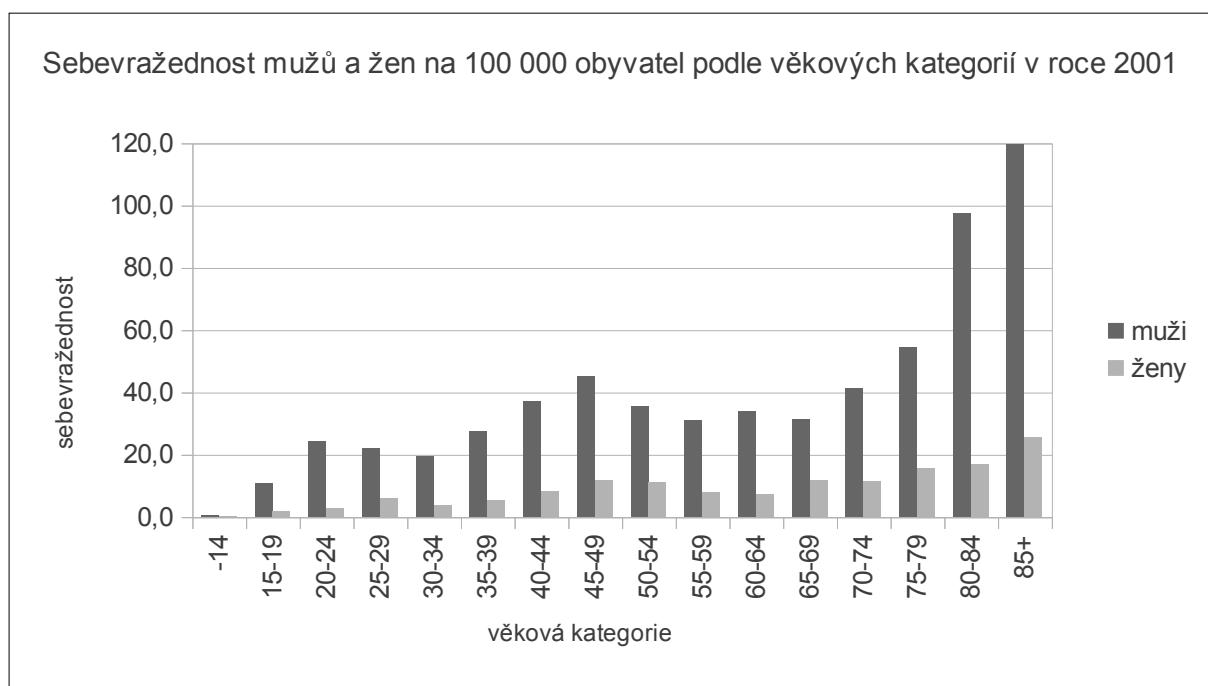
3.2 Sebevraždnost podle věkových kategorií

Analýza sebevraždnosti jednotlivých věkových kategorií je poněkud zkreslena několikrát se měnící metodikou, respektive vymezením jednotlivých věkových skupin. Obecně však můžeme říci, že sebevraždnost mužů se odsouvá v průběhu sledovaného období do pozdějších let – v současné době je lokální maximum nejvyšší sebevraždnosti mužů ve věkové kategorii 55-59 let, v dalších kategoriích klesá a stoupat začíná výrazně opět po 80. roce života. To bezpochyby souvisí se špatným zdravotním stavem osob v tomto věku, častým motivem sebevraždy je v této věkové kategorii právě zdravotní stav (viz dále). U žen je lokální maximum výskytu již po 40. roce života a nejvyšší jsou opět hodnoty v nejstarších věkových kategoriích.

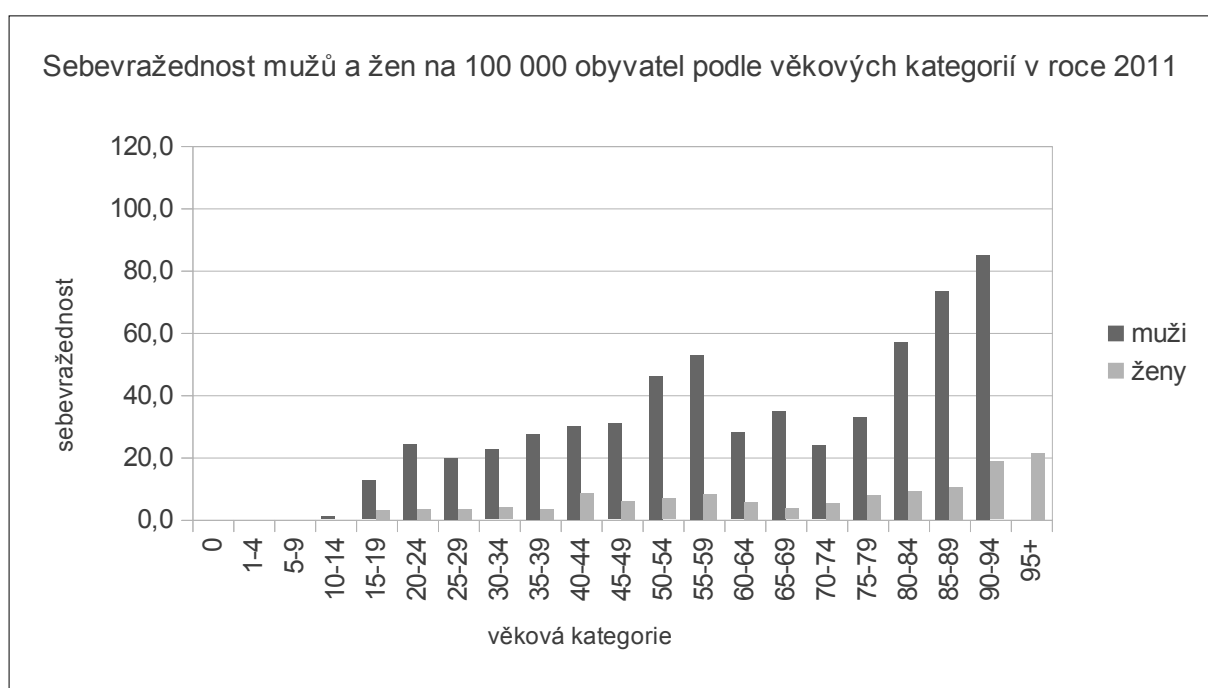
Obr. 3: Sebevraždnost mužů a žen na 100 000 obyvatel podle věkových kategorií v roce 1991

Zdroj: ÚZIS, ročenka Sebevraždnost 1991

Obr. 4: Sebevražednost mužů a žen na 100 000 obyvatel podle věkových kategorií v roce 2001

Zdroj: ÚZIS, ročenka Sebevražednost 2001

Obr. 5: Sebevražednost mužů a žen na 100 000 obyvatel podle věkových kategorií v roce 2011

Zdroj: ÚZIS, ročenka Zemřelí 2011

Rozdíl mezi lokálními maximy mužů a žen je dán mimo jiné odlišným věkem sňatečnosti a rozvodovosti, neboť byla prokázána úzká souvislost mezi náchylností k sebevraždě a rodinným stavem. Nejvyšší sebevražednost zaznamenáváme u ovdovělých a rozvedených, což jsou většinou osoby středního věku, přičemž muži se většinou rozvedou či ovdoví později než ženy a proto mají také lokální maximum ve starších věkových kategoriích.

Celkově v posledních letech klesá počet sebevražd ve starších věkových kategoriích, narůstá ale jejich počet u osob ve věkové kategorii do 30 let a tvoří tak v této kategorii jednu z nejčastějších příčin úmrtí. Podíl sebevražd na celkových úmrtích je v kategorii pod 30 let dokonce kolem 20%, i když tato hodnota kolísá v důsledku nízkých absolutních hodnot.

3.3 Sebevraždy podle způsobu provedení

	1987	1992		1997	2002
Otrava pevnou nebo tekutou látkou	8,4	8,2			
Otrava plynem používaným v domácnosti	10,0	8,6			
Otrava jiným plynem nebo výparů	2,0	1,6			
Oběšení, (u)škrcení nebo (u)dušení	57,0	59,5	Oběšení, uškrcení, udušení	63,1	58,1
(U)topení	2,6	2,2	Utopení	1,4	1,6
Střelnou zbraní nebo výbušninou	3,8	5,3	Střelná zbraň, výbušnina	8,9	10,5
Řezným, sečným nebo bodným nástrojem	3,1	2,4	Ostrý předmět	4,0	4,3
Skokem z výše	10,0	9,0	Skok z výše	8,9	10,3
Jiným nebo blíže nepopsaným způsobem	3,1	3,3	Jiný způsob	1,1	1,2
Pozdní následky pokusu o sebevraždu nebo sebepoškození	0,0	0,0			
			Sebeotrávení léky a podobnými látkami	8,0	8,0
			Sebeotrávení chemickými látkami (alkohol, rozpustidla, plyny, pesticidy aj.)	2,7	3,3
			pohyblivý předmět včetně úmyslných havárií motorového vozidla	2,0	2,7

Tab. 2: Sebevraždy podle způsobu provedení v % z celkového počtu sebevražd

Zdroj: ÚZIS, ročenky Sebevražděnost, vlastní výpočty

Rozdíly mezi muži a ženami můžeme najít i co se týče způsobu provedení sebevraždy. U mužů jasně dominuje oběšení, uškrcení a udušení, následuje použití střelné zbraně či výbušniny a na třetím místě je skok z výše. U žen dominuje také oběšení, následuje ale otrávení a skok z výše. Otrávení u mužů a střelná zbraň či výbušnina u žen jsou velmi neobvyklé a můžeme je tak označit za způsoby sebevraždy typické jen pro jedno pohlaví.

Co se týče vývoje sebevražděnosti podle způsobu provedení, zkoumání nám opět komplikuje změna metodiky, a to především u otrav, jak je naznačeno v tabulce 2. Nicméně i tak můžeme říci, že nejdynamičtější vývoj zaznamenalo zastřelení či zabití se výbušninou, které bylo v roce 2002 v celkovém hodnocení na 2. místě, co se týče četnosti. V tomto roce byla asi 1/10 sebevražd spáchána tímto způsobem, zatímco v roce 1987 to byla jen necelá 4%. Toto zvýšení nastalo na úkor souhrnného podílu otrav, který ve sledovaném období byl asi 6%. To jistě souvisí se zjednodušením procesu sehnání střelné zbraně oproti dobám minulým. Podíl ostatních způsobů spáchání sebevraždy se změnil jen minimálně.

3.4 Sebevraždy podle motivu

Tab. 3: Sebevraždy podle motivu v % z celkového počtu sebevražd

	1987	1992	1997	2002
konflikty a problémy				
rodinné	13,9	10,0	8,4	6,0
erotické	2,1	1,5	0,5	0,2
pracovní a školní	1,6	1,8	2,3	1,8
existenční (hmotné)	1,1	1,9	3,2	2,8
s veřejnými zájmy/společenské	2,1	1,0	1,1	0,7
v souvislosti se somatickým onemocněním nebo tělesnou vadou	17,7	15,5	10,7	8,8
jiné vnitřní osobní konflikty a problémy/duševní onemocnění	7,4	5,7	9,7	7,3
jiné motivace/jiné osobní konflikty a problémy	3,0	1,5	6,5	4,6
bez srozumitelné motivace (včetně motivace psychotické)	18,2	12,7	4,8	5,7
bez zjištěné motivace	33,0	48,3	52,9	62,0

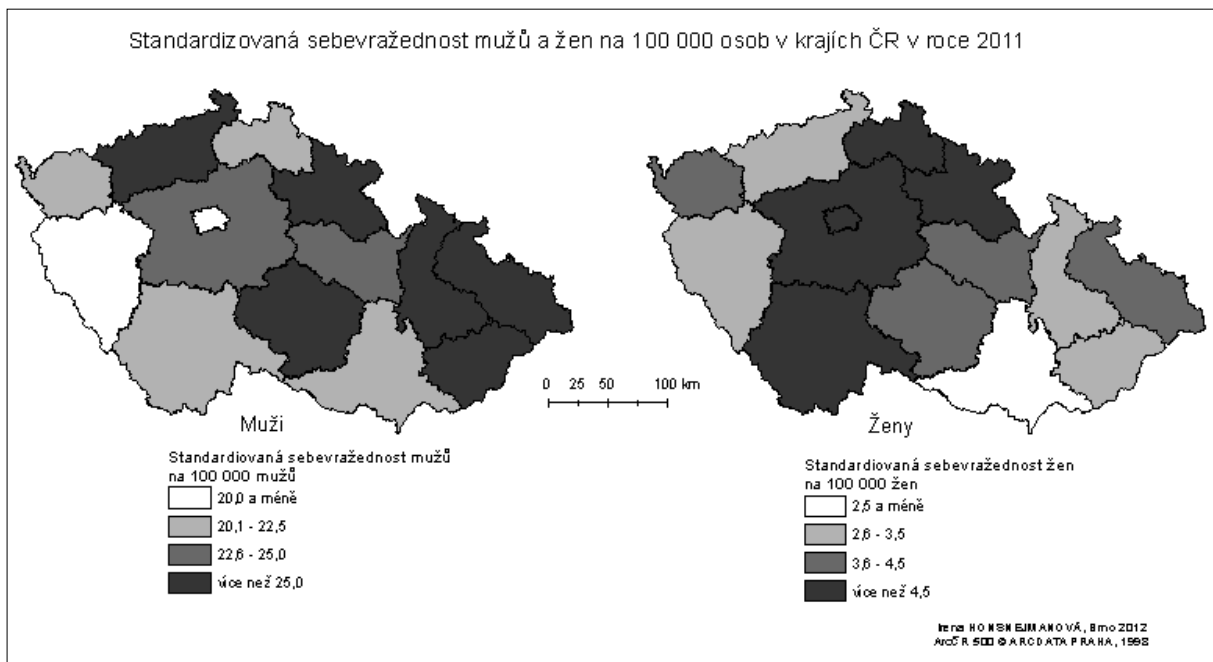
Zdroj: ÚZIS, ročenky Sebevražděnost, vlastní výpočty

Od roku 1987 do roku 2002 (kdy přestal být statisticky sledován motiv sebevraždy a tedy neexistují data) se postupně zvyšoval podíl sebevražd bez zjištěné motivace až na úroveň téměř 2/3 všech sebevražd. U motivů zjištěných se zvýšil podíl motivů existenčních a jiných osobních. Naopak nejvíce klesl podíl motivů erotických, ovšem zde se opět mohou projevit značné výkyvy spojené s malým počtem těchto případů – v roce 1997 spáchalo sebevraždu kvůli erotickým problémům 7 osob, v roce 2002 to byly už jen 3. Poměrně vysoký podíl připadá stále na motiv zdravotní, což souvisí s vysokou sebevražděností ve vyšším věku, a to zejména u žen. U mužů převládá v nejmladších věkových kategoriích motiv problémů pracovních a školních, ve středním věku se přidává motiv existenční a rodinný, v nejvyšším věku je nejčastější motiv zdravotní. U žen převládá důvod duševní napříč všemi věkovými kategoriemi, v mladších věkových kategoriích se vyskytují ještě motivy rodinné, ve vyšším věku se přidává důvod zdravotní. Zajímavostí je, že v kategorii do 15 let dominuje výrazně u mužů motiv školní a pracovní, zatímco u žen rodinný.

3.5 Geografická diference sebevražděnosti

Sebevražděnost mužů a žen se v jednotlivých krajích ČR liší, nicméně je třeba brát na zřetel rozdílnou úroveň sebevražděnosti na 100 000 obyvatel a především nízký počet sebevražd žen, kde při takto malých hodnotách se může projevit i malý výkyv. Standardizovaná sebevražděnost mužů byla nejvyšší v Královéhradeckém, Moravskoslezském a Ústeckém kraji, tedy v krajích s vysokou nezaměstnaností, nižší průměrnou vzdělaností a vysokou rozvodovostí. To můžeme dát do souvislosti s rodinnými a existenčními motivy sebevraždy, které jsou podporovány špatnou socioekonomickou situací. U žen jsou nejvyšší hodnoty v Praze, Libereckém a Jihočeském kraji. Zde lze najít jeden poměrně výrazný dlouhodobý trend vyšší sebevražděnosti žen v nejnižších věkových kategoriích v Praze, což může při takto nízkých absolutních hodnotách statistiky ovlivnit.

Pro úplné vysvětlení všech geografických rozdílů sebevražděnosti by však bylo třeba znát bližší informace o věkovém složení a motivech sebevražd, což jsou ovšem data, která se však dnes už nesbírají a nepublikují. Například Dzúrová a Dragomirecká ve své studii používaly 15 socioekonomických charakteristik, podle kterých popisovaly sebevražděnost na základě územních rozdílů, ovšem takto podrobná analýza by byla nad rámec zadání této práce.

Obr. 6: Standardizovaná sebevražednost mužů a žen na 100 000 osob v krajích ČR v roce 2011

Zdroj: ÚZIS, ročenka Zemřelí 2011, vlastní zpracování

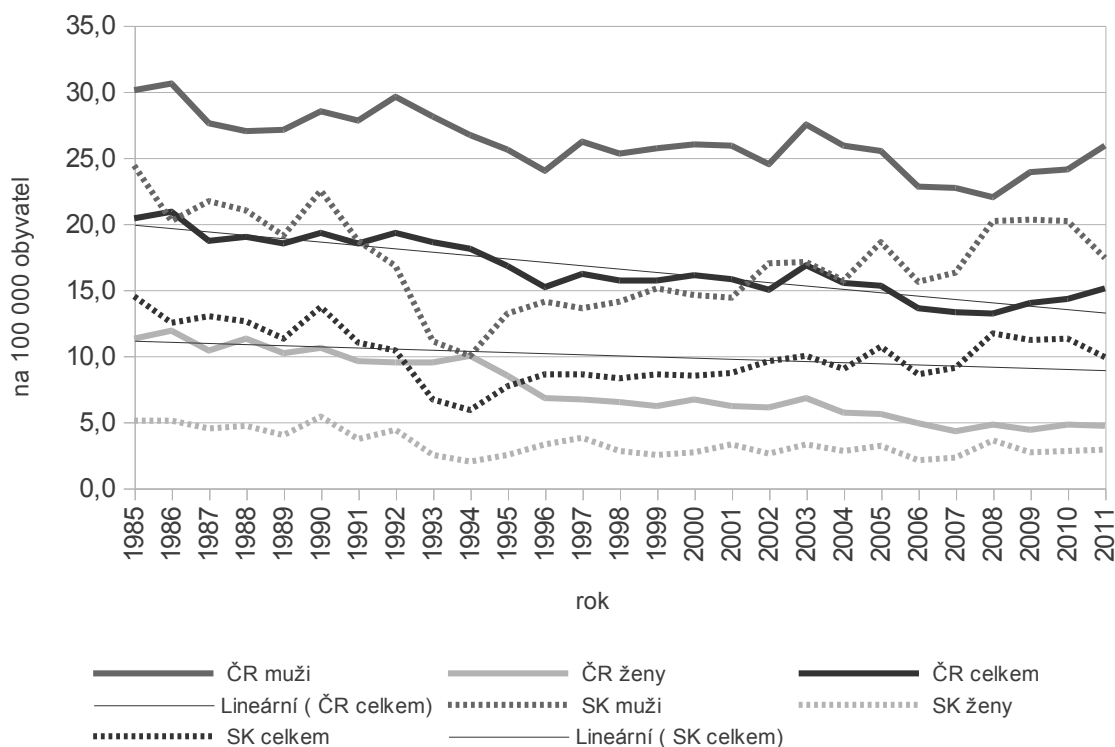
3.6 Srovnání vývoje v Česku a na Slovensku

Slovenská metodika sběru dat se liší od té české, respektive je prakticky shodná s metodikou ÚZIS používanou dříve i na území ČR, nicméně dnes již 10 let nepoužívanou. V této práci, jak již bylo uvedeno výše, se používá při porovnání vývoje počtu sebevražd části metodika ČSÚ a data z území Slovenska jsou tedy oproti ČR poněkud podhodnocena (na úrovni ČR byla touto metodikou data podhodnocena asi o 25%).

Z grafu však velmi dobře vyčteme změny průběhu křivky znázorňující vývoj sebevražednosti. Po odečtení všech metodických výkyvů tak můžeme říci, že se sebevražednost v Česku a na Slovensku vyvíjí velmi podobně. Výrazný pokles v počtu sebevražd na Slovensku v letech 1993 a 1994 je pravděpodobně způsoben změnou metodiky (přijetí nové mezinárodní klasifikace nemocí) a celkovou proměnou sběru dat po osamostatnění Slovenského Štátu. Celkově na Slovensku klesá oproti Česku míra sebevražednosti mnohem pomaleji. To může souviset se snižujícím se počtem věřících, který na rozdíl od Česka je na Slovensku stále poměrně výrazný. Nižší počet hlášených sebevražd se v katolických zemích vyskytuje nejen kvůli celkově nižší sebevražednosti z důvodu zákazu sebevražd církví a pomocí církve a komunity v případných krizových situacích, ale i kvůli nižší ochotě hlásit a rozpoznávat sebevraždy rodinou i lékaři (Dzúrová, Dragomirecká, 2002).

Prozatím je však na Slovensku (po odhlédnutí od rozdílnosti metodik) pravděpodobně nižší míra sebevražednosti. To je způsobeno nejen větším podílem obyvatel hlásících se ke katolickému vyznání a celkově většímu rodinnému citění, ale i vyššímu počtu obyvatel žijících v menších obcích.

Srovnání vývoje sebevražd na 100 000 obyvatel v Česku a na Slovensku

Obr. 7: Srovnání vývoje sebevražd na 100 000 obyvatel v Česku a na Slovensku

Zdroj: ÚZIS, ročenky Sebevraždění a Zemřelí a NCZI, ročenky *Samovraždy a samovražedné pokusy v SR*, vlastní výpočty

4 Závěr

Celková sebevraždění se v České republice od roku 1989 neustále snižuje, nicméně zde existují některé konkrétní skupiny, a to především mladí lidé, kde je sebevraždění stále vysoká. Situace, kdy si tolik velmi mladých lidí dobrovolně bere svůj život, naznačuje existenci problémů ve společnosti, které by se měly začít rychle řešit. Mladí lidé většinou páchají sebevraždu z důvodů rodinných a školních (pracovních). To značí špatnou funkčnost rodin, které by u svých dětí měly jako první zachytit varovné signály, které předcházejí sebevraždám a situaci zavčas řešit. Dnes však napříč celou společností vládne lhostejnost k problémům druhých a bohužel se to přenáší i do rodin, kde jsou si jejich členové navzájem odcizení více než dříve. Pro pozitivní vývoj sebevraždění je tak důležitá změna chování lidí k sobě navzájem a vzájemná otevřenost. Jistě by také pomohlo, kdyby se o sebevraždě i o smrti začalo mluvit, jako o součásti života. Až se tak stane, pak se bude dále snižovat i sebevraždění v nejmladších věkových kategoriích.

Seznam použité literatury

ČSÚ [on-line] – Sebevraždy v České republice 2006 až 2010 [cit. 25.11.2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.czso.cz/csu/2011edicniplan.nsf/p/4012-11>>.

DZÚROVÁ, D., DRAGOMIRECKÁ, E. (2002). *Sebevražednost obyvatel České republiky v období transformace společnosti*. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty University Karlovy v Praze, Praha 2002. ISBN 80-86561-03-8.

MASARYK, T.G. (2002). *Sebevražda hromadným jevem společenským moderní osvěty*. Masarykův ústav AV ČR, Praha, 2002. ISBN 80-86495-13-2.

NCZI, Edícia zdravotnícka štatistika (1992-1996). *Samovraždy a samovražedné pokusy v SR 1992-1996*. Národné centrum zdravotníckych informácií, Bratislava, 1998-2012.

NCZI, Edícia zdravotnícka štatistika [on-line] – *Samovraždy a samovražedné pokusy v SR 1997-2011* [cit. 25.11.2012]. Národné centrum zdravotníckych informácií, Bratislava, 1998-2012. Dostupné na WWW: <http://www.nczisk.sk/Publikacie/Edicia_Zdravotnicka_statistika/Pages/default.aspx>.

POLICIE ČR, Zveřejněné informace [on-line] – *Statistiky sebevražd* [cit. 27.11.2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.policie.cz/clanek/vyzadane-informace-zverejnene-informace-statistiky-sebevrazd.aspx>>.

ÚZIS, MKN [on-line] - *Mezinárodní statistická klasifikace nemocí a přidružených zdravotních problémů (MKN-10)* [cit. 27.11.2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.uzis.cz/cz/mkn/index.html>>.

ÚZIS (1986-2000). *Ročenky Sebevraždy 1985-1999*. Ústav zdravotnických informací a statistiky, Praha, 1986-2000.

ÚZIS, Sebevraždy [on-line] – *Ročenky Sebevraždy 2000-2002* [cit. 25.11.2012]. Ústav zdravotnických informací a statistiky, Praha, 2001-2003. Dostupné na WWW: <<http://www.uzis.cz/katalog/zdravotnicka-statistika/sebevrazdy>>.

ÚZIS, Zemřelí [on-line] – *Ročenky Zemřelí 2002-2011* [cit. 25.11.2012]. Ústav zdravotnických informací a statistiky, Praha, 2003-2012. Dostupné na WWW: <<http://www.uzis.cz/katalog/zdravotnicka-statistika/zemreli>>.

Socioekonomické změny v cestovním ruchu po pádu Železné opony

Bc. Petra Lavická

1 Úvod

Pád Železné opony na podzim roku 1989 přinesl plnou řadu sociálních i ekonomických změn pro obyvatele tehdejšího Československa. S koncem totalitního komunistického režimu začala nová éra společnosti, která se lišila od dosavadní, ne příliš zdravě fungující společnosti, zejména ve volnosti občanů. Svobodu veřejného projevu, tisku a vyjadřování doplnila také svoboda pohybu. Pravdou sice je, že se omezení cestovat do zahraničí již v průběhu 80. let snižovalo, ale i tak šlo pouze o cesty do zemí východního bloku a vycestovat legálně na západ bylo pro obyčejného obyvatele ČSSR téměř nemožné. S omezeným pohybem obyvatel pak také souvisí i způsoby, jakými obyvatelé ČSSR trávili svůj volný čas. Spolu s pádem totalitního režimu, pak můžeme sledovat značné změny ve způsobu trávení volného času. Nejen, že obyvatelé země směli vycestovat do zahraničí, ale od roku 1989 roste i počet zahraničních turistů v ČR. V důsledku nárůstu zahraniční klientely se cestovní ruch a aktivity s ním spojené stávají nedílnou součástí přílivu peněz do státního rozpočtu.

Cestovní ruch lze tedy zkoumat ze dvou pohledů. Seminární práce se zabývá změnami ve způsobu trávení volného času. Sumarizuje změny o délce dovolené, prostorové organizaci aktivit a rozvoj různých forem turistické nabídky i poptávky (Vystoupil a kol 2010). Po roce 1989 se v ČR začínají rozvíjet za socialismu ne příliš známé specifické formy aktivit volného času, jakými jsou například hippoturismus, dark tourism, westernová městečka, ...

Růst významu turismu po roce 1989 lze pak také analyzovat z ekonomického hlediska, kdy aktivity spojené s cestovním ruchem se velmi výrazně podílejí na tvorbě HDP země. Zvyšuje se počet zaměstnaných v cestovním ruchu (růst sektoru služeb). Tento rozvoj dále dokazují i čísla týkající se kapacit ubytovacích zařízení, která od počátku 90. let minulého století rostla.

2 Situace před rokem 1989

Dle mého názoru není v této seminární práci třeba řešit počátky cestovního ruchu v Českých zemích. Myslím, že postačí, když si letmo připomeneme situaci od 50. let minulého století.

V polovině 20. století byl poměrně malý prostor pro aktivity, které my v současnosti označujeme jako cestovní ruch zejména v důsledku šestidenního pracovního týdne. Převažovaly především krátkodenní výjezdy na malou vzdálenost, protože na delší výlety jednoduše nebyl čas. S tímto způsobem rekreace do jisté míry souvisí i nízká individuální mobilita obyvatel Československa v této době. Dalším nepříznivým faktorem pro rozvoj turismu byla přítomnost neblaze proslulé Železné opony od počátku 50. let a s ní uzavření státních hranic směrem na západ. Uzavřená státní hranice ne zrovna přispívala k rozvoji zahraničního cestovního ruchu v Československu za dob totalitního režimu (více než 40 let).

Jistou změnu v turistickém chování obyvatel ČSSR shledáváme s rozvojem osobní automobilové dopravy od 60. let a zavedení dvoudenního víkendu. Od té doby lze zaznamenat nárůst aktivit, o kterých by

se dalo uvažovat o jako o cestovním ruchu. Nepoměrně však převažuje domácí cestovní ruch nad zahraničním cestovním ruchem. Rekreační cesty do západních zemí, nebylo možno uskutečňovat vůbec a na východ směli vycestovat z počátku pouze režimu pohodlné osoby. V žádném ohledu se však nedalo uvažovat o individuálním zahraničním turismu, který je v současnosti nejčastěji uskutečňovanou formou cestovního ruchu téměř ve všech vyspělých zemích.

Cestovní ruch v Československu se tak od 50. let minulého století potýkal s řadou legislativních omezení, které obyvatelé pociťovali jako velmi nepříjemný zásah do osobní svobody. Tato situace, která zde téměř půl století panovala, se tak po roce 1990 projevila vysokým zájmem o výjezdy do zahraničí (EKONOMIE-OTÁZKY [online cit. 2012-11-26])

2.1 Domácí cestovní ruch a rekreace

Jak již bylo výše naznačeno, tak v době přítomnosti Železné opony v Československu zaujímal dominantní postavení domácí cestovní ruch a rekreace. Jeho vývoj měl od 50. let min. století rostoucí tendenci i přes stagnaci, která přišla se zvyšující se dynamikou zahraničního cestovního ruchu od počátku 80. let. Je nutné podotknout, že dynamičtější rozvoj turismu byl patrnější v Česku než na Slovensku (Wokoun, Vystoupil 1987). Tento rozvoj cestovního ruchu lze doložit novou výstavbou a zkvalitňující se ubytovací infrastrukturou od druhé světové války. Je sice pravda, že v letech 1950-1970 se kapacity ubytovacích zařízení v ČSSR snižovaly, to se však téměř nijak nepodepsalo na počtu hostů a přenocování v nich (Franke a kol. 2012).

Převažoval krátkodobý cestovní ruch nad rekreačními cestami delšího trvání. Krátkodobý cestovní ruch tak byl uskutečňován zhruba 3/4 obyvatel Československa, a to i několikrát do roka, což se o jiných druzích cestovního ruchu říci nedalo (Vystoupil, Wokoun 1987). Tyto krátkodobé rekreace se nejčastěji uskutečňovali v blízkosti trvalého bydliště jednotlivých účastníků turismu, zejména kvůli nízké časové i cenové nákladnosti cest. Se zvyšujícím se stupeň automobilizace, pak sledujeme i zvětšující se vzdálenosti rekreačních cílů obyvatel. A to i v rámci dlouhodobého, tak i krátkodobého domácího cestovního ruchu.

Dlouhodobý cestovní ruch byl na území ČSSR nejčastěji uskutečňován individuálně, avšak s postupem času získal své významné postavení vázaný domácí cestovní ruch ve formě podnikové a výběrové rekreace ROH (Wokoun, Vystoupil 1987). Je patrné, že se zvyšující se životní úroveň obyvatel bývalého Československa, rostl i objem rekreačních pobytů na delší dobu.

2.1.1 Formy domácího cestovního ruchu

Jistým fenoménem z hlediska cestovního ruchu v českých zemích bylo, a vždy bude, chataření a chalupaření. V důsledku omezenosti pohybu a rostoucí životní úrovně obyvatel velkých měst se od 60. let 20. století začínají v Československu zvyšovat počty individuálních rekreačních objektů, přičemž více než 50 % těchto objektů druhého bydlení je vlastněno obyvateli Prahy (Wokoun, Vystoupil 1987). Druhé bydlení má svoje funkční a prostorová specifika. Ve většině okresů České republiky převažuje chataření, a to zejména v příměstských rekreačních oblastech (v zázemí větších měst), dále v oblastech převážně letní rekreace tj. kolem našich nejvýznamnějších tzv. rekreačních řek (např. Berounka, Sázava, Vltava, Svratka) a také jako specifický rys v některých moravských horských oblastech – Beskydy. (Wokoun, Vystoupil 1987). Hlavními lokalizačními i realizačními faktory ovlivňující stavbu chat byla tedy atraktivita přírodních zdrojů

(břehy vodních toků), dobré dopravní spojení a s tím i související časová blízkost od místa trvalého bydliště. Mimo výstavbu nových rekreačních objektů se objevuje první vzdálenější rekreace (také obyvatelé větších, zejména českých měst) spojená s první vlnou zájmu o chalupaření směřující do pohraničních horských opuštěných objektů (Wokoun, Vystoupil 1987) po vysídlování českého pohraničí po druhé světové válce.

Chaty a chalupy bychom tedy mohli zařadit mezi objekty rekreace, které byly využívány spíše ke krátkodobé, individuální rekreaci, zejména víkendové. Tyto krátkodobé pobyty vysoce převyšovaly dlouhodobé, které se pak uskutečňovaly spíše ve vázané formě rekreace než v podobě individuální – podniková rekreace, výběrová rekreace ROH a lázeňský cestovní ruch, který byl nedílnou součástí cestovního ruchu v českých zemích zhruba od počátku 19. století (Franke a kol. 2012).

Rozvoj vázaného cestovního ruchu v Československu nastal především po roce 1945 (podniková rekreace až po roce 1948). V roce 1981 bylo na území republiky evidováno 1300 obcí, které měly ve svém katastru rekreační zařízení vázaného cestovního ruchu, z toho celkem 56 lázeňských míst. Vázaný cestovní ruch se na celkové lůžkové kapacitě podílel více než 50 % (přes 200 tisíc lůžek v podnikových zařízeních, kolem 15tisíc lůžek ve výběrových rekreačních zařízeních a téměř 40tisíc lůžek lázeňských kapacit). Možnosti podnikové a výběrové rekreace měla především větší města (zaručeně největší podíl měla Praha, následovaná Brnem, Ostravou a Plzní). Ročně se jich účastnilo více než 2 miliony osob (Wokoun, Vystoupil 1987). Je sice pravdou, že podíl osob, který se účastnil této formy cestovního ruchu, nebyl na celkovém objemu cestovního ruchu nikterak ohromující, nicméně je tato forma rekreace velmi významná z hlediska dlouhodobého cestovního ruchu v ČSSR. Je třeba také podotknout, že většina volnočasových aktivit se odehrávala v letní části sezóny.

2.2 Zahraniční cestovní ruch

Pasivní zahraniční cestovní ruch byl od druhé světové války politicky omezen. Výjezdy občanů ČSSR do zahraničí byly jednoznačně směřovány do socialistických zemí. S postupným politickým uvolňováním od 80. let 20. století dochází ke zvyšování objemu výjezdového zahraničního cestovního ruchu do nesocialistických zemí i celkem.

Pokud chtěl obyvatel Československa cestovat do zahraničí, musel projít obrovským množstvím kontrol a potvrzení. Není třeba připomínat dokumenty, jimiž byly zejména výjezdní doložka a devizový příslib (zahraniční měnu získal účastník cesty pouze od státu a v omezeném množství). Cesty do zemí východního bloku nebyly tolik kontrolovány, nicméně zcela volný pohyb bez jakékoli evidence možný nebyl. Zároveň směli cestovat pouze lidé a rodiny režimu pohodlné. Nejčastěji se pak výlety do zahraničí uskutečňovali přes podniky, ve formě vázané, kdy byl vypraven autobus s firemními zaměstnanci a jejich rodinnými příslušníky, kteří celou dovolenou trávili pospolu a s jasně stanoveným programem. Tento způsob rekreace můžeme připodobnit současnému fenoménu – masový cestovní ruch, jehož boom nastal několik málo let po revoluci.

2.3 Cestovní ruch před rokem 1989 z pohledu statistických ukazatelů

Jedním z ukazatelů, kterým bylo možné sledovat dynamiku rozvoje cestovního ruchu v ČSSR, bylo zaznamenávání objemu turistů, domácích a zahraničních (ze socialistických i z nesocialistických zemí), rozvoj ubytovací infrastruktury (chat, ubytoven, kempů, hotelů,...) spolu s počtem lůžek, kdy tyto informace

byly doplněny souhrnem počtu přenocování. Je zvláštní, že je poměrně složité sehnat informace o počtu zaměstnaných v cestovním ruchu v době zemědělsko-průmyslového Československa. Tyto ukazatele jsou v současnosti nedílnou součástí hodnocení cestovního ruchu. Dále byly sledovány nejčastěji navštěvované země československými turisty a zároveň i země, jejichž obyvatelé se nejvíce podíleli na aktivním zahraničním cestovním ruchu v ČSSR.

Tab. 1: Pasivní zahraniční cestovní ruch obyvatel ČSSR v letech 1960-1989 [v mil. osob]

Rok	Pasivní zahraniční cestovní ruch	Z toho			
		Socialistické státy		Nesocialistické státy	
		Absolutní hodnoty	v %	Absolutní hodnoty	v %
1960	0,514	0,426	82,5	0,090	17,5
1965	1,740	1,572	89,2	0,169	10,8
1970	2,060	1,873	90,9	0,188	9,1
1975	7,395	7,101	96,0	0,294	4,0
1980	10,343	9,792	94,7	0,551	5,4
1985	8,394	7,982	94,4	0,466	5,6
1989	8,569	6,248	73,0	2,321	27,0

Zdroj: Historická statistická ročenka ČSSR, SNTL, Praha, 1985
 Statistická ročenka ČSFR, 1990
 (vlastní úpravy)

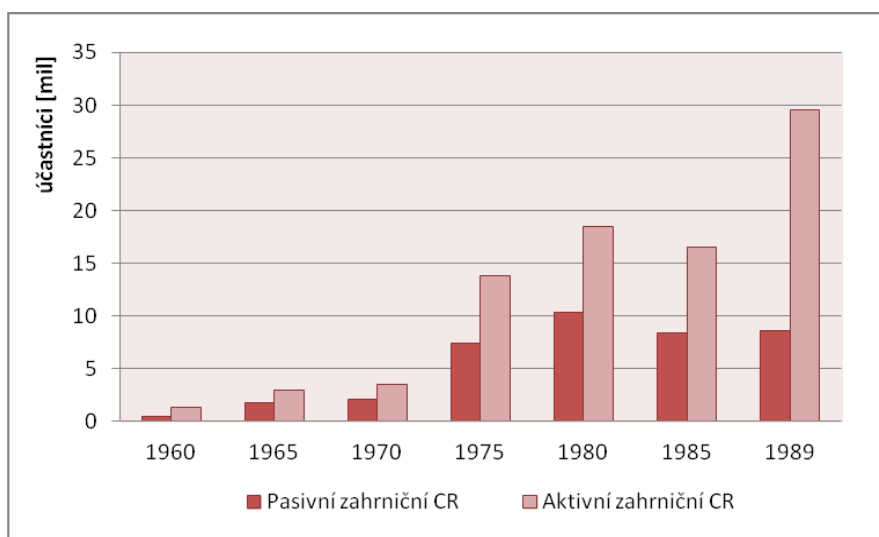
Tab. 2: Aktivní zahraniční cestovní ruch v ČSSR v letech 1960-1989 [v mil. osob]

Rok	Aktivní zahraniční cestovní ruch	Z toho			
		Socialistické státy		Nesocialistické státy	
		Absolutní hodnoty	v %	Absolutní hodnoty	v %
1960	1,319	0,989	75,0	0,328	25,0
1965	2,947	2,328	79,0	0,618	21,0
1970	3,545	2,215	62,5	0,731	37,5
1975	13,863	12,958	93,5	0,904	6,5
1980	18,506	17,363	93,8	1,141	6,2
1985	16,506	15,203	92,1	1,303	7,9
1989	29,608	27,585	93,2	2,023	6,8

Zdroj: Historická statistická ročenka ČSSR, SNTL, Praha, 1985
 Statistická ročenka ČSFR, 1990
 (vlastní úpravy)

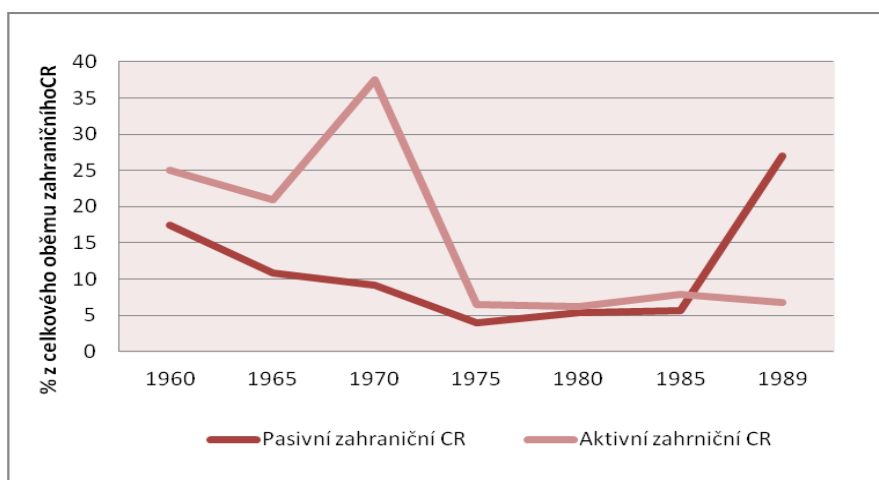
Drtivá většina zahraničních turistů přijížděla do ČSSR v souladu s koncepcí upevnování vztahů mezi socialistickými zeměmi, přičemž největší podíl zahraničních turistů příslušel Maďarsku, Polsku NDR a Sovětskému svazu. Z kapitalistických zemí se na aktivním zahraničním cestovním ruchu nejvíce podílelo Rakousko, NSR, Francie a USA (Historická statistická ročenka ČSSR 1985). Stejným způsobem jako je růst počtu výjezdů občanů ČSSR můžeme sledovat i nárůst počtu zahraničních turistů v socialistickém Československu. Jejich počet za necelých 40 let vzrostl zhruba dvacetkrát, viz Tab. 2 (z 1,3 mil. osob v 1960 na 30 mil. osob v 1989). Podobným způsobem jako byl zaznamenán růst počtu turistických cest obyvatel ČSSR do nesocialistických zemí od 80. let, rostl i počet návštěv Československa turisty ze západních zemí (Wokoun, Vystoupil 1987).

Z grafu 1 a z tabulek 1 a 2 také vyčteme, že objem počtu zahraničních turistů převyšoval počet československých turistů vyjíždějících do zahraničí. Zajímavé také je, že v roce 1960 se na celkovém objemu aktivního cestovního ruchu podílelo 75 % návštěvníků ze zemí východního bloku a 25 % ze západu, v roce 1989 tvořili návštěvníci ČSSR z kapitalistických zemí pouze 7 % celkového počtu. Je však jasné, že jejich absolutní počet vzrostl téměř 7 krát.

Graf 1: Vývoj zahraničního cestovního ruchu v ČSSR (aktivní i pasivní)

Zdroj: Historická statistická ročenka ČSSR, SNTL, Praha, 1985; Statistická ročenka ČSFR, 1990; vlastní úpravy

Graf 2: Změny v objemech zahraničního cestovního ruchu (aktivní i pasivní) s nesocialistickými zeměmi

Zdroj: Historická statistická ročenka ČSSR, SNTL, Praha, 1985; Statistická ročenka ČSFR, 1990; vlastní úpravy

Velmi zajímavou skutečnost vykresluje graf 2, který znázorňuje vývoj zahraničních turistických styků ČSSR s kapitalistickými zeměmi. Je patrné, že pro občany nesocialistických států byla ČSSR z počátku častějším cílem než kapitalistické země pro občany ČSSR. Vrchol příjezdů turistů ze zemí západního bloku do ČSSR byl zaznamenán v roce 1970 a i když počty zahraniční klientely z nesocialistických zemí každoročně stoupaly, nemohly se rovnat objemu počtu turistů ze zemí bývalého východního bloku (po roce 1968 prudký nárůst cizinců z SSSR, NDR MLR).

Od 80. let minulého století můžeme sledovat nárůst objemu zahraničních cest do západních zemí v důsledku politického uvolnění. Tento rostoucí trend pak setrval i v následujícím desetiletí po pádu Železné opony (Wokoun, Vystoupil 1987).

V 50. letech minulého století došlo k silné regulaci veškerých ubytovacích zařízení a jak je z tabulky 3 patrné, mezi roky 1948-1950 došlo ke snížení počtu ubytovacích zařízení a lůžek více než o 50 %. Výrazné snížení kapacit turistické infrastruktury znamenalo i propad počtu hostů a přenocování v ČSSR. Tento zásah měl fatální dopady na základny cestovního ruchu na území dnešní ČR až do osmdesátých let minulého století (Franke a kol. 2012)

Od druhé poloviny šedesátých let minulého století byla kromě zřízení Vládního výboru pro cestovní ruch přijata vládní usnesení k rozvoji zahraničního cestovního ruchu (proto také 70. let 20. století takový velký nárůst počtu cizinců v ČSSR) (Franke a kol. 2012). Pokles počtu hostů v hromadných ubytovacích zařízeních v roce 1985 (Tab. 3) je spojen s nárůstem pasivního zahraničního cestovního ruchu od osmdesátých let minulého století. To znamená, že velká část obyvatel ČSSR dala přednost dovolené v zahraničí před dovolenou doma a tím se snížil celkový počet hostů i přenocování v ubytovacích zařízeních na území Československa v těchto letech.

Tab. 3: Kapacity a výkony ubytovacích zařízení v ČSSR (zahraniční i domácí turisté)

Rok	Ubytovací zařízení	Úhrnem		
		lůžka	hosté	přenocování
1948	4 745	116 197	4 465 000	18 735 000
1955	2 076	48 975	3 239 000	7 505 000
1960	1 940	60 877	4 602 000	10 087 000
1965	2 384	92 263	5 208 361	12 004 775
1970	2 283	77 704	4 581 547	12 685 103
1975	2 344	108 931	6 646 012	19 559 143
1980	2 508	121 216	7 553 440	24 144 669
1985	-	149 883	6 674 000	21 499 000

Zdroj: Převzato z A. FRANKE a kol. – *Statistiky cestovního ruchu*, Praha, 2012, s. 10. (vlastní úpravy)
Historická statistická ročenka ČSSR, SNTL, Praha, 1985
ČSÚ: Obchod a služby v ČR 1981-1985, Praha, 1986

3 Cestovní ruch po roce 1989 až do současnosti

Cestovní ruch po roce 1989 zaznamenal bouřlivý rozvoj. Uvolnění hranic, ekonomické a politické změny, to vše přispělo k nastartování rozvoje tohoto odvětví. Změny se odrazily v nárůstu příjezdů zahraničních návštěvníků i výjezdů obyvatel České republiky do zahraničí. Dále se zvýšily devizové příjmy, zvedl se počet ubytovacích zařízení a mimo jiné také vzrostl počet podnikatelských subjektů, zejména pak cestovních kanceláří.

3.1 Významné ekonomicko-společenské změny v rozvoji cestovního ruchu po roce 1989¹²

Demokratizace politických poměrů po pádu Železné opony zaznamenala i zásadní změny ve vývoji a organizaci cestovního ruchu v ČR. První krok změn zahájil v roce 1991 zákon o „malé“ privatizaci, kterým byla postupně navrácena znárodněná zařízení základní infrastruktury cestovního ruchu do rukou drobným a středním podnikatelům.

Navazující „velká“ privatizace, která probíhala ČR v průběhu 90. let, znamenala znatelnou změnu majetkových poměrů především u významnějších zařízení základní infrastruktury cestovního ruchu (hotely, zařízení podnikové a výběrové rekreace ROH, vybraná sportovně-rekreační infrastruktura, cestovní kanceláře, lázeňská zařízení a jiné) (Vystoupil, J. 1993).

Největší změny, které však byly v oblasti sektoru cestovního ruchu po roce 1989 zaznamenány, se týkaly cestovních kanceláří. Na konci roku 1989 bylo v ČSFR evidováno zhruba 11 státních a družstevních cestovních kanceláří. Již v roce 1995 existovalo více než 1 000 cestovních kanceláří. V současnosti je ČSÚ evidováno zhruba kole 700 cestovních společností, nicméně významných cestovních kanceláří je okolo 15, zbytek se zabývá pouze zprostředkováním služeb cestovním kancelářím. Podobný trend zaznamenaly také informace pro turisty, zejména zakládáním a činností turistických informačních center (TIC), které se v současnosti nacházejí v každém významnějším turistickém středisku v České republice.

Další významná změna se týkala poptávky v cestovním ruchu u nás. Otevření hranic zcela zásadně změnilo geopolitickou orientaci jak v zahraničním pasivním, tak i v aktivním cestovním ruchu. Jak již bylo výše napsáno, v průběhu 80. let minulého století směřovalo zhruba 10 mil. účastí našich obyvatel ke krátkodobým i pobytovým rekreačním a turistickým cestám do tehdejších socialistických zemí a pouze 0,5 mil. účastí obyvatel do západních zemí (z toho však více než polovina formou služebních cest). V současnosti je situace zcela opačná. V roce 2007 evidoval ČSÚ více než 7 mil. účastí za delšími rekreačními pobyty (nad 4 dny) do západních zemí. Do zemí bývalého východního bloku pak jen asi 700 tis. účastí. Ve stejném objemu a poměru se obdobně změnil aktivní zahraniční cestovní ruch, tedy příjezdy zahraničních návštěvníků do České republiky. Například v uvedeném roce 2007 k nám přijelo přes 7 mil. zahraničních turistů, z toho méně než 1 mil. jich bylo z bývalých socialistických zemí (bez turistů z bývalé NDR a Slovenska).

Spolu s celkovou demokratizací politických poměrů po pádu Železné opony došlo i k významnému uvolnění direktivního řízení a organizace rozvoje cestovního ruchu. Jde zejména o nové nástroje a nositele politiky cestovního ruchu u nás, jako např. státní a krajské politiky, jejich koncepce a programy rozvoje

¹² Výtah z VYSTOUPIL a kol. *Vývoj cestovního ruchu v ČR a jeho prostorové organizace v letech 1990-2009*, Urbanismus a územní rozvoj, č. 5, 2010, s. 93-94

cestovního ruchu, včetně alokace omezených finančních prostředků, významná podpora rozvoje cestovního ruchu z fondů EU, moderní výuka cestovního ruchu na vysokých a středních školách a mnoho dalšího.

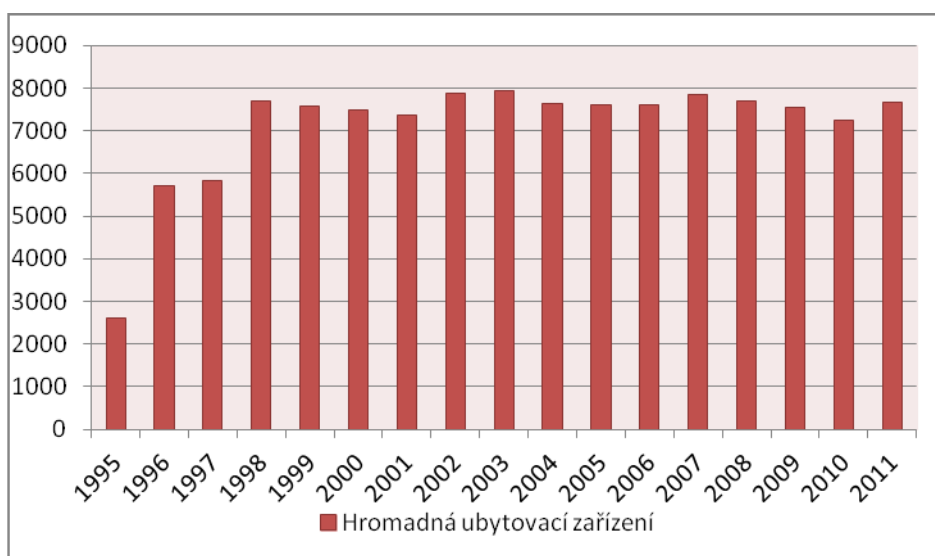
3.2 Vývoj cestovního ruchu po 1989 z pohledu statistických ukazatelů

Dynamický rozvoj cestovního ruchu po pádu Železné opony byl sledován z různých stran. Doházelo ke změnám ve struktuře účastníků aktivního i pasivního cestovního ruchu, i ke změnám týkající se množství rekreačních cest během roku a doby trávení dovolených. Zajímavé je, že stejně jako za socialismu se do ČR jezdí rekreatovat nejvíce občané Německa (v současnosti NDR + NSR), další nejsilnější proudy rekreatantů přichází do ČR z Polska, Rakouska a Slovenska, tedy z okolních zemí (ČSÚ 2001-2012). Po vstupu ČR do EU začíná sílit proud turistů z Velké Británie, kdy jde zejména o mladé občany VB vyjíždějící do ČR (start nízkonákladových společností spojující česká města s anglickými) za levným alkoholem a zábavou.

3.2.1 Rozvoj ubytovací infrastruktury cestovního ruchu po roce 1989

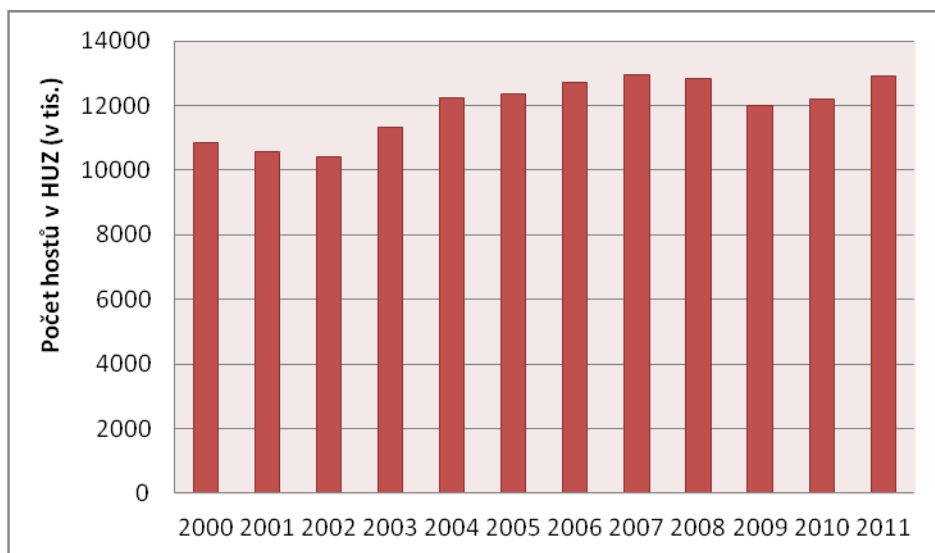
Po roce 1990 nastaly v rozvoji ubytovací základny cestovního ruchu významné změny. Jednak šlo o již zmíněnou transformaci podnikových zařízení ROH na běžná komerční ubytovací zařízení a podobně i lázeňských ubytovacích, jednak o výstavbu nových hromadných ubytovacích zařízení (dále HUZ) a konečně o výraznou kvalitativní změnu v druhové skladbě ubytovacích zařízení (zvyšování podílu pěti- a čtyřhvězdičkových hotelů buď novou výstavbou moderních zařízení, nebo rekonstrukcí těch starších). V období 1987–2007 se celkový počet lůžek v ubytovacích zařízeních cestovního ruchu zvýšil z 360 tis. na zhruba 500 tis. Tato nová výstavba směřovala především do Prahy (36 % z celkového přírůstku) Z 25 tis. na konci 80. let na téměř 75 tis. lůžek v roce 2007 (Vystoupil a kol 2010). Je však patrné, že tento dynamický růst byl zpomalen ekonomickou krizí, která ve světě panuje od roku 2008. Kromě Prahy směřovala nová výstavba ubytovacích zařízení do přírodně atraktivních oblastí. Stavělo se především na Šumavě, v jižních Čechách, v Krkonoších, částečně také na Vysočině a jinde (Vystoupil a kol. 2010).

Významný impulz k nové výstavbě ubytovací (včetně rekreačně- sportovní vybavenosti) byl dán od doby vstupu do EU ze strany strukturálních fondů EU (Vystoupil a kol. 2010), kde rozvoj cestovního ruchu se stal nedílnou součástí téměř všech plánovacích dokumentů.

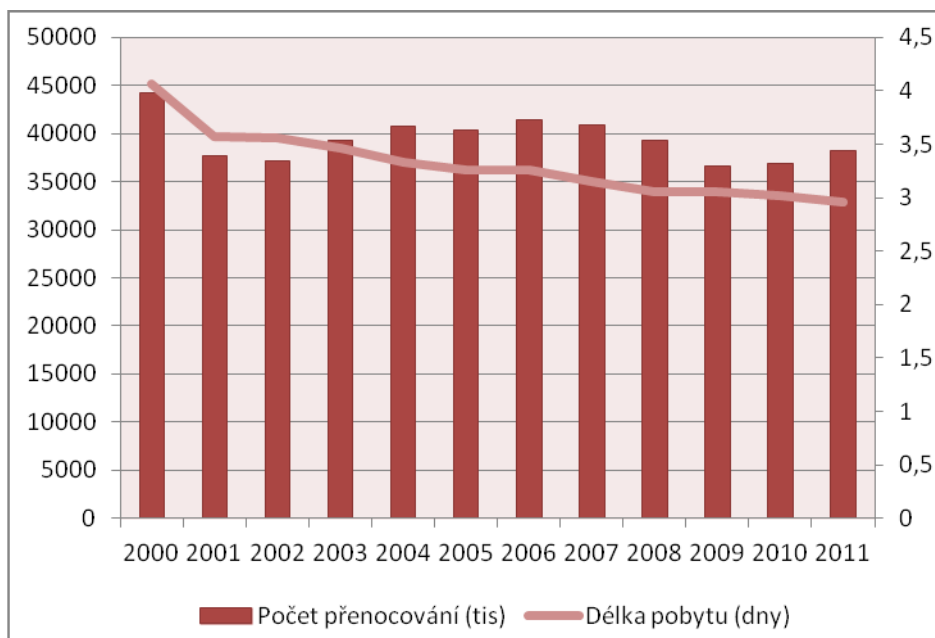
Graf 3: Vývoj počtu ubytovacích zařízení v ČR

Zdroj: Statistická ročenka ČR 1995-2011, ČSÚ, Praha

Graf 4: Počet hostů v HUZ v ČR v letech 2000-2011

Zdroj: Statistická ročenka ČR 2004-2011, ČSÚ, Praha

Graf 5: Počet nocí strávených v hromadných ubytovacích zařízeních a průměrná doba pobytu v nich v letech 2000-2011

Zdroj: Statistická ročenka ČR 2004-2011, ČSÚ, Praha

Z výše uvedených grafů je patrné, že od devadesátých let minulého století docházelo nejprve k prudkému nárůstu počtů HUZ (graf 3) a následná stagnace od roku 1998, kdy se pohybujeme v hodnotách mezi 7-8 tis. Hromadných ubytovacích zařízení v ČR. Graf 4 reprezentuje nárůst počtu hostů v HUZ od roku 2004 (nárůst počtu zahraničních turistů spojený se vstupem ČR do Evropské unie) a následný pokles počtu turistů v době ekonomické krize (2009). Z následujícího grafu 5 je patrné, že za posledních 10 let se zkracuje průměrný počet dní, které účastníci cestovního ruchu stráví v hromadných ubytovacích zařízeních. Jistou spojitost s touto skutečností můžeme vidět zejména ve zvyšující se tempu života obyvatel celé Evropy a rok od roku snadnější dostupnost ČR leteckou dopravou (ČSÚ 2000-2012). Tímto bych ráda upozornila na fakt, že zřejmou změnu v cestovním ruchu za posledních více než 20 let (1989-2012) můžeme zaznamenat ve způsobu dopravy do turistických destinací. Roste tedy počet turistických cest uskutečňovaných za

pomoci letecké dopravy (pokles cen letenek) a automobilová osobní a autobusová doprava přestává tolik dominovat.

Je však třeba podotknout, že na absolutním počtu turistů a přenocování v HUZ v ČR se největší měrou podílejí domácí turisté, ne zahraniční, a tím se aktivně podílejí na domácím cestovním ruchu.

3.3 Formy turismu po roce 1989

Novým fenoménem, který se po roce 1989 začíná zcela přímo dotýkat českých turistů, je tzv. masový turismus. Rozvoj cestovních kanceláří umožnilo snižování cen pobytů v zahraničí, zejména v mořských destinacích. Jistou spojitost tohoto způsobu cestování můžeme shledat s podnikovými rekreacemi za socialismu, kdy však pobyt a program neorganizovala cestovní kancelář, nýbrž podnik.

Po roce 1989 dochází ke zdatnému poklesu dynamiky výstavby nových objektů druhého bydlení. Stále však Česká republika patří k zemím, kde rekreační druhé bydlení mělo a stále má velký význam jak ve struktuře domácího cestovního ruchu, tak i v jeho objemu a kapacitách. V současnosti asi 70 % na celkové lůžkové kapacitě cestovního ruchu a rekreace v ČR. Vysokým počtem objektů druhého bydlení zaujímá Česká republika v Evropě specifické postavení. V roce 2001 vlastnilo rekreační objekt 11,3 % bytových domácností (absolutně téměř 433 tis. rekreačních objektů). Vybavenost našich domácností rekreačním objektem je stále jedna z nejvyšších v Evropě (Vystoupil a kol. 2010). V současnosti tedy příliš nedochází k absolutnímu nárůstu počtu nových chat a chalup, ale doba po roce 1989 je typická spíše zkvalitňováním vybavenosti jednotlivých rekreačních objektů majiteli.

Tab. 3: Výstavba objektů druhého bydlení v letech 1930-2000 na území ČR

období výstavby	počet objektů	roční přírůstek [%]
do 1930	3 000	100
1931-1945	5 000	333
1946-1955	5 000	500
1956-1965	40 000	4 000
1966-1970	103 000	17 160
1971-1980	124 000	12 400
1981-1990	117 000	11 700
1991-2000	36 000	3 600
Celkem	433 000	-

Zdroj: SLDB 1970 a 1991, (ČSÚ 1975 a 1993) převzato z VYSTOUPIL a kol. Vývoj cestovního ruchu v ČR a jeho prostorové organizace v letech 1990-2009, Urbanismus a územní rozvoj, č. 5, 2010

Po roce 1989 se začínáme také setkávat kromě klasických dovolených, jakými bylo lázeňství, rekreace u moře, zimní turistický ruch, trekking a podobně, s novými formami cestovního ruchu. Rok od roku populárnější se stávají tzv. „aktivní dovolené“, které provozují speciální cestovní kanceláře a nabízejí

zájezdy, na kterých se účastníci často přemísťují pomocí vlastního přičinění... Na kole, pěšky, lodí a poznávají tak daná místa.

Velmi populární se také stává návštěva hudebních a filmových festivalů, o kterých bychom mohli také uvažovat jako o specifické formě cestovního ruchu.

Dále se v hojné míře můžeme setkat s pojmy jako je tzv. *dark tourism* (návštěva koncentračních táborů), vinařský turismus, hippo turismus (projížďky na koních) a mnoho dalších.

4 Závěr

Na výše uvedených stránkách jsem se snažila popsat a na konkrétních příkladech vyobrazit změny, které nastaly v sektoru cestovního ruchu po pádu Železné opony. Cestovní ruch prošel změnami nejen z ekonomického a teritoriálního hlediska, ale i ze strany samotných účastníků turismu. Kvůli bariéře, kterou představovala za komunismu u nás Železná opona, nemohli obyvatelé ČSSR po světě cestovat bez omezení a kvůli tomu si začali stavět objekty druhého bydlení v blízkém okolí svého trvalého bydliště, které celých 40 let (1960-1989) využívali k rekreaci nejčastěji. Do zahraničí mohli nejsnadněji vycestovat za pomoci ROH a nejčastěji se tyto zahraniční cesty uskutečňovaly do zemí RVHP, zároveň byla ČSSR nejhojněji navštěvována turisty ze zemí bývalého východního bloku. V posledním desetiletí vlády KSČ docházelo k jistému uvolnění a zahraniční rekreační cesty obyvatel ČSSR byli častější.

Po roce 1989 dochází k velkým sociálním, ekonomickým a politickým změnám, které vnesly cestovnímu ruchu v ČR zcela novou podobu. Začíná se investovat do infrastruktury cestovního ruchu, což vedlo i k nárůstu počtu českých návštěvníků v ubytovacích zařízeních i k nárůstu počtu návštěvníků v HUZ z okolních států. Cestovní ruch se tak postupně stával nedílnou součástí HDP České republiky a v současnosti se otázky cestovního ruchu řeší na všech předních stranách strategických dokumentů krajů i obcí. Masový cestovní ruch střídá v posledních letech individuální a vznikají tak i nové formy turismu, o kterých by za totality sotva kdo uvažoval.

Seznam použité literatury

Tištěné publikace a články

- [1] FRANKE, A. a kol.: *Statistiky cestovního ruchu*. Praha: Wolters Kluwer ČR, a. s., 2012. 240 s.
- [2] JIŘINSKÁ, L. *Vývoj cestovního ruchu v České republice v letech 1990-2004*. Brno, 2005. Diplomová práce. Masarykova univerzita v Brně.
- [3] NOVOTNÁ, L. *Cestovní ruch v České a Slovenské republice - vývoj po roce 1989*. Olomouc, 2009. Diplomová práce. Univerzita Palackého v Olomouci.
- [4] VYSTOUPIL, J. a kol.: *Vývoj cestovního ruchu v ČR a jeho prostorové organizace v letech 1990-2009. Urbanismus a územní rozvoj*. 2010, XIII, č. 5, s. 93-107.
- [5] VYSTOUPIL, J. *Vývoj cestovního ruchu a rekreace v ČSSR a jeho územní organizace. Sborník ČSGS*, 93, 1988, č. 3, s. 210-230.

[6] WOKOUN, R., VYSTOUPIL, J.: *Geografie cestovního ruchu a rekreace I*. Praha: SNP, 1987. 250 s.

Elektronické zdroje

[1] Ekonomie-otázky [online cit. 2012-11-26], dostupné z www:

<http://ekonomie-otazky.studentske.cz/2010/04/57-vyvoj-cestovniho-ruchu-v-ceskych.html>

Datové zdroje

[1] ČSÚ: Statistické ročenky – Cestovní ruch (1995-2011), Praha. 2004-2012. [online cit. 2012-12-02], dostupné z www: http://www.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/kapitola/10n1-04-_2004-1800

[2] ČSÚ: Obchod a služby v ČSR 1981-1985, Praha, 1986

[3] Historická statistická ročenka ČSSR, SNTL, Praha, 1985

[4] SLDB 1970 a 1991 ČSÚ, Praha, 1995 a 2003.

Porevoluční změny v cestovním ruchu na jižní Moravě

- obecný vývoj a případová studia Znojemska

Bc. Gustav Novotný

1 Úvod

Jihomoravský kraj je hospodářsky významný region s výhodnou geografickou polohou v jihovýchodní části České republiky při hranicích s Rakouskem a Slovenskem. Rozlohou se Jihomoravský kraj řadí na čtvrté místo a počtem obyvatel na třetí místo mezi kraji České republiky.

Kulturní dědictví sahá do vzdálené historie - přes Jižní Moravu se šířilo do Evropy křesťanství, podél zdejších řek odedávna vznikalo souvislé osídlení. Rozvinulo se zde zemědělství, přičemž významnou roli má ovocnářství a vinařství. Návštěvníci regionu se setkávají se širokou škálou kulturních, přírodních i technických památek. Centrem oblasti je Brno, jehož potenciál pro cestovní ruch je značný díky množství památek, muzeí apod. Jihomoravský kraj vyniká přírodou, ale mezi významné turistické cíle patří i množství hradů a zámků, moderní architektury nebo židovských památek. Čtyři lokality Jihomoravského kraje jsou zapsány na Seznamu světového kulturního a přírodního dědictví UNESCO, další možnosti pro turisty představují folklorní a vinařská turistika.

Je však potenciál kraje dostatečně využíván? Jaký byl rozvoj turismu ve změněných podmínkách po roce 1989? V této práci chceme nejprve krátce nastínit porevoluční vývoj cestovního ruchu v ČR, dále zhodnotit turistický potenciál Jihomoravského kraje, kde se po revoluci objevily nové formy turistiky (např. vinařský cestovní ruch) a následně na krátké případové studii Znojemska uvést, kudy a jakým způsobem by se zaměření turismu v Jihomoravském kraji mělo či mohlo ubírat.

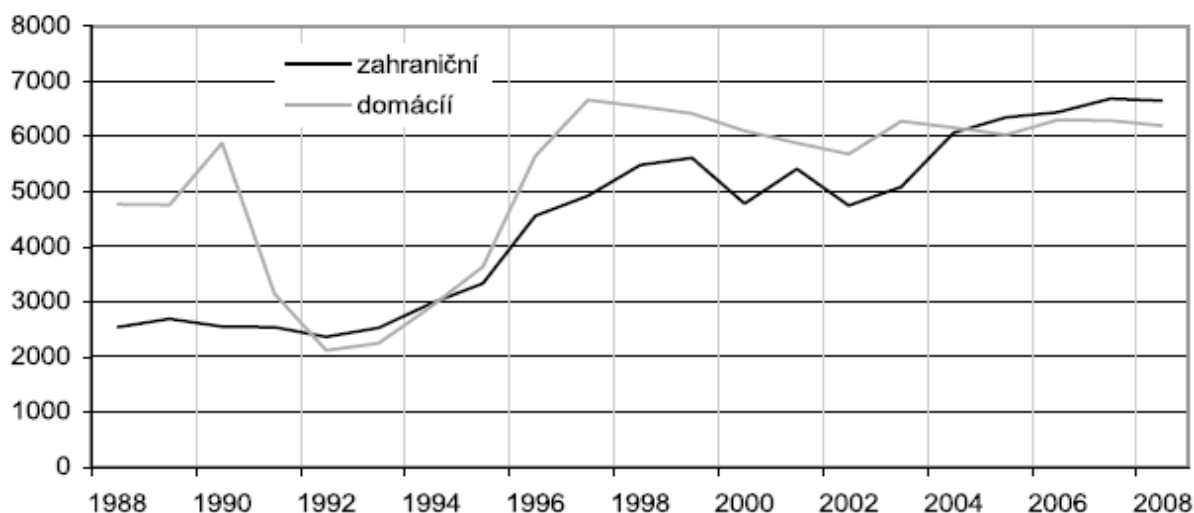
2 Turismus před rokem 1989 a jeho následná proměna

Obecně můžeme uvést, že cestovní ruch a rekreace zaznamenaly v České republice za posledních dvacet let významné změny, a to jak z hledisek společenských a ekonomických na jedné straně, tak z hledisek rozvoje různých forem a druhů turistické nabídky a poptávky na straně druhé (Vystoupil, Kunc, Šauer, Tonev 2010). Porevoluční změny byly hluboké a zásadní a jedním z nejméně se měnících regionů se přirozeně stal Jihomoravský kraj - tj. oblast s bohatou kulturní tradicí. Region však byl před rokem 1989 z velké části ohraničen a izolován železnou oponou, tudíž turismus se nemohl rozvíjet standardním způsobem.

Zásadní demokratizace politických poměrů po roce 1989 znamenala i zásadní změny ve vývoji a organizaci cestovního ruchu v ČR. První fází změn zahájil v roce 1991 zákon o „malé“ privatizaci, kterým byla postupně navracena znárodněná zařízení především základní infrastruktury cestovního ruchu do rukou podnikatelských subjektů. Šlo povětšinou o menší ubytovací, pohostinská a restaurační zařízení, z nichž se asi polovina navrátila soukromým osobám, zhruba desetina obcím a městům, ostatní zařízení pak byla transformována na soukromá v rámci velké privatizace (Vystoupil, Kunc, Šauer, Tonev 2010).

Navazující „velká“ privatizace v období let 1993–2000 znamenala zásadní změnu majetkových poměrů především u významnějších zařízení základní infrastruktury cestovního ruchu (hotely, lázeňská zařízení, zařízení podnikové a výběrové rekreace ROH, vybraná sportovně-rekreační infrastruktura, cestovní kanceláře aj.). Tento významný potenciál privatizovaly především již vzniklé a vznikající soukromé podnikatelské subjekty (asi 85 %), ale nemalý majetek připadl také obcím (především městům). Podobně se privatizovala naprostá většina lázeňských zařízení (Vystoupil 1993).

Otevření hranic zcela zásadně změnilo geopolitickou orientaci jak v zahraničním pasivním, tak i v aktivním cestovním ruchu. V polovině 80. let směřovalo zhruba 20 mil. účastí našich obyvatel ke krátkodobým i pobytovým rekreačním a turistickým cestám do tehdejších socialistických zemí a další 1 mil. účastí obyvatel na „západ“ (z toho však asi 600 tis. formou služebních cest); v současnosti je situace zcela opačná. V roce 2007 evidoval ČSÚ více než 7 mil. účastí za delšími rekreačními pobyty (nad 4 dny) do „západních“ zemí, do zemí bývalého socialistického „tábora“ pak jen asi 700 tis. účastí. Ve stejném objemu a poměru se obdobně změnil aktivní zahraniční cestovní ruch, tedy příjezdy zahraničních návštěvníků do České republiky. Například v uvedeném roce 2007 k nám přijelo přes 7 mil. zahraničních turistů, z toho jen asi 960 tisíc z bývalých socialistických zemí (bez turistů z bývalé NDR a Slovenska) (Vystoupil, Kunc, Šauer, Tonev 2010).

Obr. 1 Vývoj počtu zahraničních a domácích hostů v hromadných ubytovacích zařízeních mezi lety 1989–2008. Zdroj: Vystoupil, Kunc, Šauer, Tonev 2010

K významné změně dochází na přelomu 80. a 90. let. Zhroucení komunistického režimu v celé východní Evropě se projevilo ve změně objemu i struktury turistických proudů v Evropě i ve světě. V České republice byly tyto změny nejprve doprovázeny prudkým poklesem domácího a stagnací příjezdového cestovního ruchu. Až v roce 1993 byly zaznamenány první známky oživení, které se naplno projevily ve druhé polovině devadesátých let. Jaké faktory ovlivnily uvedené trendy?

Zatímco na vývoj domácí poptávky měly vliv hlavně vnitřní faktory, příjezdový cestovní ruch ovlivňovaly vnější okolnosti. Především dochází ke změně struktury zahraniční návštěvnosti, které do roku 1989 dominovaly země východní Evropy a po roce 1989 se zájem o Českou republiku (Československo) přesouvá na oblast západní Evropy a USA. Z počátku se sice tento proces projevuje v číslech jako stagnace mezinárodních příjezdů, ale již od roku 1993 jsme svědky rychlého růstu mezinárodních příjezdů, tentokrát

však v odlišné kvalitativní i prostorové struktuře. Tento pozitivní vývoj byl mezi roky 2000–2003 přerušen negativními událostmi – teroristické útoky v New Yorku (2001), povodně v ČR (2002), epidemie nemoci SARS a válečný konflikt v Iráku (2003), které přinesly do vývoje českého příjezdového cestovního ruchu určitou stagnaci. Od roku 2004 však cestovní ruch znovu výrazně roste, změnila se nicméně skladba příjezdějících návštěvníků. Nejvíce turistů v současnosti přijíždí znovu ze zemí bývalého východního bloku (Vystoupil, Kunc, Šauer, Tonev 2010).

3 Turistické cíle na jižní Moravě

V této práci budeme hodnotit významné společensko-ekonomické změny v orientaci jihomoravského cestovního ruchu, konkrétně na případové studii Znojemska a nastíníme i určité vývojové změny v prostorové organizaci forem domácího cestovního ruchu, které měly nejvýznamnější dopad na využití území a jeho změny.

Jihomoravský kraj má potenciál hlavně pro tzv. kulturní cestovní ruch čili turismus zaměřený především na poznávání historie, kultury, tradic a zvyků vlastního i jiných národů. Plní významnou výchovně vzdělávací funkci a přispívá k rozšíření kulturně společenského rozhledu obyvatelstva. Zahrnuje především návštěvy: kulturně historických památek (hradů, zámků, staveb lidové architektury a dalších kulturně historických objektů), kulturních zařízení (muzea, galerie, obrazárny, knihovny a další), kulturních akcí (divadelní představení, festivaly, folklórní a lidové slavnosti), ale i návštěvu tzv. kulturní krajiny (parky, zahrady) (Vystoupil, Šauer 2006).

Podle klasifikace CzechTourism, příspěvkové organizace Ministerstva pro místní rozvoj pro podporu cestovního ruchu, se Jihomoravský kraj může marketingově členit do 5 přirozených turistických regionů:

Název	Dominující forma CR
Brno a okolí (BO)	Městská a kongresová turistika, vojenská historie, kulturní a poznávací turistika.
Moravský kras a okolí (MK)	Přírodní a poznávací turistika, individuální rekreace, zdravotní turistika.
Lednicko-valtický areál a okolí (LVA)	Poznávací a vinařská turistika, turistika venkovského prostoru, rekreace u vody, cykloturistika.
Podýjí a okolí (P)	Vinařská a poznávací turistika, turistika venkovského prostoru, rekreace u vody, cykloturistika.
Slovácko (S)	Turistika za lidovou architekturou a folklórem, vinařská turistika, turistika venkovského prostoru, rekreace u vody, turistická vodní přeprava, cykloturistika.

Obr. 2 Členění Jihomoravského kraje do marketingových regionů

Zdroj: www.czechtourism.cz

Do Jihomoravského kraje také proudí dotace z rozvojových fondů Evropské unie. Příkladem úspěšných projektů realizovaných na území kraje z programu CBC Phare jsou projekty Cyklotrasa Brno - Vídeň (rozpočet 0,86 mil. EUR), Rozvoj vinařství Mikulovska (0,92 mil.) nebo Infocentrum Pálava (0,45 mil.).

Z Fondu malých projektů CBC Phare byla přímo v oblasti cestovního roku realizována řada projektů, které přispěly právě k rozvoji Znojemska, jímž se budeme zabývat ve druhé části této práce - jako například Informační a orientační systém pro Znojmo, Turistická a cykloturistická mapa Podyjí, Informační materiály pro Turistické informační centrum Znojmo, Videoprogram o vinařských obcích Znojemska atd. (www.czechtourism.cz).

4 Cestovní ruch na Znojemsku - případová studie

Znojemsko bylo před rokem 1989 marginálním regionem, kde se cestovnímu ruchu příliš nedařilo. Tehdejší politická situace nahrávala např. rekreaci v rámci ROH v oblasti Vranovské přehrady, případně chataření, navštěvovány byly nemnohé turistické památky (hrad Bítov, zámek Vranov, historické jádro Znojma). O zdejších přírodních atraktivitách věděli povětšinou jen místní. To se změnilo po revoluci. Národní park Podyjí byl vyhlášen ke dni 1. července 1991 na území nejcennějších oblastí bývalé CHKO Podyjí (tato CHKO byla vyhlášena roku 1978 na rozloze 103 km²). Národní park Podyjí je se svou rozlohou nejmenším národním parkem v České republice. Na dolnorakouské straně na něj navazuje Národní park Thayatal. Celková rozloha NP Podyjí činí 63 km² (www.nppodyji.cz). Jako určité středisko cestovního ruchu přetrvalo Vranovsko, respektive okolí hráze a pláž Vranovské přehrady - tato oblast ožívá zejména v letních měsících, kdy se výrazně naplňuje kapacita ubytovacích a hostinských zařízení. Zároveň je však nutné poznamenat, že po skončení turistické sezony (při chladnějším počasí nastává už v září) zde čilý ruch velmi rychle opadá a region strádá ekonomicky, z důvodů nedostatečného využití a rovněž narůstá nezaměstnanost, jejíž letní snížení bývá pravidelně pouze sezónní.

Obr. 3 Zámek ve Vranově nad Dyjí představuje častý cíl českých i zahraničních turistů.

Zdroj: www.hotelhappystar.cz

Znojensko má výrazný potenciál i z hlediska historických památek. Na tomto místě jmenujme především zámky Vranov, Jevišovice, Uherčice, hrad Bítov, zříceniny Nového Hrádku, Cornštejna a dalších hradů, pravidelným cílem turistů bývá i návštěva historického Znojma se slavnou románskou rotundou sv. Kateřiny, radniční věží a Mikulášským chrámem.

Znojensko však z hlediska cestovního ruchu není pouze okolím Vranovské přehrady a zapadlým krajem, kde se na kopcích tyčí zříceniny starobylých hradů. Pro náročné turisty vyznávající toulky přírodou může být dobrou volbou i Jevišovicko s hlubokými lesy, kam masy návštěvníků rozhodně nechodí. Klid je možné nalézt i v západním výběžku okresu Znojmo, kde krajina postupně přechází do kopcovitějšího rázu na okraji Českomoravské vrchoviny.

Z méně tradičních památek či eventuálních cílů pro turisty se nabízí i přehrada ve zmíněných Jevišovicích, která byla vystavěna v letech 1894-97 a je nejstarším vodním dílem na Moravě (www.znojensko.info.cz). Mezi technické památky patří i renesanční vodní mlýn ve Slupi anebo muzeum motocyklů v Lesné. Z trvalých uměleckých expozic lze jmenovat expozici starého malířství ve znojenském Domě umění anebo proslulou Slovanskou epopej Alfonse Muchy, která až do roku 2012 byla instalována na zámku v Moravském Krumlově a spor o její umístění není ani po převozu obrazů do Prahy definitivně uzavřen.

Nejvýrazněji se však porevoluční změny v regionu Znojenska projeví v rozvoji vinařské turistiky. Zdejší vinařská oblast proslula hlavně bílými víny a známá je především vinice Šobes, kde turisté přijíždějí se stoupající tendencí, aby degustovali vína z hroznů vypěstovaných na okolních stráních a terasách. S tím se váže obnova a postupný rozvoj původních vinařských vsí - turisté vyhledávají procházky ve sklepních uličkách Šatova, Hnanic, Nového Šaldorfa a dalších vinařských obcí (www.znojensko.info.cz).

5 Vinařský turismus

Skutečný rozvoj venkovského cestovního ruchu jako alternativy k masovým formám se začal významněji prosazovat až po roce 1990. Na rozdíl od masového turismu nabízí venkovský cestovní ruch odlehlejší prostředí, soukromí, klid a osobní přístup, lákadlem může být i přírodní prostředí, kulturní dědictví, architektura, festivaly, folklor a tradiční gastronomie. Cestovní ruch se rozvíjí ve venkovské krajině všeho druhu, vymanil se z velkých a specializovaných středisek a dostal se do malých měst a vesnic, čímž získal reálný venkovský charakter (Vystoupil, Kunc, Šauer, Tonev 2010).

Vinařský cestovní ruch můžeme považovat za jednu z dílčích forem venkovského cestovního ruchu, neboť je s venkovskou krajinou přirozeně spjat. Jelikož se však v průběhu 90. let stal v ČR jednou z nejdynamičtěji se rozvíjejících aktivit a dá se říci i určitým krajinně- prostorovým fenoménem. Moderní vinařský cestovní ruch je úzce spjat s dalšími rozličnými dílčími formami aktivního cestovního ruchu – pěší turistikou, cykloturistikou, ale i rekreací u vody, návštěvou přírodních, kulturních, historických a dalších památek, které se ve venkovském prostředí nacházejí (Vystoupil, Kunc, Šauer, Tonev 2010).

Na území České republiky se nenachází žádný jiný kraj, kde by vinařství mělo tak silné kořeny. V obcích v jižní části Jihomoravského kraje, především u hranic s Rakouskem a Slovenskem, najdeme četné vinné sklepy a vinice a pravidelně se tu konají akce vázané na tradici vinařství. Mezi nejvýznamnější akce tohoto typu patří Znojenské vinobraní, dále Pálavské vinobraní pořádané v Mikulově (okres Břeclav), Čejkovické vinné trhy (okres Hodonín) spojené s koštěm vína, jež se konají ve druhé polovině května a

nabízí poznání folkloru jižní Moravy - vystoupení lidových kapel, prohlídka templářských sklepů, jarmark tradičních řemesel apod. (Laštůvková 2010).

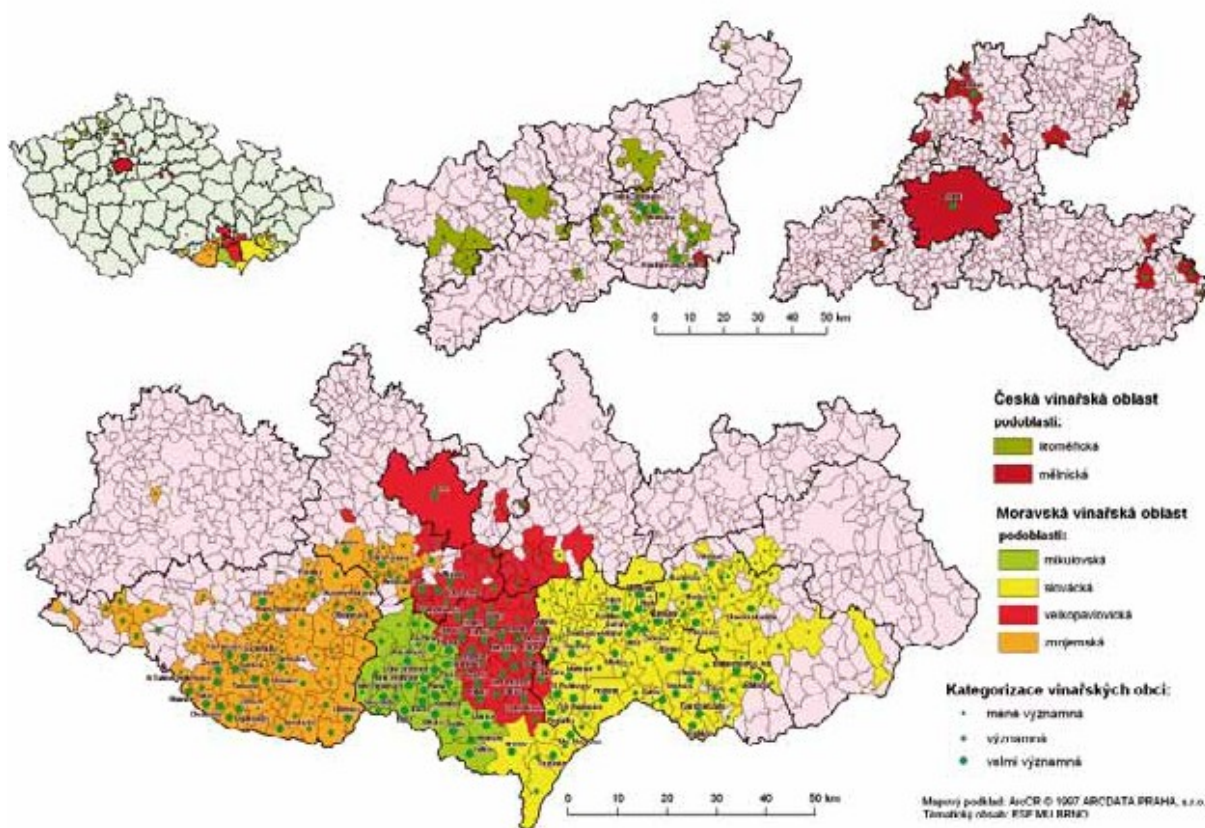
Na Znojemsku je tedy nejvýznamnější vinařskou akcí Znojemské historické vinobraní. Tato akce se koná vždy v září a ročně se jí účastní desetitisíce turistů z ČR i ze zahraničí. V průběhu dvou dnů na akci zavítá přibližně přes 70 000 návštěvníků. Z důvodů vysoké návštěvnosti se výrazně naplňuje kapacita ubytovacích zařízení. Degustace vína je spojená s akcemi v podobě slavnostního průvodu městem s historickými turnaji, divadelní představení a koncerty známých osobností, tradiční řemesla, ohňostroj atd. (Laštůvková 2010).

Obr. 4 Typická krajina ve vinařských oblastech Znojemska.

Zdroj: www.znojemsko.info.cz

Co se týče prostorové koncentrace, nejvýznamnější oblast vinařského cestovního ruchu nalezneme na jižní Moravě v pomyslném trojúhelníku Novosedly (okres Břeclav) – Hodonín – Blučina (okres Brno - venkov). Patří sem tedy téměř celá podoblast Mikulovská, střední a jižní část Velkopavlovické a západní část Slovácké podoblasti. Další významné oblasti leží v okolí Znojma (Znojemská podoblast), mezi Kyjovem a Boršicemi (okres Uherské Hradiště) a v okolí Strážnice (v obou případech Slovácká podoblast). Ve jmenovaných územích se nachází nejvíce vinic, pěstitelů a výrobců vína, potřebné turistické zázemí a infrastruktura (především turisticky využitelná lůžka a větší kapacity vinných sklípků a pohostinství, vhodné pro komerční využití), vinařských stezek a v neposlední řadě blízkost přírodních, kulturních a dalších atraktivit a krajinných prvků (NP Podyjí, CHKO/ biosférická rezervace UNESCO Pálava, Lednicko-valtický areál a další).

Obr. 5

Vinařské oblasti České republiky

Zdroj: Vystoupil, Kunc, Šauer, Tonev 2010

Pozitivní porevoluční vývoj vinařské turistiky si můžeme dokumentovat na příkladu obce Šatov, která leží vzdušnou čarou zhruba 7 km jihozápadně od Znojma. Před rokem 1989 v Šatově prakticky žádný cestovní ruch neprobíhal. Bylo tu přísně střežené hraniční pásmo, kam bylo možné vkročit jen výjimečně a s povolenkou a krajina kolem byla pro turistiku uzavřená. Dnes jsou tu vyhlášené vinné sklepy, přibýly i penziony a cyklostezky. K tomu si připočtíme bezprostřední blízkost NP Podyjí a vychází, že daná lokalita má velký turistický potenciál. Po pádu železné opony Šatov postupně doznal velkých změn – zlepšila se dopravní dostupnost, objevilo se několik nových penzionů a dalších ubytovacích zařízení, četné budovy památkové zóny zahrnující střed Šatova získaly nové fasády. Ke koloritu obce patří například i šatovská dlažba, rekonstruovaná na chodnících a vozovce (www.cestovani.idnes.cz).

6 Vinařská turistika v Šatově

Šatov je jedním z center vinařství ve znojemské oblasti. Sídli tady největší a nejznámější producent vín na Znojemsku, společnost Znovín Znojmo, a. s. Součástí propagace vín tohoto podniku je i tzv. vinařská turistika s cílem přivést návštěvníka do míst, kde víno vyrostlo a urodilo se. K tomu slouží rozvinutá síť cyklotras a terénních prodejen vína, kde je možné zastavit se a občerstvit se. Můžeme sice pochybovat o smyslu konceptu „vinařské cyklostezky“, jelikož kdo objíždí vinné sklepy z důvodu degustace vína, neměl by tak činit na kole, skutečností však zůstává, že i tato možnost existuje a řadí se do širšího pojmu vinařské turistiky. Ta se už ze své podstaty může odehrávat jen v teplejších měsících roku a zároveň se opět jedná o sezonní záležitost. Kromě období, kdy je možné víno sklízet, tu hraje roli i zaměstnanost vinařů, kteří

přirozeně nemohou být turistům k dispozici hlavně ve všedních dnech, kdy jsou v práci, ať už na vinici či jinde.

Jedním z oblíbených míst, kam lze v rámci vinařské turistiky zavítat, je starobylá vinice Šobes nad říčním meandrem řeky Dyje v Národním parku Podyjí. Vinné révě se tu daří už od středověku. V průběhu staletí získalo víno vypěstované ve zdejších terasách výrazný věhlas, a to i v rakouské části monarchie. Legenda vypráví, že víno ze Šobesu bylo pravidelně servírováno i na císařské tabuli. V okolí Šobesu je též možné vydat se Naučnou vinicí starých odrůd nebo naučnou stezkou „Za historií, vínem a opevněním“ (www.cestovani.idnes.cz).

V Šatově též v současnosti existují připomínky historie techniky a vojenství. Na návrší jižně od obce stojí pěchotní srub MJ-S3, patřící k největším vojenským pevnostem, které se podařilo zpřístupnit veřejnosti na jižní Moravě. V bezprostřední blízkosti srubu se počítá i s obnovením protipěchotních překážek s ostnatým drátem a instalací různých typů plotů a také strážní věže (www.cestovani.idnes.cz).

Šatov spadá do sítě zmíněných vinařských cyklostezek, která souvisí s dlouhodobým programem podpory vinařství a turistiky na jižní Moravě. V současné době je vymezeno kolem 1000 kilometrů cyklistických stezek v této oblasti. Znojemská vinařská stezka, stejně jako ostatní, je napojena na hlavní Moravskou vinařskou trasu, a dílčí Znojemská stezka je dokonce nejdelší kvůli většímu prostorovému rozptýlu vinic. V okolí Moravského Krumlova navazuje brněnská vinařská stezka na znojemskou a návštěvník může projet následující trasu: Moravský Krumlov - Vlasatice (42km) - Horní Dunajovice (82km) - Lechovice (90km) - Hrušovany nad Jevišovkou - Šanov (120km). Další možností je za Vitonicemi odbočit na Znojmo a pokračovat právě do Šatova (www.pooh.cz).

Obr. 6 Šatov

Zdroj: www.penzionriva.cz

Na Znojemsku se též v rámci vinařského turismu masivně rozrostly zprostředkovatelské služby, jež nabízejí prohlídky sklepů spojené s degustací vína a odborným výkladem. Tyto služby nejsou nutně spojené s cyklistikou a v jejich rámci probíhají akce, kdy se navštíví např. tři vinné sklepy a degustuje se větší počet vzorků. V ceně „turistického balíčku“ bývá např. večeře, poslech kapely s lidovou hudbou - delší posezení následuje zpravidla posledním navštíveném sklípku.

7 Závěr

V této studii jsme v souladu s původním záměrem nastínili vývoj porevolučního vývoje cestovního ruchu v ČR, jenž se po změně socio-politických poměrů v naší zemi vyvinul mj. i do různých specifických forem. Zajímavým aspektem je rozvoj venkovského cestovního ruchu, v rámci něhož se uplatňuje hlavně vinařský turismus, pro nějž jsou na jižní Moravě dlouhodobě výhodné až ideální podmínky. Zhodnotili jsme také kulturní potenciál Jihomoravského kraje, který oplývá rozmanitou přírodou i významnými historickými památkami. Došli jsme k závěru, že tento kulturní potenciál může být ještě znásoben prostřednictvím vinařského turismu. Zaměřili jsme na jednu z tradičních vinařských oblastí, a to Znojensko. Základem naší teze byl bouřlivý vývoj spojený se změnami v období posledních 20-25 let - zcela uzavřená povaha regionu před rokem 1989 (a související degradace regionu na různých úrovních), prudký nárůst nových možností po pádu komunistického režimu a nové způsoby rozvoje a propagace turismu na Znojensku, které dospěly až do dnešního stavu, kdy se zvláště v letních měsících turismus úspěšně rozvíjí.

Pro relativně ekonomicky zaostalé a v rámci ČR marginálně položené Znojensko je turistický ruch významným impulsem pro rozvoj oblasti. Po vstupu do EU existují nové možnosti díky finančním zdrojům z evropských projektových programů. Pokud jde o zisky z vinařského a kulturního turismu na Znojensku je nicméně nutné poznamenat, že cestovní ruch zde probíhá a prosperuje až na pár výjimek pouze sezónně a region mimo turistickou sezonu strádá z důvodu vysoké nezaměstnanosti a dalších souvisejících problémů. Turistický ruch napomáhá relativně zaostalému Znojensku k růstu, nicméně region stále patří a v blízké budoucnosti patřít bude mezi zaostalejší oblasti ČR.

Seznam použité literatury

- CZECHTOURISM.CZ (2012) Dostupné na <http://www.czechtourism.cz>
- CESTOVANI.IDNES.CZ (2008) Dostupné na http://www.cestovani.idnes.cz/tip-na-dovolenou-vinne-stezky-a-sklipky-jizni-moravy-p0v-/tipy-na-vylet.aspx?c=A080612_123952_igcechy_tom
- JIZNI-MORAVA.CZ (2012) Dostupné na <http://www.jizni-morava.cz/?tpl=64>
- Laštůvková, Hana (2010). Cestovní ruch na Jižní Moravě – folklor a tradice. Bakalářská práce, ESF MU Brno.
- NPPODYJÍ.CZ (2012) Dostupné na <http://www.nppodyji.cz>
- POOH.CZ (2012) Dostupné na <http://www.pooch.cz>
- Vystoupil, Jiří, Šauer, Martin (2006) Základy cestovního ruchu. Brno: MU, ESF, 2006.
- Vystoupil, Jiří; Kunc, Josef; Šauer, Martin; Tonev, Petr (2010). Vývoj cestovního ruchu v ČR a jeho prostorové organizace v letech 1990 - 2009. Dostupné na http://www.uur.cz/images/5-publikacni-cinnost-a-knihovna/casopis/2010/2010-05/12_vyvoj%20cestovniho.pdf
- ZNOJEMSKO.INFO.CZ (2012) Dostupné na <http://www.znojensko.info.cz>

Zadluženost územních samosprávných celků v ČR (vývoj po roce 1989)

Bc. Barbora Keclíková

1 Úvod

Problematika zadluženosti jako takové patří v posledních letech k často diskutovaným tématům ať už v rámci celosvětové, evropské či národní politiky. V prostředí České republiky se tímto tématem (společně se státním dluhem) stává stále častěji zadluženost územně správních celků, především pak obcí. Důvodem je zřejmě poměrně rychlé tempo s jakým zadluženost obcí roste od doby obnovení územní samosprávy po roce 1989. Obcím se dostává stále větších pravomocí, především pak co se přijímání cizích finančních zdrojů týče, což v mnoha případech vede k jejich zvyšujícímu se zadlužení.

V rámci České republiky jakožto státu funguje regulační mechanismus - Pakt stability - jehož úkolem je eliminace rizik zadlužení a stabilizace veřejných rozpočtů členských států Evropské unie. Na úrovni obcí však prozatím neexistuje žádná právní úprava, která by zadluženost obcí regulovala. Přístup České republiky je v tomto případě poněkud liberálnější oproti jiným státům unie a to i přes to, že mnohé naše obce čelí riziku tzv. bankrotu. Dochází k nucenému prodeji obecního majetku (bytů, pozemků, škol,...) a omezenému poskytování veřejných služeb, na což nejvíce doplácí obyvatelé daných obcí (JUHAŇÁK, 2011).

Cílem této seminární práce je zachytit vývoj zadluženosti územních samosprávných celků ČR (především obcí) v období od vzniku samostatné České republiky v roce 1993 do roku 2011. Dále se práce bude zabývat příčinami, důsledky a možnostmi regulace zadluženosti obcí. V závěrečné části práce pak budou uvedeny konkrétní případy aktuálně nejzadluženějších obcí ČR.

2 Vývoj zadluženosti obcí v ČR

„Po roce 1989 nastalo v ČR obnovování územní samosprávy. Obnovená územní samospráva se vrátila k modelu kombinace přenesené a samostatné působnosti s dominantním postavením samosprávy, který byl na našem území využíván již od 19. století. Návrat k tomuto modelu byl založen na principech decentralizace, dekoncentrace a profesionalizace výkonu veřejné správy a územní samosprávy“ (cit. PEKOVÁ, 2004).

Od tohoto období (resp. od vzniku samostatné České republiky v roce 1993), kdy bylo obcím vráceno právo nakládat s movitým i nemovitým majetkem, začalo množství z nich využívat úvěrů a ostatních prostředků kapitálového trhu k financování množství především rozvojových projektů, na které jim v obecních rozpočtech jinak nezbývalo dostatek financí (KAPAVÍKOVÁ, 2012). Toto období by se dalo označit za jakýsi "novodobý počátek" zadlužování obcí v ČR, jelikož na počátku 90. let 20. století se o zadlužování obcí nedalo ještě de facto hovořit.

Jak je patrné z tab. 1, dochází od roku 1993 ke stálému nárůstu zadluženosti obcí ČR. V porovnání se státním dluhem se dluh obcí nezdá být až tak významný - v roce 2011 tvořil obecní dluh 5,5% dluhu státního, který se vyšplhal na 1499,4 miliard korun (MF, 2012). Celková zadluženost obcí tedy činila na konci

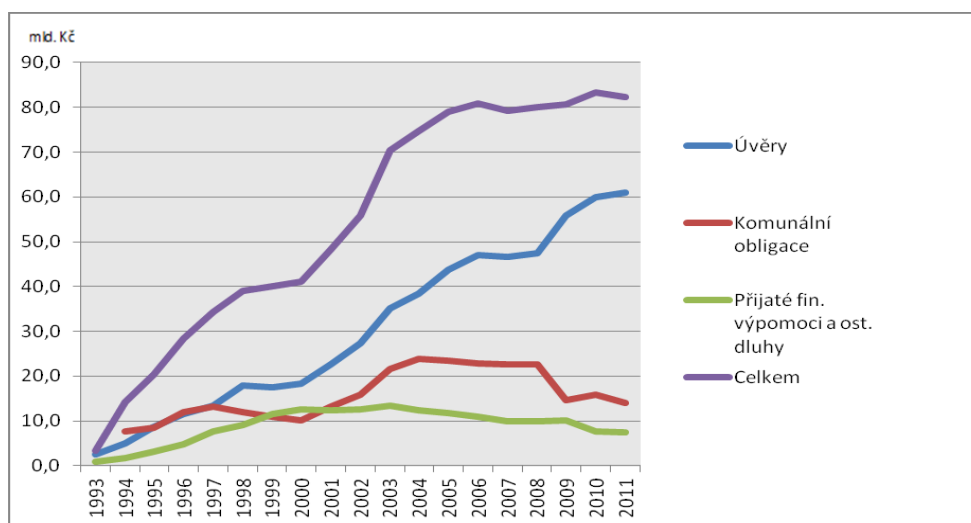
roku 2011 82,4 miliard korun, což je oproti předchozímu roku dokonce pokles o 0,9 miliardy korun (MF, 2012). Ačkoliv se tedy obecní dluhy jeví jako relativně malé položky, které by neměly představovat přímou hrozbu makroekonomické stability, je vhodné zabývat se jejich dynamikou s jakou od vzniku republiky narůstaly/jí. Zatímco v roce 1993 byla celková zadluženost obcí 3,4 miliardy korun, v roce 2011 je to už 82,4 miliardy korun, tzn., že vzrostla téměř pětadvacetkrát (MF, 2012). Uklidňující skutečností by mohl být fakt, že od roku 2006 dochází k jakési stabilizaci výše obecního dluhu, která však na druhou stranu nemusí být dlouhodobého charakteru v závislosti na množství faktorů, které výši dluhů ovlivňují. Společně s celkovým nárůstem obecního dluhu roste také výše obecního dluhu přepočítaného na jednoho obyvatele. Zatímco v roce 1994 se jednalo o částku 1 900 Kč, např. v roce 2006 to bylo již 9 100 Kč (KAMÍNEK, 2008).

Tab. 1. Souhrnné údaje o zadluženosti obcí ČR v letech 1993 - 2011 (v mld. Kč)

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Úvěry	2,5	4,9	8,7	11,6	13,5	18	17,6	18,4	22,6
Komunální obligace	-	7,6	8,5	11,9	13,2	11,9	10,9	10,1	13,3
Přijaté fin. výpomoci a ost. dluhy	0,9	1,8	3,1	4,8	7,7	9,1	11,5	12,5	12,4
Celkem	3,4	14,3	20,3	28,3	34,4	39	40	41	48,3
% státního dluhu	2,1	9,1	13,1	18,2	19,8	20,0	17,5	14,2	14,0

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Úvěry	27,3	35,2	38,5	43,7	47,1	46,7	47,4	55,8	59,9	60,9
Komunální obligace	15,9	21,7	23,9	23,5	22,9	22,6	22,7	14,7	15,8	14
Přijaté fin. výpomoci a ost. dluhy	12,6	13,5	12,4	11,8	10,9	9,9	10	10,1	7,6	7,5
Celkem	55,8	70,4	74,8	79	80,9	79,2	80,1	80,6	83,3	82,4
% státního dluhu	14,1	14,3	12,6	11,4	10,1	8,9	8,0	6,8	6,2	5,5

Zdroj: MF ČR, vlastní zpracování

Obr. 1. Vývoj forem zadlužení obcí ČR za období 1993 - 2011

Zdroj: MF ČR, vlastní zpracování

Co se týče formy zadlužení obcí, nejvyužívanější formou (více než 80%) se stal úvěr od peněžních ústavů (viz obr. 1). Kromě bankovních úvěrů získávají obce peněžní prostředky formou komunální obligací, kterých však v současné době využívají pouze naše dvě největší města, a to Praha společně s Brnem. Další možností zadlužení obcí je získání půjčky od jiného veřejného rozpočtu, návratné finanční výpomoci od jiného veřejného rozpočtu či prostředků od mezinárodní instituce, jakou je např. Evropská investiční banka či Rozvojová banka Rady Evropy. Mezi méně využívané dluhové formy patří emise směnky či finanční leasing, který obce využívají především na nákup obecních automobilů. Menší obce také občas zvažují možnost půjčit si na financování projektů od svých obyvatel (NEJEDLÁ, 2011).

Tab. 2. Údaje o zadluženosti obcí bez 4 největších měst ČR v letech 1994 - 2011 (v mld. Kč)

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Úvěry	3,8	6,3	9,9	12,7	14,4	12,9	13,4	14,3
Komunální obligace	0,3	0,9	1,6	1,6	1,4	0,9	0,5	0,0
Přijaté fin. výpomoci a ost. dluhy	1,4	2,7	4,2	6,5	7,6	9,8	10,2	9,8
Celkem	5,5	9,9	15,7	20,8	23,4	23,6	24,1	24,1

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Úvěry	16,5	18,4	19,8	22,0	25,7	25,9	26,9	34,8	35,5	36,3
Komunální obligace	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	2,0	2,0
Přijaté fin. výpomoci a ost. dluhy	9,7	9,6	9,1	8,6	7,8	7,0	7,4	6,5	5,7	5,7
Celkem	26,2	28,0	28,9	30,6	33,5	32,9	34,3	41,3	43,2	44,0

Zdroj: MF ČR, vlastní zpracování

Mimo výši celkového zadlužení obcí lze také od roku 1994 pozorovat vývoj v počtu obcí, které se zadlužily. V roce 1994 bylo celkem 6 221 obcí, z čehož 1 969 z nich bylo zadluženo. Před vstupem ČR do Evropské unie v roce 2007 bylo zadluženo již 3 242 obcí z celkového počtu 6 244. Údaje z roku 2011 pak hovoří o 3 089 zadlužených obcích z celkového počtu 6 246, což ukazuje na jistý pokles/stabilizaci počtu zadlužených obcí posledních let. Problém zadluženosti se samozřejmě jinak dotýká malých a velkých měst. Ačkoliv velká část zadluženosti českých obcí připadá na velká města (města nad 5 000 obyvatel, konkrétně pak nejvíce na Prahu, Brno, Plzeň a Ostravu) (viz tab. 3), dotýká se jich tento fakt méně než malých obcí, které mají malý objem rozpočtů a riziko neschopnosti splácení dluhů je daleko vyšší. Navíc lze u menších měst a obcí (oproti 4 největším městům v republice) pozorovat až v posledních letech zpomalený, tak stále se zvyšující podíl na zadluženosti obcí od roku 1994 (viz tab. 2) (MF, 2012).

Co se týče příčin zadlužování obcí, nejvýznamněji se na něm bezesporu podílejí nákladné investice v rámci veřejného sektoru. Většina měst začala po roce 1993 řešit špatný stav své infrastruktury, do které se velké množství financí investuje do dnes. Mimo infrastruktury je obecně po vzniku samostatné české republiky množství financí využíváno na ochranu životního prostředí - výstavba plynofikací, čističek odpadních vod, kanalizací a vodovodů. Obce dále věnují množství prostředků také do výstavby obecních bytů a domů s pečovatelskou službou, na rekonstrukce mateřských a základních škol či místních

komunikací. Podle Ministerstva financí je poměrně novým trendem investovat do vzdělávacích a tělovýchovných center, rozvoje cestovního ruchu a turistiky a obce a také zavadení internetu (MF, 2012).

Tab. 3. Vývoj podílu zadluženosti 4 největších měst na celkové zadluženosti obcí ČR v letech 1997 - 2011 (v mld. Kč)

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Celková zadluženost obcí	34,4	39,0	40,0	41,0	48,3	55,8	70,4
Zadluženost 4 největších měst	13,6	15,6	16,4	16,9	24,2	29,6	42,4
% podíl 4 největších měst na obecní zadluženosti	39,5	40,0	41,0	41,2	50,1	53,0	60,2

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Celková zadluženost obcí	74,8	79,0	80,9	79,2	80,1	80,6	83,3	82,4
Zadluženost 4 největších měst	45,9	48,4	47,4	46,3	45,8	39,3	40,1	38,4
% podíl 4 největších měst na obecní zadluž.	61,4	61,3	58,6	58,5	57,2	48,8	48,1	46,6

Zdroj: MF ČR, vlastní zpracování

Dalším poměrně významným důvodem zadlužování především menších obcí je po vstupu České republiky do Evropské unie povinnost splňovat určité ekologické limity s čímž souvisí povinná výstavba čističek odpadních vod, kanalizací či zavedení plynu. Dalším úskalím pro mnohé obce je fakt, že je potřeba finanční spoluúčasti na projektech dotovaných strukturálními fondy Evropské unie, na které navíc unie přispívá až zpětně po dokončení projektu. Pro mnohé obce je tak jedinou a poměrně jednoduchou cestou k vysněným projektům již zmíněný úvěr. Termín splatnosti úvěru, za který obec většinou ručí svým majetkem a budoucími příjmy, se pohybuje v rozmezí 1 - 20 let (NOVOTNÝ, 2009).

Zadlužení však působí značné problémy v hospodaření obcí, kdy se do popředí dostávají otázky, z čeho bude obec dluh splácet, jaké je potřebné ručení, jak poroste zadlužení obce či jaký dopad na celkovou ekonomiku bude mít případná inflace. Dalším poměrně vážným problémem u obcí je obecně jejich nezkušenost se zadlužováním, kdy v mnoha případech dochází k podceňování problému, především z důvodu toho, že za dluh je zodpovědné zastupitelstvo obce jako celek, které je voleno na jedno volební období, přičemž splácení dluhu ve většině případů záležitostí mnohem delší doby - budoucí zadlužování obce je bráno více na lehkou váhu (NEJEDLÁ, 2011).

Vývoj zadlužení obcí od roku 1993 vedl k tomu, že po značné volnosti ze strany státu vůči hospodaření obcí, bylo v roce 2001 schváleno opatření, následkem kterého nesměla obec přijmout úvěr v případě, že její dluh překračoval 15% obecního rozpočtu roku předchozího. V případě, že byla 15% hranice překročena, dostala se obec do poměrně obtížné situace v rámci získávání dotací do svého rozpočtu. Hranice však byla velmi brzy zrušena, jelikož se ukázalo, že v mnoha případech docházelo k přerušování či zastavení naplánovaných výstaveb a investic (např. bytových). Pokud tedy nepřevzme závazky obcí smluvně stát, tak za ně a jejich hospodaření de facto neručí (NOVOTNÝ, 2009).

Ve snaze zlepšit hospodaření obcí uložila vláda České republiky na základě usnesení č. 346 o Regulaci zadluženosti obcí a krajů pomocí ukazatele dluhové služby ze dne 14. dubna 2004 ministru financí sledovat zadluženost obcí a krajů podle ukazatele dluhové služby a podávat jí každoročně zprávy. Cílem

opatření je tedy sledovat celkové zadlužení územních správních jednotek jakožto nedílné součásti celkové zadluženosti v České republice. Konkrétně se tedy sleduje, kolik prostředků musí územně správní jednotka vynaložit na splácení svých závazků a kolik prostředků jí následně zbude na běžný provoz. *"Jako únosná hranice pro posuzování úrovně zadluženosti byla po zkušenostech z minulých období stanovena hodnota 30% standardních příjmů použit na splátky závazků a 70 % zbývajících na chod obce (kraje)."* Ve své podstatě se jedná o jakési preventivní opatření, které může být nápomocné při stanovení dalších podmínek udělení státních dotací (MF, 2012).

Nejnovějším nástrojem, kterým se vláda České republiky snaží alespoň preventivně regulovat/kontrolovat hospodaření obcí ČR je usnesení z roku 2008, kdy byl schválen postup monitoringu hospodaření obcí Ministerstvu financí, přičemž ministr financí získal povolení písemně oslovovat obce s vyšší mírou rizika hospodaření (obce, jejichž ukazatel celkové likvidity je k 31.12. daného roku v intervalu $<0; 1>$ a zároveň je podíl cizích zdrojů k celkovým aktivům vyšší než 25 %). Za rok 2011 bylo za obce s rizikovým hospodařením zařazeno 559 obcí z čehož za obce s vyšší mírou rizika spadalo 84 obcí (v roce 2008 byl počet 241 a 26) (MF, 2012).

3 Nezdluženější obce ČR

Mezi tři nejrizikovější obce ČR (z celkových 84) z hlediska hospodaření v současné době patří Prameny na Chebsku, Bublava na Sokolovsku a Turovice na Přerovsku. Tyto obce čelí dlouhodobě či opakovaně hrozbě neschopnosti splácení svých dluhů. Následující část práce se pokusí přiblížit příčiny problémů, stávající stav obcí a možná východiska.

3.1 Obec Prameny

Obec ležící cca 29 kilometrů na východ od Chebu se stala nezdluženější obcí v České republice. Na začátku roku 2012 činil její dluh přes 103 milionů korun. Počátek problému sahá do roku 1993, kdy tamní radnice začala investovat do vrtů a licencí na výstavbu stáčírny minerálních vod, která měla obci vynést ročně až 15 milionů korun. Jelikož však ochránci přírody byli proti projektu (z důvodu polohy v CHKO Slavkovský les), podařilo se jim investory nakonec od projektu odradit. Od této doby se obec začala potýkat s dluhy (ČT 24, 2012).

Situaci nedokázal napravit ani nově zvolený starosta v roce 2009, který se projektu nechtěl vzdát. Z celého projektu však nakonec ale sešlo a náklady na přípravné práce začaly obec zatěžovat a veškeré příjmy obce šly nakonec na dluhy. Obec tak přišla o většinu likvidních nemovitostí, prodala dokonce i radnici. V současné době potřebuje obec 33,5 milionu korun, aby uspokojila věřitele (Aktuálně.cz, 2012). Obec se však zřejmě neobejde bez pomoci státu - *"Veškerý majetek obce je zastaven, téměř nefunguje kanalizace, veřejné osvětlení svítí jen část noci. Obec nemá ani na to, aby lidem koupila popelnice na tříděný odpad, o které lidé stojí, nebo aby sekala pozemky, které zarůstají bolševníkem,"* popsala současnou situaci nově úřadující starostka Málková (Aktuálně.cz, 2012). Zastupitelstvo Pramenů tak chce požádat o oněch 33,5 milionů ministerstvo financí s tím, že 24,5 milionů by chtěli jako nenávratnou výpomoc a zbylých 9 milionů by obec státu splácela po dobu deseti let. Pokud se

obci podaří sjednat dohody se všemi věřiteli (jakožto podmínka ministerstva financí), existuje reálná šance na záchranu této obce (Aktuálně.cz,2012).

3.2 Obec Bublava

Tato obec ležící v okrese Sokolov se na seznam nejrizikovějších obcí v republice dostala na základě nedokončeného projektu na výstavbu nového aquaparku. Myšlenkou víceúčelového sportovního zařízení, které by z obce vytvořilo věhlasnou rekreační oblast, nadchl starosta v roce 1998 většinu obyvatel vesnice (POKORNÝ, 2004). Projekt byl však z finančních důvodů pozastaven a obec nyní musí

splatit dluh státu ve výši 33 milionů z důvodu nedostatečného doložení výdajů ze strany obce. Obci se již podařilo splatit 24 milionů korun, tj. 19 milionů stále dluží. Navíc dalších 19 milionů žádá stavební firma Skanska, která byla na celou realizaci projektu vybrána. Obec se však hodlá bránit u Nejvyššího soudu s tím, že smlouvy jsou neplatné a že akvapark jí de facto nepatří, jelikož ji Skanska obci nikdy nepředala a naopak po ní žádá 57 milionů (Deník.cz, 2012).

Výsledek celého sporu je podobný jako u dalších zadlužených obcí; dluh brzdí celkový rozvoj obce, obec nedosáhne na dotace z Evropské unie či státu a hrozí jí odkup/dražba majetku (Deník.cz, 2012).

3.3 Obec Turovice

V pořadí třetí nejzadluženější obec ČR, nacházející se na Přerovsku, se v současné době potýká s dluhem 84 milionů korun kvůli nedokončené stavbě domů pro seniory. Výstavba začal v roce 2006, jenže po té, co se stavba prodražila, stavební firma předčasně odstoupila od smlouvy a obec nyní musí vrátit dotaci 42 milionů a penále ve stejné výši (s ročním příjmem obce 2 miliony Kč). Tento dluh

brání obci k jakémukoli dalšímu rozvoji. Spor vzniklý mezi obcí a firmou řeší již čtyři roky soud - i v případě výhry však obec již na dotaci nemá nárok. Poslední šancí tak pro Turovice zůstává odpuštění dluhu i penále ze strany ministerstva financí, které však tvrdí, že prohřešek obce byl tak velký, že se podle pravidel prominout nedá. Obci tak v nejhorším případě hrozí odkoupení jejího majetku inkasní společností a následná dražba (ČT, 2012).

4 Závěr

Od počátku vzniku samostatné České republiky je možné pozorovat rostoucí zadluženost českých obcí, přičemž v posledních letech dochází k jeho zpomalování, resp. stabilizaci. Společně s velikostí obecního zadlužení roste také počet zadlužených obcí, kterých je v současné době okolo 50%. Nejvíce se na celkovém dluhu prozatím podílejí čtyři největší města v republice (Praha, Plzeň, Brno a Ostrava), jejich podíl ale oproti podílu malých obcí klesá, lze tedy teoreticky předpokládat, že celkový dluh malých obcí v budoucnu předstihne dluh největších měst, což by mohlo dále navyšovat množství obcí s vysoce rizikovým hospodařením (s vysokým rizikem neschopnosti splácet své dluhy) jako jsou v současnosti např. Prameny,

Bublava či Turovice. Jelikož množství takovýchto obcí má stoupající tendenci, lze považovat dosavadní preventivní opatření vlády za poněkud méně efektivní a bylo by potřeba pro hospodaření obcí zavést nová pravidla, jelikož na špatné hospodaření obcí doplatí ve většině případů především obyvatelé daných obcí.

Z geografického pohledu se nedají určit konkrétní faktory, které by vymezovaly, která obec má větší a která menší pravděpodobnost zadlužení se. Při množství obcí, které jsou v současné době zadlužené, se jich tak dá v každém kraji najít hned několik. Dalo by se však říci, že v současnosti hrají nejdůležitější roli samotná zastupitelstva jednotlivých obcí a jejich schopnost nakládat s financemi a schopnost výběru firem při realizaci jednotlivých projektů společně s politikou Evropské unie a České republiky.

Seznam použité literatury

Aktuálně.cz [on-line] – Obec dluží nejvíc v republice, po státu chce 33 milionů [cit. 30. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://aktualne.centrum.cz/domaci/regiony/karlovarsky/clanek.phtml?id=764586>>

ČT 24 [on-line] – Obci Prameny hrozí exekuce kvůli projektu stáčírny [cit. 30. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/regiony/47657-obci-prameny-hrozi-exekuce-kvuli-projektu-stacirny/>>

ČT [on-line] – Zadlužené Turovice se bojí o svou budoucnost [cit. 30. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.ceskatelevize.cz/zpravodajstvi-ostrava/zpravy/201018-zadluzene-turovice-se-boji-o-svou-budoucnost/>>

Deník.cz [on-line] – Horská Bublava patří mezi nejzadluženější obce [cit. 30. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.denik.cz/ekonomika/horska-bublava-patri-mez-ne20111013.html>>

JUHAŇÁK, M. (2011): *Regulace zadluženosti obcí v ČR a v zahraničí*. Katedra veřejné ekonomie, ESF, MU, Brno, 74 s. [on-line] Dostupné na WWW: <https://is.muni.cz/auth/th/155941/esf_m/?fakulta=1431;obdobi=5623;kod=Z0096;predmet=670485>

KAMÍNEK, P. (2008): *Analýza zadluženosti obcí ČR*. Katedra veřejné ekonomie, ESF, MU, Brno, 46 s. [on-line] Dostupné na WWW: <http://www.mfcr.cz/cps/rde/xchg/mfcr/xsl/str_vyvoj_sd.html>

KAPAVÍKOVÁ, P. (2012). *Zadluženost ÚSC*. Katedra regionální ekonomie a správy, ESF, MU, Brno, 105 s. [on-line] Dostupné na WWW: <https://is.muni.cz/auth/th/251241/esf_m/?fakulta=1431;obdobi=5623;kod=Z0096;predmet=670485>

MF ČR [on-line] – Struktura a vývoj státního dluhu [cit. 29. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <http://www.mfcr.cz/cps/rde/xchg/mfcr/xsl/str_vyvoj_sd.html>

MF ČR [on-line] – Zadluženost územních rozpočtů [cit. 29. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <http://www.mfcr.cz/cps/rde/xchg/mfcr/xsl/zadluzenost_uzem_sprav_celku.html>

NEJEDLÁ, V. (2011): *Analýza faktorů rozvoje obcí*. Ústav ekonomie, ESF, Univerzita Pardubice, Pardubice, 91 s. [on-line] Dostupné na WWW: <http://dspace.upce.cz/bitstream/10195/39304/1/NejedlaV_AnalyzaFaktoru_MS_2011.pdf>

- NOVOTNÝ, R. (2009): *Zadluženost obcí*. Regionálního rozvoje a správy, ESF, MU, Brno, 44 s. [on-line] Dostupné na WWW: < http://is.muni.cz/th/137100/esf_b/BP_-_Zadluzenost_obci.pdf>
- PEKOVÁ, J. (2004): *Hospodaření a finance veřejné správy*. In KAPAVÍKOVÁ, P. (2012). *Zadluženost ÚSC*. Katedra regionální ekonomie a správy, ESF, MU, Brno, 105 s. [on-line] Dostupné na WWW:<https://is.muni.cz/auth/th/251241/esf_m/?fakulta=1431;obdobi=5623;kod=Z0096;predmet=670485>
- POKORNÝ, M. (2004): *Bublava se koupe v dluzích*. [on-line] Dostupné na WWW:< <http://www.cs-magazin.com/semag/index.php?a=a2004022098>>
- Wikipedie [on-line] – Prameny [cit. 30. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://cs.wikipedia.org/wiki/Prameny>>
- Wikipedie [on-line] – Bublava [cit. 30. 11. 2012]. Dostupné na WWW: < <http://cs.wikipedia.org/wiki/Bublava>>
- Wikipedie [on-line] – Turovice [cit. 30. 11. 2012]. Dostupné na WWW: < <http://cs.wikipedia.org/wiki/Turovice>>

Změny ve financování dopravní obslužnosti

Bc. Dominik Prymš

1 Úvod

Dopravní obslužnost území ČR byla a v dnešní době stále je realizována především veřejnou linkovou dopravou a osobní drážní dopravou. Je to služba ve veřejném zájmu a o její financování se v průběhu posledních let staraly Okresní národní výbory, Okresní úřady, Krajské úřady či Ministerstvo dopravy. Zajišťování dopravní obslužnosti neslo svá specifika doby jak za minulého režimu, v době přechodu na tržní ekonomiku, tak v dnešních intencích zřizování integrovaných dopravních systémů v rámci jednotlivých krajů ČR.

1.1 Vymezení pojmu

Dopravní obslužnost je v dnešní době definována zákonem 194/2010 Sb., který ji popisuje takto: *„Dopravní obslužností se rozumí zabezpečení dopravy po všechny dny v týdnu především do škol a školských zařízení, k orgánům veřejné moci, do zaměstnání, do zdravotnických zařízení poskytujících základní zdravotní péči a k uspokojení kulturních, rekreačních a společenských potřeb, včetně dopravy zpět, přispívající k trvale udržitelnému rozvoji územního obvodu“*. Zákon 111/1994 Sb. rovněž ustanovuje pravidla pro provozování např. veřejné linkové dopravy, tarifech, práci řidiče apod. Dále stanovuje, že dopravce, který *„hodlá provozovat linkovou osobní dopravu, může zahájit její provoz pouze na základě licence k provozování linkové osobní dopravy (dále jen licence) udělené dopravním úřadem“*.

Dopravní obslužnost v dnešní době dále dělíme na základní dopravní obslužnost (dále ZDO) a ostatní dopravní obslužnost (dále ODO). ZDO je dle zákona zajišťována Krajským úřadem, nad rámec ZDO je pak možné objednat ODO financovanou obcí či sdružením obcí po dohodě s Krajským úřadem (Zákon 194/2010 Sb.). V praxi je užíváno i společné financování, kdy si např. obec doobjedná zajižďku spoje nebo si spoj zaplatí v časovém období, kdy ho nefinancuje Krajský úřad v rámci ZDO.

2 Před rokem 1989

Krom vlády jedné strany a centrálního řízení, neslo socialistické zřízení na našem území nepřehlédnutelné rysy i v sektoru veřejné hromadné dopravy, která byla preferována před individuální automobilovou dopravou. Centrální řídicí orgány k tomu používaly několikero kroky. Celý režim byl charakteristický velkými průmyslovými podniky pro tisíce zaměstnanců, střediskovou soustavou obcí či řízenou migrací do měst střední velikosti. Tyto charakteristiky umožňovaly velkou část dopravních potřeb obyvatel řešit hromadnou dopravou. Mimo to bylo těžší získat osobní automobil, nabídka nepokrývala poptávku, dříve byly dokonce pořadníky, navíc byly osobní automobily dražší, než teď. Například v roce 1989 činila průměrná hrubá mzda 3 169 Kč (HRÁŠKOVÁ, 2006), nová Škoda Favorit stála 86 700 Kč (ČSÚ: Míra inflace, vývoj spotřebitelských cen vybraných výrobků 1989 – 2010), čili 27,4 násobek průměrné mzdy. V roce 2010 činila průměrná měsíční hrubá mzda 25 591 (ČSÚ:Mzdy a náklady práce), nová Škoda Fabia

v roce 2010 stála 219 900 Kč (ČSÚ: Míra inflace, vývoj spotřebitelských cen vybraných výrobků 1989 – 2010), tedy 8,6 násobek platu.

Obsluha území, které bylo v rozvoji centrálně řízeno, kdy byla ustanovena střediska jednotlivých řádů, kam byly umísťovány výrobní podniky, školní zařízení, kulturní zařízení, lékařské ordinace a jiné služby byla jednodušší na organizaci dopravní obslužnosti. Obslužnost zajišťovali státní podniky ČSAD (Československá státní automobilová doprava) a ČSD (Československé státní dráhy) na základě požadavků Federálního ministerstva dopravy, Krajských a Okresních národních výborů.

V 80. letech 20. stol. byla veřejnou dopravou označována silniční doprava pro cizí potřeby provozovaná k uspokojování obecných potřeb a přístupná pro každého podle předem vyhlášených podmínek (BROŽÍKOVÁ, 2009). Silniční doprava pro cizí potřebu byla řízena dle zákona č. 68/1979. Jak uvádí tento zákon, tarif je jednotný pro celé území Československé socialistické republiky a je schvalován Federálním ministerstvem dopravy. Rozsah a omezení dopravy určoval stát. Pro dálkové a mezinárodní linky přímo ústřední orgán republiky, v ostatních případech prostřednictvím Krajských národních výborů. Z toho vyplývá, že si dopravce nemohl rozsah dopravy určovat sám. Podle předpisu č. 214/1988 Sb. je úhrada výdajů činností provozoven hrazena z tržeb a účelově převedených prostředků z rozpočtu národního výboru.

Situace na železnici byla obdobná, jak již bylo zmíněno výše, o dopravu na železnici se staraly ČSD. Dle zákona 68/1989 Federální ministerstvo dopravy a spojů, kterému byly ČSD podřízeny, řídilo a kontrolovalo hospodářskou činnost ČSD, dále schvalovalo roční účetní uzávěrku a částečně se podílelo na cenové politice ČSD. K úhradě nákladů ČSD na dopravní infrastrukturu a na přepravní služby v osobní dopravě byly stanovovány státní dotace.

Souhrnně tedy lze říci, že stát (resp. jeho přenesené orgány – národní výbory) organizoval jízdní řády na železnici i v autobusové dopravě, stanovil přepravní tarify a případné ztráty z provozu hradil ze státního rozpočtu. Ztráta z provozu se vykazovala souhrnně za územní jednotky dle organizační struktury podniků ČSAD a ČSD.

3 Od roku 1990

Po socioekonomických změnách v roce 1989 přišla první novela jako zákon č. 118/1990 Sb., který otevřel provozování veřejné autobusové dopravy pro podnikatelské záměry (BROŽÍKOVÁ, 2009). Tedy se otevřel trh a postupně vznikali soukromí dopravci, kteří na vlastní podnikatelské riziko mohli začít provozovat veřejnou silniční autobusovou dopravu. Dokud neplatil zákon 111/1994 Sb., který stanovoval pravidla o udělování licencí, mohl autobusovou dopravu provozovat každý, kdo měl řidičské oprávnění, příslušný živnostenský list a autobus (BLAŽÁK, 2011).

Vedle nového segmentu nedotované dopravy stále existovala státem dotovaná doprava, u které bylo potřeba zajistit určitou kontrolu nad její kvalitou. Orgány veřejné správy té doby byly nuceny vyvíjet úsilí o vytvoření prostředí vhodného pro podnikatelské aktivity s minimálním zasahováním ze strany státu, avšak v případě veřejné autobusové dopravy bylo nutno jistou regulací od státu zabezpečit, a to v rámci základní dopravní obslužnosti území, která vycházela z dosavadního zajištění přepravních potřeb stále ještě dotovaných ze státního rozpočtu. Výši dotací do veřejné linkové dopravy, jakožto výdaje z veřejných prostředků, bylo třeba příznivě ovlivňovat a chránit možností zásahu orgánů veřejné správy do činnosti

provozovatelů silniční dopravy v podobě stanovení podmínek provozování dopravy, a to ve veřejném zájmu (BROŽÍKOVÁ, 2009).

Výši finanční ztráty, kterou veřejná linková doprava představovala, bylo nutné v tržním hospodářství přenést kromě státu i na další subjekty, které by se staly spoluodpovědné za zabezpečení přepravních potřeb obyvatel a kvantitu spojů, které tyto potřeby zajistí. Chybějící koncepce financování dopravní obslužnosti, která představovala zajištění základních přepravních potřeb obyvatel, se rychle stala dalším vážným problémem, se kterým se porevoluční společnost musela vypořádat. (BROŽÍKOVÁ, 2009).

Při definici ZDO se tak mimo státní dotace dostaly linky dálkové a nadregionální. To tedy znamenalo na jedné straně omezení nebo zrušení takových linek v relacích méně atraktivních a nevýdělečných (např. Pec pod Sněžkou – Ostrava, Liberec – Karlovy Vary), či postupného posílení spojení na trasách lukrativních (např. Brno – Praha, Liberec – Praha). Na dálkové meziregionální trasy se stát rozhodl dotovat pouze vlakové spoje prostřednictvím ministerstva dopravy a státního podniku České dráhy (ČD, s. o.). Neboli v zákoně 266/1994 je uvedeno, že *„Je-li základní dopravní obslužnost územního obvodu kraje zajištěna veřejnou drážní osobní dopravou, nelze rozpočtové prostředky použít na financování jiného druhu souběžné veřejné osobní dopravy.“* To znamená, že linky nadregionálního významu si kraje ani nemůžou objednat ve formě veřejné linkové dopravy.

Na provoz na železnici měl výrazný vliv právě zákon 266/1994 Sb., který v podstatě dereguloval provoz na drahách a otevřel trh soukromým dopravcům. Dominantní postavení ČD tak již nebylo opřeno o legislativu. V rámci zákona byl ustanoven drážní úřad, který vykonává státní správu ve věcech železničního provozu a vydává licence na provoz na železnici (KOMÁREK, 2007). V 90. letech se však v zajištění ZDO Českými drahami nic nezměnilo. Jedinými pomyslnými vlašťovkami byl pronájem dvou tratí společnosti VIAMONT (v úseku Trutnov – Svoboda n. Úpou a Sokolov – Kraslice) a tratě Šumperk - Kouty nad Desnou + Petrov nad Desnou – Sobotín, které poté, co tam Ministerstvo dopravy ČR odmítlo obnovit po povodních v roce 1997 provoz, se tratě ujal Svazek obcí údolí Desné. Svazek obcí trať po opravách v roce 1998 uvedl do provozu a obnovena tam byla pravidelná doprava právě v režii Svazku obcí Desná (Svazek údolí Desné). Doprava je na tratích financována v rámci ZDO z krajských rozpočtů.

Prokazatelná ztráta na železnici je definována obdobně, jako u veřejné linkové dopravy. *Prokazatelnou ztrátou se pro účely tohoto zákona rozumí rozdíl mezi ekonomicky oprávněnými náklady vynaloženými dopravcem na splnění závazku veřejné služby včetně přiměřeného zisku vztahujícího se k těmto nákladům a tržbami a výnosy dosaženými dopravcem z tohoto závazku* (Zákon 266/1994 Sb.) Prokazatelnou ztrátu vzniklou dopravci plněním závazků veřejné služby hradil ze svého rozpočtu stát, který tuto povinnost (kategorie Os a Sp vlaků) později v roce 2005 převedl novelizací tohoto zákona na kraje.

3.1 Problémy se zajištěním ZDO

Prokazatelná ztráta byla i nadále vykazována územně (nebo za soubor linek), nikoliv za konkrétní spoj, tudíž v polovině 90. let, kdy poklesem cestujících ve VHD díky nárůstu IAD a zároveň nárůstu nákladů na provoz (platy, energie,...), došlo k několika sporům mezi okresním úřadem a dopravcem zajišťujícím ZDO pro celý okres, což byl zpravidla jeden z privatizovaných provozů kdysi státního ČSAD.

Tab. 1. Dotace do veřejné hromadné dopravy 1995 - 2000

	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Linková autobusová doprava (bez MHD)						
Státní rozpočet	1 200	541	700	1 013	1 214	1 214
Rozpočty okresních úřadů	461	438	510	619	630	848
Rozpočty obcí	408	473	493	418	508	429
Zaměstnavatelé	0	17	0	0	0	0
Celkem	2 069	1 469	1 703	2 050	2 352	2 491
Železniční osobní doprava						
Státní rozpočet	5 248	5 150	5 284	5 800	6 017	7 021
Celkem dotace	7 317	6 619	6 987	7 850	8 369	9 512

Zdroj: Ročenka dopravy 2000, MD ČR

3.1.1 Rychnovsko

V okrese Rychnov nad Kněžnou byl okolo roku 1995 jediným dopravcem pohrbek státního ČSAD, společnost ČSAD Ústí nad Orlicí, a.s. Významnou část okresu zauímají Orlické hory s členitým terénem zvyšujícím náklady na dopravu a malými odlehlými obcemi. „*Tenkrát se tržby ještě nevykazovaly na spoj a nebyla přesně stanovená CDV (cena dopravního výkonu pozn. autora), ale dopravce si dohodnul s okresem nějakou fixní částku na dotace a tu měl co nejvíce efektivně využít, ale zároveň zachovat dopravu v přiměřené míře do všech obcí.*¹³“. V období platnosti jízdního řádu 1995/1996 zintenzívněly tlaky ČSAD výrazně omezit spoje v oblasti Rokytnice v Orlických horách za stávajících finančních podmínek. V plánu bylo i nevyjetí spojů bez náhrady. Této situace využil místní malý provozovatel MHD Rychnov nad Kněžnou, AUDIS HC, s.r.o. (Dnes AUDS BUS), který nabídl okresnímu úřadu, že linky převezme a bude je provozovat za nižší úhrady prokazatelné ztráty¹⁴, jak se i v roce 1996 stalo. Stejná situace nastala i v roce 1998 v Merklovicích, místní části nedalekého Vamberka, kam ČSAD z ekonomických důvodů rovněž odmítlo jezdit. Na lince bylo nahrazeno společností AUDIS HC, s.r.o. (Historie městské dopravy v Rychnově).

3.1.2 Poličsko a Žluticko

Obdobná situace nastala i na Poličsku, kde rovněž ČSAD Ústí nad Orlicí, a.s. odmítlo provozovat některé z nejméně výdělečných linek a okresní úřad ve Svitavách musel dopravu objednat u jiných dopravců, konkrétně u Zlatovánka a dnes již neexistujícího Lumi-TOURu. V okrese Karlovy Vary, konkrétně

¹³ Řízený rozhovor s pamětníkem

¹⁴ Řízený rozhovor s pamětníkem

na Žlutickou vyvrcholila situace v roce 1996 tím, že ČSAD autobusy Plzeň a.s. odmítly vyjet na linky a doprava musela být zajištěna okresním úřadem v provizorním provozu ve spolupráci se soukromými dopravci z okolí, kteří nakonec po překonání krize získali licence na provoz pravidelné dopravy v rámci ZDO. ČSAD naopak postupně do roku 2000 o všechny své dotované výkony v okrese Karlovy Vary přišlo.

Nelehká situace ve financování provozu panovala i v železniční dopravě. O stávkách na železnici a tím spojených problémech se zajištěním dopravní obslužnosti píše např. Pospíšil (2005).

4 Změna samosprávního členění

Významným dokumentem pro reformu veřejné správy byla nepochybně Evropská charta místní samosprávy, kdy značné úsilí bylo věnováno změně přístupu orgánů veřejné správy k občanům. Územní reforma veřejné správy přinesla zřízení vyšších územně samosprávných celků a obecní samosprávy, kdy došlo ke zrušení tehdejších okresních úřadů (dopravních úřadů) vykonávajících státní správu. (BROŽÍKOVÁ, 2009).

Po zřízení Krajských úřadů se změnil také systém financování jednotlivých složek dopravní obslužnosti. Z dopravních odborů zaniklých Okresních úřadů přešlo zajišťování a financování veřejné linkové dopravy v rámci základní dopravní obslužnosti na odbory dopravy Krajského úřadu. Nově bylo převedeno na Krajské úřady i organizování (zákon 129/2000 Sb.) a financování regionální železniční dopravy (241/2005 Sb.), kterou do té doby organizoval stát pomocí ministerstva dopravy. Vyhláška 241/2005 Sb. upravuje financování i pro veřejnou linkovou dopravu od 3. 1. 2005. Smyslem bylo snaha o zajištění

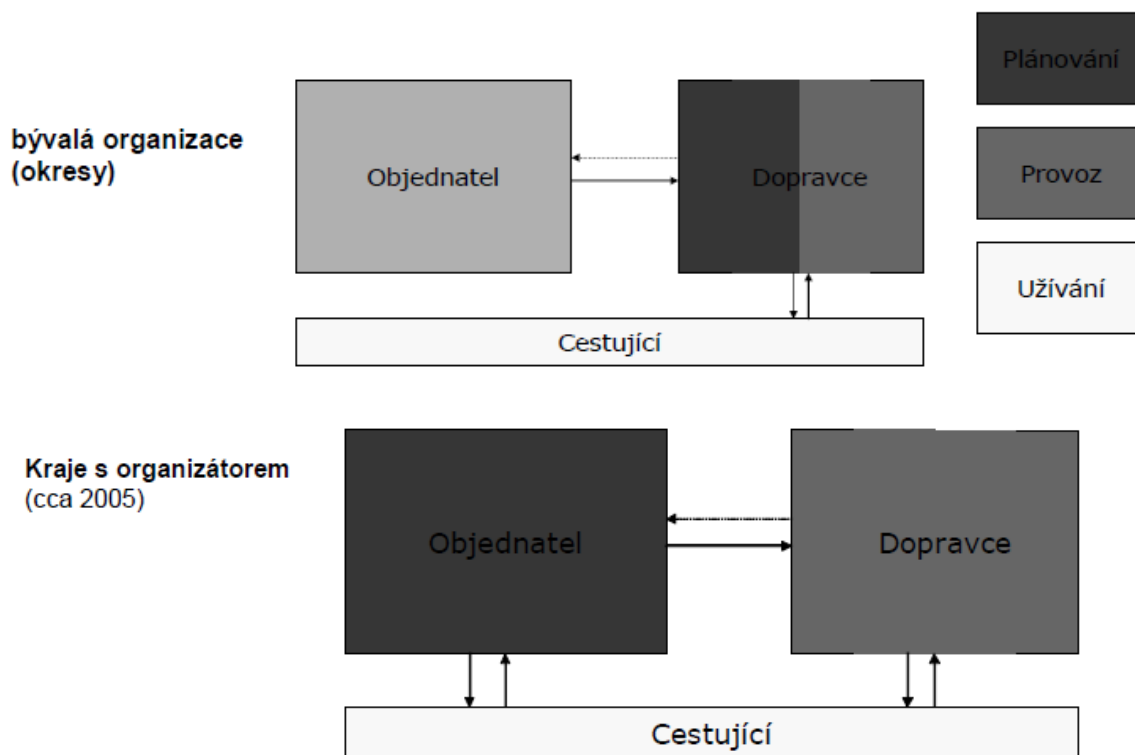
stabilních příjmů krajům, aniž by kraje byly nadále finančně závislé při zabezpečování svých základních funkcí na státním rozpočtu (BROŽÍKOVÁ, 2009). *Nově se dopravní obslužností rozumí zajištění přepravních potřeb občanů na území kraje nebo státu ve veřejném zájmu, přičemž prokazatelnou ztrátu vzniklou dopravci zajišťováním těchto potřeb hradí kraj ze svého rozpočtu na základě písemně uzavřených smluv o závazku veřejné služby s dopravci* (BROŽÍKOVÁ, 2009).

V rámci závazku veřejné služby si kraj u dopravce stanoví cenu dopravního výkonu, to znamená, že se např. Kraj s autobusovým dopravcem dohodne na ceně 30 Kč/km a poté je tržba vykazována zvlášť za každý spoj. Rozdíl mezi tržbou a cenou dopravního výkonu je pak dopravci doplacen, v opačném případě přebytečná tržba připadá kraji.

Při převedení téměř všech kompetencí v oblasti dopravní obslužnosti na Krajský úřad, založila si část krajů své organizátory dopravy, kteří zajišťují veškerou agendu, projektování, smlouvy apod. a podílejí se na funkčnosti zakládaných Integrovaným dopravních systémů dle západních modelů.

V současné době se zajištění dopravní obslužnosti řídí zákonem 194/2010 Sb., který mimo jiné specifikuje, že „*kraje a obce ve své samostatné působnosti stanoví rozsah dopravní obslužnosti a zajišťují dopravní obslužnost veřejnými službami v přepravě cestujících veřejnou drážní osobní dopravou a veřejnou linkovou dopravou a jejich propojením*“. Dále, že zajištění dopravní obslužnosti vlaky celostátního dopravy, které mají nadregionální, nebo mezinárodní charakter, zůstává v gesci státu přes Ministerstvo dopravy. Kraj je povinen tvořit si pětileté dopravní plány s předběžným vyčíslením nákladů, specifikuje Integrované služby, že organizátor dopravy nesmí provozovat dopravu atd. Rovněž se odvolává na *Nařízení Evropského parlamentu a Rady (ES) č. 1370/2007 ze dne 23. října 2007 o veřejných službách v přepravě cestujících po*

železnici a silnici a o zrušení nařízení Rady (EHS) č. 1191/69 a č. 1107/70, kdy bude nutné o služby v rámci dopravní obslužnosti soutěžit ve výběrových řízeních.

Obr. 1. Změna kompetencí při zajištění dopravní obslužnosti

(Zdroj: dopravní obslužnost)

5 Závěr

Úroveň a způsob financování dopravní obslužnosti se za posledních dvacet let velice změnil, od státem dotovaných a řízených podniků ČSAD a ČSD až do dnešní výběrových řízeních na zajištění krajské dopravní obslužnosti jak na silnici, tak na železnici. Na železnici je situace stabilnější díky 10 - letým smlouvám, které v roce 2009 podepsali hejtmani všech Krajů s ČD. Prostřednictvím těchto smluv na financování regionální železniční dopravy část přispívá stát z rozpočtu. Zatím pouze část vlakových linek v Libereckém kraji je veřejně soutěžena. Nově byla tržně uvolněna na železnici trasa Praha – Ostrava, kde v současnosti krom ČD provozují osobní dopravu RegioJet a Leo Express. Systém dálkových linek autobusové dopravy byl trhem zredukován na nejlukrativnější trasy mezi největšími městy, zejména se jedná o spojení s Prahou či Brnem.

Seznam použité literatury

- BLAŽÁK, M. (2011): *Transformace systému veřejné dopravy v ČR po roce 1989*. Katedra geografie, PŘF, Olomouc, 86 s.
- BROŽÍKOVÁ, M. (2009): *Právní aspekty veřejné linkové osobní dopravy*. Katedra správní vědy a správního práva, PrF, Brno, 62 s.
- ČSÚ [online] - Míra inflace, vývoj spotřebitelských cen vybraných výrobků 1989 – 2010. [cit. 22. 11. 2012] Dostupné na WWW: <http://www.czso.cz/cz/cr_1989_ts/0304.pdf>
- ČSÚ [online] - Mzdy a náklady práce. [cit. 22. 11. 2012] Dostupné na WWW: <http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/prace_a_mzdy_prace>
- Dopravní obslužnost [online]. [cit. 27. 11. 2012] Dostupné na WWW: <k613.fd.cvut.cz/storage/osnovy/14_pe_03_obslužnost.pdf>
- Historie městské dopravy v Rychnově [online]. [cit. 26. 11. 2012] Dostupné na WWW: <<http://www.spvd.cz/index.php/rychnov-nad-kneznou/historie>>
- HRÁŠKOVÁ, J. (2006): *Co víme o vývoji sociálních a ekonomických nerovností v české společnosti od roku 1989?* Katedra veřejné ekonomie, ESF, Brno, 90 s.
- KOMÁREK, T. (2007): *Dopravní politika na železnici*. Katedra ekonomie, ESF, Brno, 51 s.
- Ministerstvo dopravy ČR [online] - Ročenka dopravy 2000. [cit. 26. 11. 2012] Dostupné na WWW: <http://www.mdcr.cz/mdcr/flash/rocenka_00/rocenka/html/old/obsah_old.htm>
- POSPÍŠIL, T. (2005): *Transformace a privatizace železniční dopravy v ČR*. Katedra ekonomie, ESF, Brno, 99 s.
- Svazek obcí údolí Desné [online] - Železnice Desná. [cit. 26. 11. 2012] Dostupné na WWW: <<http://www.udoli-desne.cz/zeleznice-desna>>
- Vyhláška č. 241/2005 Sb., o prokazatelné ztrátě ve veřejné drážní osobní dopravě a o vymezení souběžné veřejné osobní dopravy
- Zákon č. 68/1979 Sb., silniční dopravě a vnitrostátním zasílatelství
- Zákon č. 214/1988 Sb. Nařízení vlády České socialistické republiky o drobných provozovnách národních výborů jako právnických osobách
- Zákon č. 68/1989 Sb., o organizaci Československé státní dráhy
- Zákon č. 111/1994 Sb., o silniční dopravě, ve znění pozdějších předpisů
- Zákon č. 266/1994 Sb. o drahách
- Zákon č. 129/2000 Sb. o krajích (krajské zřízení)
- Zákon č. 194/2010 Sb. o veřejných službách cestujících a o změně dalších zákonů

Vývoj dopravy v České republice po roce 1989

Bc. Tomáš Ptáček

1 Úvod

Rok 1989 a pád komunistického režimu v tehdejší Československu znamenal změnu mimo jiné i pro segment dopravy. Tato práce má za cíl stručně identifikovat vývoj a zásadní změny po roce 1989 v dopravě na území České republiky. Úvod je zaměřen na srovnání přepravních výkonů jednotlivých druhů dopravy ve sledovaném období, zbytek práce pak nabízí bližší pohled na situaci v silniční, železniční a letecké dopravě.

2 Vývoj přepravních výkonů v osobní a nákladní dopravě po roce 1989

2.1 Osobní doprava

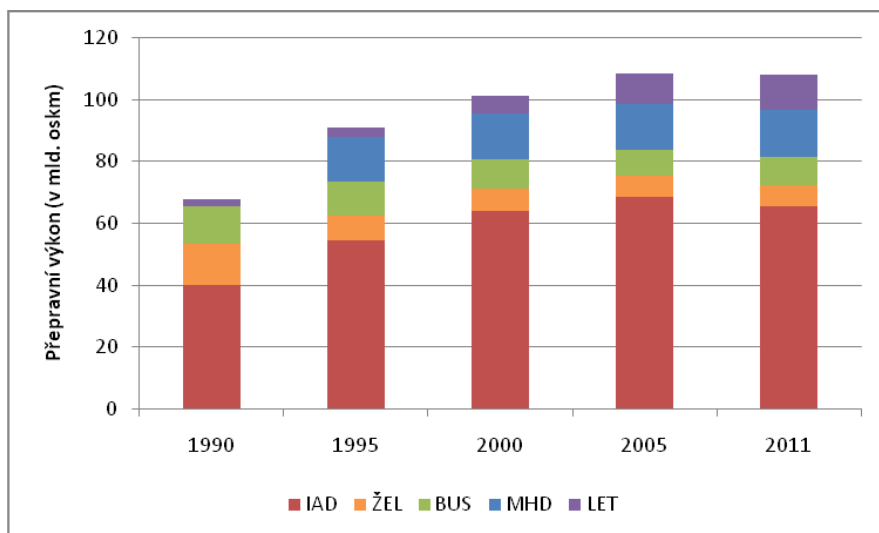
Situaci ve vývoji přepravních výkonů v osobní dopravě po roce 1989 můžeme vidět na Obr. 1. V přehledu chybí údaje pro vnitrozemskou vodní dopravu, jelikož ta je v našich podmínkách zanedbatelná a navíc se jedná převážně o rekreační přepravu osob. Údaje o individuální automobilové dopravě jsou stanoveny na základě odborného odhadu.

Pro vývoj v osobní dopravě po roce 1989 je charakteristický růst významu individuální automobilové dopravy, který je nejvýraznější hned v první polovině devadesátých let. Po roce 2000 sledujeme již mírnější růst, který v roce 2009 přechází ve stagnaci, respektive v úpadek při porovnání let 2009 a 2010. Tento jev můžeme zdůvodnit ekonomickou krizí a růstem ceny pohonných hmot, ale možná také změnou metodiky sčítání silničního provozu právě v roce 2010. S růstem přepravních výkonů individuální automobilové dopravy souvisí problematika automobilizace, které je věnována pozornost v podkapitole 3.2.

Vedle individuální automobilové dopravy roste ve sledovaném období také význam letecké dopravy. Zatímco v roce 1990 zaznamenal tento segment dopravy přepravní výkon 2,18 mld. oskm (podíl 3,22 %), v roce 2011 to již bylo 11,59 mld. oskm (podíl 10,69 %). Nejvýraznější růst přepravních výkonů letecké dopravy je patrný v období let 1999-2006.

Zatímco význam individuální automobilové dopravy a letecké dopravy ve sledovaném období roste, segment veřejné hromadné dopravy (železniční a autobusová doprava) zaznamenává úpadek. Ten se týká zejména období devadesátých let, kdy pokles využívání železniční a autobusové dopravy můžeme odůvodnit zvyšováním ceny jízdného, ale také rušením spojů na méně vytížených trasách (Blaťák, 2011). Od roku 2000 je pak situace víceméně stabilizovaná, v posledních letech se naopak zdá, že se trend mírně obrací.

Na závěr této části je ještě nutné zmínit, že zatímco celkový přepravní výkon osobní dopravy roste, tak celkový počet přepravených cestujících ve sledovaném období stagnuje.

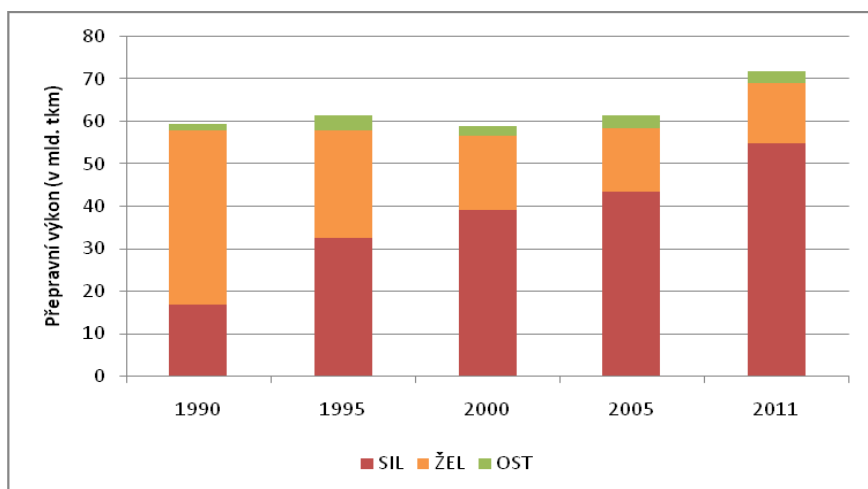
Obr. 1. Přepavní výkon jednotlivých druhů dopravy v osobní dopravě v období 1990-2011

Zdroj: MDČR, Ročenky dopravy ČR; ISSaR, vlastní zpracování

2.2 Nákladní doprava

Situaci v nákladní dopravě ukazuje Obr. 2. Změny v hospodářství České republiky po roce 1989 se promítly také do nákladní dopravy, respektive do zastoupení jednotlivých druhů dopravy na jejím přepravním výkonu. Původní ekonomika zaměřená na těžký průmysl se postupem času měnila na ekonomiku tržní, která je charakteristická vyšším podílem služeb. To mělo za následek rychlý pokles významu železniční dopravy na celkové nákladní dopravě, naopak význam silniční dopravy ve sledovaném období rostl. Zatímco v roce 1990 byl podíl železniční dopravy takřka 70 %, v roce 1995 ještě asi 40 %, dnes už je to pouze 20 %. Oproti tomu podíl silniční dopravy vystoupal z původních takřka 30 % na současný asi 75% podíl.

Do kategorie „ostatní“ je zahrnuta potrubní doprava, pomocí které se k nám dopravuje ropa a zemní plyn, dále vodní doprava (dominance Labe) a letecká doprava, jejíž význam je v nákladní dopravě zcela okrajový.

Obr. 2. Přepavní výkon dle jednotlivých druhů nákladní dopravy v období 1990-2011

Zdroj: ISSaR, vlastní zpracování

3 Silniční doprava

3.1 Silniční infrastruktura

V roce 2011 dosahovala celková délka silnic a dálnic v České republice hodnoty 55 742 km. Pro srovnání, v roce 1995 to bylo 55 500 km. Do celkové délky jsou započítány dálnice, rychlostní silnice a silnice I., II. a III. třídy. Místní komunikace jsou evidovány zvlášť, jejich celková délka vzrostla z 66 449 km v roce 1995 na 74 919 km v roce 2011. Co se týče vývoje silniční sítě, nejdůležitější a nejmarkantnější je vývoj u dálnic a rychlostních silnic, které společně vytvářejí síť páteřních komunikací. Celková délka dálnic vzrostla z přibližně 336 km na konci roku 1989 na 745 km v roce 2011. Celkový přehled je zobrazen v Tab. 1.

Tab. 1. Silniční infrastruktura (v km) v letech 1995, 2000, 2005 a 2011

	1995	2000	2005	2011
Délka silnic a dálnic	55 500	55 408	55 510	55 742
Dálnice	414	499	564	745
Rychlostní silnice	-	299	322	427
Silnice I. třídy	6 459	6 031	6 154	6 254
Silnice II. třídy	14 273	14 688	14 668	14 626
Silnice III. třídy	34 354	34 190	34 124	34 117
Místní komunikace	66 449	72 300	72 927	74 919

Zdroj: MDČR, Ročenky dopravy ČR, vlastní zpracování

Pozn.: délka rychlostních silnic se započítává do délky silnic I. třídy

Po pádu komunistického režimu v roce 1989 bylo rozšiřování dálniční sítě nutností, jelikož počátkem devadesátých let byl zaznamenán výrazný nástup silniční dopravy a stávající silniční síť přestala změněné situaci vyhovovat. Tudíž byl vypracován nový plán dálniční a doplňkové sítě rychlostních silnic. Prioritami tohoto plánu bylo zlepšit spojení se západní Evropou, vybudovat okruh kolem Prahy a zlepšit spojení s Ostravou. Zároveň muselo dojít k mnoha úpravám vedení tras, které si vynutil nový náhled na ochranu přírody a efektivitu, což byly za éry socialismu spíše neznámé pojmy (Dálnice.com).

Na konci roku 1989 byl v provozu jen zlomek sítě rychlostních komunikací, která byla naplánovaná ještě za komunismu. Jedinou dokončenou dálnicí byla dálnice D2 Brno – Břeclav – Slovensko. Dále pak byly rozestavěny dálnice D1, D5 a D11. Co se týče rychlostních silnic, tak téměř dokončeny byly rychlostní silnice R10 Praha – Mladá Boleslav – Turnov, R46 Vyškov – Olomouc a R56 Ostrava – Frýdek-Místek. Rozestavěny byly rychlostní silnice R1, R4, R6, R7 a R35. Celkem tak bylo zprovozněno asi 336 km dálnic a 205 km rychlostních silnic.

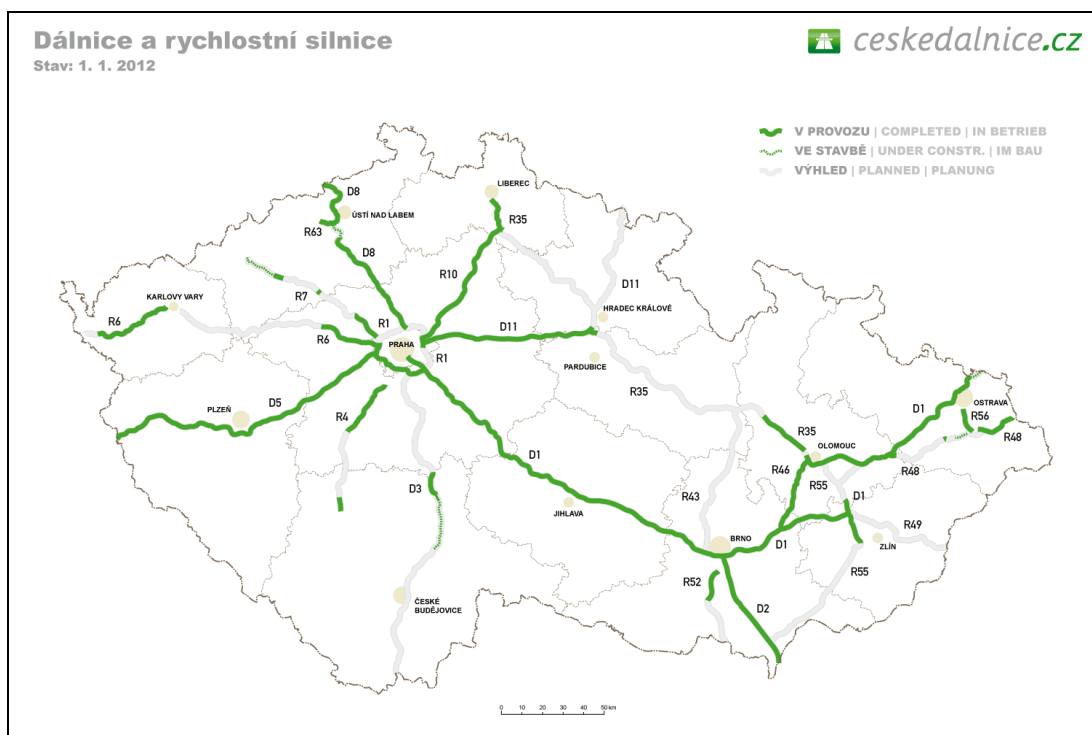
Dálnice D1 vedla z Prahy do Tučap (okres Vyškov). Podle dřívějších plánů měla tato dálnice dále vést přes Uherské Hradiště na Slovensko. Po roce 1989 však toto spojení začalo ztrácet na významu, a proto bylo rozhodnuto o jejím přesměrování do Lipníku nad Bečvou s napojením na plánovanou dálnici D47 do Ostravy a dále k polským hranicím. Nakonec se v roce 2007 na dálnici D1 přejmenoval celý úsek Praha – Brno – Ostrava – Polsko (Blaťák, 2011). V současné době chybí vystavět dálnici v úseku Říkovice – Lipník nad Bečvou (cca 24 km) a zprovoznit asi šestikilometrový úsek Bohumín – hranice s Polskem.

Asi největší tlak na dokončení byl v devadesátých letech činěn na dálnici D5, která spojuje Prahu s Plzní a dále pokračuje do Rozvadova na hranici s Německem. Stavba postupovala na české poměry rychle a úsek do Plzně byl dán do provozu již v roce 1995. V roce 1997 následoval navazující úsek do Německa a se svou délkou 62 km se stal nejdelším celistvě otevřeným úsekem v České republice. Přeci jen se ale objevily

komplikace, a to při výstavbě obchvatu Plzně, takže kompletní dálnice D5 byla dokončena až v roce 2006 (Blaťák, 2011). Spolu s dálnicí D2 jsou tak jedinými kompletně dokončenými dálnicemi v České republice.

Zbývající dálnice (D3 Praha – Tábor – České Budějovice – Rakousko, D8 Praha – Ústí nad Labem – Německo a D11 Praha – Hradec Králové – Trutnov – Polsko) se nacházejí v různých fázích výstavby. Mimo finančních problémů se totiž postupem času objevil za komunismu neznámý problém, že se stavba nemusí někomu líbit (viz úsek D8 přes České středohoří).

Na konci roku 2011 tak bylo zprovozněno 745 km dálnic, což je více než dvojnásobek délky dálniční sítě na konci roku 1989. Zároveň bylo zprovozněno celkem 427 km rychlostních silnic (na konci roku 1989 to bylo asi 205 km). I když je samozřejmě vidět posun oproti stavu v roce 1989, plánovaná síť dálnic a rychlostních silnic není v současné době ani zdaleka dokončena. Současné tempo výstavby výraznému zlepšení situace příliš nenahrává. V roce 2011 se zprovožnilo 6,8 km dálnice (6,9 km rychlostní silnice), v roce 2012 10 km dálnice (14,6 km RS) a pro rok 2013 se počítá s 25 km dálnice (15,9 km RS). Na rok 2014 pak není naplánováno nic a v roce 2015 by se mělo zprovožnit 12,9 km dálnice. Současná síť rychlostních komunikací je zobrazena na Obr. 3.

Obr. 3. Síť rychlostních komunikací v České republice v roce 2012

(Zdroj: České dálnice, <http://www.ceskedalnice.cz/image/mapa-velka.gif>)

3.2 Silniční vozidla

V roce 1990 bylo v České republice registrováno celkem asi 3 668 000 silničních vozidel (motocykly, osobní automobily, nákladní vozidla, mikrobusy a autobusy). V roce 2011 se už jejich počet vyšplhal na 6 131 216. Jak ukazuje Tab. 2., zatímco počet osobních automobilů a nákladních vozidel ve sledovaném období dramaticky stoupá, počet autobusů se oproti původní hodnotě z roku 1990 snížil. Tento pokles je charakteristický zejména pro první polovinu devadesátých let, kdy autobusová doprava zažila svůj největší útlum.

Tab. 2. Registrovaná vozidla dle kategorií v letech 1990, 1995, 2000, 2005 a 2011

	1990	1995	2000	2005	2011
Motocykly	1 159 000	915 229	748 140	794 000	944 171
Osobní automobily	2 285 000	3 043 316	3 438 870	3 958 708	4 581 642
Nákladní vozidla	198 000	202 929	275 617	415 101	585 729
Mikrobusy a autobusy	26 000	19 756	18 259	20 134	19 674
Celkem	3 668 000	4 181 230	4 480 886	5 187 943	6 131 216

Zdroj: MDČR, Ročenky dopravy ČR; ISSaR, vlastní zpracování

Největší podíl mezi silničními vozidly samozřejmě zaujímají osobní automobily, jejichž počet od počátku devadesátých let stoupá ruku v ruce s trendem směřujícím k individuální automobilové dopravě.

Za socialismu si lidé mohli vybírat jen z omezeného množství automobilů ze států RVHP, na které se čekalo v pořadnicích i několik let (Blaťák, 2011). Vývoj vozového parku tak stagnoval. Po roce 1989 dochází k výraznému růstu počtu registrovaných osobních automobilů, za dvacet let se jejich počet více než zdvojnásobil. Vývoj můžeme sledovat také prostřednictvím ukazatele míry automobilizace, který vyjadřuje počet registrovaných osobních automobilů na 1 000 obyvatel. V roce 1990 měl tento ukazatel hodnotu 220, v roce 2011 již 436. Jinými slovy to také znamená, že v roce 2011 připadal jeden automobil zhruba na 2 osoby. Samozřejmě můžeme sledovat také regionální rozdíly. Suverénně nejvyšší hodnota míry automobilizace je platná pro Prahu (541 vozidel na 1 000 obyvatel), nejnižší hodnoty zaznamenávají Olomoucký, Zlínský a Moravskoslezský kraj (373 vozidel na 1 000 obyvatel).

S rostoucím počtem automobilů ale dochází také k negativním jevům, mezi které můžeme zařadit kongesce, znečišťování životního prostředí či nedostatek parkovacích ploch ve městech.

4 Železniční doprava

Jednou ze změn v železniční dopravě v devadesátých letech bylo zrušení monopolního postavení Českých drah. Mezi prvními novými dopravci na železnici byly například společnosti Viamont nebo OKD Doprava (Blaťák, 2011). V rámci dálkové dopravy se ale první soukromý dopravce prosadil až v roce 2011. Byl jím podnikatel Radim Jančura se svými vlaky RegioJet. V současnosti na železnici působí 78 dopravců, z nichž 24 má oprávnění k provozování osobní dopravy (SŽDC).

4.1 Železniční infrastruktura

Železniční síť v České republice se svou hustotou řadí mezi nejrozsáhlejší sítě v Evropě a je prakticky shodná se železniční sítí ze začátku minulého století. Byl však zanedbán její vývoj, a proto není divu, že železnice poztrácela výkony v osobní i nákladní dopravě.

V období socialismu byla na železnici při stavbách infrastruktury upřednostňována nákladní doprava, zatímco osobní doprava postupně upadala i přes dílčí investice do zlepšení jejího stavu. Po celá desetiletí tak nedocházelo ke zvyšování rychlosti v osobní přepravě. Dokládají to následující čísla. Například jízda z Prahy do Plzně trvala v roce 1988 celkem 104 minut, zatímco v předválečném období v roce 1937 trvala tato jízda 101 minut. Podobná situace byla i na trati Přerov – Praha, kde už v roce 1934 byla dosahována jízdní doba 3 hodiny a 51 minut, zatímco v roce 1986 to bylo 3 hodiny a 54 minut (Blaťák, 2011). Tudíž bylo potřeba na tomto problému výrazně zapracovat.

První ucelenou koncepcí modernizace železniční sítě v České republice po roce 1989 byly tzv. „Zásady modernizace vybrané železniční sítě Českých drah“ zpracované na základě evropských dohod. V těchto zásadách byly definovány hlavní prioritní směry (tranzitní železniční koridory) a jejich technické parametry. Na území České republiky byly vymezeny celkem čtyři tranzitní železniční koridory, jejichž trasy lze vidět na Obr. 4. Dále se rozhodlo, že se budou modernizovat stávající tratě, přičemž výstavba nových tratí se odsune na pozdější dobu (Tikman, Vachtl, 2010).

Obr. 4. Přehled tranzitních železničních koridorů na území České republiky

(Zdroj: http://www.4-koridor.cz/_file_store/_user/Image/Zel_kor_CR.jpg)

Dle stanovených zásad proběhla modernizace či optimalizace 1. a 2. koridoru a v současné době probíhá modernizace 3. a 4. koridoru. Zatímco první dva koridory jsou téměř dokončené, rekonstrukce 3. a 4. koridoru je plánována postupně minimálně do roku 2016. Proti původnímu plánu, kdy měl být 1. a 2. koridor dokončen v roce 2000 (2002) a 3. a 4. koridor v roce 2006 (2010), se jedná o zpoždění výstavby o cca 10-15 let (Tikman, Vachtl, 2010).

Tab. 3. Vybrané informace o stavu železniční infrastruktury v letech 1995, 2000, 2005 a 2011

	1995	2000	2005	2011
Provozní délka tratí	9 430	9 444	9 614	9 572
Dvou a vícekolejné	1 933	1 929	1 868	1 913
Elektrizované	2 640	2 843	2 997	3 208

Zdroj: MDČR, Ročenky dopravy ČR, vlastní zpracování

K 31. 12. 2011 se na provozní délce tratí podílely necelými 6 000 km celostátní tratě, z nichž 2 600 km je zařazeno do evropského železničního systému. Zbytek pak připadá zejména na tratě regionální (SŽDC). Z údajů o provozních výkonech z roku 2007 vyplývá, že na hlavní evropské síti se odehrává cca 75 % výkonů v osobní dopravě a dokonce 88 % výkonů v nákladní dopravě (Tikman, Vachtl, 2010).

Díky modernizaci tranzitních železničních koridorů došlo v posledních dvaceti letech k výraznému zkrácení cestovní doby dálkové dopravy v důležitých vnitrostátních směrech, což dokládají údaje v Tab. 4. Zatímco v roce 1988 trvala cesta z Prahy do Ostravy 5 hodin a 45 minut, v současné době je to 3 hodiny a 30 minut vlakem kategorie Expres, vlakem kategorie SuperCity dokonce 3 hodiny a 6 minut.

Tab. 4. Cestovní doba na tratích Praha – Ostrava a Praha – Brno v porovnání let 1988 a 2012

	JŘ 1987/88 (R, Ex)	JŘ 2011/12 (Ex/SC)	Úspora
Praha - Ostrava	5:45	3:30/3:06	až 2:39
Praha - Brno	4:30	2:37	1:53

Zdroj: TIKMAN, VACHTL, 2010; IDOS.cz, vlastní zpracování
Pozn.: JŘ – jízdní řád, R – Rychlík, Ex – Expres, SC - SuperCity

4.2 Dopravní park

Tab. 5. ukazuje vývoj dopravního parku železniční dopravy (počet lokomotiv, vozů osobní dopravy, nákladních vozů a nákladních vozů komerčních dopravců) v období let 1995-2011. Pokles se týká všech sledovaných ukazatelů, více však segmentu nákladní dopravy. Tento vývoj souhlasí se situací ve vývoji přepravních výkonů v osobní i nákladní dopravě, kdy podíl železniční dopravy klesá na úkor silniční dopravy.

Tab. 5. Dopravní park železniční dopravy v letech 1995, 2000, 2005 a 2011

	1995	2000	2005	2011
Lokomotivy	2 968	2 829	2 350	2 076
Vozy osobní dopravy	5 996	5 284	4 929	4 558
Nákladní vozy	74 728	60 681	47 172	-
Nákladní vozy komerčních dopravců	63 649	49 925	37 237	34 299

Zdroj: MDČR, Ročenky dopravy ČR, vlastní zpracování

5 Letecká doprava

V roce 2011 bylo v České republice celkem 91 letišť, z nichž sedm patří do kategorie veřejných mezinárodních letišť. Jedná se o následující letiště: Letiště Václava Havla Praha, Letiště Brno-Tuřany, Letiště Leoše Janáčka Ostrava, Letiště Pardubice, Letiště Karlovy Vary, Letiště Olomouc a Letiště Mnichovo Hradiště. Pro srovnání, v roce 1995 bylo v České republice celkem 73 letišť, z nichž 10 spadalo do kategorie „veřejné mezinárodní“.

Pro leteckou dopravu je charakteristický významný růst přepravy osob po roce 1989. Lety se přestaly orientovat pouze na východ, ale zaměřily se i na západní svět. S příchodem 21. století došlo v českém leteckém světě nejen k rozvoji charter letů, ale i k prudkému rozmachu nízkonákladových leteckých společností (Šestáková, 2012). Tab. 6. ukazuje vývoj počtu odbavených cestujících na letištích v České republice. V drtivé většině se samozřejmě jedná o mezinárodní lety a suverénně největší podíl cestujících zaznamenává Letiště Václava Havla Praha.

Tab. 6. Počet odbavených cestujících na českých letištích v letech 1995, 2000, 2005 a 2011

	1995	2000	2005	2011
Cestující celkem	3 278 324	5 690 965	11 433 269	12 750 017

Zdroj: MDČR, Ročenky dopravy ČR, vlastní zpracování

6 Závěr

Pro období po roce 1989 je v osobní dopravě charakteristický rozmach individuální automobilové dopravy a s ním související růst míry automobilizace. V nákladní dopravě pak postupný pokles významu železniční dopravy na úkor silniční dopravy. Na základě takového vývoje bylo nutností vybudovat a modernizovat silniční infrastrukturu. Posun oproti roku 1989 je sice vidět, ale současný stav sítě rychlostních komunikací má daleko k její plánované podobě. Také železniční infrastruktura prošla za posledních 20 let modernizací, zejména pak tranzitní železniční koridory, čímž se zkrátila cestovní doba na významných dálkových tratích.

Železniční, autobusová i městská hromadná doprava se snaží získat zpět své ztracené pozice, čemuž by mělo napomoci zlepšování služeb v souvislosti s rostoucí konkurencí. Letecká doprava zažila podobně jako individuální automobilová doprava ve sledovaném období „boom“, v rámci České republiky se ale jedná výhradně o mezinárodní lety, přičemž výkonům letišť suverénně vévodí Letiště Václava Havla Praha.

Seznam použité literatury

BLAŽÁK, Miroslav. *Transformace systému veřejné dopravy v ČR po roce 1989 (vybrané aspekty)*. Olomouc, 2011. Diplomová práce. Univerzita Palackého, Přírodovědecká fakulta.

České dálnice [online]. c2002-2011 [cit. 2012-11-30]. Dostupné z: <http://www.ceskedalnice.cz/>

ČSÚ [online]. c2012 [cit. 2012-11-30]. Dostupné z: <http://www.czso.cz/>

Dálnice.com [online]. c2012 [cit. 2012-11-30]. Dostupné z: <http://www.dalnice.com/>

IDOS [online]. c2012 [cit. 2012-11-30]. Dostupné z: <http://jizdnirady.idnes.cz/vlaky/spojeni/>

ISSaR [online]. c2012 [cit. 2012-11-30]. Dostupné z: <http://issar.cenia.cz/issar/page.php?id=87>

Ročenky dopravy. *Ministerstvo dopravy* [online]. c2006 [cit. 2012-11-30]. Dostupné z: <https://www.sydos.cz/cs/rocenky.htm>

Ředitelství silnic a dálnic ČR [online]. c2012 [cit. 2012-11-30]. Dostupné z: <http://www.rsd.cz/>

ŠESTÁKOVÁ, Michaela. *Letecká doprava na mezinárodních letištích v ČR*. Olomouc, 2012. Bakalářská práce. Univerzita Palackého, Přírodovědecká fakulta.

SŽDC [online]. c2012 [cit. 2012-11-30]. Dostupné z: <http://www.szdc.cz/index.html>

TIKMAN, Pavel a Martin VACHTL. Rozvoj železniční sítě České republiky. *Urbanismus a územní rozvoj*. 2010, roč. 13, č. 5, s. 58-70. ISSN 1212-0855. Dostupné z: http://www.uur.cz/images/5-publikacni-cinnost-a-knihovna/casopis/2010/2010-05/08_rozvoj.pdf

Vítejte na Zemi [online]. c2011 [cit. 2012-11-30]. Dostupné z: <http://www.cittadella.cz/cenia/index.php?>

Význam IV. tranzitního železničního koridoru. *IV. tranzitní železniční koridor* [online]. c2008 [cit. 2012-11-30]. Dostupné z: <http://www.4-koridor.cz/index.php?t=article&n=clanek-vyznam-40>

Vývoj letecké dopravy na území České republiky po roce 1989

Bc. Lukáš Báča

1 Úvod

Letecká doprava v současném propojeném světě hraje roli zprostředkovatele těchto globálních vztahů, umožňující během jediného dne přesuny v podstatě z jakéhokoliv místa na zemi na jakékoliv jiné. Významnou roli však hraje i na úrovni středních a v poslední době čím dál více i na úrovni krátkých vzdáleností. O tom svědčí nejenom absolutní růst letecké dopravy, vyjádřený počtem přepravených cestujících, či objemem přepraveného nákladu, ale třeba i množstvím letišť, jež jsou zapojeny do systému mezinárodní letecké dopravy.

V posledních letech se do evropského leteckého systému úspěšně zapojila i Česká republika, v níž byl vývoj letecké dopravy, stejně jako prakticky všech ostatních složek veřejného života, ovlivněn dlouhou vládou socialismu. V první části se tedy bude práce zabývat stavem letecké dopravy na území České republiky před rokem 1989. Zjistíme, jaké státy byly hlavními cíly letecké dopravy, jaká letiště byla v provozu, jaký byl přibližný objem dopravy. Se zdroji k této části práce je to složitější, tímto obdobím se v české geografii zabývá jen velmi málo autorů. Leteckou dopravou před rokem 1989 v socialistických zemích se zabýval například Kubeša (2012).

V následující kapitole se bude práce zabývat vývojem letecké dopravy po roce 1989. Jelikož lze jen stěží popisovat vývoj v Česku bez znalosti globálních a především evropských událostí, bude tento vývoj spíše popisován v evropském měřítku a některá česká specifika, například vliv vstupu Česka (a dalších zemí) do EU, pouze zdůrazněna. Tímto atraktivním obdobím, ohraničeným deregulací letecké dopravy v Evropě, nástupem nízkonákladových dopravců a následně globální ekonomickou krizí, se zabývalo velké množství autorů, včetně několika českých studentů v rámci diplomových a bakalářských prací.

Lze očekávat, že nejvýraznější změnou prošly po roce 1989 letecké společnosti. Zatímco před rokem 1989 lze očekávat fungování jednoho státního dopravce, vývoj po roce 1989 mohl podnítit vznik desítek nezávislých dopravců. V tomto případě to ovšem nebude tak jednoduché, vzhledem k poměrně vysoké finanční náročnosti vedení letecké společnosti, a i vzhledem k tomu, že deregulace letecké dopravy i v západní Evropě byla poměrně čerstvou záležitostí. Nehledě na letecké svobody, které dlouhou dobu omezovaly provoz leteckých linek mimo stát svého původu, přičemž zahraniční kapitál stál často za rozvojem firem na území České republiky po roce 1989.

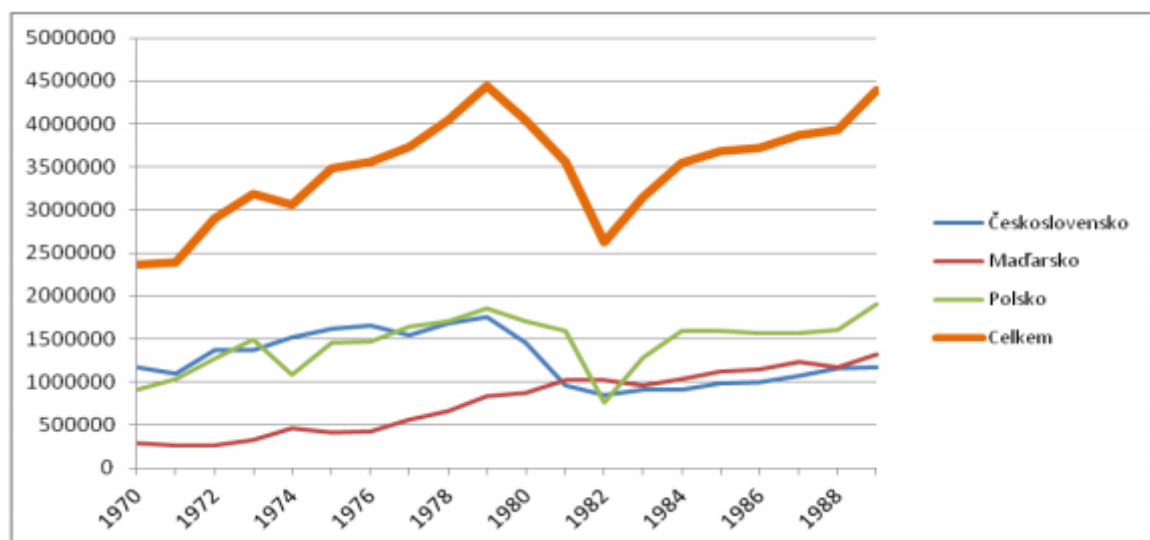
Letiště, jako jediná nutná pozemská infrastruktura pro leteckou dopravu, jsou velmi důležitá, a často lze podle jejich přítomnosti a velikosti posuzovat význam přilehlého města. Vzhledem k tomu, že před rokem 1989 území Česka bylo součástí východo-západně protáhlého Československa, dá se předpokládat větší význam vnitrostátní přepravy před rokem 1989 a tudíž větší zapojení malých letišť Česka. Jejich dnešní rozvoj však není ve většině případů spojen pouze s nástupem nízkonákladových dopravců, jak je běžné třeba v Polsku. Naopak faktory rozvoje malých letišť v Česku jsou velmi pestré. Kapitolou samo o sobě je pak největší české letiště Václava Havla v Praze. Jak v předchozí, tak v této kapitole budou informace a data

čerpána především ze stránek jednotlivých leteckých společností a letišť, případně opět z bakalářských a diplomových prací českých studentů.

2 Stav letecké dopravy na území České republiky před rokem 1989

Letecká doprava, jako v podstatě každá složka dopravy, byla silně řízena státem, resp. Sovětským svazem. Pohyb mezi západní Evropou a východním blokem byl velmi omezený, každé letadlo vstupující do vzdušného prostoru socialistických zemí muselo mít zvláštní povolení. Proto tvořily převážnou část letecké dopravy linky mezi zeměmi RVHP. V této době také musely veškeré aerolinie v socialistických zemích odebírat letadla ze Sovětského svazu, což mělo několik důsledků. Jelikož tato letadla neměla velký dolet, drtivá část linek v té době se soustředila na spojení mezi zeměmi východní Evropy a Ruska. Také byla tato letadla schopna přistávat i na trávě, což mělo za následek možnost zapojení více letišť do sítě leteckých linek. To byl také cíl Sovětského svazu, zvyšovat integraci států i pomocí letecké dopravy (Kubeša, 2012).

V 60. a především 70. letech však docházelo k postupnému poklesu vlivu Sovětského svazu na národní dopravce, stejně tak i na národní úrovni docházelo k uvolňování restrikcí a přísných pravidel, což mělo za následek zvyšování počtu spojení se západními zeměmi. Postupné zlepšování strojů a prodlužování jejich doletu měly za následek i rozšiřování linek do Afriky nebo na Kubu. V důsledku toho dochází k nárůstu objemu letecké dopravy (viz obrázek 1), který pokračuje přibližně až do roku 1979, kdy dochází k opětovnému utužování režimu, což mělo za následek omezení možností cestování zahraničí a tudíž i pokles objemu letecké dopravy (Kubeša, 2012).

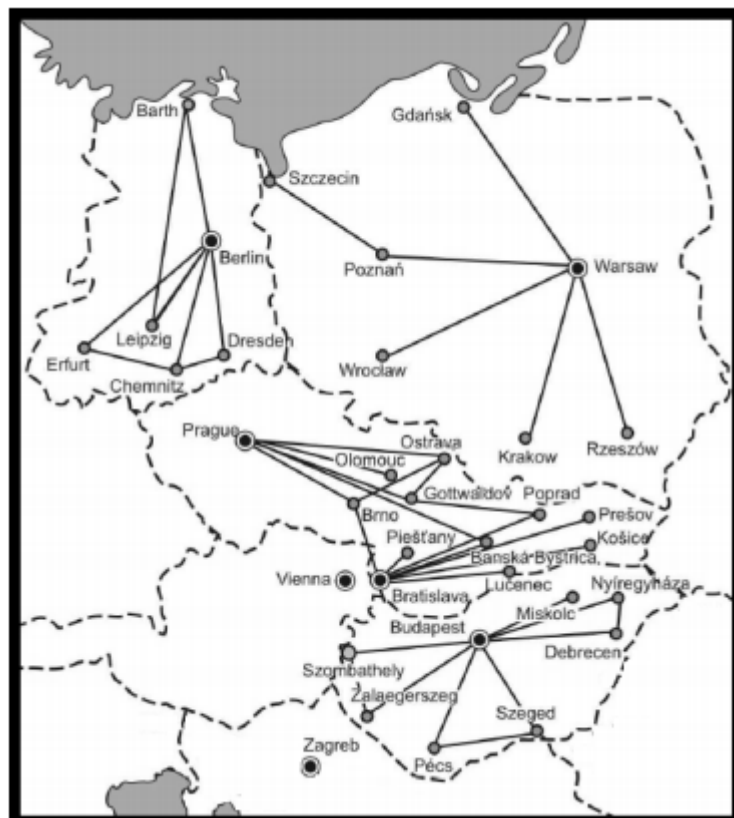

Obr. 1. Vývoj objemu dopravy ve vybraných zemích bývalého východního bloku v 70. a 80. letech

(Zdroj: Kubeša, 2012)

Mezinárodní doprava tedy byla omezována, o to více se však rozvíjela vnitrostátní doprava. Jak už je zmíněno výše, sovětské stroje umožňovaly přistání i na travnatých letištích, do letecké sítě se tedy mohlo zapojit více letišť. Jak je vidět na obrázku 2, v roce 1959 byly do národní letecké sítě zapojeny kromě Prahy ještě následující česká letiště – Brno, Ostrava, Gottwaldov (dnešní Zlín) a letiště v Olomouci. Překvapivě chybí dnes poměrně frekventované letiště v Karlových Varech, důvodem však může být přílišná blízkost k tehdejšímu Západnímu Německu. Jelikož byly v 50. letech vnitrostátní linky silně dotované (často tvořila

cena letenky pouze necelou desetinu skutečných nákladů), byly provozovány i velmi krátké linky, například na Slovensku linka Bratislava – Piešťany (70km). Kapacita těchto spojení však nebyla velká, roční objem dopravy na většině vnitrostátních linek se pohyboval v řádech prvních tisíc cestujících. Později však štedrá dotační politika skončila a nevýhodné vnitrostátní linky se začaly rušit. Zachovány zůstaly pouze ty, které byly opodstatněné, většinou na delší vzdálenosti. V Československu to byla například linka Praha – Košice (Kubeša, 2012).

Obr. 2. Linky vnitrostátní letecké dopravy v roce 1959 v socialistických zemích střední Evropy

(Zdroj: Erdösi, 2010)

3 Stručný vývoj letecké dopravy v ČR po roce 1989

Bezprostředně po pádu železné opony lze pozorovat výrazný propad letecké dopravy v prakticky všech státech východního bloku, včetně Československa. Většinou byl propad způsoben poklesem poptávky, či dokonce rušením nerentabilních, silně dotovaných vnitrostátních linek. Tento propad však neměl dlouhého trvání. Po poklesu objemu dopravy v roce 1991 pozorujeme už v následujícím roce opět růst, přičemž v roce 1993 již překonala stav z roku 1990. Následoval výrazný růst, kdy letecká doprava na území České republiky do roku 1996 téměř zčtyřnásobila svůj objem, načež v důsledku ekonomické a politické krize v roce 1997 opět spadla na polovinu. Poté však již pozorujeme trvalý růst, který v roce 2001 vyvrcholil v opětovném překonání hranice 4 milionů cestujících za rok (dopravniklub.ecn.cz).

Ani tento nárůst však nebyl konečný, už v roce 2005 byla překonána hranice 10 miliónu cestujících za rok. Růst se následně zastavil na necelých 13,5 miliónech cestujících v roce 2008. Poté se projevila ekonomická krize, následkem které mírně poklesl počet cestujících na necelých 13 miliónů v roce 2011

(epp.eurostat.ec.europa.eu). Za období od roku 1989 do roku 2011 evidujeme tedy asi třináctinásobný růst výkonu letecké dopravy. Jaké jsou příčiny je potřeba hledat v celoevropském kontextu.

Samozřejmě za růstem po krátké krizi z počátku 90. let lze hledat především obnovování leteckého spojení se zeměmi západní Evropy a dalších dříve těžce dostupných zemí tzv. kapitalistického světa. Obnovovaly se i obchodní vztahy s těmito zeměmi, což si vyžadovalo využití letecké dopravy. V neposlední řadě se také staly země bývalého východního bloku, především kulturně a historicky bohatá města, jako Praha nebo Krakov, cílem turistů ze západní Evropy, kteří ve větší míře, než je tomu v postsovětských zemích, využívají leteckou dopravu (Báča, 2012). Důležitou součástí polistopadového nárůstu letecké dopravy pak jsou cesty obyvatel nějakým způsobem spjatých s dřívější emigrací, ať už se jedná o samotné emigranty, či jejich rodiny, které zůstaly v Československu (Kubeša, 2012).

Důležitým mezníkem poté je liberalizace letecké dopravy v Evropě. Ta probíhala od roku 1987, dokončena byla v roce 1997. Tento proces znamenal snižování vlivu veřejného sektoru na leteckou dopravu v Evropě a zavedl tzv. „letové svobody“, které obnášely především možnost leteckých společností provozovat linky i mimo stát svého původu. Dopad byl v celé Evropě značný. Zvyšoval se počet spojení, cestující měli možnost výběru z více dopravců, snižovala se cena letenek (Duval, 2007, Michálková, 2011). Nejvýraznějším dopadem liberalizace, který výrazně ovlivnil i dopravu v Česku, byl však nástup nízkonákladových dopravců. Tito dopravci, kteří jsou typičtí především nízkou cenou letenek a flexibilitou, velmi brzy pronikli i na trh v České republice. Všem následně napomohl i vstup České republiky do EU, čímž se odstranili poslední překážky pro plný rozvoj letecké dopravy. Mezi roky 2002 a 2006 tak například na největším českém letišti, Letišti Václava Havla v Praze, došlo k nárůstu podílu nízkonákladových dopravců z 5 % na 23 % (Ponechal, 2008).

Kromě absolutního nárůstu objemu dopravy tak došlo i ke změnám v podílu jednotlivých druhů dopravců. Zatímco význam charterových (nepravidelných, zpravidla dovolenkových) letů po celé období stagnoval, až klesal, rostl význam již zmíněných nízkonákladových dopravců. Význam charterových dopravců se zachoval pouze u cest do tradičních turistických oblastí ve Středozeví. I tady lze však očekávat, že k jejich podíl bude klesat v důsledku nahrazování nízkonákladovými dopravci, jak je tomu v západní Evropě. Jednou z překážek je i současná krize, během které došlo k určitému posílení charterové dopravy, a to v důsledku poklesu poptávky po letecké dopravě a tedy neudržitelnosti pravidelné dopravy do některých destinací. Podíl klasických dopravců (typu Lufthansa, ČSA či Air France) zůstává stabilně nejvyšší (Báča, 2012).

4 Přehled stávajících a nově vzniklých dopravců v České republice po roce 1989

V roce 1989 na území Česka operoval v podstatě pouze jeden český dopravce - ČSA (Československé aerolinie, později České aerolinie). Jedná se o dopravce s dlouhou tradicí, vznikl v roce 1923 jako vůbec první středoevropský dopravce (Kubeša, 2012). Zatímco před rokem 1989 se jednalo o státní podnik, v roce 1992 se změnil v akciovou společnost, ve které však stále většinu drží stát, druhým nejvýraznějším akcionářem se stala společnost Air France, ta však záhy v roce 1994 svůj podíl prodala Konsolidační bance. V roce 1996 začala spolupráce s americkou společností Continental Airlines (csa.cz). Také je součástí aliance leteckých společností SkyTeam. V současné době však ČSA hospodaří stabilně s výrazným schodkem rozpočtu a plánovaná privatizace se jeví jako nepravděpodobná.

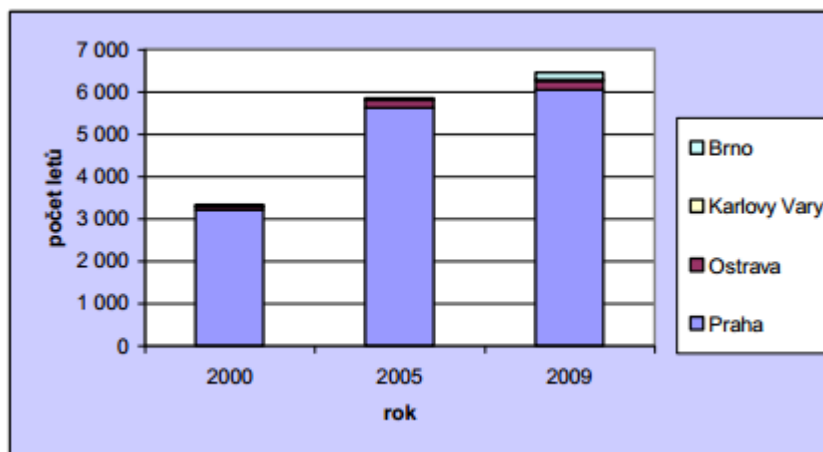
Po revoluci se dal očekávat vznik dalších dopravců v oblasti letecké dopravy, především po již zmíněné liberalizaci letecké dopravy v 90. letech. Celkově jich nakonec vzniklo na deset a zaměřily se na různé oblasti letecké dopravy, často i dříve opomíjené. Největším nově vzniklým dopravcem je pravděpodobně společnost Smartwings. Ta začala v roce 1997 jako charterový dopravce, načež v roce 2004 se změnila na nízkonákladovou společnost. V současné době vlastní 29 letadel a obsluhuje několik desítek destinací, především ve Středomoří. Jako svá hlavní letiště využívá společnost Letiště Václava Havla v Praze a Letiště Ference Liszta v Budapešti (cs.wikipedia.org¹, smartwings.com). Smartwings je od roku 2004 součástí společnosti Travel Service. Ta se zaměřuje především na charterové lety, složku pravidelných letů obstarává právě společnost Smartwings. Také se zaměřuje na pronájem soukromých letadel a má například i smlouvu s armádami severských zemí. Tržby této společnosti byly v roce 2009 přes 7 miliard korun a na rozdíl od ČSA je společnost zisková (cs.wikipedia.org², travelservice.aero). Další společností, která se soustředí na nabídku charterových letů, je společnost Holidays Czech Airlines, jak už ale z názvu vypovídá, jedná se o dceřinou firmu ČSA. V současné době létá společnost do několika destinací ve Středomoří a vlastní flotilu šesti letadel (cs.wikipedia.org³).

Dále na českém trhu operuje několik malých společností, které se orientují především na úzké spektrum služeb. ABS Jets je společnost, která se zabývá pronájmem luxusních malých letadel pro movitější klientelu. Byla založena v roce 2004 a od té doby roste, až na 150 zaměstnanců v roce 2009. V roce 2012 obrat poprvé přesáhl 1 miliardu korun (absjets.cz). Ve stejném odvětví letecké dopravy, tedy v pronájmu soukromých luxusních letadel, obchoduje i další firma, a to Grossmann Jet Service (cs.wikipedia.org⁴). Ta v současné době zaměstnává 30 lidí. Na ostravském letišti sídlí firma Job Air - CENTRAL CONNECT AIRLINES, která provozuje pravidelné lety mezi Ostravou a Vídní, které jsou součástí sítě Austria Airlines (cs.wikipedia.org⁵).

5 Mezinárodní letiště v České republice

V České republice se nachází téměř sto letišť (viz například mdcr.cz¹), jen několik z nich je však zapojenou pravidelné mezinárodní dopravy. Největším z nich je samozřejmě letiště Praha, s velkým odstupem následují Ostrava, Brno a Karlovy Vary. Nepravidelná letecká doprava (především charterová) se pak provozuje ještě například na letišti v Pardubicích.

Letiště Václava Havla v Praze bylo v roce 1989 ve vlastnictví státu, je ale potřeba zdůraznit, že to v té době bylo poměrně běžné i v západní Evropě. Ačkoliv například londýnská letiště byla privatizována již v 60. letech (Najman, 2012), některá letiště byla privatizována až s nástupem liberalizace dopravy, či vůbec. O privatizaci pražského letiště začala vláda ČR uvažovat v roce 2008 v rámci druhého privatizačního procesu, ale byla zablokována přijetím zákona, který požadoval vlastnictví pražského letiště buď českým státem, nebo právnickou osobou, která sídlí v ČR a má zde také stoprocentní majetkovou účast (epravo.cz, 2010). V roce 2008 se tak alespoň státní podnik Správa Letiště Praha, s.p. přetransformoval na společnost Letiště Praha a.s (prg.aero). Jelikož se letiště Praha podílí na letecké dopravě v ČR asi z 95 % (viz obrázek 3), vývoj počtu pohybů a objemu letecké dopravy bude korelovat s výše popsaným vývojem objemu dopravy v celé České republice.

Obr. 3. Kumulované počty letů v letech 2000, 2005 a 2009 za jednotlivá letiště v Česku

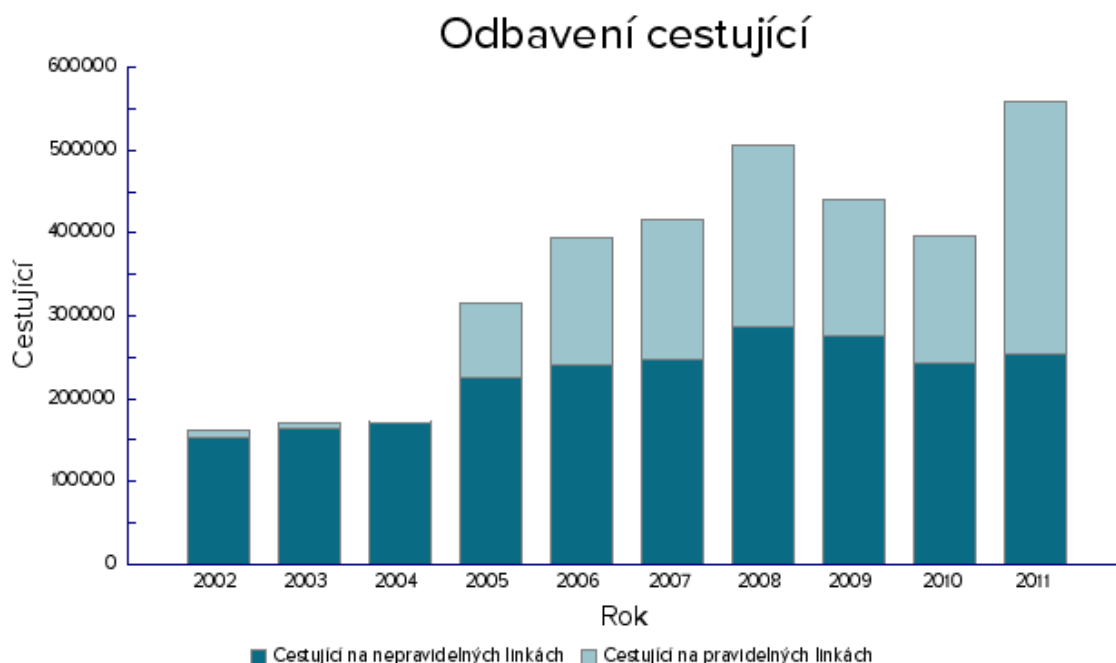
(Zdroj: AOG Aviation)

Vývoj majetnických poměrů letišť v Brně, Ostravě a Karlových Varech byl v podstatě velmi podobný. V roce 2004 došlo v rámci prvního privatizačního poměru ke zrušení stávajícího státního podniku Česká správa letišť a tato tři letiště přešla pod vlastnictví příslušného kraje. Stát si podržel pouze roli dozorce a regulátora, jinak jsou letiště plně v moci nových majitelů. Všechny kraje si pak uvědomují důležitost regionálního letiště a snaží se ho podporovat (mdcr.cz²). Jak se píše na webu Ministerstva dopravy:

„Přesto, že nejsou regionální letiště závratně zisková, přinášejí jakýsi sekundární zisk kraji ve formě benefitů z turistického ruchu pro celou oblast kraje, zisk se ovšem již nevrací zpět na tuto vstupní bránu kraje - letiště.“

Letiště v Brně sloužilo před rokem 1989 jako také jako vojenské letiště a až do roku 1992 bylo pod správou Ministerstva obrany. V tomto roce letiště přebírá již zmiňovaná Česká správa letišť a zahajuje zde mezinárodní dopravu. Důležitým milníkem je pak rok 2005, kdy dochází k příchodu nízkonákladového dopravce Ryanair, který zavádí pravidelnou linku do Londýna. Jak je vidět z obrázku 4, v tomto roce došlo výraznému nárůstu objemu dopravy na brněnském letišti a začíná se objevovat pravidelná doprava. Dalšími dopravci, kteří zde provozují pravidelné linky, jsou maďarský Wizz Air a ruský UTair. V současnosti je v Brně v provozu již zmiňovaná linka do Londýna (Ryanair a Wizz Air, Eidhovenu (Wizz Air) a Moskvy (Utair). V létě roku 2013 nicméně dojde k odchodu dopravce Ryanair, což se může negativně projevit na objemu dopravy na letišti (brno-airport.cz).

Letiště v Karlových Varech je letiště s velmi specifickým trhem, které se zaměřuje výhradně na ruskou klientelu, mířící do regionu za turismem, konkrétně za lázeňskými službami. Všechny pět pravidelných linek směřuje právě do této země. Stejně jako v případě letišť v Brně i zde roste počet odbavených cestujících, z asi 20 tisíc v roce 2001 na bezmála 100 tisíc v roce 2011. Drtivá většina cestujících cestovala do nebo z Ruska, nepravidelná doprava má na tomto letišti marginální roli (airport-k-vary.cz).

Obr. 4. Počet odbavených cestujících na letišti v Brně v letech 2002 – 2011

(Zdroj: brno-airport.cz)

6 Závěr

Jak se dalo předpokládat, letecká doprava na území České republiky zaznamenala po roce 1989 výrazný rozvoj. Otevření hranic směrem na západ, navázání ekonomické spolupráce se zeměmi západní Evropy, vstup do integračních struktur jako NATO nebo Evropská unie, zvyšující se životní úroveň a s tím související nároky na pohodlí při cestování, dorůstání nové porevoluční generace, zvyklou více a dále cestovat; to jsou všechno faktory, které tomuto rozvoji napomohly, a dá se předpokládat, že růst významu letecké dopravy bude i přes mírnou stagnaci během současné ekonomické krize, nadále pokračovat.

Ne vše je však pozitivní. V situaci prudkého nárůstu letecké dopravy je překvapivé, že největší český dopravce, ČSA, se není schopen vypořádat s konkurenčním prostředím a obchoduje s vysokými ztrátami, přičemž stále snižuje počet zaměstnanců a svůj význam. Situace zatím snad není natolik kritická, jako v případě letos zkrachovalého maďarského dopravce Malev, nicméně s každým dalším rokem ekonomické krize bude pro společnost čím dál náročnější. K pozitivům určitě patří naopak to, že v České republice vznikl silná soukromá letecká společnost, dopravce Travel Service. S ročním obrátem přes 7 miliard korun ho lze prohlásit za poměrně velkou firmu. Podobně jiných státech střední Evropy vznikly poměrně velcí dopravci typu SkyEurope na Slovensku, či WizzAir v Maďarsku, kteří provozovali a provozují nízkonákladové lety po celé Evropě. Ale například SkyEurope již zkrachoval a tudíž o to více je potřeba docenit prosperující leteckou společnost na našem území.

Co se týče vývoje jednotlivých letišť je situace v Česku velmi dobrá, zvláště pokud ji porovnáme s jinými státy střední Evropy. V Maďarsku například je pravidelná mezinárodní doprava pouze na letišti v Budapešti, na Slovensku pak došlo k výraznému propadu po krachu dopravce SkyEurope a největší letiště v Bratislavě slouží pouze jako sekundární letiště pro Vídeň. V Polsku funguje mezinárodní doprava na více letištích, jedná se však o mnohem větší trh, než je v Česku.

Seznam použité literatury

Knihy a odborné časopisy

DUVAL, D.T. (2007): *Tourism and transport: modes, networks and flows*. Clevedon: Channel View Publications, 327 s.

ERDÖSI, F. (2010): *Closing up, Keeping up or Lagging Behind? / The Fundamental Problems and Spatial Differences of Air Transport in Eastern Europe*. Pécs: Centre for Regional Studies, 45 s.

Bakalářské a diplomové práce

BÁČA, L. (2012): *Cestovní ruch a letecká doprava*. Geografický ústav, PŘF, MU, Brno, 55 s.

KUBEŠA, T. (2012): *Letecká doprava v Evropě - konkurenceschopnost ve srovnání s pozemní dopravou*. Geografický ústav, PŘF, MU, Brno, 101 s.

MICHÁLKOVÁ, M. (2011): *Prostorové strategie nízkonákladových dopravců ve střední Evropě*. Geografický ústav, PŘF, MU, Brno, 97 s.

NAJMAN, J. (2009): *Privatizace mezinárodních letišť v České republice a její bezpečnostní aspekty*, Geografický ústav, PŘF, MU, Brno, 56 s.

PONECHAL, L. (2008): *Letecká doprava ve střední Evropě*, Geografický ústav, PŘF, MU, Brno, 78 s.

Zdroje dat

Epp.eurostat.ec.europa.eu [on-line] Air transport of passengers [cit. 27. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=ttr00012&plugin=1>>

OAG Aviation - databáze letecké dopravy ve střední Evropě za roky 1990, 1995, 2000, 2005 a 2009

Internetové články a jiné internetové zdroje

Cs.wikipedia.org¹ [on-line] Smart Wings [cit. 27. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Smart_Wings>

Cs.wikipedia.org² [on-line] Travel Service [cit. 27. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Travel_Service>

Cs.wikipedia.org³ [on-line] Holidays Czech Airlines [cit. 27. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Holidays_Czech_Airlines>

Cs.wikipedia.org⁴ [on-line] Grossmann Jet Service [cit. 27. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Grossmann_Jet_Service>

Cs.wikipedia.org⁵ [on-line] Job Air – Central Connect Airlines [cit. 27. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Job_Air_-_Central_Connect_Airlines>

Czech Airlines [on-line] Historie [cit. 27. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.csa.cz/cs/portal/quicklinks/about-us/history.htm>>

Dopravniklub.ecn.cz [on-line] Studie o vývoji dopravy z hlediska životního prostředí v ČR za rok 2001 [cit. 27. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <http://dopravniklub.ecn.cz/texty_doprava01.shtml>

Epravo.cz [on-line] Zákon ze dne 1. prosince 2009 o vlastnictví letiště Praha - Ruzyně [cit. 27. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.epravo.cz/top/zakony/sbirka-zakonu/zakon-ze-dne-1-%20prosince-2009-o-vlastnictvi-letiste-praha-ruzyne-17685.html>>

Oficiální stránky Letiště Václava Havla v Praze [on-line] [cit. 27. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.prg.aero>>

Oficiální stránky letiště Brno - Tuřany [on-line] [cit. 27. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.brno-airport.cz>>

Oficiální stránky letiště Karlovy Vary [on-line] [cit. 27. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.airport-k-vary.cz>>

Oficiální stránky dopravce Smartwings [on-line] [cit. 27. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.smartwings.com>>

Oficiální stránky dopravce Travel Service [on-line] [cit. 27. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.travelservice.aero/index.php>>

Oficiální stránky dopravce ABS Jets [on-line] [cit. 27. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.absjets.cz/cs>>

Mdcr.cz¹ [on-line] Přehled letišť a heliportů [cit. 27. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <http://www.mdcr.cz/NR/rdonlyres/6682A3E3-ED33-413A-A06B-4107CDAF5B29/0/seznam_letist_a133.pdf>

Mdcr.cz² [on-line] Všeobecné informace o letištích [cit. 27. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <http://www.mdcr.cz/cs/Letecka_doprava/letiste/info.htm>

Vývoj maloobchodu v Jihomoravském kraji po roce 1989 a jeho současné trendy

Bc. Marek Sedláček

1 Úvod

Rok 1989 je pro Českou republiku rokem, který symbolizuje revoluci, změnu. Slovo změna je v tomto případě tím nejdůležitějším, neboť změna dosavadního systému a především způsobu života změnila nepřeberné množství aspektů sociálních, kulturních, ekonomických či politických, které dnes ovlivňují naše životy a kterými se zabýváme v socioekonomické geografii.

Samozřejmě můžeme dnes, lépe než kdykoliv předtím, debatovat o tom, co vše těmto změnám podlehlo a do jaké míry se zažité jevy či procesy odlišují od těch původních. Nicméně jednou z mnoha věcí, o kterých si můžeme být jisti, že došlo k její výrazné změně, změně která dnes a denně ovlivňuje náš způsob života je obchod.

Transformace maloobchodu po roce 1989 je tématem již mnohokrát debatovaným, poměrně atraktivním a především stále se vyvíjícím. Hned několik českých autorů se věnuje této problematice a za zmínku stojí například Zdeněk Szczyrba z Palackého univerzity v Olomouci a Josef Kunc z ESF MU Brno, kteří patří mezi skutečné odborníky v dané problematice. Při vypracovávání této seminární práce jsem se tedy opíral nejen o jeho publikace, ale také o diplomové či bakalářské práce svých spolužáků.

Jak již bylo naznačeno výše, vývoj maloobchodu je proces, který u nás v České republice prochází stále velmi dynamickým obdobím. Obchod, jakožto jeden z hlavních pilířů ekonomie, hýbe společností a hraje jistě roli při jejich každodenním chování. S pádem komunismu, respektive socialismu a příchodem kapitalismu, pozorujeme změnu ze státně řízeného hospodářství na tržní hospodářství, což vedlo k otevření trhu a následnému plnění nevyužitých „míst“.

Tato důležitá změna měla velmi důležitý vliv na mnoho dalších procesů, jejichž byla spouštěčem. Nárůst kapitálu, již zmíněné otevření trhu, příchod zahraničních investorů a zahraničního kapitálu, vývoj technologií a spousta dalších, jež měli a stále mají vliv na nákupní chování obyvatel, na jejich chápání prostoru, na jejich preference, či lokalizaci maloobchodní sítě. Pod termínem transformace maloobchodu po roce 1989 se tedy skrývá více, než bychom možná v první chvíli čekali. V této práci bych se pokusil přiblížit několik vybraných procesů, na kterých lze transformaci demonstrovat.

Prvotní představy o restrukturalizaci obchodu však narazily na problematiku nerovného vstupu na trh a nedostatečné konkurence. Za základní principiální krok, byla proto zvolena varianta přechodu od centrálně plánované ekonomiky k tržní přes zásadní změnu vlastnických poměrů. (Szczyrba, 2006).

2 Vývoj prostorové struktury maloobchodu po roce 1989

Po roce 1989 se začaly trvale rozšiřovat celkové prodejní plochy a počty maloobchodních jednotek. Začal se rozšiřovat sortiment zboží, což bylo jednou z prvotních změn, kterou mohli pozorovat běžní zákazníci. Vznikají velkoplošné prodejní plochy maloobchodních jednotek. Hlavně dochází ke snižování počtu maloplošných prodejen v sortimentu potravin (K., Mlčková, 2005). Začalo docházet ke změně

vlastnických vztahů prodejních jednotek. Došlo k restitucím, kdy bylo původním majitelům navráceno na začátku 90. let přibližně 11 tisíc prodejen. Dále docházelo k malým a velkým privatizacím a právě v rámci velké privatizace stát prodal 6 obchodních domů Prior: Praha (OD Máj), Brno, Liberec (OD Ještěd), Plzeň, Hradec Králové a Pardubice, americké společnosti K-mart v roce 1996. (P., Cimler, D., Zadražilová, 2007) Ten brněnský si například pamatujeme na místě dnešního Tesca u hlavního železničního nádraží.

Transformace maloobchodu se dále realizovala liberalizací cen, zrušení státního monopolu zahraničního obchodu a možnostmi soukromého podnikání. Transformace maloobchodu byla u nás hodně ovlivněna vstupem mezinárodních řetězců na český trh od poloviny 90. let. Transformace spotřebních družstev byla ukončena v roce 1993. Na základě konkrétních členských příspěvků byla obnovena členská základna, kdy družstevníci obdrželi přesně definovanou část majetku. Také byla znovu zvolena celá funkcionářská hierarchie spotřebních družstev (Z., Szczyrba, 2006).

Celkový vývoj je provázen několika současnými trendy, jakými jsou například proces tzv. asiatické. V tomto případě se jedná o nárůst počtu levných, sortimentně specializovaných prodejen často s nekvalitním zbožím, provozovaných zahraničními přistěhovalci. Dnes se s touto formou změny nesetkáme pouze na tržnicích a v příhraničních oblastech, tak jak tomu bylo na počátku transformace. Stále častěji narazíme na kamenné obchody v centrech větších měst, kde zpravidla provozují především večerky a nonstop prodejny s potravinami, tabákem a alkoholem. V příhraničních oblastech dnes zastávají významný podíl, co se týče maloobchodní struktury.

Dalším velmi významným trendem je expanze a rozvoj nákupních či obchodních center, po vzoru amerického modelu, kde byly propojovány obchodní třídy s nejrůznějším typem sortimentu v jeden velký objekt. To se samozřejmě bavíme ale o předchůdci dnešních megalomanských projektů, na které stále častěji narazíme na každém kroku. Více se jim budeme věnovat v další kapitole.

Nyní je potřeba pochopit prostorovou organizaci maloobchodu a především si představit dvě etapy transformace, které měli a mají na dnešní podobu zásadní vliv.

2.1 Období atomizace

V průběhu následujících let formování trhu, proběhly dvě vývojové etapy transformace obchodu, které zároveň podléhaly jistým lokalizačním změnám a trendům. První etapou byla v 1. polovině 90. let tzv. atomizace, kdy docházelo k rozdrobení struktury maloobchodu a k jisté formě dekoncentrace a decentralizace maloobchodní sítě. (Szczyrba, 2006).

V této etapě bychom těžko hledali širší vzorce podmíněnosti lokalizace maloobchodních jednotek na celostátní úrovni. Na počátku devadesátých let zel český trh mnoha mezerami, které byly vyplněny právě touto formou. V rámci měst se ubírá prostorová expanze spíše na okraj měst, převážně na městská sídliště, to znamená do podvybavených částí měst, zatímco centrum se zbavuje obchodního tlaku, který byl zřejmý ještě před rokem 1989. Jeho postavení je oslabeno nikoliv ztrátou počtu obchodů (i zde dochází k příbytku maloobchodních jednotek), co do dynamiky vývoje však výrazně zaostává za těmito dříve podvybavenými částmi měst. (Szczyrba, 2006).

Retail Census 99 ukázal, že se v České republice v roce 1998 na úkor roku 1989 zvýšil dvojnásobně počet maloobchodních prodejen provozovaných na území Česka, tzn. ze 41 tisíc na téměř 96 tisíc. V Jihomoravském kraji, v Moravskoslezském a Středočeském kraji vzrostl nejvíce počet maloobchodních

prodejen. V Jihomoravském kraji to byl posun od roku 1989 z 3 847 maloobchodních prodejen na 10 337 maloobchodních prodejen v roce 1998, tj. o 168,7 % více. V Moravskoslezském kraji to byl posun ze 4 129 maloobchodních prodejen v roce 1989 na 10 044 maloobchodních prodejen v roce 1998, tj. téměř o 6000 více maloobchodních prodejen. Nejvíce maloobchodních prodejen v roce 1989 bylo ve Středočeském kraji, a to 5 252 maloobchodních prodejen. Nejvíce maloobchodních prodejen si udržel Středočeský kraj i v roce 1998. Jejich počet dosáhl 12 136 (Szczyrba, 2005).

Tab. 1: Vybrané charakteristiky vývoje maloobchodní sítě v JMK a ČR v letech 1989 a 1998.

Území	Rok	Prodejny	Obyvatel na 1 prodejnu	Prodejní plocha (v m ²)	Plošný standard (v m ²)*	Obslužný standard**
Jihomoravský	1989	3 847	297	332 442	292	57
	1998	10 337	110	805 240	708	36
ČR	1989	41 188	252	3 509 904	331	62
	1998	95 852	107	7 165 946	697	37

Pramen: Analýza stavu maloobchodní sítě na území ČR. ČSÚ, Praha.

Vysvětlivky:

* plošný standard – prodejní plocha v m² připadající na 1000 obyvatel.

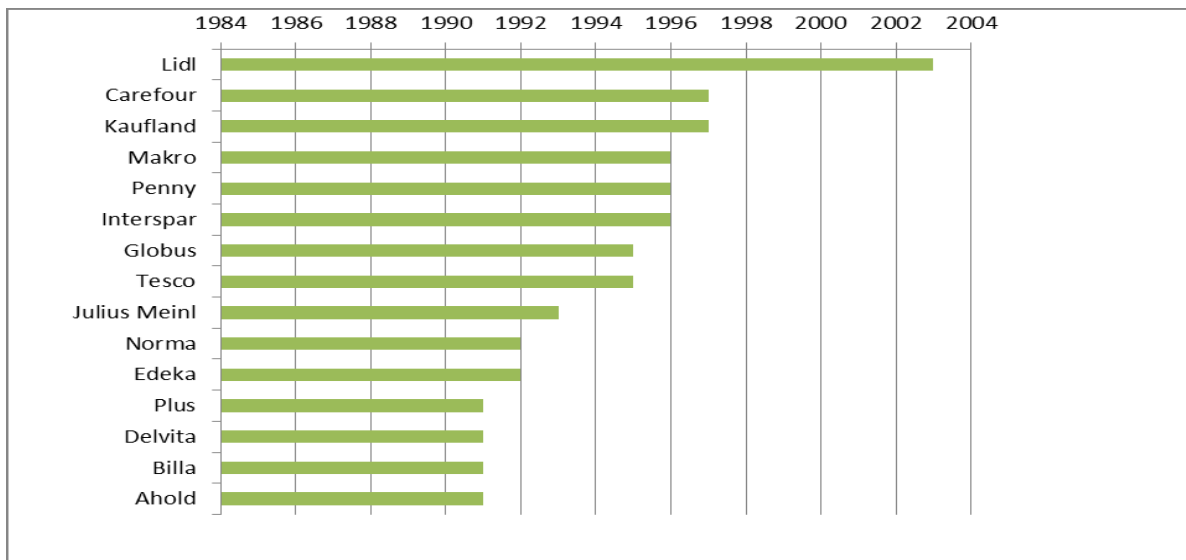
** obslužný standard – počet obyvatel připadajících na 1 pracovníka v maloobchodě.

2.2 Období internacionalizace a globalizace

V závěru 90. let minulého století započala nová etapa, která prakticky stále trvá. Po skončení atomizace maloobchodu, nastala fáze koncentrace a internacionalizace, nazývána také jako období expanze. Podle Szczyrby (2006) tu probíhal pozvolný koncentrační proces, který se s příchodem zahraničních maloobchodních řetězců na tuzemský trh výrazně zintenzifikoval. Velká část těchto velkoobchodů bývá spojena s dalšími subjekty do jednoho nákupního centra. Jejich lokalizace je velmi specifická, nalezneme je jak v periferních lokalitách velkých českých měst, tak i v obchodně frekventovaných lokalitách vnitřního města a jejich samotných centrech (Szczyrba, 2006).

Tato druhá etapa, se vyznačovala významnou vlnou rozsáhlé expanze zahraničních maloobchodních řetězců na tuzemský trh. Rok 1997, je nazýván rokem diskontů, což plyne z toho, že se na českém území začal rozvíjet diskontní prodej německých prodejen Plus a Penny Market (Z., Szczyrba, 2005). Jejich rozvoj byl velice razantní. Společně s diskontním řetězcem Lidl, představují více než 80 % část diskontní sítě v České republice (Z., Szczyrba, a kol. 2007).

V následujícím grafu, který byl vypracován na podkladech Ročenky českého a slovenského obchodu, lze pozorovat nástup jednotlivých mezinárodních řetězců na český trh. Za povšimnutí stojí především první období, bezprostředně po začátku procesu transformace, tedy v letech 1991-1993, kdy na český trh vstoupila prakticky polovina všech řetězců. Jedním dechem však nutno dodat, že i na poli nadnárodních maloobchodních řetězců se situace stále vyvíjí, a tak jsme mohli v průběhu let pozorovat odchod hned několika významných společností, jakými byly například Delvita, Julius Meinl nebo Carrefour. Jejich odchod z českého trhu nemusel vždy nutně znamenat zánik, spíše se jednalo o obchody mezi společnostmi, které se rozhodly soustředit svoji strategii na jiné trhy. V rámci tohoto příkladu můžeme uvést odkoupení prodejen Carrefour britskou společností Tesco, a jeho odchod do Asie.

Obr. 1: Rok vstupu zahraničních řetězců na český trh.

Pramen: Ročenka českého a slovenského obchodu.

Z grafu lze také poměrně dobře vyčíst postupný příchod hierarchicky, tematicky nebo velikostně zaměřených obchodních řetězců. V souvislosti s nadnárodními řetězci také můžeme mluvit o nákupních centrech, jimiž jsou tyto koncerny základem. Podle Szczyrby (2006) byly první náznaky utváření těchto struktur na našem území pozorovatelné již v prvních letech vstupu zahraničních společností na český trh. Jednotlivé subfáze vývojové etapy na českém trhu lze podle něj dělit do čtyř fází:

- 1. subfáze, dynamický rozvoj v síti supermarketů, od roku 1995,
- 2. subfáze, dynamický rozvoj v síti diskontů, od roku 1997,
- 3. subfáze, dynamický rozvoj v síti hypermarketů, od roku 1998,
- 4. subfáze, dynamický rozvoj v síti nákupních center, od roku 1998.

3 Nákupní centra

S fenoménem nákupních center se můžeme v České republice postupně seznamovat s příchodem nákupních řetězců na český trh v první polovině 90. let. Ovšem nákupní centrum, tak jak jej vnímáme dnes, datujeme do roku 1997, kdy bylo otevřeno pražské obchodní centrum Černý most.

V prvé řadě bychom však měli umět rozlišit několik typů nákupních center. Jejich definice se prakticky autor od autora různí, a tak je na každém z nás, čemu přikládá větší váhu.

Dle Mezinárodní rady nákupních center (International Council for Shopping Centres, zkratka ICSC), která zní: *nákupní centrum je soubor maloobchodních a jiných obchodních zařízení, který je plánován, postaven, vlastněn a řízen jako jeden celek, typicky s vlastní možností parkování*. Tato organizace posuzuje a rozlišuje typy nákupních center podle toho, v jaké části světa se nacházejí. Jejich vzhled, struktura, ale především velikost, se můžou lišit dle specifik trhu. Pro nákupní centra v České republice můžeme použít definici ICSC pro evropský typ, kdy se jedná o: *maloobchodní nemovitost, která je plánována, postavena a řízena jako samostatná jednotka s minimální hrubou pronajímatelnou plochou 5 000 m²*.

Dalším příkladem definice, můžeme uvést tu od českého autora J. Jindry (1998, cit. dle Spilková 2003), který popisuje nákupní centrum, jako široký komplex prodejen, stravovacích zařízení a služeb, které

jsou plánovitě vytvořeny, uspořádány a řízeny jedním majitelem a zároveň pronajímány a spravovány nájemníky. Velká většina autorů klade důraz především na určitou komplexitu a promyšlenou strukturu skrze plánování.

Do jisté míry zdrženlivější názor můžeme najít v definici zahraničního autora, který se problematikou nákupních center zabývá, C. M. Guye. Ten dle své publikace (1998) tvrdí, že samotné vymezení nákupních center je složitá věc, a proto na ni můžeme nahlížet dvojnásobně. Na jednu stranu dává za pravdu předchozímu autorovi (J. Jindra; Spilková), kdy je opět akcentována plánovanost a účelovost maloobchodní zástavby, na straně druhé se podle autora může zároveň jednat o jakékoliv seskupení obchodů, ať už starých, či nových, plánovaných či neplánovaných, účelových nebo revitalizovaných.

3.1 Prostorová diferenciacie nákupních center v Brně

Největším přínosem této práce by měla být především komentovaná mapová část, kterou bych rád věnoval rozmístění maloobchodních jednotek ve městě Brně se zaměřením na zahraniční řetězce. Následující tři mapová díla dokumentují prostorovou organizaci obchodních jednotek podle jejich prodejní plochy, kterou jsem rozdělil do tří kategorií.

První kategorií jsou obchodní jednotky s prodejní plochou do 2 000m². Jako příklad mohu uvést například Lidl na Bayerove ulici nebo Billu na Kounicove, jež jsou dva obchody tohoto typu, přilehlé k Přírodovědecké fakulty MU. Do této kategorie spadá nejvíce maloobchodních jednotek a v rámci městských částí se jejich počet pohybuje od 0 až po 6 jednotek v jedné městské části, což je maximum. Toto maximum nalezneme v Králově Poli, čtvrti, která je i z historického hlediska známá, neboť ulice Lidická a Štefánikova patřily mezi hlavní obchodní třídy již od počátku 19. století. Dnes je Královo Pole městskou částí, kde nalezneme jak rodinné domy, tak panelová sídliště, i když ne v tak hojném počtu, jako v typických okrajových částech Brna. Nicméně zde hraje velmi důležitou roli také městská hromadná doprava, která skrze Královo Pole vede dvě hlavní tepny na sever a severozápad Brna.

Druhou kategorií je potom tzv. kategorie střední a to s výměrou mezi 2 000 – 10 000m² včetně. Zde se setkáme s mnohem větší velikostní variabilitou v rámci prodejen. Nicméně jejich celkový počet oproti předchozí kategorii významně klesá. V této kategorii, stejně jako v první jmenované, má nejvíce maloobchodních jednotek městská část Brno – střed. Na jednu stranu můžeme tvrdit, že se jedná o poměrně očekávanou situaci. Používat slovo centralizace by bylo příliš pejorativní, avšak nelze podcenit fakt, že ve stále probíhající expanzi má hlavní slovo zisk. A logicky, tam kde se pohybuje nejvíce lidí, budou mít prodejci největší zisky. Tudíž posilují i centrálně umístěné prodejny.

Třetí kategorií tvoří nákupní centra, jejichž prodejní plocha přesahuje 10 000 m². Velikost těchto maloobchodních jednotek je však v mnoha případech několikanásobně vyšší. Jen namátkou například brněnská Olympia s rozlohou 111 000 m² byla ještě do minulého roku největším nákupním centrem na Moravě (o primát přišla otevřením ostravského centra Nová Karolina). Co se týče rozmístění těchto největších obchodních center, můžeme v rámci Brna sledovat jejich koncentraci převážně v severojižní ose města. Velkou budoucnost si například slibuje královopolské nákupní centru, na základě dokončení městského okruhu a zrychlení průtahu městem v jeho bezprostřední blízkosti. Největší koncentraci však nalezneme na jihu Brna, kde se vyskytují hned čtyři velká nákupní centra. Campus Square v bohunickém univerzitním kampusu, s krizí se potýkající OC Futurum, Olympia Brno a brněnský Avion Shopping Park.

Poslední velkokapacitní prodejnu, na kterou bychom neměli zapomenout je ivanovický Globus, který je jedním z nejstarších v Brně.

3 Závěr

Nákupní centra jsou fenoménem dnešní doby. Zkvalitňování a rozšiřování nabízených služeb přitahuje stále velké množství návštěvníků. V posledních deseti letech dochází k expanzi na straně nabídky i poptávky, a poměrně často se proto diskutuje o přesycenosti trhu. Avšak na základě meziročních průzkumů, byla situace v minulém roce jednou z nejhorších. Poprvé od počátku expanze nákupních center na český trh, se jednalo o rok, kdy nebyla zahájena stavba žádného nového nákupního centra. Zpomalení či pozastavení trendu má na svědomí ekonomická krize, která od roku 2008 stále dopadá na dílčí odvětví ekonomiky. Hned na příští rok se už ale chystají hned tři velké projekty na severní Moravě.

Dnes se z návštěvy nákupního centra stává nová kultura, která je v mnohém, odrazem moderní společnosti. Konzumní způsob života, který je pro západoevropskou společnost standardem, chce „co nejvíce, za co nejméně“ a v případě nákupních center to dostává. Vznikají obrovská a velkolepá místa, která však do jisté míry splňují definici výrazu „placelessness“, tedy jakéhosi uniformního místa, kdy už člověk ani nerozezná v jaké části světa je, neboť všechna tato místa vypadají nebo alespoň působí stejně. Nepřináší tak ani žádnou přidanou hodnotu do tváře konkrétních míst.

Bohužel se nezdá, že se setkáváme s tím, že jsou zájmy místních občanů, či přírody potlačeny na úkor dalšího zbytečného centra, které bude stát hned naproti tomu, které bylo postaveno před pár lety. I z toho důvodu je důležité, zhodnotit veškeré aspekty případné výstavby nákupního centra tak, aby co nejvíce odpovídali ideám udržitelného rozvoje. Například ekologickou problematikou se zabývá ve své publikaci J. Koželouh, z Geografického ústavu MU.

Maloobchod v České republice se stále nachází ve fázi expanze a těžko lze odhadovat jeho budoucí vývoj na pozadí současné globální ekonomické situace. Pravděpodobným by se jevila stále větší snaha nákupních center o specializaci či výjimečnost, aby se prosadili na trhu a získali svoji klientelu, o niž se vede ostrý boj. Pro nové řetězce nebo subjekty je mnohdy příliš riskantní pokus o vstup do tak konkurenčního prostředí, že lze například očekávat spojování společností do holdingů, případně jejich kooperace a ovládnutí tak větší části trhu.

Seznam použité literatury

SZCZYRBA, Z. (2005): Maloobchod po roce 1989: vývoj a trendy se zaměřením na geografickou organizaci. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2005.

SZCZYRBA, Z. (2006): Geografie obchodu: se zaměřením na současné trendy v maloobchodě. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2006.

ŠKVAŘILOVÁ, A. (2003): Rozvoj maloobchodu v ČR v období 1990-2001. Brno, 2003.

CIMLER, P. (1997): Retail management: lokalizace a provoz maloobchodu. 1. vyd. Praha: VŠE v Praze, 1997.

MULÍČEK, O. (2007): Prostorové aspekty současného vývoje brněnské maloobchodní sítě, Brno: Ústav územního rozvoje, 2007.

Transformace maloobchodu v ČR a vývoj v Chrudimi po roce 1989

Bc. Barbora Mařátková

1 Úvod

Po roce 1989 prošel maloobchod výraznými změnami. Po čtyřiceti letech se u nás vytvořil volný trh a také se otevřel západním zemím. Práce se snaží zachytit základní proměny tohoto odvětví. Je rozvržena do několika částí. Nejprve je popsán vývoj před rokem 1989 a poté shrnuta samotná transformace maloobchodu v České republice. Jedna kapitola se věnuje největším obchodním firmám u nás od roku 1999. Na závěr bylo vybráno město Chrudim, na které je popisována transformace bývalých nákupních středisek a stavba nových nákupních center.

2 Maloobchod po druhé světové válce

Rok 1948 přerušil postupnou obnovu maloobchodní sítě v ČSR. Došlo zde k likvidaci soukromého sektoru a zestátnění podniků. Právě u nás proběhla nejrozsáhlejší likvidace ze všech zemí socialistického bloku. V tabulce číslo 1 je vidět, že soukromý sektor v maloobchodě zde úplně zmizel. Hlavní podíl na maloobchodě měl stát. Během tohoto období došlo k výraznému snížení maloobchodních prodejen z 82 093 v roce 1945 na 43 162 v roce 1989. Pokles prodejen byl zaznamenán i ve státech západní Evropy, ale v ČSR nedošlo zároveň i k dostatečnému zvýšení velikosti jejich plochy. Pro socialistické země to v konečném důsledku znamenalo snížení kvality maloobchodních kapacit.¹⁵ Maloobchodní síť fungovala v prostředí silné organizační koncentrace s vysokým stupněm územní a sortimentní monopolizace rozhodování v ní.¹⁶

Tab. 1. Maloobchodní síť podle vlastnictví v ČSR v letech 1945 – 1989

	Soukromý sektor (%)	Státní sektor (%)	Spotřební družstva (%)
1945	92,8	1,5	5,7
1953	2,0	65,5	32,5
1960	0,2	61,3	38,5
1970	-	60,3	39,7
1980	-	60,3	39,7
1989	-	61,5	38,5

Zdroj: SZCZYRBA, Z. *Maloobchod v ČR po roce 1989*, 2005

¹⁵ SZCZYRBA, Z. *Maloobchod v ČR po roce 1989*, 2005, s. 30 - 33

¹⁶ STARZYCZNÁ, H. a STEINER, J. *Maloobchod v českých zemích v proměnách let 1918 – 2000*, 2000, s. 88

Hlavní změny přišly v období let 1953 – 1970, kdy došlo k rušení malých a zchátralých obchodů a spojování prodejen do větších obchodních celků. Od poloviny 50. let se budovaly především malé samoobsluhy s potravinami a od poloviny 60. let pak obchodní domy a nákupní střediska, které přispěly ke zvyšování průměrné maloobchodní plochy. Ale tempo růstu prodejních kapacit nebylo dostatečné ve srovnání s růstem maloobchodního obrátu. Špatná byla efektivnost národního hospodářství a malý rozsah investičních prostředků do odvětví vnitřního obchodu. Podle počtu obyvatel připadajících na jednu maloobchodní jednotku patřilo ČSR k zemím s nedostatečnou hustotou maloobchodní sítě. Podíl nepotravinářských prodejen byl okolo 50 %, ve vyspělých státech se pohyboval okolo 70 %. Nejvíce zaostával sortiment zboží jako spotřební elektronika a zboží pro volný čas. V ČSR se vyvíjela i jiná prostorová organizace maloobchodu. Lokalizace prodejen neodpovídala rozmístění poptávky po zboží, v důsledku tak docházelo k přetěžování maloobchodních jednotek v centrech měst a zase nedostatečná byla kapacita v sídlištích. Oproti tomu byla kontrastem nelogická výstavba ve vesnicích a menších městech.¹⁷

Ve sčítání občanské vybavenosti sídel v roce 1978 se ukázala maloobchodní síť jako velmi různorodá a téměř po všech stránkách. Největší podíl tvořily prodejny hlavních sortimentů, zatímco jednotkám ostatních sortimentů připadala podřadná doplňková úroveň. Potravinářské prodejny představovaly nabídku 57,8 % všech jednotek.³

3 Transformace maloobchodu

Období po roce 1989 zásadním způsobem poznamenala transformace české ekonomiky, jejíž podstatou byl přechod od centrálně plánované ekonomiky na princip tržního fungování ekonomiky. Tato transformace si vyžádala i reformu odvětví maloobchodu. Stěžejním krokem této transformace je změna vlastnických vztahů.¹⁸ Soukromý sektor se měl rozvíjet dvěma směry – privatizací majetku státních podniků a vstupem nových soukromých podnikatelských subjektů do ekonomiky. Důležité pro proces transformace bylo i navrácení majetku soukromým osobám a společnostem v rámci tzv. restitučního zákona a transformace spotřebních služeb. V rámci restitucí bylo v letech 1991 – 1992 navraceno více než 11 000 prodejen původním majitelům.¹⁹

Za účelem převodu co nejvíce státního majetku byla vytvořena tzv. malá privatizace. Byla postavena na principu nabídky státních provozoven obchodu zájemcům prostřednictvím dražeb. Z důvodu potřeby řízení a kontroly privatizace zřídilo Ministerstvo pro správu národního majetku a jeho privatizaci ČR okresní privatizační komise. Ty zajišťovaly nejen dražby ale i iniciovaly privatizaci jednotlivých objektů a prověřovaly správnost navrženého rozsahu privatizace. Podmínkou dražby byla povinnost zachovat po dobu dvou let prodej základních potravin, pokud byl ve vydražené jednotce zaveden. Ke konci roku 1993 bylo takto prodáno 24 000 provozoven v hodnotě okolo 31 miliard Kč, polovina z nich byla maloobchodních. Velká privatizace pak byla určena pro převod větších obchodních jednotek.⁵

¹⁷ SZCZYRBA, Z. *Maloobchod v ČR po roce 1989*. 2005, s. 31 - 33

¹⁸ BEDNÁŘ, P., SPILKOVÁ, J. aj. *Nákupní řetězce – nové výzvy* [online]. Dostupné na WWW: <http://aa.ecn.cz/img_upload/67fc87870d57d5b3a63ce8985bb216ef/sbornik_web.pdf>.

¹⁹ SZCZYRBA, Z. *Geografie obchodu: se zaměřením na současné trendy v maloobchodě*. 2006, s. 56 - 57

Specifikem transformace českého maloobchodu je jeho asiatická, která zahrnuje nabídku levných sortimentně úzce specializovaných prodejen (oděvy, obuv, elektronika). Je to hlavně neznačkové zboží, případně plagiáty světových značek, které jsou předmětem častých kontrol České obchodní inspekce a Celní správy. Takový způsob prodeje u nás reprezentují vietnamští prodejci a podnikatelé, pro které se Česká republika stala po roce 1989 s ohledem na historii novým domovem. Dnes je tento aspekt v naší společnosti nepřehlédnutelný a souvisí s přítomností vietnamského obchodního živlu na tržištích ve vnitrozemí i pohraničí, nově i v síti kamenných obchodů v centrech měst.⁶

3.1 Etapa - atomizace

Tato etapa charakterizuje období 1. poloviny 90. let. V těchto letech bylo typické prostorové a organizační roztržštění struktury maloobchodu se znaky decentralizace a dekoncentrace struktur. Na trhu se objevily nové maloobchodní jednotky, které zaplňovaly mezery v občanské vybavenosti sídel. Byly to výhradně malé formy prodeje. Na venkově docházelo k omezení nabídky služeb, mnohé provozovny snižovaly prodejní plochy nebo dokonce ukončily prodej. Naopak maloobchod ve městech výrazně posílil. Vzrostla zde prodejní plocha na obyvatele i počet obyvatel připadající na jednoho pracovníka.²⁰

Census z roku 1998 ukázal, že se oproti roku 1989 zvýšil počet maloobchodních prodejen ze 41 000 na 96 000. Nejvýraznější nárůst byl ale zaznamenán u prodejen nepotravinářského typu. V roce 1989 jich zde bylo 15 000, v roce 1998 již 61 000 prodejen.⁷

Z tabulky v příloze 1 je vidět, že se tedy v České republice v roce 1998 na úkor roku 1989 zvýšil dvojnásobně počet maloobchodních prodejen provozovaných na území Česka. Většina krajů České republiky zaznamenala přírůstek asi 3000 prodejen. Největší nárůst lze vidět u Jihomoravské, Středočeského a Moravskoslezského kraje. V Jihomoravském kraji stoupl počet prodejen o 6 490, ve Středočeském o 6884 a v Moravskoslezském kraji o 5 915. Výrazný nárůst jen dokumentuje velkou roztržštěnost trhu v té době. Ve Středočeském kraji se v roce 1989 nacházelo nejvíce prodejen a toto místo si kraj udržel i v roce 1998. V celé České republice také výrazně poklesl počet prodejen připadající na jednoho obyvatele a zároveň s tímto vzrostl plošný standard.

I přes postupující koncentraci odvětví byl maloobchod ještě v roce 1998 silně atomizován, s rozhodujícím podílem 60,3 % malých prodejen o velikosti do 40 m². S tímto souvisí i pokles průměrné velikosti prodejny z 85,2 m² na 74,8 m². Jak je uvedeno v příloze 1 celková plocha prodejen se zvýšila z 3,5 mil. m² na 7,1 mil. m². Snížila se také docházková vzdálenost obyvatelstva.²¹

3.2 Etapa – internacionalizace

Etapu řadíme do období druhé poloviny 90. let 20. století. V této době se středoevropský trh stal místem agresivní expanze zahraničních maloobchodních řetězců.²² A Česká republika představovala jakýsi

²⁰ SZCZYRBA, Z. *Geografie obchodu: se zaměřením na současné trendy v maloobchodě*. 2006, s. 56 - 59

²¹ SZCZYRBA, Z. *Maloobchod v ČR po roce 1989*. 2005, s. 51 - 52

²² SZCZYRBA, Z. *Maloobchod v ČR po roce 1989*. 2005, s. 40 - 41

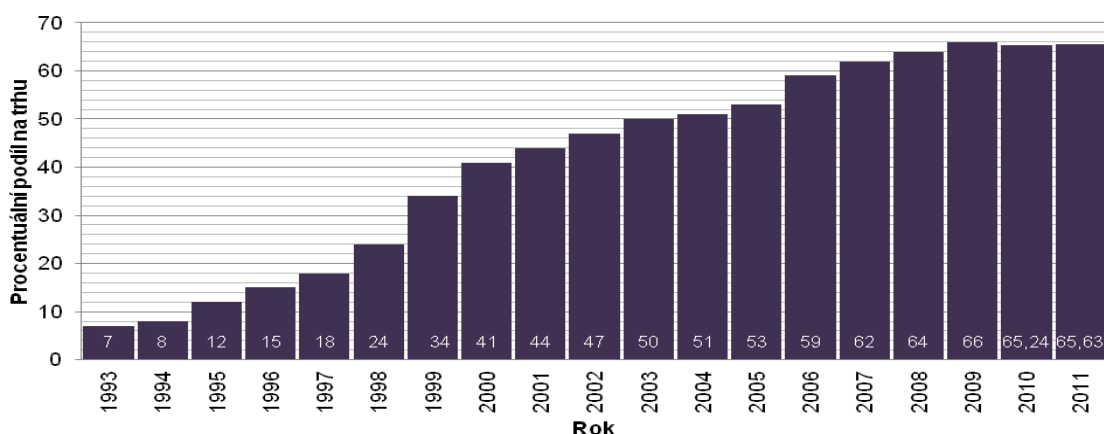
„testovací trh“. Například zastoupení zahraničních firem na našem trhu bylo v této době vyšší než v sousedních zemích, na trhu tehdy převládaly německé společnosti - Penny market, Plus diskont, OBI, Bauhaus.²³ Výrazněji se u nás začal prosazovat proces koncentrace. Tato doba se vyznačovala internacionalizací sortimentu zboží a tržní dominancí – růst velikosti maloobchodních firem, zvýšení počtu jejich prodejních jednotek a rozvoj vertikální i horizontální kooperace.²⁴

Nejprve se na českém trhu uchytily společnosti, které dokázaly přizpůsobit své obchodní koncepty – neodpovídající prodejní, technické a lokační parametry staveb, pronájmy a jiné. Zprvu šlo o nizozemský obchodní koncern Ahold a belgický Delhaize le Lion, které pozměnily české maloobsluhy v koncept supermarketů.¹⁰

4 TOP 10 na českém trhu

Z předešlé kapitoly tedy vyplývá, že po roce 1989 se u nás začala zvyšovat velikost prodejní plochy, počty maloobchodních jednotek a rozšířil se sortiment zboží. Snížil se u nás počet maloobchodních jednotek v sortimentu potravin. A začaly vznikat velkoplošné prodejny. Ve vytváření nových síťových struktur můžeme vidět určitou posloupnost procesu. V daný čas se formoval určitý typ maloobchodní jednotky. V roce 1995 měla dynamický rozvoj síť supermarketů. Od roku 1997 nastoupil rozvoj diskontů a v roce 1998 došlo k rozsáhlému nárůstu hypermarketů a nákupních center.⁹

Změny, které maloobchod postihly, jsou velmi dobře postřehnutelné na vývoji struktury TOP 10 největších obchodních společností. Zřetelně je dokumentován charakter prohlubující se internacionalizace a koncentrace českého maloobchodu. Na konci 90. let bylo možné v žebříčku vidět tuzemské firmy, v současnosti je situace odlišná, kde první pozice patří pouze zahraničním společnostem. Tuzemské firmy ztratily podíl na trhu ve prospěch zahraničních subjektů. Zahraniční společnosti se vlastně staly i velkoobchody a tím zrušily mezičlánek mezi výrobou a maloobchodní prodejnou, což jim přineslo výhodnou pozici na trhu.⁹

Obr. 1. Vývoj podílu TOP 10 obchodních společností na českém trhu v období 1993 – 2011.

Zdroj: INCOMA GfK, s.r.o., 2012

²³ SZCZYRBA, Z. *Geografie obchodu: se zaměřením na současné trendy v maloobchodě*. 2006, s. 61 - 64

¹⁰ BEDNÁŘ, P., SPILKOVÁ, J. aj. *Nákupní řetězce – nové výzvy* [online]. Dostupné na WWW: <http://aa.ecn.cz/img_upload/67fc87870d57d5b3a63ce8985bb216ef/sbornik_web.pdf>.

Obrázek 1 ukazuje rapidní nárůst podílu deseti největších obchodních společností na českém trhu. Zatímco v polovině 90. let jejich podíl činil jen něco okolo 20 % v současnosti je to již 65 %. Právě ve druhé polovině 90. let byl zaznamenán největší meziroční přírůstek.

Příloha 2 ukazuje změny pořadí v obratu deseti největších obchodních společností. Ještě v letech 1999 a 2000 figuroval v žebříčku Julius Meinl, a.s., který zde měl své prodejny hlavně v devadesátých letech. Na první příčce se do roku 2005 v obratu nacházelo Macro C&C, s.r.o., které sice nepatří mezi „čistě“ maloobchodní firmy, přesto do jisté míry supluje jejich aktivitu.²⁵ Od roku 2006 se na první příčce drží společnost Schwarz provozující Kaufland a Lidl.

5 Vývoj v Chrudimi po roce 1989

Tato kapitola je věnována vývoji maloobchodu ve městě Chrudim po roce 1989. Transformace maloobchodu se nevyhnula ani tomuto městu. Jak bylo uvedeno v kapitole 3, specifikem české transformace maloobchodu byla asiatická. I v Chrudimi začal v druhé polovině 90. let narůstat počet obchodů patřících vietnamskému obyvatelstvu, v naprosté většině se jednalo o obchody s oděvy. V současnosti se nachází více takových obchodů v Chrudimi na Borzně, což bývalo obchodní středisko za dob socialismu. A další obchody lze nalézt vedle muzea a na hlavním náměstí.

Nákupní střediska fungující zde před rokem 1989 prošla změnami. Například středisko Stromovka, kde se nacházely prodejny potravin, ovoce a zeleniny, masna a papírnictví uzavřely prodej během 90. let, protože v blízkosti objektů byl vybudován hypermarket firmy Ahold, a.s., který pro ně představoval výraznou konkurenci. V současnosti se v objektu nachází restaurace a bowling Stromovka a nonstop herna – bar Cadillac. Dalším velkým nákupním střediskem byla Borzna. Dodnes je její hlavní využití ve sféře obchodu, ale prodejny již vlastní jiní majitelé. Zůstala zde prodejna potravin, papírnictví, obchod s elektronikou. Místo obchodu s oděvy a botami zde přibýly obchody s oděvy, které provozují vietnamští prodejci. V areálu se nacházela před rokem 1989 i restaurace, která zde pokračuje dodnes. Po rekonstrukci zde byl v rámci restaurace zřízen bowling.

Obr. 2. Mapa Chrudimi.

Zdroj: mapový server mapy.cz

²⁵SZCZYRBA, Z. *Maloobchod v ČR po roce 1989*. 2005

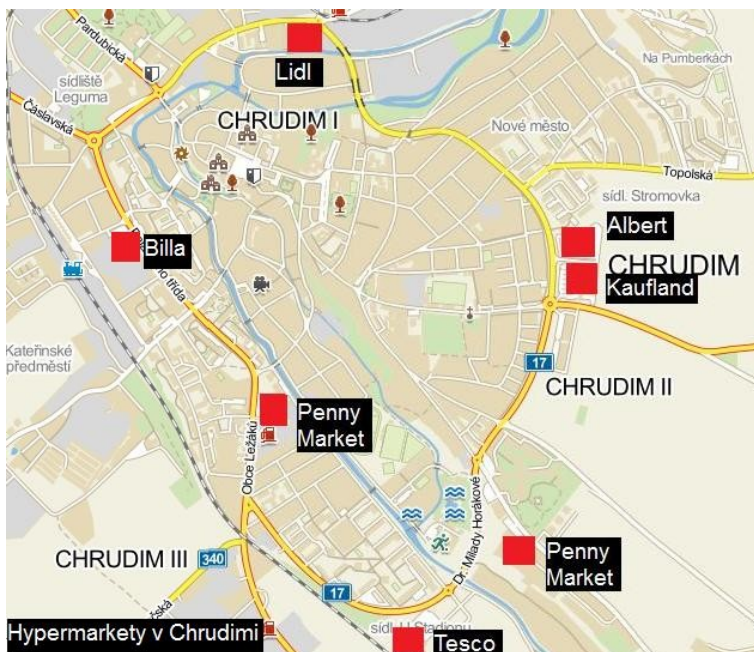
Obchody s potravinami v chrudimských sídlištích zaznamenaly různý vývoj. V sídlišti Na Rozhledně byl obchod s potravinami zrušen a předělán na restauraci, ale vznikl zde nový menší obchod v nově vybudovaných bytových domech. V sídlišti Na Šancích byl obchod s potravinami zrušen. V sídlišti U Stadionu zůstal obchod s potravinami na svém bývalém místě, i když dnes ho provozuje jiný majitel.

Obr. 3. Současná podoba bývalého nákupního střediska Stromovka.

Zdroj: Jana Doležalová, Chrudimský deník, 2011

Ve městě se již od 90. let začaly objevovat první obchodní řetězce. Nejstarší v Chrudimi byla prodejna PLUS Diskont u nemocnice, která v současnosti patří pod společnost REWE provozující prodejny Penny Market. Dalším obchodníkem, který vstoupil na chrudimský trh, byl Ahold a.s. s řetězcem center Hypernova, dnes Albert. Vedle tohoto hypermarketu vznikl v roce 2005 hypermarket Kaufland. Ve stejném roce byly otevřeny ještě obchody Billa a Penny Market, které vznikly přestavbou chátrajících objektů. O rok později v roce 2006 byl otevřen v Chrudimi Lidl a jako poslední přišlo v roce 2009 do Chrudimi Tesco.²⁶

Obr. 4. Rozmístění hypermarketů v Chrudimi

Zdroj: mapa ze serveru mapy.cz doplněná o vlastní šetření

²⁶ Marek Nečina, Chrudimský deník, 2009

V roce 2010 bylo v Chrudimi ještě vybudováno obchodní centrum Family Centrum zaměřené na nepotravinový sortiment. V současnosti se zde nachází obchody s různým zaměřením – obuv Deichman, elektro Planeo Elektro, nábytek Jisk, hračky Dráčik, oblečení Kik a Takko a drogerie DM.

6 Závěr

Změn, které maloobchod po roce 1989 postihly, si můžeme všimnout v každé české obci. Někde na vesnicích obchody zmizely úplně, někde se udržely jen v menším rozsahu. Ve městech byl zaznamenán trend koncentrace a internacionalizace v maloobchodu. V současnosti je trh ovládán jen určitou skupinou největších obchodních společností. Vývoj v Chrudimi tyto změny dokazuje. Došlo zde k změně majitelů obchodů, některé prodejny potravin se na trhu neudržely pod tíhou konkurence nově příchozích zahraničních společností, které zde vystavěly hypermarkety. Některé vznikaly na zelené louce, jiné rekonstruovaly staré objekty ve městě. Pozice obchodních středisek, která zde fungovala před rokem 1989, byla oslabena a některá dokonce i zanikla.

Seznam použité literatury

Tištěné zdroje

STARZYCZNÁ, Halina, STEINER, Jan. Maloobchod v českých zemích v proměnách let 1918-2000. Karviná: Slezská univerzita, 2000, ISBN 8072480847.

SZCZYRBA, Zdeněk. Maloobchod v ČR po roce 1989: vývoj a trendy se zaměřením na geografickou organizaci. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2005, 126 s. ISBN 8024412748.

SZCZYRBA, Zdeněk. Geografie obchodu: se zaměřením na současné trendy v maloobchodě. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2006, 90 s. ISBN 8024414538.

TONEV, P. *Změny maloobchodní sítě v ČR v první polovině devadesátých let.*

[Diplomová práce]. Brno: Přírodovědecká fakulta Masarykovy univerzity, 1998. 67 s.

Internetové zdroje

BEDNÁŘ, P., SPILKOVÁ, J. aj. Nákupní řetězce – nové výzvy [online]. Brno: Nesehnutí, 2008 [cit. 24. listopadu 2012]. Dostupné z: <http://aa.ecn.cz/img_upload/67fc87870d57d5b3a63ce8985bb216ef/sbornik_web.pdf> ISBN 978-80-87217-00-9.>

ČSÚ Český statistický úřad: *Demografická ročenka měst (2001 až 2010)* [online]. c2011 [cit. 2012-04-12]. Dostupné z: <http://www.czso.cz/csu/2011edicniplan.nsf/p/4018-11>

Chrudimský deník: Hospůdka roku 2011: Bowling bar Stromovka. [online]. 2011 [cit. 2012-11-27]. Dostupné z: <http://chrudimsky.denik.cz/podnikani/hospudka-roku--bowling-bar-stromovka20110712.html>

INCOMA GFK, s.r.o. *Tiskové zprávy* [online]. 2012 [cit. 2012-11-30]. Dostupné z: <http://www.incoma.cz/cz/ols/press.aspx>

INCOMA GfK, s.r.o. Top 10 českého obchodu [online]. Praha, 4. dubna 2012 Dostupné z:
<<http://www.incoma.cz/cz/ols/reader.aspx?msg=1005&lng=CZ&ctr=203>>.

NEČINA, Marek. Chrudimské Tesco bude stát do konce září. *Chrudimský deník* [online]. 2009 [cit. 2012-11-30]. Dostupné z: http://chrudimsky.denik.cz/zpravy_region/chrudim-tesco-family_centrum20090529.html

SZCZYRBA, Z. Trendy ve vývoji maloobchodu v ČR – geografická realita [online].

Dostupné z: <http://hyper.cz/soubory/Szczyrba2.doc>

Silicon Hill – Brno středoevropské centrum IT a HT průmyslu a služeb, fikce nebo skutečnost? (transformace průmyslu v Brně)

Bc. Pavel Kašpar

1 Úvod

Brno se pomalu a jistě stává sídlem mnoha významných firem v oboru IT a HT průmyslu, díky tomu se mu v odborných kruzích nezdívá přezdívat Evropské/středoevropské Silicon Hill. Tento text se bude zabývat přeměnou průmyslu v Brně po roce 1989. Práce bude zaměřena především na oblast IT a HT průmyslu a služeb, a to z pohledu vývoje, významnosti (lokální, regionální a globální) a ambicím tohoto sektoru jako hlavního průmyslového odvětví v dané lokalitě v současnosti a blízké budoucnosti. V rámci studie vývoje nových forem průmyslu v Brně bude zohledněn i samotný vývoj města, a to po stránce prostorových vazeb, využití land use a novodobých forem služeb (rozvoj maloobchodu apod.).

2 Vývoj průmyslu v Brně mezi lety 1945 - 1989

Díky své výhodné poloze (křižovatka obchodních cest) a správní roli města se do Brna soustředil během fáze „Průmyslové revoluce“ v té době zásadní strojírenský a textilní průmysl. V 19. století díky vysoce rozvinutému textilnímu průmyslu získalo město dokonce přezdívkou rakouský, respektive moravský Manchester (Novinky, 2010). O významu tehdejší výroby v Brně vypovídá i rozhodnutí založit zde v roce 1919 Masarykovu universitu a posléze vybudovat brněnské výstaviště pro výstavu soudobé kultury v roce 1928 (BVV). Z konceptu úspěchů, rozvoje a modernizace strojírenského průmyslu vycházela orientace podniků po 2. světové válce. Pro další vývoj výroby bylo využito dobrého ohlasu firem v zahraničí a v návaznosti nato bylo Brno po několik desetiletí známé svým kvalitním strojírenským zpracováním. Společnosti jako Zetor Brno, Zbrojovka Brno, Královopolská, a.s., První brněnská strojírna atd. byly synonymem pro strojírenskou výrobu v ČSR. Nicméně je nutné říci, že v období konce socialismu došlo k výrazné stagnaci výroby, tuto skutečnost i následky lze sledovat s odstupem času i dnes.

Tab. 1. Zaměstnanost v hlavních sektorech NH v letech 1989 a 1999 v Brně

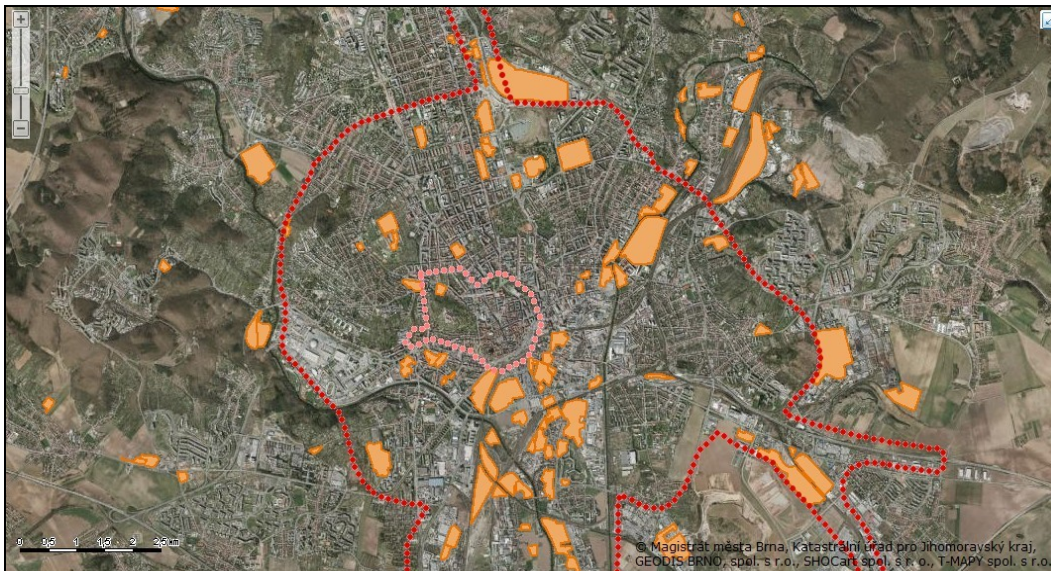
Oblast	1989				1999			
	1. sektor	2. sektor	3. sektor	Celkem	1. sektor	2. sektor	3. sektor	Celkem
Brno město	6 585	122 865	120 003	249 453	1 438	67 308	166 025	234 771
%	2,64	49,25	48,11	100,00	0,61	28,67	70,72	100,00

Zdroj dat: VCRR MU Brno

3 Období po roce 1989 - transformace

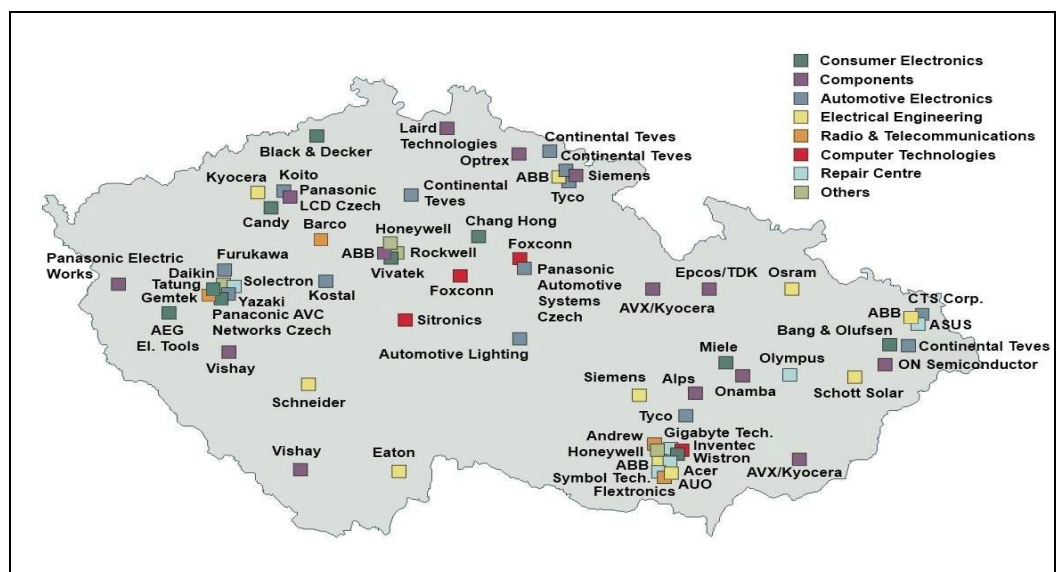
Vlivem změn výrobních, marketingových a vlastnických poměrů po roce 1989 většina průmyslových velkopodniků zaniká nebo se transformuje a mění zaměření na formy lehkého průmyslu. Mnoho firem nezvládlo přechod na tržní hospodářství a muselo zavřít své výroby, jiné po vstupu zahraničního kapitálu záměrně opustily český trh a přesunuly výrobu do výhodnějších lokalit. Velkým negativem mimo modifikace

ekonomických ukazatelů bylo v rámci vlny privatizace a restrukturalizace vznik tzv. „brownfields“ na území města Brna. Tyto nevyužité plochy nejčastěji po bývalé průmyslové výrobě mají zásadní vliv na podobu dnešního Brna. Z hlediska rozvoje je nutné asanovat tyto prostory v nejbližší budoucnosti. Bohužel v porovnání s „greenfields“ mohou potenciální investoři vstupující do „brownfields“ počítat s mnohem užším spektrem výhod. Mezi první realizované projekty patří Galerie Vaňkovka v blízkosti jižního města ovšem o jeho kladech i záporech lze dlouze diskutovat.

Obr. 1. Lokalizace nevyužitých zastavěných ploch (brownfields) na území města Brna

Zdroj: Brno – Odbor územního plánování a rozvoje

Obr. 2 Hlavní investice do elektrotechnického průmyslu v ČR v roce 2012

Zdroj dat: (Czech Invest)

Dalším typickým rysem postsocialistického Brna je přítomnost vyšší kvalifikované pracovní síly. Ve městě funguje celkem 15 státních i soukromých vysokoškolských institucí a pět univerzit, na kterých dohromady studuje více než osmdesát tisíc studentů. Díky tomu má město jako takové dobrý potenciál k rozvoji vyšších úrovní lehkého průmyslu potažmo terciárního a kvartérního odvětví hospodářství. Tento fakt a skutečnost, že se v Brně na již zmiňovaném výstavišti koná řada významných veletrhů (například: Mezinárodní strojírenský veletrh, Mezinárodní veletrh informační a zabezpečovací techniky v maloobchodě,

Mezinárodní veletrh dopravy a logistiky, INVEX – INVEX FORUM ...), má za následek propagaci města zahraničním investorům, kteří jsou do regionu schopni a ochotni přinést zahraniční kapitál.

Samotná transformace průmyslové výroby potažmo sekundárního sektoru v Brně měla několik fází. V prvním období se s během privatizace snaží podniky vstoupit do tržního hospodářství pomocí metod západního trhu (úspora, technologie, inovace). Podniky tehdy ještě vychází z tradic průmyslu v Brně, snaží se podnikat ve strojírenství nebo utváří jisté formy výroby podporující strojírenský průmysl. Mnoho z nich ovšem nedokázalo ustát konkurenci nebo bez finanční podpory státu nedokázalo zavést udržitelný provoz. V druhé fázi mnoho firem mění zaměření nebo je založeno již v jiném oboru než je přímé strojírenství - snaží se pronikat do oblasti lehkého průmyslu, což se odráží v heterogenitě výrobní sféry. V Brně se pomalu začal vyvíjet inovativní elektrotechnický průmysl. A to především díky zahraničním investorům, firmy jako Andrew Telecommunications, AMI Semiconductor CZ a Tyco Integrated Systems se podílely na rozkvětu tohoto odvětví v Brně a plánují zde rozšíření výroby a jsou příkladem pro společnosti, které do Brna zvažují zavést své pobočky nebo výrobu (více mapa v obr. 2).

4 Specializace

Po zavedení těchto firem a stabilizaci elektrotechnického průmyslu v Brně následovalo období stagnace tempa růstu, jež bylo ovšem zapříčiněno nasycením trhu a hledáním nových možností uplatnění potenciálu Brna. Ten se nakonec objevil právě v kvalifikovanosti absolventů zdejších středních a vysokých škol. Začíná tak fáze progresivního výzkumu a budování technologických parků. Svá technologická centra mají v Brně například ABB, FEI, Honeywell, ON Semiconductor, Tyco Fire & Security. V rámci rozvoje elektrotechnického průmyslu se v Brně začalo koncentrovat množství firem z oboru řízení a správy a ICT sektoru. Brno pro svůj potenciál v informačních technologiích (dvě fakulty přímo zaměřené na informační technologie (MU a VUT)), byly a jsou schopny dodávat množství odborníků pro poptávající firmy.

O kvalifikovanosti studentů a roli Brna v IT odvětví vypovídá článek na webu zive.cz. Zástupci firmy Netsuite zdůvodňují lokalizace své pobočky právě do moravské metropole, kde vytvoří 100 nových vysoce kvalifikovaných pracovních míst. Brněnská pobočka by se tak měla stát jedním z nejvýznamnějších center NetSuite na světě. Například v celé Severní Americe firma zaměstnává rovněž 100 lidí a celosvětově jich má okolo tisícovky. Brno je tedy příkladem velkého globálního významu. Kromě moravského největšího města má firma pobočky třeba v Tokyu, Sydney, Hong Kongu, Torontu, Denveru, Manile, Londýně, New Yorku či Singapuru. Hlavní sídlo je v San Mateu v Kalifornii.

„Koncentrují se zde talentovaní vývojáři, na což mimo jiné poukazují ony pobočky mnoha IT firem. Společnost zde rovněž může navázat spolupráci s univerzitami, čímž si je možné zajistit dostatek chytrých hlav do budoucna. Brno má dle vyjádření NetSuite také výbornou infrastrukturu pro byznys, zástupci města podporují podnikatelský rozvoj a vytváří dobré podmínky pro usazení a v neposlední řadě se má půlmilionové město stát jakýmsi hubem pro expanzi do východní Evropy.“ (zive.cz).

Na významu nabývá logistika a služby, jež v minulém desetiletí zaznamenaly velký rozvoj, město nabízí investorům příležitosti v průmyslových zónách a roste i plocha kanceláří, s tím bezprostředně souvisí budování již zmiňovaných „Technologických parků“ určených především firmám z oblastí ICT a HT oborů. Tyto realizované projekty mají zásadní vliv na podobu současného Brna. Jelikož se většinou jedná o realizaci staveb na zelené louce tzv. Greenfields, mění se struktura města i prostorové vazby, v rámci kterých

dochází k interakcím jednotlivých obyvatel. K dnes již tradičnímu toku obyvatel tzv. severojižní osou z oblasti vysoké suburbanizace a vyhledávané residenční lokality (Soběšice, Útěchov, Mokrá Hora, Ivanovice ...) do místa koncentrace pracovních příležitostí (jižní část města), se přidávají nové lokality, které mají potenciál dekoncentraci pohybu obyvatel. V rámci vnitřního Brna je realizováno 7 průmyslových zón různého charakteru převážná lokalizace těchto prostor je situována v jižní části města, v ose kolem v prostou okolo dálnic D1 a D2 a rychlostní komunikace I/52 a směrem k letišti v Tuřanech.

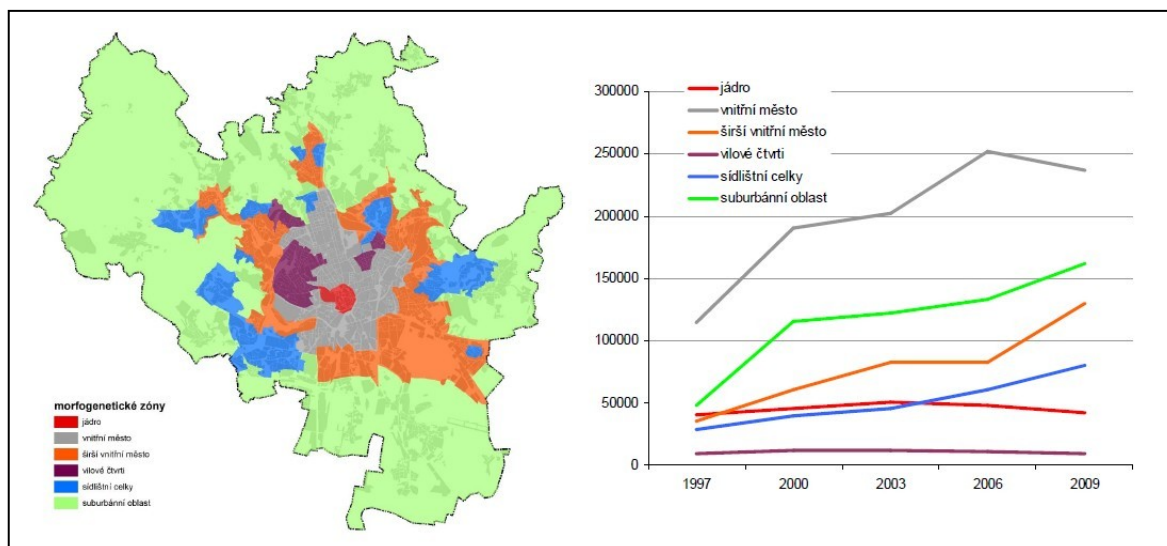
Průmyslové zóny: Tuřany, letiště Sever (190 ha), Tuřany, letiště Jih (300 ha), CTPark Brno South, Šlapanice (205 ha), Černovická terasa, Brno (180 ha), Český technologický park Brno (60 ha), Žerotín – Měnin (17 ha), Brno Airport Logistic Park, Brno (11 ha). Ovšem vzhledem k problému po roce 2008, se projevila současné krize i na obsazování Černovické terasy – někteří velcí investoři ustoupili od rezervace pozemků.

Poměrně odlišně od ostatních průmyslových zón se vyjímá Český technologický park Brno, tento areál, jehož vznik byl zahájen v druhé polovině 90. let se postupně rozrostl ve významný katalyzátor rozvoje města, který je lokalizovaný v severní části města v blízkosti areálu VUT Brno. Vznikl vzhledem k tradičně rozvíjeným oborům elektrotechniky a strojírenství. Tento park se proto zaměřuje na podnikání v high-tech technologiích zasazených do prostředí s kvalifikovanou pracovní silou – blízkost Vysokého učení technického totiž umožňuje přilákat absolventy, kteří mohou pracovat na projektech s vedoucími světovými firmami. Projekt, který byl zahájen v druhé polovině devadesátých let, měl podle náměstka primátora města Brna Pospíšila pozvolný rozjezd, ale postupně se rozrostl. Jedním z klíčových momentů bylo navázání spolupráce se společností IBM, která si v této zóně založila pobočku, což nastartovalo samotný život zóny a přilákal další světové HT výrobce – Siemens, SGI, Vodafone, Honeywell Controls, Symbol Technologies a další.

5 Expanze maloobchodu a služeb

V rámci suburbánního rozvoje v okolí Brna došlo k vymezení nových obchodních komerčních center lokalizovaných při vjezdech do města. Velká obchodní centra se koncentrují v jižní části území města, v blízkosti dálnic a slouží kvůli snadné dostupnosti celému jihomoravskému regionu. Při dálničním kříži D1-D2 je lokalizován areál obchodního komerčního centra IKEA – AVION a při I/52 areál obchodního komerčního centra Futurum. Na severu při silnici I/43 směrem na Kuřim je areál hypermarketu Globus. V centrální oblasti města jsou obchodní centra Cihelna v Králově Poli, Campus Square v Bohunicích a již zmiňovaná Galerie Vaňkovka v těsné blízkosti historického jádra a tento trend nadále pokračuje. Mimo území města je v prostoru Brněnské aglomerace jediný areál obchodního komerčního centra Olympia při dálnici D2 u Modřic, který svou nabídkou prodejních ploch je srovnatelný se součtem prodejních všech obchodních center na území města. A patří k nejnavštěvovanějším nákupním centrům v České republice.

Prodejní plochy v Brně se za poslední tři roky zvětšily o více než 72 tisíc metrů čtverečních na současných 660 tisíc metrů čtverečních. Zároveň se ale počet jednotlivých prodejen za stejnou dobu snížil – růst počtu maloobchodních prodejen s velkou plochou (Olympia v Modřicích má plochu 111 tisíc m²). Výsledkem rozvoje maloobchodu je, že na jednoho obyvatele v Brně připadá zhruba 1,5 čtverečního metru prodejní plochy (*realit.cz*).

Obr. 3. Vývoj prodejní plochy v morfogenetických zónách mezi roky 1997 a 2009 (m²)

Zdroj: Centrum pro regionální rozvoj

6 Rozvoj služeb

Rozšíření služeb, potažmo terciérního sektoru a to i toho vyššího tzv. „Advanced producer services“ (APS), někdy též progresivní terciér zažilo v Brně po počáteční fázi v 90. letech obrovský růst. Ten souvisí s takzvanou externalizací služeb (vyvázání služeb z průmyslové výroby) v podobě outsourcingu. Outsourcing zahrnuje soustředění společnosti na své jádrové zájmy a externí nákup služeb- subdodavatelské vztahy (úklid, účetnictví, reklama...). Dále se budu věnovat jen APS sektoru, protože je výjimečný svými vlastnostmi a v rámci služeb se nevyskytuje všude v České republice. APS je druh služeb, které nejsou poskytovány cílovým zákazníkům, ale jsou využity dalšími společnostmi, které tyto služby určitého charakteru zařadí do svého „výrobního“ procesu. Snaží se pomocí nich získat výhodu na trhu nebo inovovat chod firmy, v podstatě se jedná o služby bankovní, reklamní, marketingové, právní, dále pak expertní poradenství, audit atd. Stávají se klíčovým faktorem v rámci konkurenceschopnosti podniku v režimu tzv. flexibilní výroby. Vývoj tohoto druhu služeb souvisí s transformací výrobní sféry, a také s důležitostí města v rámci České republiky a polohy vůči východní Evropě.

V Brně se usazuje mnoho firem s oblasti vyššího terciéru, které využívají ploch v zázemí nově budovaných administrativních center: Spielberk Office Centre, Brno Business Park, Axis Office Park, Vienna Point Brno atd. Kromě již zmiňovaných firem z oblasti výroby má v Brně svá sídla pro Českou republiku, například Red Hat in the Czech Republic, AVG Technologies CZ, s.r.o., SGI Česká republika nebo mají v Brně své významné mezinárodní centrály, například Honeywell Global Design Center Brno, IBM Delivery Centre Central Europe Brno. Svá sídla mají v Brně i významné domácí firmy, například Student Agency, IT společnost GyTy atd. a dále jmenuji některé další IT společnosti lokalizované v Brně: Acision, Apprise Software, Atlas Software, Cleverlance, DC Concept, Digi, SAP, Solarwinds.

7 Věda a výzkum

V posledním desetiletí se v Brně začíná čím dál více prosazovat kvarterní sektor ekonomiky, tedy činnosti ve vědě, výzkumu a školství. V současnosti je tato forma ekonomiky prezentována hlavně programy

CEITEC (*Středoevropský technologický institut*), ICRC (*Mezinárodní centrum klinického výzkumu*), AdMaS (*Pokročile stavební materiály, konstrukce a technologie*), CETOCOEN (*Centrum pro výzkum toxických látek v prostředí*) nebo Technologický inkubátory VUT a MU pod vedením JIC (*Jihomoravské inovační centrum*).

Nejvýznamnějším projektem je CEITEC jehož celkové náklady dosahují částky 5,24 mld. Kč. Jedná se o projekt výstavby středoevropského vědecko-výzkumného centra excelence, který v Brně společně připravují místní univerzity a výzkumná pracoviště (*Masarykova univerzita, Vysoké učení technické v Brně, Mendelova univerzita v Brně, Veterinární a farmaceutická univerzita Brno, Ústav fyziky materiálů Akademie věd, Výzkumný ústav veterinárního lékařství*). Jedná se o laboratoře s prvotřídním přístrojovým vybavením a zázemím, které tvoří optimální podmínky pro základní i aplikovaný výzkum v oblasti věd o živé přírodě a pokročilých materiálů a technologií (CEITEC).

8 Závěr

Brno po roce 1989 prošlo razantní změnou průmyslového sektoru, mnoho firem se nedokázalo adaptovat na prostředí nového trhu a zaniklo nebo bylo transformováno do jiného sektoru výroby. Následně se výroba přesunula z těžkého strojírenství na lehčí formy průmyslu s následným zaměřením na oblasti informačních technologií IT. Brno si zvolilo pro své významné pobočky mnoho firem se zaměřením na IT v čele s IBM. Vidina potenciálu tohoto oboru a podpora jej lze sledovat i ze strany vedení města, které se snaží formou investic a zakládáním speciálních parků k rozšíření tohoto sektoru v rámci města. V návaznosti na to se mění prostorové vazby v rámci města. V důsledku zanikání tradiční výroby dochází ke vzniku takzvaných „brownfields“, které značně ovlivňují tvář města. Naproti tomu vzniká mnoho areálů na zelených loukách určené jak k průmyslovému, tak komerčnímu užití. Brno se, co se týká plochy maloobchodních jednotek na osobu (1,5 m²), řadí k vyspělým sídlům západní Evropy. Současně s rozšířením IT průmyslu v Brně vzniká prostor pro tzv. „high-tech průmysl, který staví na vyspělé kvalifikovanosti absolventů brněnských vysokých škol. Tento jev je v posledních letech podpořen situováním mnoha výzkumných projektů v čele s programem, CEITEC právě do Brna.

Brno se v posledních dvou desetiletích dostalo na špičku v oblasti IT, HT služeb vyššího terciéru a kvartéru a stává důležitým centrem vývoje a vědy v rámci střední Evropy, tento fakt potvrzují významné firmy, které si zde založily nebo hodlají v blízké budoucnosti založit své globální nebo regionální pobočky a výzkumné ústavy. Z hlediska dalšího vývoje má dle mého názoru Brno vysoký potenciál a ten se dá ještě zvýšit případnou provázanější interakcí s ekonomikou relativně blízko situované Vídne.

Seznam použité literatury

ADMAS: *Pokročile stavební materiály, konstrukce a technologie*, [online] dostupné k 27. 11. 2012 na <<http://www.admas.vutbr.cz/index.php>>.

ATELIER ERA: *Územní studie aglomeračních vazeb města Brna a jeho okolí*, [online] dostupné k 27. 11. 2012 na <http://up.kr-jihomoravsky.cz/download/US/2231/US_BA_soubory/US_BA_text.htm>.

BRNO: *Historie města*, [online] dostupné k 27. 11. 2012 na <<http://www.brno.cz/turista-volny-cas/historie-mesta/historie-mesta-brna/>>.

BRNO: *Mapa brownfields*, [online] dostupné k 27. 11. 2012 na <<http://www.brno.cz/sprava-mesta/magistrat-mesta-brna/usek-rozvoje-mesta/odbor-uzemniho-planovani-a-rozvoje/dokumenty/upp/mapa-brownfields>>.

BVV: *Web společnosti Veletrhy Brno, a.s.*, [online] k 18. 11. 2012 na <<http://www.bvv.cz>>.

CEITEC, *Středoevropský technologický institut*, [online] dostupné k 27. 11. 2012 na <<http://www.ceitec.cz>>.

CETOCOEN: *Centrum pro výzkum toxických látek v prostředí - Masarykova univerzita v Brně*, [online] dostupné k 27. 11. 2012 na <<http://www.cetocoen.cz>>.

IBRNO, *Jak se v Brně podniká ve strojírenství?*, [online] dostupné k 27. 11. 2012 na <<http://www.ibrno.cz/business/51703-jak-se-v-brne-podnika-ve-strojirenstvi.html>>.

ICRC: *Mezinárodní centrum klinického výzkumu*, [online] dostupné k 27. 11. 2012 na <<http://www.fnusa-icrc.org/cs/>>.

JIC: *Jihomoravské inovační centrum*, [online] dostupné k 27. 11. 2012 na <<http://www.jic.cz>>.

MPO, *Privatizace podniků*, [online] dostupné k 27. 11. 2012 na <<http://www.mpo.cz/dokument5705.html>>.

MULÍČEK, O., OSMAN R., 2009: *Průzkum maloobchodní sítě na území města Brna za rok 2009*, Masarykova univerzita, Geografický ústav, Centrum pro regionální rozvoj, 2009.

Novinky: *Brno*, [online] k 18. 11. 2012 na <<http://tema.novinky.cz/brno>>.

REALIT: *Brno – z průmyslové historie vyrůstají nové možnosti*, publikováno v květnu 2010, [online] dostupné k 27. 11. 2012 na <<http://www.realit.cz/clanek/brno-%E2%80%93-z-prumyslove-historie-vyrustaji-nove-moznosti>>.

ŽIVĚ: *Do Brna míří další velká IT společnost. NetSuite zaměstná přes 100 lidí*, publikováno k 3. 11. 2010, [online] dostupné k 27. 11. 2012 na <http://www.zive.cz/bleskovky/dobnamiridalsivelkaitspolecnostnetsuitezamestnapres100lidi/sc4a154479/default.aspx#utm_medium=selfpromo&utm_source=zive&utm_campaign=copylnk>.

Socioekonomický odraz rozpadu ČKD Blansko v blanenském regionu

Bc. Dominika Žáková

1 Úvod

Seminární práce bude věnována strojírenskému gigantu ČKD Blansko, zvláště pak dopadům omezení, příp. ukončení výroby na blanenský region. Cílem práce je nalézt socioekonomické oblasti, v nichž se nějakým způsobem projevil úpadek blanenského strojírenského průmyslu po jeho transformaci. Menší část bude věnována přesunu průmyslové výroby z údolí Punkvy na severní okraj Blanska.

Vývoj po roce 1989 znamenal pro podnik ČKD značné změny; došlo k omezení výroby, rozpadu výroby na menší divize a zejména pak k odprodeji zahraničním investorům. Práce vychází z předpokladu, že tyto změny měly zásadní vliv na ekonomickou pozici Blanska, na demografické a další procesy odehrávající se v následujících letech. Lze předpokládat, že došlo ke změnám v porodnosti a celkovém počtu obyvatel, v zaměstnanosti a intenzitě migrace, kdy se lidé z Blanska spíše odstěhovali v důsledku ztráty pracovních míst v průmyslu, dále se změnila celková image města a vnímání pozice města na průmyslovém poli z hlediska obyvatel. Stará průmyslová zóna podél říčky Punkvy chátrá, třebaže je využívána množstvím firem, ty však nedokážou pokrýt velké výrobní prostory a haly.

2 Historie ČKD v Blansku

Zpracování železa má v blanenském regionu hlubokou tradici. Již na konci 17. století zřídil hrabě Gellhorn první železný hamr v místech, kde dnes stojí strojírenské haly. Od 20. let 19. století se začíná rozvíjet i strojírenská výroba pod vlastnictvím šlechtického rodu Salmů a od roku 1927 se stávají blanenské závody součástí koncernu Českomoravská-Kolben-Daněk, a.s. Výroba se zaměřuje především na vodní, potravinářské a dřevoobráběcí stroje. V roce 1950 vzniká samostatný národní podnik ČKD, dochází k masivnímu rozšíření výroby a produkci na vysoké technické úrovni. Směr výroby se specializoval na těžší strojírenství, podnik proslul výrobou těžkých obráběcích strojů a vodních turbín při použití tradiční litiny. Tehdejší strojírenský gigant prosperoval takřka po celém světě. [3,4]

2.1 Vývoj podniku po roce 1989 a současné využití areálu

Po transformaci se firma postupně ocitla v úpadku, ztratila pozice na světových trzích a snižovala počty zaměstnanců. V roce 1991 došlo k založení akciové společnosti ČKD Blansko, a.s. a její privatizaci, zároveň byly pozemky v údolí Punkvy využity pro vznik nových společností. V roce 2001 byla založena společnost ČKD Blansko Strojírny jako nástupce původních strojíren a v roce 2007 vznikla ČKD Blansko Holding, a.s., sdružující divize Hydro, Karusely, Wind a výrobní divizi Strojírny. V březnu 2010 koupil společnost ruský koncern Tyazhmash, před tím byla v rukou skupiny J&T. [3,4] Firma se tak (znovu) uchycuje na východních, potažmo ruských trzích.

Ačkoli jsou dnes prostory v areálu ČKD využívány, tovární budovy a haly jsou ve značně zanedbaném stavu. Velkou část areálu využívá divize SMALL HYDRO, s.r.o., vyrábějící vodní turbíny a

hydrotechnická zařízení. Nejvýchodnější část areálu, bývalá Starohraběcí huť, je sídlem firmy DSB EURO, s.r.o., produkující výrobky z litiny. [7] Z hlediska estetiky jsou však budovy negativním příkladem porevolučního úpadku velkého podniku.

3 Metodika

Aby mohla vzniknout komplexní charakteristika regionu odvozená od změn v průmyslu po hospodářské transformaci, byly zvoleny některé ukazatele, pomocí nichž bude demonstrována proměna regionu. Jsou to celkový počet obyvatel, počet ekonomicky aktivních obyvatel, míra nezaměstnanosti, dojíždka a vyjíždka do zaměstnání z obcí blanenského okresu do jádra, výstavba nových bytů. Uvedené ukazatele jsou pak sledovány v regionálním měřítku, a to na úrovni okresu nebo jednotlivých obcí. Dále je kladen důraz na vnímání strojírenské tradice města ze strany blanenských občanů a celkovou image města. Některé z uvedených ukazatelů jsou sledovány statisticky v průběhu času a znázorněny v časových řadách.

4 Charakteristika Blanska před rokem 1989

V celém průběhu 20. století byl okres Blansko poměrně výraznou průmyslovou oblastí. Kromě ČKD svou tradiční výrobou prosluly i Adamovské strojírný (ADAST) v nedalekém Adamově, v samotném okresním městě se pak nacházela pobočka ADASTu a firma Metra, v Boskovicích Minerva. V současnosti zůstává pro Blansko průmysl nadále primárním odvětvím, je více rozmělněn do okolních obcí, příp. měst a zabírá širší rozptyl aktivit i mimo strojírenství.

Největším průmyslovým podnikem před revolucí v okrese Blansko byla METRA, která zaměstnávala kolem 4 500 pracovníků. Strojírny ČKD v roce 1989 čítaly přes 4 200 pracovníků a byly bezesporu největším blanenským strojírenským podnikem. ČKD Blansko Strojírny jakožto přímý pokračovatel zaměstnával v roce 2007 necelých 400 pracovníků. [2]

5 Vybrané socioekonomické ukazatele blanenského regionu a jejich vývoj v čase

Oproti roku 1970 počet obyvatel v okrese Blansko, ale i v samotném okresním městě, výrazně stoupal, od roku 1991 (v případě okresní jednotky i před rokem 1991) však docházelo k postupnému slábnutí stoupajícího trendu a v roce 2001 již byly zaznamenány nižší stavy obyvatel než v roce 1991. Počet ekonomicky aktivních obyvatel zaměstnaných v průmyslu v okrese Blansko zaznamenal na konci sledovaného období výraznější pokles, avšak i nadále zůstává na poměrně vysoké úrovni, což je dáno průmyslovou tradicí města a zachováním průmyslových aktivit i po transformaci. Mírně odlišná situace nastala ve městě Blansku, kde i přes vyšší pokles celkového počtu obyvatel než v jednotce okresu došlo ke zvýšení ekonomicky aktivního obyvatelstva. Stejně jako další velká města, příp. regionální jádra, i v Blansku docházelo k rozvoji terciérních aktivit, avšak jejich podíl na zaměstnanosti obyvatel nebyl tolik výrazný jako u ostatních měst (např. Brna).

Ke konci září 1992 bylo úřadem práce evidováno v okrese Blansko 2 046 uchazečů o zaměstnání, z nichž nejvíce (940) osob dříve pracovalo v dělnických profesích. Ze všech okresů Jihomoravského kraje v roce 1991 měl okres Blansko nejvyšší zaměstnanost v průmyslu (53,3%). [10]

Tab. 1: Srovnání ekonomické aktivity v průmyslu v okrese Blansko mezi roky 1970 až 2001

Ukazatel	1970	1980	1991	2001
počet obyvatel	103 041	109 198	107 809	107 702
EA obyvatelstvo	50 722	56 024	55 577	52 779
EA obyvatelstvo pracující v průmyslu	28 640	31 116	29 605	22 298
EA obyvatelstvo pracující v průmyslu [%]	56,5	55,5	53,3	42,3

Vysvětlivky: EA obyvatelstvo – ekonomicky aktivní obyvatelstvo

Zdroj: SLDB 1970, 1980, 1991, 2001, ČSÚ

Tab. 2: Srovnání ekonomické aktivity v průmyslu ve městě Blansko mezi roky 1970 až 2001

Ukazatel	1970	1980	1991	2001
počet obyvatel	15 474	19 508	21 361	20 594
EA obyvatelstvo	6 313	10 806	9 836	10 719
EA obyvatelstvo pracující v průmyslu	4 350	5 014	5 585	4 442
EA obyvatelstvo pracující v průmyslu [%]	68,9	46,4	56,8	41,4

Vysvětlivky: EA obyvatelstvo – ekonomicky aktivní obyvatelstvo

Zdroj: SLDB 1970, 1980, 1991, 2001, ČSÚ

Ztráta technické kvality výrobků a naskoku, jež si držela firma během 60. let, vedly k omezování výroby a zaostávání za konkurenčními podniky. V poklesu zaměstnaných v průmyslu mezi roky 1980 a 1991 mohlo dojít také díky částečnému odlivu pracovní síly do Adamovských strojíren, emigraci technických odborníků, rostoucímu vlivu Brna a dalších měst v regionu (Kuřim, Tišnov). V 90. letech už bylo v Blansku více menších průmyslových podniků, mezi které se rozdělili pracovníci z upadajícího strojírenského gigantu. Dále docházelo ve stejném období (70. – 80. léta) k dalšímu sjednocování zemědělských družstev a v roce 1980 vzrostl počet pracovníků v zemědělství o více jak 1 000 osob. [8]

Omezení výroby a hromadné propouštění dělníků mělo negativní vliv také na celkovou zaměstnanost v regionu. Od roku 1997, který již samotný byl významně ovlivněn růstem nezaměstnanosti v sekundárním sektoru, se průměrná míra nezaměstnanosti s různými výkyvy nadále zvyšovala a až do roku 2009 se držela ve většině případů nad republikovým průměrem. Nejvyšší rozdíl je zaznamenán v roce 2009, kdy se do průměrné nezaměstnanosti ČR promítla ekonomická krize. V okrese Blansko však nedošlo k úměrnému navýšení hodnot nezaměstnanosti. Ač bylo propouštění dělníků v těchto letech klasickým trendem, který ovšem nadále přetrvává, okres Blansko si stále udržuje vyšší zaměstnanost v průmyslu v porovnání s dalšími regiony. Strojírenská výroba v Blansku přežila, třebaže ve velmi omezené formě oproti stavu ze 50. a 60. let minulého století.

Tab. 3: Průměrná nezaměstnanost [%] v okrese Blansko a v ČR v časové řadě od roku 1997 do roku 2011

Nezaměstnanost	1997	1999	2001	2003	2005	2007	2009	2011
okres Blansko	4,5	8,3	6,7	9,1	8,4	6,0	9,9	8,7
Česká republika	4,3	8,5	8,5	9,9	9,0	6,6	8,0	8,6

Zdroj: MPSV

Změna situace ve zpracovatelském průmyslu ovlivnila i hodnoty vyjíždky a dojíždky mezi přílehlými, ale i vzdálenějšími obcemi regionu a centrem (viz Příloha I). Tyto ukazatele byly sledovány v letech 1991 a 2001 v měřítku vymezených pracovních regionů jádrového sídla Blanska. Do pracovního regionu Blanska spadají obce, z jejichž celkové vyjíždky za práci v roce 1991 směřoval hlavní proud vyjíždějících do jádra. V roce 2001 zůstaly hlavní proudy z většiny směrově stejné, avšak změnila se jejich intenzita, stejně jako celková intenzita vyjíždějících pracovníků z obce. Rok 2001 zaznamenal oproti stavu před 10 lety slabší proudy vyjíždějících ekonomicky aktivních obyvatel z příslušné obce, a to jak vyjíždějících do jádra, tak vyjíždějících z obce úhrnem. K oslabení pracovních proudů došlo zejména posílením pozice Brna jako zdroje pracovních míst díky rozvoji terciérních aktivit. Také podíl vyjíždějících pracujících v průmyslu se v roce 2001 snížil, avšak nadále zůstal v nadpoloviční většině. Je ale nutné počítat i s vlivem ostatních průmyslových podniků v Blansku na dojíždku (Metra, APOS, Blata, Adast Blansko).

Podle výzkumu z roku 2011, zabývajícího se povědomím obyvatel Blanska o místním strojírenském průmyslu, ČKD a jejich výrobcích a vlivu restrukturalizace na další vývoj podniku, jsou obyvatelé obecně dobře informováni o fungování strojírenského gigantu a fenomén ČKD je v jejich povědomí hluboce zakořeněn ve srovnání s ostatními průmyslovými (strojírenskými) podniky ve městě. Tato znalost je typická především pro starší ročníky (lidé nad 50 let), u nichž je pravděpodobné, že se během svého života nebo prostřednictvím rodinných příslušníků přímo setkali s výrobou či produkty strojíren ČKD. [1]

Rozmach strojírenské výroby mělo značný vliv i na výstavbu bytů v 50. a 60. letech 20. století. ČKD Blansko se prostřednictvím svého stavebního družstva přímo podílelo na nové výstavbě, a to kromě bytových domů také na budování občanského vybavení města – restauračních a zdravotnických zařízení a dalších. [1] Bytová základna pocházející právě z tohoto období je v současné době primárním zdrojem bytů pro blanenské občany.

6 Závěr

Oslabení pozice strojírenství v Blansku bylo do velké míry zapříčiněno rozpadem strojírenského gigantu ČKD Blansko. To s sebou neslo negativní důsledky jako bezprostřední nárůst nezaměstnanosti, odliv pracovních sil, oslabení pozice města a českého strojírenství jak u nás, tak ve světě. Důležité je, že obyvatelé Blanska vnímají ČKD jako nejvýznamnější průmyslovou firmu a obecné povědomí o ní a jejich výrobcích je na vysoké úrovni; zastávají názor, že Blansko je díky své strojírenské produkci známé. ČKD má v Blansku dlouhou tradici, která se promítá do celkové image města a omezení a téměř úplný úpadek výroby značně ovlivnil funkci města na dlouhou dobu. Podle vyjádření blanenských obyvatel měly politicko-ekonomické změny po roce 1989 negativní vliv na strojírenství a celkovou zaměstnanost v něm, což odráží i statistické ukazatele. Zároveň vnímají občané špatný vzhled a stav budov ČKD.

Velkou výzvou pro město do budoucna je revitalizace a nové využití areálu ČKD Gellhornova, který nabízí široký prostor pro průmyslovou výrobu či skladování. Jeho poloha při vstupní bráně do Moravského krasu je velice exponovaná turistům a chátrající tovární haly podél hlavní silnice k turisticky atraktivním místům Skalnímu mlýnu a Punkevním jeskyním by vyžadovaly větší péči a pozornost.

Zachování strojírenské tradice v Blansku může v současnosti napomoci i nová průmyslová zóna Vojánky na severním okraji města. Jedná se o rozvojovou plochu vymezenou Územním plánem z roku 1998 mající stále místo v prezentaci Blanska jako průmyslového místa. Snaha nalákat investory se do dnešního dne setkala pouze s polovičním úspěchem, neboť průmyslová zóna zůstává z velké části neobsazena.

Seznam použité literatury

- [1] KOVÁŘ, Ondřej. Image města Blansko [online]. 2011 Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta. Vedoucí práce Libor Lněnička. Dostupné na WWW: <http://is.muni.cz/th/253841/pedf_b/>. [cit. 29. 11. 2012].
- [2] ŘEŘIČKA, Martin. Sociální a ekonomické důsledky budování průmyslových zón v regionu NUTS II Jihovýchod [online]. 2009 Diplomová práce. Masarykova univerzita, Přírodovědecká fakulta. Vedoucí práce Josef Kunc. Dostupné na WWW: <http://is.muni.cz/th/78224/prif_m/>. [cit. 29. 11. 2012].
- [3] ČKD Blansko [online]. Dostupné na WWW: <http://cs.wikipedia.org/wiki/%C4%8CKD_Blansko>. [cit. 29. 11. 2012].
- [4] ČKD Blansko [online]. Dostupné na WWW: <<http://www.ckdblansko.cz/historie/-/>>. [cit. 29. 11. 2012].
- [5] Dojíždka a vyjíždka do zaměstnání a škol, okres Blansko, SLDB 2001, ČSÚ 2003.
- [6] Dojíždka a vyjíždka do zaměstnání a škol, okres Blansko, SLDB 1991, Federální statistický úřad 1992;
- [7] DSB EURO, s.r.o. [online]. Dostupné na WWW: <<http://www.dsbbansko.cz/o-spolecnosti/dsb-euro-s-r-o-/>>. [cit. 29. 11. 2012].
- [8] Sčítání lidu, domů a bytů 1921 – 1991 [online]. Dostupné na WWW: <http://notes3.czso.cz/sldb/sldb.nsf/i/seznam_tabulek_uzemni_prehledy>. [cit. 29. 11. 2012].
- [9] Statistiky nezaměstnanosti, Integrovaný portál MPSV [online]. Dostupné z WWW: <<http://portal.mpsv.cz/sz/stat>>. [cit. 29. 11. 2012].
- [10] Vybrané údaje za základní sídelní jednotky, okres Blansko, SLDB 1991, Federální statistický úřad 1992

Dopady těžby v okrese Karviná

Bc. Martin Nešporek

1 Úvod

Tato seminární práce je zaměřena na procesy, které souvisejí se změnou centrálně řízeného hospodářství na tržní systém. Předmětem práce je okres Karviná, tradiční oblast s dominancí těžkého průmyslu a těžby černého uhlí, která se jako taková v dnešní době potýká s mnoha socioekonomickými i environmentálními problémy. Práce se zabývá především dopady socioekonomického charakteru po roce 1989, v druhé části práce jsou také okrajově zmíněny dopady environmentální a jejich řešení v podobě rekultivací. K práci byly použity hlavně data Českého statistického úřadu, Ministerstva práce a sociálních věcí ČR nebo také společnosti OKD.

2 Zkoumané území

Těžba uhlí se blíže dotýká území 13 obcí okresu, zasahující do všech SO ORP kromě Českého Těšína. Patří zde obce Bohumín, Rychvald, Havířov, Albrechtice, Horní Suchá, Karviná, Dětmárovice, Petrovice u Karviné, Stonava, Orlová, Dolní Lutyně, Doubrava a Petřvald. V práci bude věnována pozornost především těmto uvedeným obcím.

ADMINISTRATIVNÍ ROZDĚLENÍ OKRESU KARVINÁ - STAV K 1.1.2008

Obr. 1. Administrativní členění okresu Karviná

(Zdroj: Český statistický úřad)

3 Těžba černého uhlí v okrese Karviná

Na území Karvinska docházelo k prvním pokusům o dolování uhlí ve druhé polovině 18. století a od roku 1794 zde probíhá těžba nepřetržitě. V průběhu 19. století zde bylo nalezeno spoustu nových slojí a těžba uhlí zaznamenala velký pokrok. Po druhé světové válce došlo ke znárodnění všech dolů. V roce 1946 vznikl národní podnik Ostravsko-karvinské kamenouhelné doly. V roce 1953 byl podnik zrušen a nahrazen Kombinátem OKD, který měl funkci hlavní správy. O čtyři roky později vznikly takzvané výrobně hospodářské jednotky a byl také nahrazen Kombinát OKD za sdružení OKD. V roce 1965 došlo k další reorganizaci, kdy společnost získala název Ostravsko-karvinské doly. Jejímú ředitelství byly podřízeny všechny hospodářské organizace bývalého Sdružení OKD. 31. prosince 1988 vznikl státní podnik OKD.

Po roce 1989 byl zrušen státní podnik OKD a zřízena akciová společnost Ostravsko-karvinské doly s výhradní majetkovou účastí státu. OKD, a.s. poté zahájila proces restrukturalizace, jehož nejvýznamnějším krokem byl postupný útlum těžby v ostravských dolech a s tím spojené výrazné propouštění pracovníků. V roce 1998 stát ztratil svůj většinový podíl ve společnosti. Hlavním akcionářem se stala společnost Karbon Invest, a.s. Ve stejném roce na této společnosti získala většinový podíl firma RPG Industrie Ltd. se sídlem na Kypru. Ta je vlastněna skupinou investorů v čele s českým finančníkem Zdeňkem Bakalou. V roce 2005 došlo k fúzi společností OKD, a.s. a ČMD.

3.1 Těžba v současnosti

V současné době je majitelem OKD, a.s. nizozemská holdingová společnost New World Resources B.V. Hlavními činnostmi OKD, a.s. jsou vyhledávání, těžba, úprava, zušlechťování a prodej černého uhlí a produktů s výrobou uhlí úzce spjatých. V roce 2003 se firma umístila na sedmém místě v žebříčku nejvýznamnějších firem podle tržeb. V současnosti stále zůstává mezi nejvýznamnějšími společnostmi v kraji. V současné době OKD, a.s. aktivně těží ve čtyřech dolech, z nichž tři se nachází na území okresu Karviná. Jsou to důl Karviná (vzniklý spojením dolů Lazy a ČSA), důl ČSM a důl Darkov. Společnost OKD, a.s. je nejvýznamnějším zaměstnavatelem v regionu a druhým největším zaměstnavatelem v České republice. Přesto počet zaměstnanců v okrese Karviná od roku 1989 poklesl téměř o dvě třetiny a s dalším útlumem těžby zaměstnanců stále ubývá. S tímto razantním úbytkem počtu pracovních míst se okres dodnes musí vyrovnávat.

V současnosti probíhá těžba černého uhlí v těchto dolech:

Důl Karviná

produkce: 4,1 milionu tun (2011)

zásoby: 89 milionu tun (2012)

Důl ČSM

produkce: 2,9 milionu tun (2011)

zásoby: 45 milionu tun (2012)

Důl Darkov

produkce: 3,2 milionu (2011)

zásoby: 37 milionu tun (2012)

Důl Paskov

produkce: 1 milion tun (2011)

zásoby: 24 milionů tun (2012)

Obr. 2. Důl Paskov

(Zdroj: www.ceskatelevize.cz)

3 Socioekonomické dopady po roce 1989

Po roce 1989 došlo z hlediska těžby uhlí celkově k významným změnám, které přímo ovlivnily socioekonomickou situaci ve zkoumaném okrese. Mezi ovlivněné socioekonomické charakteristiky patří především migrace, věková struktura, nezaměstnanost a ekonomická aktivita podle odvětví. Těžba uhlí také souvisí s nadějí dožití, která má však dlouhodobější charakter.

3.1 Vývoj počtu obyvatel – migrace

Z dlouhodobého vývoje počtu obyvatelstva podle tabulky č. 1 můžeme soudit, že soustředování obyvatel na území okresu Karviná je úzce spjato s rozvojem těžby a těžkého průmyslu v tomto regionu již od počátku 20. století. Velké přírůstky byly zaznamenány v 60. a 70. letech minulého století, kdy se lidé masivně stěhovali převážně do nově postavených panelových domů. Typickým příkladem tohoto procesu je město Havířov, jehož počet obyvatel vzrostl od roku 1950 z necelých 13 000 na téměř 86 000 v roce 1980. Celkově na území čtyř SO ORP vzrostl počet obyvatel

ve stejném období o přibližně 110 000. Od 80. let se již počet obyvatel ustálil a od roku 1991 začal ve všech SO ORP klesat a nezvýšil se ani v důsledku příchodu silných ročníků do reprodukčního věku.

Tab. 1. Vývoj počtu obyvatel obcí a SO ORP zasažených těžbou od roku 1869 do roku 2009.

Obec	rok									
	1869	1900	1930	1950	1961	1970	1980	1991	2001	2009
Bohumín	4 515	13 297	25 048	19 705	21 833	22 213	24 639	23 686	23 284	22 976
Rychvald	2 277	4 556	7 190	5 963	6 610	7 051	7 149	6 646	6 769	6 919
Haviřov	5 173	7 223	12 782	12 898	51 103	82 068	85 946	86 297	85 855	83 558
Albrechtice	1 015	1 155	1 641	1 602	2 184	2 559	3 616	3 904	4 071	3 990
Horní Suchá	1 476	1 998	3 805	4 501	5 298	4 498	3 974	4 315	4 370	4 512
Karviná	8 902	24 195	37 645	38 465	49 418	78 546	78 334	68 405	65 141	62 661
Dětmarovice	1 380	2 784	4 118	3 692	4 001	4 079	3 817	3 526	3 783	3 955
Petrovice u Karviné	2 403	3 149	4 450	3 735	3 957	3 810	3 831	4 092	4 517	5 506
Stonava	1 516	3 135	4 819	4 500	4 511	4 036	2 516	1 714	1 809	1 889
Orlová	3 875	15 820	24 847	23 863	21 543	24 268	28 733	36 339	34 856	32 738
Dolní Lutyně	2 334	3 914	5 447	4 588	4 893	4 880	4 726	4 469	4 771	4 936
Doubrava	1 752	4 327	4 934	4 452	4 341	3 472	2 457	1 812	1 811	1 373
Petřvald	2 503	5 727	10 275	9 983	9 681	8 120	7 382	6 769	6 811	7 026
SO ORP										
Bohumín	6 792	17 853	32 238	25 668	28 443	29 264	31 788	30 332	30 053	29 895
Haviřov	7 664	10 376	18 228	19 001	58 585	89 125	93 536	94 516	94 296	92 060
Karviná	14 201	33 263	51 032	50 392	61 887	90 471	88 498	77 737	75 250	74 011
Orlová	10 464	29 788	45 503	42 886	40 458	40 740	43 298	49 389	48 249	46 073
Celkem	39 121	91 280	147 001	137 947	189 373	249 600	257 120	251 974	247 848	242 039

Zdroj: ČSÚ, Historický lexikon obcí, vlastní zpracování

Tab. 2. Přirozený a migrační přírůstek obyvatel 13 vybraných obcí okresu Karviná od roku 1991.

rok	Stav 1.1.	Narození	Zemřelí	Přistěhovalí	Vystěhovalí	Přírůstek přirozený	Přírůstek migrační	Přírůstek celkový
1991	252 122	3 380	2 787	7 052	5 617	593	-565	28
1996	253 480	2 370	2 569	4 097	4 259	-199	-162	-361
2001	248 072	2 100	2 581	3 917	4 776	-481	-859	-1 340
2006	243 806	2 234	2 485	4 221	4 877	-251	-656	-907
2011	232 647	2 060	2 694	4 338	5 963	-634	-1 625	-2 259

Zdroj: ČSÚ, Databáze demografických údajů za obce ČR, vlastní zpracování

Podrobnější přehled o přírůstku obyvatel od roku 1991 nám poskytuje tabulka č. 2. Přirozený přírůstek byl kladný ještě v roce 1991, poté však počet zemřelých vždy převyšoval. Migrační saldo je záporné u všech uvedených let, největší odliv obyvatel je zaznamenán až v roce 2011 s celkovým počtem 1625 vystěhovalých.

3.2 Věková struktura

Se záporným migračním saldem souvisí věková struktura. Všeobecně se nejčastěji stěhují mladší lidé a to se pak odráží na věkové struktuře. Okres Karviná je typickým příkladem tohoto procesu. Zatímco v minulosti se do této oblasti stěhovali převážně mladí lidé (Haviřov byl nazván „městem mladých“), v současnosti je tento stav opačný. Dokládá to tabulka č. 3. Ještě v roce 2001 měly všechny sledované SO ORP index stáří (65+/0-14) menší hodnotu než byl celorepublikový průměr, v roce 2010 již tyto hodnoty průměr výrazně převyšovaly, kromě SO ORP Orlová. Ta měla index stáří v roce 2001 pouhých 56,8 %. Nejvíce se věková struktura změnila v ORP Karviná a Haviřov, kde vzrostla hodnota indexu stáří o více než 40 %. Tyto skutečnosti mohou mít v budoucnu velmi negativní dopad na celkové ekonomické postavení okresu Karviná.

Tab. 3. Věková struktura těžbou zasažených SO ORP okresu Karviná, Moravskoslezského kraje a ČR v letech 2001 a 2010

	Stav obyvatel k 31.12.	v tom ve věku:			Průměrný věk	Index stáří (65+/0-14 v %)
		0 - 14	15 - 64	65 +		
rok 2001						
ORP Bohumín	29 930	4 791	21 196	3 943	38,9	82,3
ORP Haviřov	99 589	16 165	70 697	12 727	38,6	78,7
ORP Karviná	74 808	12 103	53 852	8 853	38,6	73,1
ORP Orlová	48 096	8 996	33 986	5 114	36,5	56,8
MS kraj	1 182 015	217 780	807 434	156 801	x	71,9
ČR	10 230 060	1 654 862	7 161 144	1 410 571	38,8	85,2
rok 2010						
ORP Bohumín	29 750	4 343	20 907	4 500	40,7	103,6
ORP Haviřov	96 839	12 994	67 810	16 035	41,4	123,4
ORP Karviná	71 692	9 727	50 195	11 770	41,2	121,0
ORP Orlová	45 539	6 432	33 165	5 942	39,7	92,4
MS kraj	1 247 373	177 937	883 792	185 644	40,4	104,3
ČR	10 532 770	1 518 142	7 378 802	1 635 826	40,8	107,8

Zdroj: ČSÚ, Statistická ročenka obcí s rozšířenou působností, vlastní zpracování

3.3 Nezaměstnanost a ekonomická aktivita

Transformace hospodářství po roce 1989 znamenala mimo jiné přechod od orientace na průmysl ke službám a v průmyslovém regionu jako je okres Karviná to tedy způsobilo značné propouštění zaměstnanců, což zasáhlo i oblast těžby černého uhlí. Od roku 1991 do roku 2001 vzrostl počet uchazečů o zaměstnání ve vybraných obcích okresu Karviná přibližně třikrát, stejně tak míra nezaměstnanosti, která je stále jedna z největších v celé České republice. Od roku 2001, kdy míra nezaměstnanosti přesahovala 17 %, došlo k poklesu této hodnoty na přibližně 14 %. Co se týče ekonomické aktivity podle odvětví, v okrese Karviná je podle sčítání lidu z roku 2001 stále více pracujících v průmyslu a těžbě oproti průměru ČR. Nejvíce pak v obci Stonava (47,7 %) a Albrechtice (43,4 %), naopak nejméně v Havířově (32,9 %) a Petřvaldu (31,8 %). S největší nezaměstnaností v roce 2001 se potýkala města Orlová a Karviná a obec Horní Suchá. Počet ekonomicky aktivních obyvatel se pohybuje kolem 50 %, což je v souladu s celorepublikovým průměrem. Společnost OKD dnes zaměstnává přibližně 13 000 obyvatel a tento počet postupně klesá. Nedostatek pracovních míst znamená pro region velký problém i přes určité zlepšení v posledních letech. Hospodářská krize od roku 2008 představuje pro region další hrozbu.

Tab. 4. Ekonomická aktivita okresu Karviná, vybraných obcí a ČR v roce 2001.

Území	Ekonomicky aktivní		Nezaměstnaní		Ekonomicky aktivní v průmyslu a těžbě	
	abs.	v %	abs.	v %	abs.	v %
ČR	5 253 400	51	486 937	9,3	1 525 837	29,0
okres Karviná	136 307	49	25 508	18,7	46 482	34,1
Vybrané obce						
Bohumín	11 808	51	2 056	17,4	4 129	35,0
Rychvald	3 217	48	515	16,0	1 153	35,8
Havířov	40 986	48	7 737	18,9	13 486	32,9
Albrechtice	2 017	50	284	14,1	875	43,4
Horní Suchá	2 071	47	425	20,5	756	36,5
Karviná	31 798	49	6 488	20,4	10 709	33,7
Dětmarovice	1 802	48	254	14,1	632	35,1
Petrovice u Karviné	2 339	52	298	12,7	848	36,0
Stonava	822	45	120	14,6	392	47,7
Orlová	17 621	51	3 617	20,5	6 573	37,3
Dolní Lutyně	2 295	48	304	13,2	844	36,8
Doubrava	803	44	145	18,1	309	38,5
Petřvald	3 078	45	597	19,4	979	31,8

Zdroj: ČSÚ, SLDB 2001, vlastní zpracování

Tab. 5. Nezaměstnanost ve vybraných obcích a v ČR v letech 1991, 2001 a 2010.

rok	Uchazeči o zaměstnání celkem		Míra nezaměstnanosti		
	1991	2001	1991	2001	2010
Vybrané obce	7 497	22 219	5,1	17,1	14,2*
ČR	221 749	461 923	4,1	8,9	9,57

Zdroj: MPSV, Statistiky nezaměstnanosti, vlastní zpracování

*souhrnný údaj za SO ORP Bohumín, Havířov, Karviná a Orlová

3.4 Naděje dožití

Mezi dopady průmyslu a těžby uhlí lze také zařadit naději dožití jakožto důsledek těžkých pracovních podmínek a znečištěného ovzduší. Moravskoslezský kraj patří k oblastem s klasicky nižší nadějí dožití v rámci České republiky a okres Karviná má v kraji jedny z nejnižších hodnot. Podle tabulky č. 6 dochází ke zlepšení úmrtnostních podmínek ve všech okresech, což můžeme připsat zlepšení zdravotní péče i péče o kojence, ale také útlumu těžby a celkovému posunu v ochraně životního prostředí. Mezi lety 1981 – 1985 byla v okrese Karviná naděje dožití u mužů 66,3 let ve věku 0 a posunula se na 71,6, což je ovšem v Moravskoslezském kraji nejnižší hodnota. U žen naděje dožití mezi lety 2006 – 2010 dosáhla 79 let, je tedy stejná jako v okrese Bruntál, dalším problematickým okresem.

Tab. 6. Naděje dožití ve věku 0 v okresech Moravskoslezského kraje mezi lety 1981 a 2010.

Okres	1981-1985		1986-1990		1991-1995		1996-2000		2001-2005		2006-2010	
	M	F	M	F	M	F	M	F	M	F	M	F
Bruntál	65,3	73,7	66,4	74,9	67,6	75,2	69,8	77,7	70,7	78	72,2	79
Frýdek-Místek	66,7	74,6	67,4	74,9	68,3	76	70,1	77,7	71,3	78,5	73	80,1
Karviná	66,3	73,9	66,5	73,7	67,2	74,7	69,1	77,2	70,3	77,8	71,6	79
Nový Jičín	66,6	74,1	67,2	74,7	68,2	75,7	69,7	77,1	71	78,5	72,9	80
Opava	66,9	74,4	67,9	75	68,8	76,6	70,4	78,1	71,4	78,7	72,8	79,5
Ostrava-město	66,3	73,6	66,2	74	67,3	74,9	69,7	76,9	70,9	78,1	72,4	79,4
ČR	67,0	74,1	67,5	74,7	68,7	75,7	70,8	77,7	72,1	78,6	73,7	79,9

Zdroj: ČSÚ, Úmrtnostní tabulky

4 Environmentální dopady těžby

Těžba a zpracování černého uhlí je činnost, která výrazným způsobem ovlivňuje a mění geologické poměry, životní prostředí a krajinný ráz zasažené oblasti. Spektrum složek životního prostředí, dotčených těžební činností, je pravděpodobně nejširší ze všech ostatních dopadů

průmyslových aktivit člověka. Vliv hornické činnosti na životní prostředí je v zásadě dvojitý. Jednak jsou to projevy, které jsou s těžbou přímo spojeny. Jedná se zejména o poklesy povrchu terénu v důsledku poddolování, vznik novotvarů antropogenního původu (odvaly, odkaliště), znehodnocení povrchových a podzemních vod, úniky metanu, poškození rostlinných a živočišných ekosystémů aj.

Dále pak na životní prostředí negativně působí projevy činností, které na těžbu navazují. Zde představuje největší zátěž především úpravárenský průmysl, který životní prostředí ohrožuje vypouštěním emisí, znečišťováním vodních toků, poškozováním vegetace a lesních porostů, vznikem skládek odpadů apod. V případě karvinské části Ostravsko-karvinského revíru dochází k výraznému postižení krajiny jako celku, kterou potom označujeme jako tzv. hornickou krajinu. V této oblasti soustředěné a dlouhodobé těžby dochází k velkým změnám geomorfologie, hydrologie, ovzduší, půdního fondu i ostatních částí biotické krajiny. Důsledky v podobě znečištěného ovzduší dokazují měření meteorologických stanic, kdy je Karvinsko pravidelně na předních příčkách nejhoršího stavu ovzduší. Přesto se životní prostředí v okrese významně zlepšilo po útlumu produkce těžkého průmyslu a rovněž cílenými účinnými opatřeními – budováním filtračních komínových zařízení a čističek odpadních vod, ale také přecházením na topení ekologicky méně zatěžujícími formami zdrojů energie.

4.1 Rekultivace

Pro snížení negativních vlivů těžby je důležité její důsledky napravit. Současná legislativa nařizuje provádět na území dotčeném těžbou tzv. rekultivaci. Nové uspořádání bývá často odlišné od původní krajiny, ale může se jí v určitém ohledu vyrovnat. Dříve byly rekultivace zaměřeny na zalesnění či zatravnění území nebo úpravu jednoduchých vodních ploch vzniklých poklesem terénu. Dnes společnost OKD ve spolupráci s městy a obcemi dbá především na využitelnost území. V posledních letech takto například těžaři připravili pozemky pro Dinopark v Doubravě, pro průmyslovou zónu v Horní Suché nebo pro golfové hřiště v Karviné. Aktuálně nejzajímavějším projektem je rekultivace téměř 170 hektarového území Kozinec mezi Karvinou a Doubravou, kde vzniká velká vodní plocha, která bude v budoucnu sloužit přírodě i lidem.

4.2 Názory obyvatel

Vzhledem k tomu, že společnost OKD chce v budoucnosti dále pokračovat s těžbou v blízkosti měst Karviná a Orlová do roku 2035, někteří obyvatelé se bojí o budoucnost těchto lokalit a těžbou nesouhlasí. Existují mnohá občanská sdružení, která vznášejí námitky proti plánu OKD a společně chtějí těžbu zastavit. Jde například o občanské sdružení Naše Beskydy, Kořeny či Občané Karviné proti těžbě pod městem. Tato sdružení dokonce vytvořila alianci proti těžbě uhlí. Město Karviná chce po společnosti, aby nechala vypracovat podrobný dokument o možných dopadech jejich záměru. OKD se vyjádřila pro spolupráci a společné projednání jednotlivých námitek.

Obr. 3. Golfové hřiště v Karviné

(Zdroj: aktualne.centrum.cz)

5 Závěr

Situace v okrese Karviná je příkladem náhlé změny tržních podmínek a způsobu hospodaření. Vzniklé socioekonomické a environmentální problémy s těžbou do značné míry souvisí, jelikož je oblast na těžbě černého uhlí hospodářsky závislá již více než sto let. To potvrzují i demografická a ekonomická data, obsažena v této seminární práci. Na území, kde proběhla těžba, je v dnešní době větší nezaměstnanost, záporné migrační saldo či nižší naděje dožití než je obecně v České republice. Území je navíc postiženo fyzickými zásahy do podloží. Pozitivnímu vývoji nenahrává současný stav ekonomiky v Evropské unii ani fakt, že se s těžbou má nadále pokračovat a spousta občanů je proti. Na druhou stranu je v těžebním průmyslu zaměstnáno stále mnoho obyvatel a ztráta tolika dalších pracovních míst v případě ukončení těžby by způsobila opět nepříznivé podmínky v životě zdejších lidí.

Seznam použité literatury

Vítejte na Zemi [on-line] – Vliv těžby na životní prostředí [cit. 30. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <
http://www.cittadella.cz/cenia/index.php?p=vliv_tezby_na_zivotni_prostredi&site=energie
>.

Ostravsko-karvinské doly[on-line] – Pohled na rekultivace se mění. Vznikají golfové areály, průmyslová zóna, park dinosaurů nebo unikátní vodní plocha pro přírodu i lidi [cit. 30. 11.

- 2012]. Dostupné na WWW: < <http://www.okd.cz/cs/media/tiskove-zpravy/pohled-na-rekultivace-se-meni-vznikaji-golfove-arealy> >.
- Karvinský deník [on-line] – Proti devastační těžbě černého uhlí v regionu už stojí aliance [cit. 30. 11. 2012]. Dostupné na WWW: < <http://karvinsky.denik.cz/z-regionu/120810-proti-devastacni-tezbe-cerneho-uhli-v-regionu-uz-stoji-aliance.html> >.
- Karvinský deník [on-line] – Sdružení odpůrců devastační těžby uhlí jdou do boje společně [cit. 30. 11. 2012]. Dostupné na WWW: < http://karvinsky.denik.cz/zpravy_region/120720-okd-tezba-protest.html >.
- Česká televize [on-line] – V Dole Paskov zahynul osmačtyřicetiletý horník [cit. 30. 11. 2012]. Dostupné na WWW: < <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/regiony/200426-v-dole-paskov-zahynul-osmactyricetilety-hornik/> >.
- ČSÚ [on-line] – Databáze demografických údajů za obce ČR [cit. 13. 9. 2012]. Dostupné na WWW: < http://www.czso.cz/cz/obce_d/index.htm >
- ČSÚ [on-line] – Úmrtnostní tabulky [cit. 30. 11. 2012]. Dostupné na WWW: < http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/umrtnostni_tabulky >
- ČSÚ [on-line] – Statistická ročenka obcí s rozšířenou působností [cit. 13. 9. 2012]. Dostupné na WWW: <http://www.czso.cz/csu/2011edicniplan.nsf/publ/4030-11-r_2011 >
- MPSV [on-line] – Statistiky nezaměstnanosti [cit. 30. 11. 2012]. Dostupné na WWW: < <http://portal.mpsv.cz/sz/stat/nz> >.

Situace na trhu práce v Plzeňském kraji v roce 2011

Bc. Tomáš KUBÍČEK

1 Úvod

Tato seminární práce se bude snažit zachytit situaci na trhu práce v Plzeňském kraji v roce 2011. Vývoj situace bude zachycen pomocí indexu změny ukazatelů s rokem 2010 a celkovým vývojem relativních ukazatelů od počátku ekonomické krize v roce 2008. Řeč bude především o nezaměstnanosti, její struktuře, zaměstnanosti v odvětvích národního hospodářství a o největších podnicích, které mají v kraji výrazný vliv na zkoumané ukazatele. Pro lepší pochopení stavu na trhu práce bude nabídnuto porovnání s ostatními kraji České republiky. Jako ukazatel úrovně kraje a do jisté míry kvality života bude uvedena i průměrná mzda v porovnání s ostatními kraji.

2 Seznámení s krajem

Plzeňský kraj je situován na západě Čech při státní hranici se Spolkovou republikou Německo. V České republice sousedí na severu s Karlovarským krajem, na východě se Středočeským krajem a na jihovýchodě s krajem Jihočeským. Je tvořen sedmi okresy, jmenovitě Domažlicemi, Klatovy, Rokycany, Tachovem a městem Plzní a okolními okresy Plzeň-jih a sever.

Rozlohou 7 561 km² se řadí v České republice mezi kraje na třetí místo, kdežto počtem obyvatel až na deváté. K rozhodnému okamžiku SLDB 2011 zde mělo trvalý pobyt 574 694 obyvatel. Okresní územní celky se od sebe značně odlišují, ať už se jedná o krajinný charakter, počet a skladbu obyvatelstva, ekonomický potenciál či hustotu zalidnění. Středisková struktura je v porovnání s Českou republikou atypická. Je tu velké množství nerovnoměrně rozmístěných malých sídel, chybí zde města střední velikosti. Plzeň, jakožto druhé nejvýznamnější město v Čechách, je úplný protiklad k malým sídlům. Ve 56 městech tohoto kraje je koncentrováno 68 % obyvatelstva. Hlavní rozvojová osa je dálnice D5 mezi Plzní a Prahou a směrem k hranicím s Německem. Mimo tuto osu se nalézají oblasti s převažující obytnou a zemědělskou funkcí s málo vyvinutou sociální a technickou infrastrukturou.

3 Metodika, data a použité ukazatele

Ukazatele v této seminární práci jsou vypočteny z hrubých dat, která byla získána především z Integrovaného portálu Ministerstva práce a sociálních věcí v sekci statistiky a z Českého statistického úřadu a jeho předběžných výsledků z SLDB 2011. Právě k této události (26. března 2011) je snaha datovat většinu ukazatelů, ale ne ve všech případech to je možné. Vše je ale záležitostí kalendářního roku 2011.

Pro komplexnější pohled na problematiku trhu práce v Plzeňském kraji byly použity následující ukazatele:

- Registrovaná míra nezaměstnanosti
- Počet uchazečů na jedno volné pracovní místo
- Podíl osob se zdravotním postižením
- Míra dlouhodobé nezaměstnanosti
- Zaměstnanost podle sektorů národního hospodářství
- Podíl zaměstnaných cizinců
- Zaměstnanost cizinců v sektorech NH
- Míra nezaměstnanosti podle vzdělání

4 Analýza trhu práce v Plzeňském kraji

4.1 Registrovaná míra nezaměstnanosti

Registrovaná míra nezaměstnanosti je v Plzeňském kraji na úrovni okresů značně prostorově diferencovaná, nabývá zde hodnot od šesti procent v krajském městě po téměř dvanáctiprocentní nezaměstnanost v okrese Tachov na severozápadě území. Nízkých hodnot blíží se úrovni Plzně dosahují i sousední okresy Plzeň-jih a Plzeň sever, kde je na tom jižní část zaměstnanostně lépe. Rokycany vykazaly 6,3 % nezaměstnaných. Pouze dva okresy (Domažlice, Klatovy) se vyhouply nad průměr kraje, který dosahuje 7,7 procent. Ačkoliv jsou zde rozdíly v nezaměstnanosti relativně velké, ve srovnání s republikou zaujímá druhou nejnižší míru nezaměstnanosti hned po Středočeském kraji (pokud nepočítáme Prahu). Průměrná registrovaná míra nezaměstnanosti dosáhla v celé ČR k 31. 3. 2011 9,2 %.

Vysoká míra nezaměstnanosti v okrese Tachov je patrná už od začátku devadesátých let, kdy mnoho nekonkurenceschopných podniků zaniklo a k lepší situaci nepřispěl ani útlum těžby uranu v Zadním Chodově. Stejně jako ostatní okresy reaguje na pokles nezaměstnanosti, avšak mnohem pomaleji a ne s takovou razancí. Nepřímými faktory je velký počet venkovských sídel, nízká vzdělanost a špatná dopravní obslužnost. Za možný problém lze považovat i poměrně vysoký poměr zemědělské půdy (téměř 50 %), jelikož díky dnešní vysoké mechanizaci stačí na obhospodaření menší základna zemědělců. V posledních letech zaznamenal tento územní celek výstavbu několika nových průmyslových zón, ve kterých se usídlují firmy se zahraničním kapitálem. Celkově nízkou krajskou míru nezaměstnanosti pozitivně ovlivňují velké podniky lokalizované především v Plzni a blízkém okolí.

Ekonomická krize se na nezaměstnanosti podepsala takřka dvojnásobným nárůstem ve všech studovaných administrativních úrovních. V Plzni a přilehlých okresech byl nárůst až do roku 2010 rovnoměrný. V Domažlicích a Tachově byl velký skok v nezaměstnanosti mezi lety 2008 a 2009. Do roku 2011 se podařilo většině okresů snížit míru nezaměstnanosti, u Klatov a Domažlic byl pokles jen pár desetín p. b. Nejvyšší hodnoty míry nezaměstnanosti za celé sledované období dosáhl okres Tachov, konkrétně 13,6 %. I přes recesi si kraj ve srovnání s ČR zachoval nižší hodnoty reg. míry nezaměstnanosti.

4.2 Počet uchazečů a volná pracovní místa

Na počet uchazečů o zaměstnání, kteří připadají na jedno volné pracovní místo lze nahlížet dvěma úhly pohledu. Ten první je očima zaměstnavatele. Čím je v oblasti vyšší počet uchazečů na 1 VPM, tím má větší výběr a je to pro něj příjemnější, jelikož se naskytá větší příležitost získat zkušenějšího pracovníka. Druhý pohled, o něco méně optimistický, je očima samotného uchazeče. Ten má větší šanci získat pracovní místo v případě, že na jedno volné pracovní místo připadá méně soupeřů při získávání.

Několik měsíců před začátkem ekonomické krize byl počet uchazečů na 1 VPM velmi nízký, nejvíce v okrese Tachov (2,3). Krajský průměr pak činil 0,9, a to především díky krajskému městu. Za rok narostly počty uchazečů na 1 VPM o stovky procent, nárůst pak pokračoval i v roce 2010, i když ne takovým tempem. V březnu roku 2011 se situace pro uchazeče zlepšila. Okresu Tachov se podařilo mezi lety 2010 a 2011 srazit počet uchazečů o pracovní místo na polovinu. Zde se zřejmě projevil zahraniční investice a zafungovalo zde pravidlo – velká nezaměstnanost klesne ztelněji než nízká nezaměstnanost. V roce 2011 pak mezi kraji zaujal ten Plzeňský čtvrté místo. Velkým katalyzátorem změn v tomto ukazateli je portfolio firem, které v okresech působí a v jakém odvětví pracují.

4.3 OZP na trhu práce

Podíl nezaměstnaných OZP na pracovní síle je v celém kraji nejnižší v Plzni a okolí. Svou roli zde hraje především větší koncentrace firem s nižšími nároky na pohyblivost pracovníka, kde se uplatní i lidé s postižením. U ostatních okresů byl v roce 2011 podíl nad jedno procento. Na tachovsku dosahoval podíl téměř dvou procent. Ještě před začátkem recese v roce 2008 se podíl nezam. OZP na PS pohyboval od 0,35 % do 0,81 %. Jako u předchozích ukazatelů nastal během dalšího roku rapidní nárůst, který byl následován nárůstem nižším. Do roku 2011 se podařilo situaci s OZP na trhu práce zlepšit. celorepublikově je Plzeňský kraj na čtvrté příčce.

Index změny, který porovnává počty OZP ucházejících se o práci mezi lety 2010 a 2011, ukazuje rozdíly mezi těmito letopočty. Plzeň-město a Rokycany zaznamenaly jako jediné dva okresy meziroční pokles uchazečů se ZP. Překvapivě nejvyššího nárůstu dosáhly Plzeň-sever (110,0) a Plzeň-jih (110,8). K nim se přidaly s podobnou hodnotou Klatovy, ostatní okresy si zachovaly přibližně stejnou základnu. Celý kraj pak zaznamenal mírný růst v podobě indexu změny 101,4.

Web praceprozp.cz uvádí v databázi pět chráněných dílen Plzeňského kraje, které jsou lokalizovány především v Plzni (2) a okolí, jedna stojí v Sušicích (okres Klatovy).

4.4 Míra dlouhodobé nezaměstnanosti

MDN koreluje s registrovanou nezaměstnaností na poměrně vysoké úrovni, tedy mají podobné trendy vývoje. Pod dvě procenta se dostaly plzeňské okresy spolu s okresem Rokycany. Naopak v Tachově byla MDN v roce 2011 téměř pěti procentní. Krajský průměr 2,40 % pak byl sedm desetin pod průměrem republikovým. Je zajímavé, že ještě před začátkem ekonomické krize na tom byl okrese Tachov o několik setin procent lépe než celá ČR. Po vypuknutí krize se však Tachov

vyprofiloval z hlediska MDN jako okres problémový. Nárůst v Plzni a okolí nebyl tak rapidní jako ve zbytku kraje.

Index změny mezi lety 2011 a 2010 ukazuje všeobecný nárůst dlouhodobě nezaměstnaných. Největší přírůstek získaly Klatovy a samotná Plzeň, která zřejmě doplatila na nízkou nezaměstnanost a počet dlouhodobě nezaměstnaných se tam tak zvedl více než v ostatních okresech. V obou případech byl nárůst takřka pětinový. Paralelně Tachov jako okres s nejvyšší nezaměstnaností zaznamenal index změny pouze 100,1. Zde jsou příčiny oproti Plzni reciproční. Rokycany se s hodnotou $I_{2011/2010}$ 77,5 - tedy poklesem - profilují jako pracovně odlišný okres od Plzně. Oba okresy totiž mají podobnou míru reg. nezaměstnanosti, ale jiný trend indexu změny. Krajský průměr pak skončil s hodnotou 108,5, tedy o něco málo nižší než celá Česká republika.

4.5 Zaměstnanost podle sektorů národního hospodářství

Od ukazatelů nezaměstnanosti se posuneme směrem k zaměstnanosti, konkrétně jde o zastoupení jednotlivých odvětví národního hospodářství, co se týče počtu zaměstnanců v nich. Tento ukazatel do jisté míry prezentuje vyspělost kraje, i když rozdíly nejsou tak propastné. Ve všech krajích bude bezesporu převládat terciární sektor. Více se mohou lišit v primárním a sekundárním.

V Plzeňském kraji pracuje v terciéru 52 % všech zaměstnaných osob. S odstupem od ostatních odvětví má nejvíce zaměstnanců velkoobchod a maloobchod s jedenácti procenty (z celkového počtu zam. ve všech sektorech). 5% hranici se podařilo pokořit dopravě, veřejné správě s obranou, vzdělávání a zdravotní a sociální péčí. Sekundér zaměstnává téměř 43 % ekonomicky aktivních obyvatel kraje. Nikoho nepřekvapí, že nejvíce ze všech odvětví zaujímá právě zpracovatelský průmysl, který je i pro celou Českou republiku existenční záležitostí. Stavebnictví si pro sebe „utrhl“ téměř desetinu pracujících. Primární sektor má ve své diki pětiprocentní základnu pracovníků.

Zajímavé výsledky přináší index změny z absolutního počtu zaměstnaných v jednotlivých odvětvích mez lety 2011 a 2010. Extrémní nárůst zaznamenala především těžba, výroba a rozvod elektřiny, plynu a tepla a zásobování vodou. V těchto případech se počet pracovníků zvedl meziročně dvojnásobně. Nárůst zaznamenala i odvětví pracující s penězi a financemi a informační technologie, které jsou motorem pokroku. Administrativa naopak zažila pokles s hodnotou indexu změny 78,63. Zde může jít především o snižování míry byrokracie ve státní správě a na ostatních úřadech. Zajímavostí je i pětinový nárůst primárního sektoru. Zde hraje zřejmě hlavní roli především lesnictví.

V mezikrajském porovnání si vede Plzeňský kraj v případě priméru na vysoké úrovni, zaujal hned za Vysočinou a jižními Čechami třetí pozici. Jedná se o zemědělsko-průmyslový kraj, takže vyšší zastoupení „zemědělců, lesníků a rybářů“ je opodstatněné. Přestože těžba některých surovin po Sametové revoluci ustala, stále je tu určitá základna pracujících v tomto odvětví a mezi kraji má páté místo. Stavebnictví je důležitým odvětvím, které se v době krize drželo v černých číslech a pokleslo až teprve nedávno. V Plzeňském kraji má 4. nejvyšší zastoupení ze všech krajů ČR. Příčky za ním jsou velmi vyrovnané a mezikrajské rozdíly nejsou propastné. Za důležité odvětví se považuje vzdělávání, a proto je potřeba zmínit, že mezi kraji má ten Plzeňský pátou příčku spolu se Zlínským krajem.

Co se týče sekundéru, uzavírá mezi kraji Plzeňský první polovinu. Terciární sektor není v kraji tolik zaměstnanecky zastoupen (a možná ani celkově). Obsadil až osmou příčku, což může být zapříčiněno odvětvovým charakterem kraje, který je, jak už je uvedeno výše, průmyslově-zemědělský.

4.6 Podíl zaměstnaných cizinců

Cizinci se stali zvláště po Sametové revoluci významnější pracovní složkou, než tomu bylo dříve. Měnily se především národnosti na prvních příčkách co do počtu zaměstnaných. V této podkapitole ale není skladba cizinců podle místa původu zachycena. Zaměstnaní cizinci tu jsou porovnání vzhledem k celkové pracovní síle. Nejistíme tedy, jaké národnosti jsou nejvíce zastoupeny na manažerských postech firem se zahraničním kapitálem. Statistiky nám spíše prozradí něco o pracovnících na nižších pozicích.

Jak tomu bývá ve většině případů, nejvíce cizinců je zaměstnáno v největších městech, v tomto případě v Plzni, kde pracuje přibližně 10 % cizinců. Poměrně vysokým počtem cizinců na pracovní sílu se vyhoupl na druhou příčku Tachov s téměř sedmi procenty. Naopak nejméně cizinců připadá na pracovní sílu v okresech okolo Plzně a v Klatovech. První dva zmíněné okresy jsou především rezidenční a domov tu má více Čechů než cizinců. Krajský průměr je pak o něco menší, než je tomu tak v Tachově. V České republice bylo pak zastoupení cizinců 5,45 %, což představuje absolutně 355 348 pracujících lidí nepocházejících z České republiky.

Nejvíce cizinců ubylo meziročně v Plzni a jejím severním okrese. V obou případech přišel o práci nebo odešel každý desátý. Vysoký nárůst zaznamenal okres na druhé straně Plzně, jižní vykázal pětinaový růst cizinců v pracovní síle. Celkově v Plzeňském kraji ubylo od roku 2010 asi 5 % pracujících obyvatel nepocházejících z České republiky. Absolutně vyjádřeno tedy pracovalo v roce 2011 ve zkoumaném kraji 20 815 cizinců.

Mezi kraji si však ten analyzovaný vydobyl hned za Prahou druhou příčku. Kraj se nachází u hranic s Německem a působí zde nadnárodní firmy, takže počet zaměstnaných cizinců je oprávněný.

4.7 Nezaměstnanost podle vzdělání

Nezaměstnanost podle nejvyššího úspěšně ukončeného vzdělání je jedním z ukazatelů vyspělosti kraje a ostatně i státu. Data ze SLDB 2011 jsou dostupná až na úroveň obcí, ale zde se budeme zabývat pouze okresy a správními obvody obcí s rozšířenou působností. Za ty bude k dispozici kartogram.

Obecně zde platí trend, že čím nižší je stupeň vzdělání, tím je v dané kategorii vyšší nezaměstnanost. Opět platí, že v okresech Plzně a Rokycanech je nezaměstnanost základně vzdělaných osob nižší (19 – 22 %) než v ostatních okresech a v Klatovech a Tachově je bez práce každý čtvrtý takto vzdělaný. Nezaměstnanost středoškoláků bez maturity se pohybuje od 7,2 % v Rokycanech a Plzni-jih do 10,8 % v Tachově. Průměr za kraj činí 8,8 %, což je 2,5 procentního bodu pod republikovým průměrem. Nezaměstnanost maturantů je o skoro 3 procentní body nižší než

u středoškoláků bez maturity a okresní rozdíl se pohybují v rozmezí dvou p. b. Nejnižší je v Plzni-jih a sever. Největší šanci sehnat zaměstnání mají vysokoškoláci opět v Plzni a sousedních okresech, naopak hůře na tom budou v Tachově, i když nezaměstnanost 4,2 % není vzhledem k ostatním vzdělanostním skupinám tak vysoká.

Mezikrajsky je na tom Plzeň na dobré úrovni, hned po hlavním městě má nejvyšší nezaměstnanost osob se základním vzděláním. V celé ČR je pak bez práce 27 lidí ze sta. Středoškoláci bez maturity mají v Plzni oproti jiným krajům nejlepší pozici na trhu práce, bez zaměstnání jich je přibližně devět ze sta. Naopak v ČR je to lehce přes 11 %. Maturanti mají též dobrou pozici, mezi kraji jim náleží třetí příčka s hodnotou 6,1 % hned za Středočeským a Královéhradeckým krajem. Podíl vysokoškolsky vzdělaných lidí bez práce se vešel ve všech krajích do rozmezí 1,3 p. b. a Plzeňský kraj zaujal spolu s Karlovarským třetí příčku.

4.8 Největší zaměstnavatelé

Největší podniky s nejširší základnou pracovníků mají na nezaměstnanost v regionu velký vliv. Trh práce může být v případě většího propouštění zahlcen uchazeči o zaměstnání a na kvalitu života v kraji to nemá příliš příznivý vliv.

V samotné Plzni je zdaleka největším zaměstnavatelem fakultní nemocnice, na jejímž chodu se podílí 4 330 zaměstnanců. Jelikož se jedná o příspěvkovou organizaci, nemá žádný obrat a zisk v roce 2011 činil 39 mil. Kč. Zřizovatelem je Ministerstvo zdravotnictví ČR. Na druhé příčce je s 2 170 zaměstnanci Plzeňský Prazdroj se ziskem v roce 2010 přes osm miliard Kč. Dalším subjektem bez obratu je Západočeská univerzita s více než dvěma tisíci zaměstnanci. Pět největších subjektů v Plzni zaměstnává celkem přes 11 tisíc lidí. Je třeba zmínit i tradiční výroby tohoto města, které se počtem zaměstnanců nevešly do první pětky. Jedná se především o podnik Škoda Transportation a.s., který se zabývá výrobou elektrických lokomotiv a tramvajů a věnuje se vývoji a dalším příbuzným oborům. V roce 2010 zaměstnával 1 153 zaměstnanců.

Plzeň-jih je především záležitostí podniků, jenž se věnují výrobě elektro(technického) příslušenství. V top pětce co do počtu zaměstnanců patří do tohoto odvětví firmy tři. Působí zde i firma International Automotive Components Group s.r.o. vyrábějící části interiérů pro osobní vozy. V současnosti zaměstnává pět největších subjektů okolo 4 400 pracovníků.

Plzeň-sever je v díce největšího podniku LB Minerals s.r.o., který se zaměřil na těžbu a úpravu kaolinů, jílu a dalších podobných substrátů. V roce 2011 zaměstnával subjekt přes osm stovek lidí. Působí zde i další firma na úpravu interiérů vozidel, tato pracuje se dřevem. Dále je tu společnost Best vyrábějící stavební materiál, marketingová společnost a Dioss Nýřany, který se zabývá úpravou kovů. Pět největších podniků zaměstnává přibližně 2 900 pracovníků.

Domažlickému okresu vévodí počtem zaměstnanců Západočeské konzumní družstvo Sušice, jež obchoduje převážně s potravinami a tabákovými výrobky. Počet zaměstnanců byl k roku 2011 okolo 550. Druhý největší zaměstnavatel EvoBus Bohemia navazuje na výrobu motorových vozidel a jejich součástí v kraji, vyrábí součásti podvozků do autobusů. Dále zde má sídlo firma American

Chance Casinos specializující se na hazard, Domažlická nemocnice a Plastik HT produkující plastové výlisky. Celkem těchto pět zaměstnavatelů dává práci více než dvěma tisícům zaměstnancům.

Výroba dioptrických skel firmou Rodenstock ČR dává práci v klatovském okrese 729 lidem. V roce 2011 vykázal podnik zisk 84 mil. Kč. Další z několika nemocnic v kraji se umístila mezi největšími subjekty, Klatovská nemocnice zaměstnává přes 640 zaměstnanců. Haas Fertigbau spol. vyrábí dřevěné masivní desky a další výrobky z tohoto materiálu. Pod sebou má 520 pracovníků. Celkem v okrese pět největších subjektů zaměstnává téměř 3 000 obyvatel.

Nejvýznamnějším podnikem v rokycanském okrese je Borgers CS spol. s.r.o., firma působící v automobilovém průmyslu, vyrábí textilní krytiny právě pro automobily. Zaměstnává 1 800 lidí a vykázala obrát skoro 4 miliardy Kč. Geis CZ se zaměřuje na vnitrostátní přepravu a je druhým největším zaměstnavatelem. EuWe Eugen Weber ČR produkuje plastové výrobky pro automobily. Duvenbeck Logistik provozuje vnitrostátní a mezinárodní zásílatelství. Celkem pět největších subjektů zaměstnává přibližně 4 100 pracovníků.

V tachovském okrese, nejméně rozvinutém v kraji, je největším ek. subjektem stavební firma Strabag ve Stříbře. Kermi s.r.o. se zabývá zámečnictvím a zaměstnává přes 760 osob. Působí zde další silniční přepravní společnost Willi Betz Logistik a Alfa Plastik produkující plastové výrobky a díly (například i do automobilů).

Tradičním odvětvím v plzeňském průmyslu je výroba a prodej alkoholových nápojů. V Plzni působí STOCK Plzeň-Božkov. Výrobu obstarává okolo 150 zaměstnanců. Ve Starém Plzenci sídlí společnost Bohemia Sekt nabízející nejrůznější nápoje včetně těch alkoholických. Pracuje zde téměř 300 zaměstnanců.

5 Závěr

Celý kraj jako celek na tom nebyl v roce 2011 na trhu práce v České republice nejhůře. V případě registrované míry nezaměstnanosti zaujal mezi kraji včetně Prahy třetí příčku, v případě uchazečů na jedno VPM sestoupil o jednu níže. Lidé dlouhodobě nezaměstnaní mají v kraji lepší šanci najít práci než v osmi dalších, kde je MDN vyšší. Zdravotně postižení lidé mají šanci najít zaměstnání stejnou jako například ve středních Čechách. Pokud přijdou pracovníci z ciziny hledat zaměstnání do Plzeňského kraje, zařadí se do početné slupiny, jelikož tu kromě Prahy pracuje nejvíce cizinců vzhledem k celkové pracovní síle. Dá se tedy říci, že situace na trhu práce je v tomto kraji více než dobrá. Tento fakt podtrhuje (a teoreticky může nalákat další pracovní sílu) výše průměrné a mediánové mzdy.

Uvnitř regionu panují největší rozdíly mezi okresy Plzeň, Plzeň-jih a Plzeň-sever a ostatními okresy. K Plzni můžeme přiřadit i Rokycany, které těží ze své blízkosti k Plzni a leží na rozvojové ose Praha – Plzeň – státní hranice s Německem. Špatná situace znesnadňuje život lidem v tachovském okrese a v některých případech i na Klatovsku a Domažlicku.

Kraj se profiluje jako zemědělsko-průmyslový, přičemž největší zastoupení zde má zpracovatelský průmysl. Součástí zprac. průmyslu je průmysl automobilový, kterému se zde věnuje několik největších společností, ať už se jedná o samotnou výrobu dopravních prostředků v případě

Škody Transportation či součástí do automobilů. Tradičním odvětvím je i výroba nápojů, především pak těch alkoholických.

Seznam použité literatury

ČSÚ [on-line] – Charakteristika okresu Tachov [cit. 30. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <http://www.czso.cz/xp/redakce.nsf/i/charakteristika_okresu_tachov>.

ČSÚ [on-line] – Charakteristika Plzeňského kraje [cit. 26. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.czso.cz/xp/redakce.nsf/i/kraj>>.

ČSÚ [on-line] - Obyvatelstvo podle ekonomické aktivity a vzdělání (předběžné výsledky SLDB 2011) [cit. 28. 11. 2012]. Dostupné na WWW: studijní materiály předmětu Geografická analýza trhu práce <<https://is.muni.cz/auth/el/1431/podzim2012/Z0027/op/?studium=630637>>.

ČSÚ [on-line] – Trh práce v ČR 1993-2011: Odvětví činnosti zaměstnaných v NH [cit. 26. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/kapitola/3103-12-r_2012-20400>.

ČSÚ [on-line] – Změna výpočtu ukazatele registrované nezaměstnanosti [cit. 30. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <http://www.czso.cz/csu/tz.nsf/i/zmena_vypoctu_ukazatele_registrovane_nezamestnanosti20121107>.

HBI.cz [on-line] - On-line databáze firem [cit. 29. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.hbi.cz>>.

Helpnet.cz [on-line] – Chráněná dílna – nástroj k pracovnímu uplatnění a začlenění lidí se zdravotním postižením [cit. 29. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.anezka-tyn.cz/file.php?nid=3654&oid=663280>>.

Integrovaný portál MPSV [on-line] – Čtvrtletní statistika nezaměstnanosti za rok 2008 [cit. 25. 12. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://portal.mpsv.cz/sz/stat/nz/qrt>>.

Integrovaný portál MPSV [on-line] – Čtvrtletní statistika nezaměstnanosti za rok 2009 [cit. 25. 12. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://portal.mpsv.cz/sz/stat/nz/qrt>>.

Integrovaný portál MPSV [on-line] – Čtvrtletní statistika nezaměstnanosti za rok 2010 [cit. 27. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://portal.mpsv.cz/sz/stat/nz/qrt>>.

Integrovaný portál MPSV [on-line] – Čtvrtletní statistika nezaměstnanosti za rok 2011 [cit. 27. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://portal.mpsv.cz/sz/stat/nz/qrt>>.

Integrovaný portál MPSV [on-line] – Měsíční statistika nezaměstnanosti za rok 2008 (březen) [cit. 17. 12. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://portal.mpsv.cz/sz/stat/nz/mes>>.

Integrovaný portál MPSV [on-line] – Měsíční statistika nezaměstnanosti za rok 2009 (březen) [cit. 17. 12. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://portal.mpsv.cz/sz/stat/nz/mes>>.

Integrovaný portál MPSV [on-line] – Měsíční statistika nezaměstnanosti za rok 2010 (březen) [cit. 17. 12. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://portal.mpsv.cz/sz/stat/nz/mes>>.

- Integrovaný portál MPSV [on-line] – Měsíční statistika nezaměstnanosti za rok 2011 (březen) [cit. 26. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://portal.mpsv.cz/sz/stat/nz/mes>>.
- Národní rada osob se zdravotním postižením ČR [on-line] – Chráněné dílny – Plzeňský kraj [cit. 30. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.praceprozp.cz/hledam-praci/chranene-dilny/760-chranene-dilny-plzensky-kraj>>.
- Statistika & My | ČSÚ [on-line] - Mezikrajské srovnání: mzdy [cit. 30. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/publ/1804-12-m10_2012>.
- Veřejná databáze ČSÚ [on-line] – Cizinci – počet zaměstnanců v krajích za vybraná odvětví [cit. 27. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <http://vdb.czso.cz/vdbvo/maklist.jsp?kapitola_id=743&>.
- Veřejná databáze ČSÚ [on-line] – Obyvatelstvo podle věku podle okresů v kraji [cit. 27. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://vdb.czso.cz/sldbvo/#!stranka=podle-tematu&tu=30465&th=&v=&vo=null&vseuzemi=null&void=>>>.
- Veřejná databáze ČSÚ [on-line] - Průměrné hrubé měsíční mzdy zaměstnanců podle hlavních tříd klasifikace zaměstnání CZ-ISCO v krajích [cit. 30. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <http://vdb.czso.cz/vdbvo/maklist.jsp?kapitola_id=15&expand=1>.
- Výzkumný ústav práce a sociálních věcí [on-line] – Mezinárodní pracovní migrace v ČR, Bulletin č. 26 [zveřejněno březen 2011]. [cit. 27. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://praha.vupsv.cz/Fulltext/B26-MPMc.pdf>>.
- Výzkumný ústav práce a sociálních věcí [on-line] – Mezinárodní pracovní migrace v ČR, Bulletin č. 28 [zveřejněno březen 2012]. [cit. 27. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://praha.vupsv.cz/Fulltext/B28-MPMc.pdf>>.

Přílohy:

Přílohy (grafy, tabulky, mapy a prezentace) jsou k dispozici na online úložišti ulož.to: <http://uloz.to/xzsVTud/trh-prace-v-plk-2011-rar>

Heslo: PLK2011

Postavenie českých žien na trhu práce a v domácnosti - včera a dnes

Bc. Lucia Kolláriková

1 Úvod

Ženy na trhu práce sú stále marginalizovaná skupina. V dnešnom mužskom svete sa stále nedostáva ženám tak voľnému prístupu k uplatneniu na trhu práce, ako by sa mohlo zdať. Alebo je to naopak? Transformácia českej spoločnosti, ktorá prebehla pred viac ako dvadsiatimi rokmi otvorením hraníc nie je stále dokončená. Česká spoločnosť sa otvorila novým trendom, prijala nové myšlienky, má nové ciele, no ako je to s postavením žien? Nemyslím postavenie žien len a výhradne na trhu práce, ale aj ich postavenie v domácnosti, v spoločnosti, v prístupoch ku vzdelaniu... Bolo to v dobe, keď sme sa narodili ľahšie, alebo dnes vďaka krokom vedúcim k pozitívnej diskriminácii to ženy majú uľahčené? Dnes je táto téma čoraz viac aktuálna aj s podporou Európskej Únie, ktorá si za jednu z hlavných priorít zvolila boj za rovné práva mužov a žien na trhu práce.

Tento text vám preto podá niektoré základné poznatky o rozdelení úloh českej genderovej spoločnosti a letmo načrtne niektoré možné krízové oblasti. Bude sa snažiť pozerať na problém s nestranného uhľa, avšak z časti je možná jeho ovplyvniteľnosť feministickou literatúrou.

2 Feminizmus

Nie je jednoduché nazerať na otázku zapojenia žien vo verejnom aj súkromnom živote nezainteresovaným okom. Už sama téma sa radí medzi otázky feministického spektra. To však neznamená, že feminizmus ako taký je radikálny smer neakceptujúci iné názory. Sám vznikol odčlenením od postmodernizmu a hovorí hlavne „potrebe zviditeľniť špecifickosť ženskej perspektívy a ženského prístupu k riešeniu problémov minulosti i súčasnosti“ (<http://ii.fmph.uniba.sk/~filit/fvf/feminizmus.html>). Má niekoľko myšlienkových smerov, o tých sa však nechcem bližšie zmieňovať²⁷.

Feminizmus, teda myšlienkový smer zaoberajúci sa vnímaním ženskej otázky, sa opiera predovšetkým o pojem gender. Gender v tomto pojmáaní nie je len pohlavie, z biologickej stránky, ale hlavne mužsko-ženský prístup ku vnímaniu. Giddens (2000) tvrdí, že gender je sociálny konštrukt meniaci sa v závislosti na povahe spoločnosti. Je determinovaný kultúrou a je vysoko variabilný (Čermáková, 1999). Preto skôr ako o samotnom koncepte je možno hovoriť o akejsi sociálnej role, ktorú nám určuje gender. Ona (sociálna rola), nám predstavuje vzorce správania, ktoré sú od nás očakávané, spoločensky prijateľné a akceptovateľné v závislosti od postavenia (pozícií) v spoločenskom rebríčku (voľne prebrané od Keller, 1997).

²⁷ Zmienim len, že medzi najhlavnejšie patrí geografia žien, socialistická feministická geografia a feministická geografia rozdielov.

Otázky genderového usporiadania spoločnosti sa začínali dostávať do nášho povedomia až po spoločensko – ekonomickej transformácii začiatkom 90-tych rokov. Preto aj keď je predtransformačné obdobie charakteristické umelým ovplyvňovaním (plnej) zamestnanosti a rovných práv pre všetkých (Zákostelská, 1996), čo viedlo k deformovanému modelu reálnej podoby mužskej a ženskej práce, reálna situácia na trhu práce mužov a žien je reálna dnes.

3 Zamestnané ženy (pred dvadsiatimi rokmi)

Táto kapitola predstaví českú spoločnosť z genderového pohľadu, bližšie bude hovoriť o zamestnanosti resp. nezamestnanosti (a s ním súvisujúcou otázkou vzdelanosti) žien a ich postavení v „ženskom svete“²⁸ – v domácnosti.

3.1 Vzdelanie

Vzdelanie, ako základný prvok uplatniteľnosti na trhu práce, nemal v období socialistického československa natoľko významný vplyv na pracovnom zaradení ako dnes. Ľahko dostupné vzdelanie (ako nástroj emancipácie – Jarkovská, Lišková, 2008) a spoločenské predsudky nedovoľovali ženám zastávať všetky pozície.

Tab. 1. Najvyššie dosiahnuté vzdelanie (v %) podľa pohlavia a veku v rokoch 1993, 1998, 2000 a 2003.

Veková skupina	Stupeň vzdelání	1993		1998		2000		2003	
		ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži
25 - 34	základní a bez vzdelání	11,7	6,8	8,7	7,0	8,5	6,7	6,5	5,9
	střední bez maturity	36,9	50,2	39,4	49,7	37,9	49,8	38,0	49,6
	střední s maturitou	40,5	28,9	42,2	32,2	42,7	32,0	44,2	31,4
	vysokoškolské	10,9	14,1	9,8	11,1	10,9	11,5	11,3	13,0
35 - 44	základní a bez vzdelání	23,0	11,0	16,1	8,3	13,8	7,3	10,3	5,9
	střední bez maturity	35,4	53,6	38,2	52,8	36,3	52,5	34,7	50,6
	střední s maturitou	32,8	21,4	35,6	24,4	38,7	25,7	41,6	27,7
	vysokoškolské	8,9	14,0	10,1	14,5	11,1	14,5	13,5	15,8
45 - 54	základní a bez vzdelání	29,4	11,5	21,7	9,7	22,8	9,6	19,8	7,6
	střední bez maturity	31,3	52,3	36,2	53,2	34,1	53,3	36,8	56,1
	střední s maturitou	31,9	25,0	34,4	25,0	35,1	24,2	34,4	23,0
	vysokoškolské	7,3	11,2	7,6	12,1	7,9	12,9	9,0	13,2
55 - 64	základní a bez vzdelání	45,4	18,4	37,2	13,8	33,8	13,8	27,3	10,0
	střední bez maturity	30,6	46,7	30,2	49,0	28,6	48,4	31,4	51,4
	střední s maturitou	19,2	24,1	26,7	25,8	30,7	26,3	33,2	25,9
	vysokoškolské	4,9	10,8	5,9	11,4	6,9	11,6	8,1	12,6
65 +	základní a bez vzdelání	62,5	30,2	56,9	23,7	57,8	24,4	51,8	18,9
	střední bez maturity	24,3	39,4	26,9	43,8	24,2	40,4	27,8	43,2
	střední s maturitou	10,9	19,7	13,6	21,2	14,9	22,6	16,6	24,0
	vysokoškolské	2,2	10,7	2,6	11,3	3,1	12,6	3,8	13,9

(Zdroj: ČSÚ)

²⁸ Renzetti (2003) rozlišuje svet a jeho procesy na ženský a mužský. Mužské je všetko voľné, dominantné, pracovné, silné, verejné a pod. naproti tomu ženské je vnútorné, skryté, domáce, submisívne.

Otvorením hraníc a zlepšením socioekonomických pomerov (avšak pri zvyšujúcej sa miere nezamestnanosti), sa zvyšuje postupne aj vzdelanosť žien. Príchod zahraničného kapitálu nútil ženy sa emancipovať. Jedným z nástrojov emancipácie je aj vzdelanie. Ako si môžete všimnúť v Tab.1, došlo k prudkému poklesu percenta osôb (a špeciálne žien) v roku 2003 s najnižším dokončeným vzdelaním a bez vzdelania, a to hlavne vo vekových kategóriách 35-44. Vidina lepšej budúcnosti a hlavne otvárajúcich sa možností, posílená stratou istôt (materská podpora, plná zamestnanosť, sociálne výhody), viedla k individualizácii občanov. Vzdelanie získalo určitý status, čo viedlo k potrebe získať ho. U žien je tento trend viditeľnejší aj v ostatných vekových kategóriách.

3.2 Zamestnanosť

Ako už bolo spomínané, otvorením hraníc sa česká spoločnosť začala meniť. Jej postupný prerod zo socialistickej (rovnej, nemennej, uzavretej) ku kapitalistickej (dravej, individualistickej, západnej, otvorenej) spoločnosti sa odzrkadľoval aj na postojoch žien. Samozrejme, je to dlhý proces, ktorý ešte ani v súčasnosti nie je uzavretý.

Nárast nezamestnanosti, ktorý bol zapríčinený neschopnosťou konkurencieschopného trhu, resp. znižovaním objemu výroby, rušením nepotrebných miest a pod. mal iné dopady na mužov a ženy. Tab. 2 preto ukazuje percentuálne zastúpenie mužov a žien v odvetviach OKEČ. Avšak aj u týchto hodnôt sa stretávame s určitou chybou. Tá je spôsobená vykazovaním odvetvia zamestnanosti jednotlivých pozícií na základe zaradenia celého podniku v rámci OKEČ. Toto zaraďovanie bolo charakteristické pre socialistickú éru, kedy sa napr. kuchárky v závodnej jedálni Zetoru Brno radili do skupiny zpracovateľského priemyslu.

Ako môžeme súdiť, medzi povolania s najvyššou elasticitou a nízkou kvalifikáciou (aspoň, čo sa týka zamestnanosti žien), môžeme zaradiť, zpracovateľský priemysel. Na jednej strane je to zrušenie potreby plnej zamestnanosti, kde ženy zastávali nízkostatusové zamestnávania, ako napr. kuchárky, upratovačky, účtovníčky (v samotnej výrobe sa objavovali menej), na druhej strane zmena metodiky hodnotenia pracovného zaradenia. No keď túto skutočnosť hodnotíme ako chceme, zamestnanosť žien (v relatívnych aj absolútnych hodnotách) poklesla v primárnom a sekundárnom sektore národného hospodárstva na úkor terciérneho. Tomuto faktu dopomáhala aj skutočnosť, že predrevolučná výroba bola orientovaná na export na východné trhy, okrem strojárenského sa úpadok zamestnanosti spája aj s potravinárskym, textilným a chemickým priemyslom.

Plná zamestnanosť žien okrem iného bola v minulosti posilnená aj sociálnymi výhodami pre matky s deťmi (podnikové škôlky, materská dovolenka a návrat na pôvodnú pracovnú pozíciu). To súviselo aj s organizáciou rodinného života. Ženy sa mohli vo väčšej miere venovať rodine a deťom, ako sa od nich (podľa genderových stereotypov) očakávalo. Navyše nedostupnosť antikoncepcie častokrát nútilo mladé páry zakladať rodiny v skorom veku. Keď sa však konkrétne pozrieme na pracovné zaradenie žien, môžeme hovoriť o dvojitej závislosti. Na jednej strane je to platené zamestnanie, na strane druhej práca v domácnosti, pričom aj ona má status práce. Je to „výroba“ pre okamžitú spotrebu, nešpecializovaná, ale nemá stálu pracovnú dobu a je neplatená (podľa Renzetti, Curran (2003)). Tým pádom sa dá tvrdiť, že ženy síce pracovali v dobách socializmu za rovnejšiu mzdu (v porovnaní s dneškom), no ich skutočný odpracovaný čas nebol adekvátne ohodnotený.

Tab.2. Podiel zamestnaných (v %) podľa pohlavia a odvetvia ekonomickej činnosti CZ-NACE (VŠPS) v jednotlivých rokoch.

Odvětví činnosti	1993		1995		2000		2005		2007		2008		2009	
	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy
A Zemědělství, lesnictví a rybářství	8,4	6,0	7,1	5,2	5,9	3,6	4,7	2,7	4,2	2,4	3,8	2,3	3,8	2,2
B Těžba a dobývání	3,8	1,0	3,0	0,6	2,2	0,5	1,6	0,3	1,7	0,3	1,7	0,3	1,6	0,4
C Zpracovatelský průmysl	29,8	27,6	29,0	26,2	28,1	23,7	28,9	22,8	30,5	23,3	30,7	23,3	28,5	20,7
D Výroba a rozvod elektřiny plynu, tepla a klimatizovaného vzduchu	2,1	1,0	2,3	0,9	1,8	0,7	1,8	0,6	1,6	0,5	1,7	0,6	1,7	0,5
E Zásobování vodou, činnosti souv. s odpadními vodami, odpady a sanacemi	0,9	0,6	1,1	0,5	1,2	0,4	1,4	0,5	1,5	0,5	1,5	0,5	1,5	0,5
F Stavebnictví	14,3	2,3	15,3	2,3	15,5	2,0	16,0	2,1	15,2	1,9	15,3	2,0	16,1	1,9
G Velkoobchod a maloobchod; opravy a údržba motorových vozidel	7,7	13,4	9,6	15,4	10,5	15,5	10,6	15,2	10,1	14,9	10,1	15,4	10,5	15,8
H Doprava a skladování	8,5	5,0	8,6	4,5	8,9	4,4	8,5	4,0	8,7	3,7	8,5	3,9	8,7	4,0
I Ubytování, stravování a pohostinství	2,3	4,0	2,4	4,0	2,5	4,4	3,1	4,7	2,8	4,8	2,8	4,5	2,9	4,9
J Informační a komunikační činnosti	1,6	2,4	1,7	2,3	2,0	2,2	2,2	2,2	2,6	2,0	2,9	1,7	3,4	1,6
K Peněžnictví a pojišťovnictví	0,8	2,2	1,1	2,8	1,3	3,2	1,4	2,9	1,4	3,0	1,6	3,3	1,6	3,1
L Činnosti v oblasti nemovitostí	0,4	0,7	0,5	0,6	0,5	0,6	0,6	0,7	0,7	0,8	0,7	1,0	0,7	1,0
M Profesioní, vědecké a technické činnosti	2,4	2,7	2,6	2,8	2,7	3,5	2,9	3,6	3,4	4,4	3,4	4,6	3,6	4,8
N Administrativní a podpůrné činnosti	1,9	1,5	2,0	1,7	2,1	2,0	2,2	2,2	2,4	2,5	2,3	2,9	2,2	2,6
O Veřejná správa a obrana; povinné sociální zabezpečení	7,3	4,7	6,5	5,2	7,5	6,5	6,4	7,3	5,7	7,4	5,8	7,0	5,9	7,3
P Vzdělávání	3,1	10,8	2,9	10,6	2,7	11,2	2,7	11,0	2,6	10,4	2,5	10,0	2,4	10,8
Q Zdravotní a sociální péče	2,1	10,2	2,0	10,1	2,1	11,1	2,5	12,4	2,3	12,6	2,1	12,2	2,1	12,6
R Kulturní, zábavní a rekreační činnosti	1,2	1,4	1,3	1,4	1,4	1,7	1,4	1,7	1,5	1,8	1,4	2,0	1,5	2,0
S Ostatní	1,2	2,6	1,1	2,7	1,1	2,9	1,1	2,9	1,0	2,8	1,3	2,4	1,2	2,7
Činnosti domácností jako zaměstnavatelů; činnosti domácn. produk. blíže neurč. výrobky a služby pro vl. potřeb.	.	0,0	.	0,0	.	0,1	0,0	0,1	.	0,1	0,0	0,1	0,1	0,4
U Exteritoriální organizace a instituce	0,0	0,0	.	.	0,0	0,1	.	0,0	0,0

(Zdroj: ČSÚ, vlastné zpracovanie)

4 Zamestnané ženy (dnes)

Ako už bolo zmienené, zamestnanosť žien sa v posledných dvoch dekádach výraznom mierou zmenila. Došlo ad 1 ku kvantitatívnym zmenám (pokles počtu v jednom sektore na úkor iného), ad 2 ku kvalitatívnym. Tieto tendencie sú však naďalej posilňované súčasťou spoločnosťou. Ešte stále nedošlo k vyvráteniu tvrdenia, že v spoločnosti prevláda štatistická diskriminácia (Renzetti, Curran, 2003). Je to pojem, ktorý tvrdí, že spoločnosť sa domnieva, že pre vykonávanie určitých pracovných úkonov má danosti jedno či druhé pohlavie. V podstate je to jednoduchý selektívny prostriedok, ktorý udržuje podnikovú a oborovú segregáciu na základe pohlavia v prijateľných medziach. Renzetti (2003) tvrdí taktiež, že vyššie zastúpenie žien vo firmách znižuje jej prestíž, čoho si je vedomé aj vedenie. Tak dochádza k utvrdzovaniu stereotypov.

4.1 Vzdelanie

V predchádzajúcej kapitole bolo nastienené, ako sa ku vzdelaniu stavali ženy pred dvadsiatimi rokmi. Dnes však s úpadkom úrovne vzdelania nemôžeme tvrdiť, že ženy majú ľahšiu cestu ku vzdelaniu len vďaka prekonaniu tejto bariéry. Spoločenské normy nás nútia správať sa vrámci svojich rolí. Preto nie je nič prekvapivého, že najvyššie percento zastúpenia žien na vysokých školách je hlavne v oblastiach starostlivosti (pedagogické, lekárske, sociálne fakulty) a jazykov (filozofická fakulta). Naopak najnižšie v technickej oblasti (stojnícke, stavebné, chemické a pod. fakulty)²⁹. Tieto vzorce sú nám všepované od mlada, takže je ťažké sa z nich vymaniť.

4.2 Zamestnanosť

Tab. 3 nám podáva predstavu ako vplýva na mzdu dosiahnuté vzdelanie. Samozrejme, že u oboch pohlaví nemá rovnakú váhu. Ženy sú znevýhodnené z viacerých hľadísk. Radimska (2003) tvrdí, že „postavení žien na trhu práce je determinované jejich pozici v rodině a způsobem, jakým je tato pozice vnímána muži, podobně jako jsou rodinné praktiky mužů podmíněny tendencemi pracovního trhu“. Mimo to však platí, že na znevýhodňovaní žien sa podpisuje predstava väčšinovej spoločnosti o potrebe vybudovania si rodiny. To odsudzuje ženy, hlavne v mladom veku alebo s malými deťmi, čeliť skutočnosti, že sú ohrozenou skupinou na trhu práce. Týka sa to prevažne študovaných žien, ktoré vo veku, kedy by si mali zakladať rodiny, sa zapájajú do pracovného trhu. Tu však sa stretávajú s neochotou aby firmy do nich vkladali úsilie, pretože v budúcnosti pôjdu na materskú dovolenku. V minulosti pri vyššej zamestnanosti nevznikal tento problém natoľko. Na druhej strane môžeme hovoriť, resp. nesúhlasiť s teóriou ľudského kapitálu (Jarkovská, Lišková, 2008). Tá tvrdí, že ženy nie sú ochotné investovať do vzdelania, a teda sa dostávajú do menej lukratívnych pozícií s nižšími príjmami. Tento postoj sa primárne vylučuje s Tab. 1 a Tab. 4., pretože podiel žien s vyšším vzdelaním stúpa vo vyššej miere u mužov, pričom v závislosti na tom klesá ich nezamestnanosť.

²⁹ Vid' http://www.czso.cz/csu/2011edicniplan.nsf/kapitola/1413-11-r_2011-13, tab. 3-11. Studenti vysokých škôl podľa skupín oborů v akademickém roce 2010/2011 pre porovnanie rok 2003 a tab 4-8. Studenti vysokých škôl podľa fakult v akademickém roce 2003/04 <http://www.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/publ/1413-04-2004>

Ako si môžeme všimnúť v Tab. 3, platové ohodnotenie žien a mužov s rovnakým dosiahnutým vzdelaním nie je rovnaké. Za to môže vyšší počet odpracovaných rokov v prípade mužov (nepretržený pracovný pomer v prípade materskej), mimopracovné aktivity (riadiace posty sú viac ako zo 72 %³⁰ - obsadené mužmi, teda voľnočasové aktivity zdieľajú skôr s osobami rovnakého pohlavia), bonusy za nadčasy (ženy upredňujú rodinu), daňové odpisy (za deti a manželku), neskorší odchod do dôchodku a samotný vyšší dôchodok. Nástupom firiem so zahraničným kapitálom sa tento proces začiatkom potransformačného obdobia prehlboval, dnes dochádza k jeho vyrovnávaniu medzi pohlaviami.

Tab.3. Priemerné hrubé mesačné mzdy podľa pohlaví v roku 2003 a 2010.

v Kč	2003			2010		
	ženy	muži	ženy / muži (%)	ženy	muži	ženy / muži (%)
Celkem	16 404	21 983	74,6	22 666	30 192	75,1
1 zákonodárci, vedúci a riadiaci pracovníci	27 065	45 700	59,2	39 894	63 242	63,1
2 vedeckí a odborní duševní pracovníci	22 517	30 641	73,5	30 285	42 874	70,6
3 technici, zdravotníci, pedagogičtí pracovníci	18 244	24 262	75,2	25 513	33 328	76,6
4 nižší administrativní pracovníci	14 936	18 555	80,5	20 246	24 196	83,7
5 provozní pracovníci ve službách a obchodě	11 359	15 180	74,8	15 077	18 517	81,4
6 kvalif. dělníci v zemědělství, lesnictví a rybolovu	11 211	12 932	86,7	16 680	18 860	88,4
7 řemeslníci, kvalifikovaní výrobci a zpracovatelé	12 004	17 220	69,7	16 227	23 297	69,7
8 obsluha strojů a zařízení	12 970	17 384	74,6	17 453	22 621	77,2
9 pomocní a nekvalifikovaní pracovníci	10 087	13 023	77,5	13 156	16 392	80,3
Nejvyšší dosažené vzdělání:						
základní a nedokončené	11 337	15 121	75,0	15 200	19 352	78,5
střední bez maturity	11 897	16 728	71,1	16 180	22 482	72,0
střední s maturitou	17 515	22 858	76,6	23 733	30 426	78,0
vyšší odborné a bakalářské	19 178	25 476	75,3	26 837	36 089	74,4
vysokoškolské	25 541	39 136	65,3	35 657	53 086	67,2

(Zdroj: ČSÚ, vlastné zpracovanie)

Keby sme mali hodnotiť potransformačné obdobie, tak bolo typické nízkou nezamestnanosťou u oboch pohlaví, preferované boli manuálne práce. S oneskoreným rastom terciéru (v porovnaní so západom) sa rýchlo feminizoval, čo je až do súčasnosti. Neposledne v tomto období došlo k extrémnemu nárastu vysokých miezd (Křížková, Penner, Petersen, 2008). Pozitívne však je, že k nárastu miezd došlo vo všetkých odvetviach. Keď si všimneme Tab. 3, ženská mzda naďalej tvorí cca 77% mužskej a stále sa zvyšuje³¹. Je však naivné tvrdiť, že najviac si polepšili ženy so základným vzdelaním. Nárast ich platu bol spôsobený nárastom minimálnej mzdy, ktorú dostávajú prevažne ženy.

Na druhej strane je potrebné zmieniť, že nezamestnanosť žien s najnižším dosiahnutým vzdelaním sa zvýšila. Prechodom na terciarizáciu došlo k uvoľneniu masy pracujúcich z terciéru – prevažne žien, ako už bolo spomínané. Ženy neschopné uplatniteľnosti na trhu práce sa však zmenou

³⁰ Vid' http://www.czso.cz/csu/2011edicniplan.nsf/kapitola/1413-11-r_2011-14, Tab. 4-9. Podnikatelia v civilním sektoru NH podle odvětví ekonomické činnosti CZ-NACE (VŠPS).

³¹ Otváranie vzdelanostno-mzdových nožníc je najpatrnejší u vysokoškolákov. Hlavné dôvody sú spomenuté v druhom odstavci kapitoly 4.2 Zamestnanosť.

režimu rozhodli zostať ženami v domácnosti. Pohodlný a spoločnosťou akceptovateľný (gendrové stereotypy utužujúci) krok. Dnes sa firmy uchylujú k outsourcovaniu týchto nízkostatusových prác.

Podoba súčasnej rodiny sa rozvoľnila. Častejšia kohabitácia a singles trend emancipáciu žien posilňuje. Aj sama rodina si začala „outsoursovať“ niektoré služby (starostlivosť o deti, donáška jedál...). Do popredia manželského života sa dostáva otázka peňazí, mužských prác v domácnosti či ženská sloboda.

Tab. 4. Miera nezamestnanosti podľa vekových skupín (VŠPS), uvedené hodnoty sú v %.

	1993	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009
Ženy	5,4	4,8	10,6	9,8	8,8	6,7	5,6	7,7
15 - 19	13,9	14,4	37,6	42,2	39,3	29,7	28,2	36,1
20 - 24	8	6,2	13,8	15,7	16	8,9	7,6	14,1
25 - 29	8,9	8,5	13,7	11,7	8,1	6,7	5	9,2
30 - 34	5,9	5,5	13,6	10,9	10,3	8,8	7,7	9,8
35 - 39	4,2	3,8	9,1	9,3	8,4	7,4	5,7	6,8
40 - 44	3,8	3,4	8,5	8	7,6	5,5	4	5,9
45 - 49	2,9	2,9	8,4	7,4	7,7	5,2	5,4	6,5
50 - 54	2,6	2,4	7,5	9	7,9	6,5	4,9	6,1
55 - 59	4,5	3,9	5,2	6,5	6,3	5,5	5	6,5
60 +	6,4	3,7	5,6	4,6	2,8	1,6	2	2,2
Muži	3,4	3,4	7,3	6,5	5,8	4,2	3,5	5,8
15 - 19	10,1	12,1	30,2	44,6	38,2	25,2	21,8	33,4
20 - 24	5,3	5,2	14,5	15,8	13,4	8,7	8,3	14,5
25 - 29	3	3,4	6,5	6,4	5,5	4,2	3,4	7,5
30 - 34	3,1	2,6	6	4,2	4,7	2,8	2,7	4,6
35 - 39	2,5	3	5,6	4,5	3,9	2,7	2,2	3,8
40 - 44	2,3	2,5	5,6	4,9	3,9	3,5	2,4	4
45 - 49	2,5	2	5,8	5,7	4,9	3,8	3,1	3,8
50 - 54	1,6	1,9	6	6,1	5,3	4,2	3	5,1
55 - 59	1,8	1,8	5,2	5,3	5,8	5,2	4	6
60 +	6,2	4,5	3,2	2,2	2,9	2,3	1,9	3,5
Ženy	5,4	4,8	10,6	9,8	8,8	6,7	5,6	7,7
základní a bez vzdelání	8,7	9,6	20,1	24,4	23,2	19,3	18,4	22,3
střední bez maturity	5,8	5,1	12,1	12,9	10,7	8,9	6,7	9,6
střední s maturitou	4	3	7,9	6,2	6,1	4,1	3,5	5,7
vysokoškolské	2,2	1,9	3,7	2,7	2,7	1,7	1,8	2,3
Muži	3,4	3,4	7,3	6,5	5,8	4,2	3,5	5,8
základní a bez vzdelání	9,3	12,6	25,4	30	26,2	21,1	19,9	26,4
střední bez maturity	3,1	3	7,3	6,8	6,1	4,3	3,3	6,3
střední s maturitou	2,5	2	4,7	3,9	3,5	2,4	2,1	3,7
vysokoškolské	1,8	0,8	2,2	2,1	2,2	1,6	1,5	2,5

(Zdroj: ČSÚ)

3 Záver

Obecne sa dá tvrdiť, že postavenie žien na trhu práce počas transformácie, po nej a dnes sa výraznou mierou zmenilo. Nedošlo len k terciarizácii ženskej zamestnanosti a vyššej miery nezamestnanosti v porovnaní s mužmi. Samotná socio-ekonomická transformácia česka ovplyvnená druhým demografickým prechodom priniesla zmeny v zmýšľaní a v súčasnosti dochádza k rozvoľnovaniu genderových stereotypov. Zmena životných ambícií u žien viedla k uvedomeniu si potreby vzdelania, i keď nie je vždy zárukou vyššej mzdy (v porovnaní s mužskou). Pozostatky socialistickej organizácii spoločnosti sa zachovali aspoň v odmeňovaní štátnych zamestnancov, kde vďaka tabuľkovým mzdám je rozdiel mužsko-ženskej mzdy najnižší.

V prípade žien však objavuje vyššia nezamestnanosť, ktorá nie je spojená ani tak s neschopnosťou zamestnania, skôr s nechotou pracovať a zostať ženou v domácnosti, za čo môže aj sociálny systém štátu. Veď napríklad pri strednej škole s maturitou, žena zarába len 78 % mužskej mzdy.

Je však otázne, či nastavený režim by dokázala zmeniť pozitívna diskriminácia, o ktorej zavedenie na vedúce posty sa snaží Európska únia. Na jednej strane je to krok vpred, no skôr by bolo potrebné jej zavedenie po konkrétnom preštudovaní prípadu, resp. niektoré „tradične“ mužské oblasti (stavebníctvo, zpracovateľský priemysel, armáda) by týmto krokom mohli byť poškodené. Naopak by bolo vhodné aj naopak hovoriť o mužskej pozitívnej diskriminácii v tradične ženských povolaniach.

Seznam použité literatury

- ČERMÁKOVÁ, M. (1999): *Gender a pracovní trh*. In Sborník studií: *Společnost žen a mužů z aspektu gender*. Open Society Fund, Praha, 51 - 57 s.
- GIDDENS, A. (2000): *Gender a sexualita*. In: Oates-Indruchová, L. (1998) *Dívčí válka s ideologií*. SLON, Praha, 304 s.
- JARKOVSKÁ, L., LIŠKOVÁ, K. (2008): *Genderové aspekty českého školství*. In *Sociologický časopis*. Sociologický ústav Akademie věd, Praha, 44/4 , 727 – 752 s.
- KELLER, J. (1997): *Úvod do Sociologie*. SLON, Praha, 232 s.
- KŘÍŽKOVÁ, A., PENNER, A. M., PETERSEN, T.: *Genderové nerovnosti v odměňování na stejné pracovní pozici: jeden z faktorů sociálního vyloučení žen*. In: *Gender, rovné příležitosti výzkumu*. Sociologický ústav Akademie věd, roč. 9, 2/2008, Praha, 55 – 67 S.
- RENZETTI, C. M., CURRAN, D. L. (2003): *Ženy, muži a společnost*. Karolinum, Praha, 644 s.
- ZÁKOSTELSKÁ, J. (1996): *Rodové vztahy mezi mužem a ženou v geografické perspektivě*. Diplomová práce, Brno, 81 s.

Internetové zdroje:

- 1 - 2. Struktura obyvatelstva podle pohlaví, věku a vzdělání (VŠPS) [on-line]. Český statistický úřad [cit 26.11.2012]. Dostupné na WWW <<http://www.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/publ/1413-04-2004>>

- 3 - 11 . Studenti vysokých škol podle fakult v akademickém roce 2010/2011 [on-line]. Český statistický úřad [cit 26.11.2012]. Dostupné na WWW
<http://www.czso.cz/csu/2011edicniplan.nsf/kapitola/1413-11-r_2011-13>
- 4 - 35. Průměrné hrubé měsíční mzdy a mediány mezd v třídění podle hlavních tříd KZAM a podle vzdělání v roce 2010 [on-line]. Český statistický úřad [cit 26.11.2012]. Dostupné na WWW
<http://www.czso.cz/csu/2011edicniplan.nsf/kapitola/1413-11-r_2011-14>
- 4 - 5. Zaměstnaní podle OKEČ (VŠPS) [on-line]. Český statistický úřad [cit 26.11.2012]. Dostupné na WWW
<<http://www.czso.cz/csu/2010edicniplan.nsf/kapitola/1413-10--14>>
- 4 - 8 . Studenti vysokých škol podle fakult v akademickém roce 2003/04 [on-line]. Český statistický úřad [cit 26.11.2012]. Dostupné na WWW
<<http://www.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/publ/1413-04-2004>>
- 4 - 9 . Podnikatelé v civilním sektoru NH podle odvětví ekonomické činnosti CZ-NACE (VŠPS) [on-line]. Český statistický úřad [cit 26.11.2012]. Dostupné na WWW
<http://www.czso.cz/csu/2011edicniplan.nsf/kapitola/1413-11-r_2011-14>
- 5 - 31. Průměrné hrubé měsíční mzdy a mediány mezd v třídění podle hlavních tříd KZAM a podle vzdělání v roce 2003 [on-line]. Český statistický úřad [cit 26.11.2012]. Dostupné na WWW
<<http://www.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/publ/1413-04-2004>>
- Feminizmus [on-line]. Katedra aplikovanej informatiky [cit. 24.11.2012]. Dostupné na WWW:
<<http://ii.fmph.uniba.sk/~filit/fvf/feminizmus.html>>

Vývoj energetického průmyslu v České republice po roce 1989

Bc. Martina Altmannová

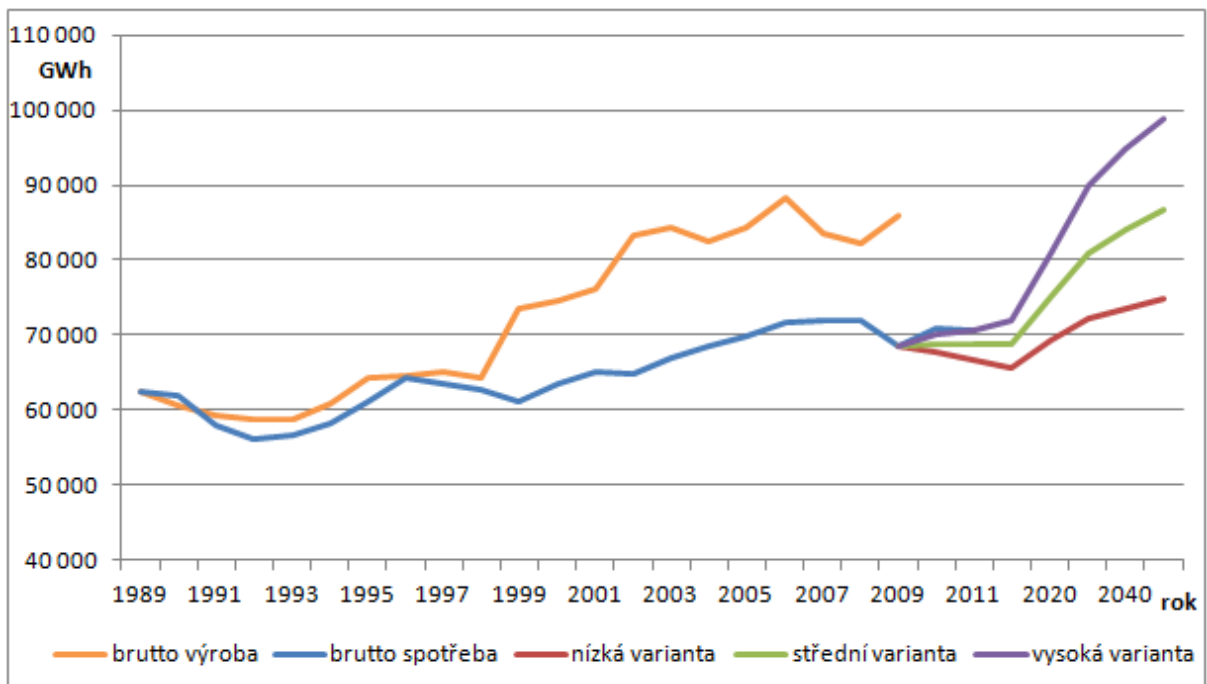
1 Úvod

Život bez elektřiny si pravděpodobně drtivá většina z nás již nedokáže vůbec představit. Pouliční osvětlení, počítače či jízdu do práce a škol pomocí tramvají patří k našemu každodennímu životu a fungování těchto věcí bereme již jako samozřejmost. Ovšem jen málokdo si asi uvědomuje, jakými „problémy“ v současnosti prochází nejen česká energetika a především čemu bude muset čelit do budoucna. Množství vyrobené a spotřebované energie se neustále zvyšuje, proto je třeba ji věnovat značnou pozornost nejen ze strany výrobců, ale také vlády země, která do značné míry ovlivňuje energetickou politiku.

Mezi konkrétní odvětví, které se řadí do energetického průmyslu, patří především těžba paliv, výroba elektřiny, tepla, plynu a jejich následný rozvod ke spotřebiteli. Obsahem této seminární práce však bude především analýza výroby energie z jednotlivých zdrojů v České republice po roce 1989. Ačkoliv těžba paliv hraje v tomto směru důležitou součást energetického průmyslu a odvíjí se od ní podíl zastoupení jednotlivých druhů výroby, z důvodu omezeného rozsahu práce, nebude tomuto sektoru věnována přílišná pozornost.

2 Výroba, spotřeba, vývoz a dovoz energie od roku 1989

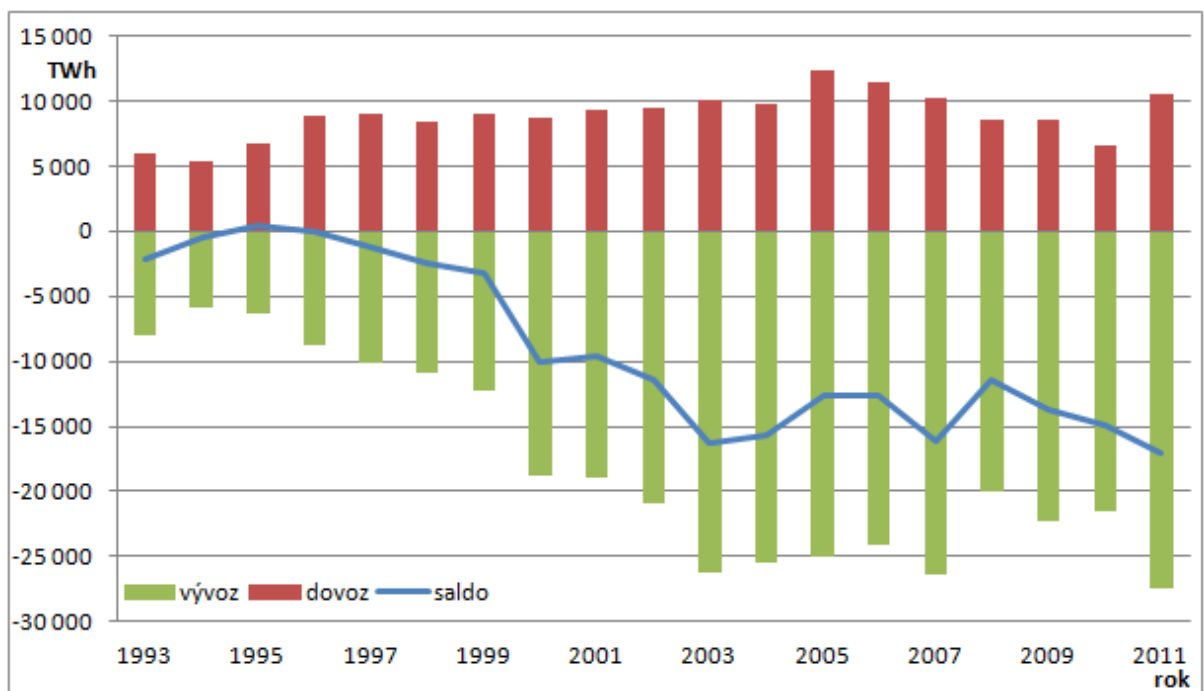
Ačkoliv je výroba i spotřeba brutto elektřiny, jak je patrné z Obr. 1, od roku 1989 relativně rozkolísaná, lze v obou případech pozorovat její nárůst. V případě výroby je tento rozdíl zřetelnější, v roce 2010 bylo v České republice vyrobeno o téměř 40 % elektřiny více na současných téměř 85 tisíc GWh, nežli tomu bylo v roce 1989. Očekávaný vývoj spotřeby, který byl zpracován v roce 2009 ve třech variantách, počítá do roku 2050 s výrazným růstem ve všech třech případech. Pokud porovnáme tyto údaje pro roky 2010 a 2011 s údaji skutečnými, lze pozorovat, že prozatímní vývoj odpovídá variantě nejvyšší. Avšak tuto interpretaci je třeba brát s rezervou, neboť je zatím příliš brzo na utváření jakýchkoliv závěrů a přiklání se k jedné z nabízených variant. Co se ovšem vývozu týká, je již dnes zcela jisté, že množství vyvážené energie za hranice republiky se bude v nejbližších letech snižovat. Tempo výstavby nových zdrojů elektrické energie v současné době neodpovídá tempu spotřeby a dle expertů dokonce již v roce 2015 hrozí nedostatek výrobních kapacit. V případě vývoje dovozu elektrické energie od roku 1989 pro Českou republiku, můžeme hovořit, s výjimkou prvních třech let po revoluci a roku 2010, o poměrně stálém ročním přísunu energie. Ten se pohyboval v rozmezí 7 až 12 tisíc TWh. Vývoz se oproti tomu neustále zvyšoval až do roku 2003, kdy přesáhl hodnotu 25 tisíc TWh. Od té doby je patrná určitá rozkolísanost, ovšem stále se udržuje nad hranicí 20 tisíc TWh. Maximum vývozu a zároveň i salda v novodobé historii České republiky pak bylo dosaženo v roce 2011, kdy vývoz dosáhl přes 27,5 tisíce TWh a oproti roku 1993 se tak více než ztrojnásobil. (ISSaR, 2012)

Obr. 1. Výroba a spotřeba brutto elektřiny v období 1989 až 2011 a její odhadovaná spotřeba do roku 2050 v České republice.

(Zdroj: <http://www.cez.cz/cs/pro-media/cisla-a-statistiky/energetika-v-cr.html>, vlastní zpracování)

Pozn. brutto spotřeba zahrnuje veškerou spotřebovanou a ztracenou elektřinu na území České republiky (netto spotřeba oproti tomu nezahrnuje vlastní spotřebu elektráren a ztráty v rozvodech).

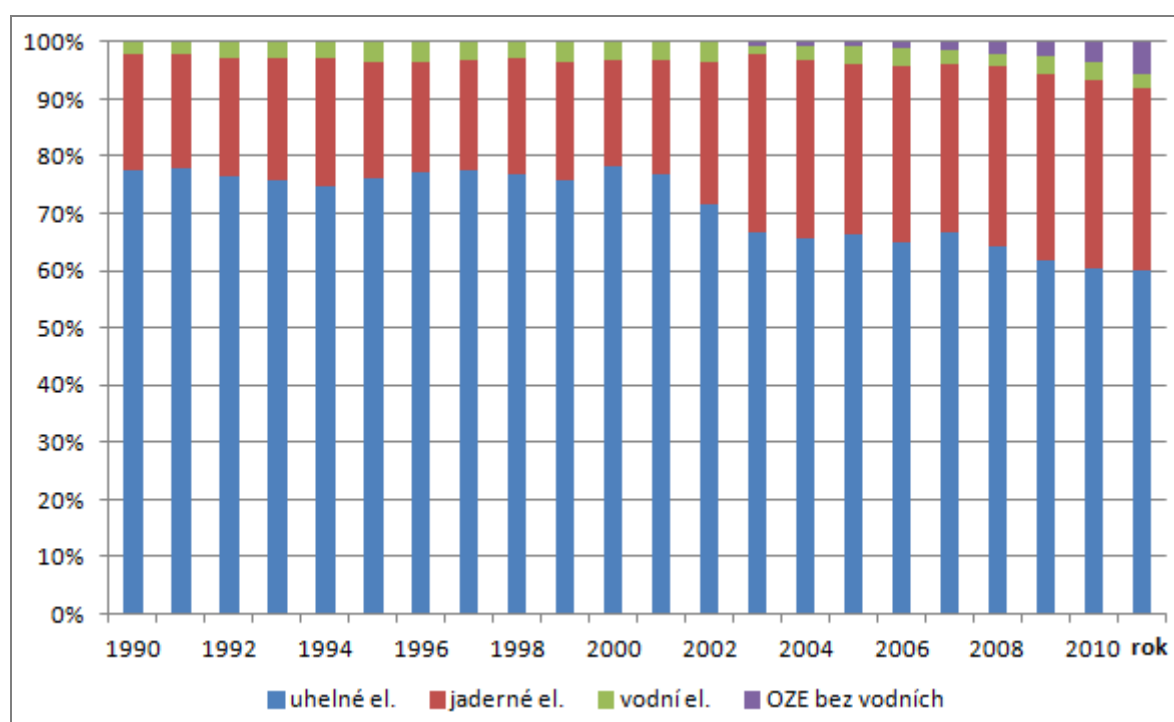

Obr. 2. Vývoz, dovoz a saldo elektrické energie v České republice v letech 1993 až 2011.

(Zdroj: <http://issar.cenia.cz/issar/page.php?id=1560>, vlastní zpracování)

3 Rozdílný vývoj energetiky dle jednotlivých druhů výroby

Následující část práce se bude zabývat konkrétními typy výroby energie a jejich vývojem po roce 1989. V České republice se vyrábí především v tzv. konvenčních zdrojích, tedy zejména v uhelných elektrárnách, které se na výrobě elektřiny v roce 2011 podílely zhruba 65 %. Na druhém místě je pak výroba v jaderných elektrárnách, která se oproti elektrárnám uhelným vyznačuje neustále se zvyšujícím podílem na celkovém množství vyrobené elektřiny. Nejmenší, zhruba 8,5% podíl připadá na tzv. obnovitelné zdroje, do kterých se řadí především vodní, větrné a fotovoltaické elektrárny a také elektrárny spalující biomasu. Do budoucna se předpokládá další zvyšování tohoto podílu, neboť to politika Evropské unie v podstatě nařizuje. V rámci směrnice vydané v roce 2009 o podpoře OZE byl mezi členské státy rozdělen společný cíl, jímž je dosažení 20 % podílu energie z OZE. Pro Českou republiku byl stanoven limit 13 %, který by měl být splněn nejpozději do roku 2020. (ISSaR, 2012)

Obr. 3. Výroba elektrické energie podle druhu elektrárny v České republice v letech 1990 až 2011.

(Zdroj: <http://issar.cenia.cz/issar/page.php?id=1560>, vlastní zpracování)

3.1 Uhlíková energetika

Tepelné elektrárny si v České republice udržují dominantní pozici při výrobě elektřiny a tepla, ačkoliv se tento podíl postupně snižuje. Důvodem je zmenšující se množství zásob uhlí a v porovnání s ostatními typy elektráren se také jedná o silně znečišťující zdroj životního prostředí. Mnohé elektrárny tak nevyhovují stále se zvyšujícím požadavkům kladeným na ekologičnost provozu. Z těchto dvou důvodů došlo po roce 1989 k ukončení provozu 14 bloků tepelných elektráren společnosti ČEZ s.r.o. V roce 1998 se to týkalo např. elektrárny Tušimice I či o rok později Pruněřova I. Mezi roky 2015 až 2020 pak ČEZ plánuje ukončení úplného provozu také v elektrárně Mělník III a

elektrárně Chvaletice. Instalovaný výkon tepelných elektráren na území České republiky dosahoval v roce 2010 téměř 11 800 MW, což představuje zhruba 80% podíl na celkovém instalovaném výkonu všech typů elektráren v České republice. (ČEZ, 2012)

V průběhu devadesátých let minulého století prošla řada tepelných elektráren velkou a nákladnou modernizací, jejíž snahou bylo snížit negativní dopady elektráren na životní prostředí. Do elektráren tak byly instalovány nové odsiřovací jednotky a fluidní kotle. Díky tomuto programu byly sníženy emise oxidu siřičitého o 92 %, popílků o 95 %, oxidu dusíku o 50 % a oxidu uhelnatého o téměř 80 % oproti původním hodnotám z počátku 90. let. (ČEZ, 2012)

3.2 Jaderná energetika

V současné době pravděpodobně neexistuje kontroverznější způsob výroby elektřiny, nežli je tomu v případě využití jádra. Rizika, která jsou spojena s provozem velkých jaderných elektráren, vyvolávají v mnoha zemích silné protesty vůči tomuto typu výroby. V několika zemích Evropy došlo dokonce v důsledku havárií JE v Černobylu či Fukušimě k prosazení záměru zcela zakázat výrobu elektřiny z jádra a nahradit ji obnovitelnými zdroji. K tomuto procesu dochází v současnosti např. v Německu, kde by do roku 2020 mělo dojít k uzavření všech jaderných elektráren. Oproti tomu se Česká republika k jaderné energetice staví poměrně vstřícně, ačkoliv ani zde se výstavba elektráren a jejich následný provoz neobešel bez určitých problémů, které však z velké míry přicházely ze strany Rakušanů, kteří jadernou energetiku zásadně odmítají.

V současné době se v České republice nacházejí dvě jaderné elektrárny (JE), jejichž podíl na celkovém množství vyrobené elektřiny tvoří přes 30 %. Poprvé byla na území České republiky vyrobena elektřina z jádra v roce 1985 v JE Dukovany, avšak práce na tomto projektu začaly již na počátku 70. let minulého století, kdy došlo k podepsání smlouvy mezi ČSSR a SSSR o výstavbě dvou jaderných elektráren. Výstavba a zkušební provoz trval téměř 20 let a k trvalému využívání všech reaktorů elektrárny došlo až v roce 1989. Všechny čtyři reaktory, kterými elektrárna disponuje, byly zprovozněny před rokem 1990, od té doby elektrárna bezpečně funguje (patří mezi 20 % nejbezpečněji fungujících JE na světě) a dochází pouze k její modernizaci a navyšování výkonu. Současný instalovaný výkon všech reaktorů je 2 000 MW. Do budoucna se z důvodu tenčících se zásob hnědého uhlí a stále se zvyšující spotřeby elektřiny, uvažuje o výstavbě pátého bloku elektrárny, který by svým instalovaným výkonem 1 000 MW zvýšil současnou výrobu o polovinu. Termín spuštění tohoto bloku se na základě provedených výzkumů odhaduje na rok 2030 až 2035. V té době by mělo současně vypršet povolení k provozu elektrárny, které bylo vydáno na 40 let, avšak v závislosti na technickém stavu elektrárny a ekonomickém vývoji země lze očekávat prodloužení jejího provozu o dalších 20 let. (ČEZ, 2012)

Také v případě výstavby JE Temelín započaly přípravné práce tohoto projektu již v 70. letech minulého století. Původní záměr počítal s výstavbou 4 bloků a celkovým instalovaným výkonem 4 000 MW. Po roce 1989 však došlo k přehodnocení tohoto rozhodnutí s tím, že instalovaný výkon je pro budoucí potřeby České republiky nadhodnocený, neboť se v následujících letech očekávalo snížení výroby těžkého průmyslu, který byl velkým odběratelem energie. Částečně z tohoto důvodu pak bylo rozhodnuto, že JE Temelín bude mít pouze dva bloky o výkonu 2 000 MW. Proti výstavbě elektrárny

bojovalo v 90. letech minulého století mnoho organizací, hnutí a občanů z Rakouska, jež vytvářely napjaté vztahy mezi Českou republikou a Rakouskem. K nejsilnějším protestům došlo na konci 90. let, kdy se blížil vstup České republiky do Evropské unie. Rakousko dokonce požadovalo znemožnění vstupu České republiky do Evropské unie, pokud dojde k zprovoznění elektrárny. Tento spor byl částečně vyřešen v roce 2000 podepsáním tzv. Melkského protokolu, který je výsledkem jednání mezi českou a rakouskou vládou za účasti Evropské unie. Česká republika zde slíbila, že bude Rakousku podávat nadstandardní informace o chodu elektrárny a jejímu vlivu na životní prostředí. Rakousko naopak uznalo důležitost rozšíření Evropské unie o Českou republiku. Ještě téhož roku pak došlo k připojení prvního bloku elektrárny do rozvodné sítě a byl zahájen zkušební provoz. Druhý blok byl zprovozněn o rok později a od roku 2003 je elektrárna plně funkční. O výstavbě třetího a čtvrtého bloku se neustále vedou diskuze, v roce 2004 zástupci Jihočeského kraje zamítli výstavbu dalších bloků, ovšem po volbách (konaných v roce 2006) byl postoj představitelů kraje přehodnocen a k dostavbě elektrárny byl udělen souhlas. Od té doby představitelé ČEZu pracují na tomto projektu, v roce 2009 vyhlásil ČEZ veřejnou zakázku na výstavbu obou bloků. Nyní dochází k výběru dodavatele, podpis smlouvy by měl proběhnout na konci roku 2013. Následující rok by se mělo poté začít stavět a samotný provoz by měl být zahájen mezi roky 2020 až 2025. (ČEZ, 2012)

3.3 Vodní energetika

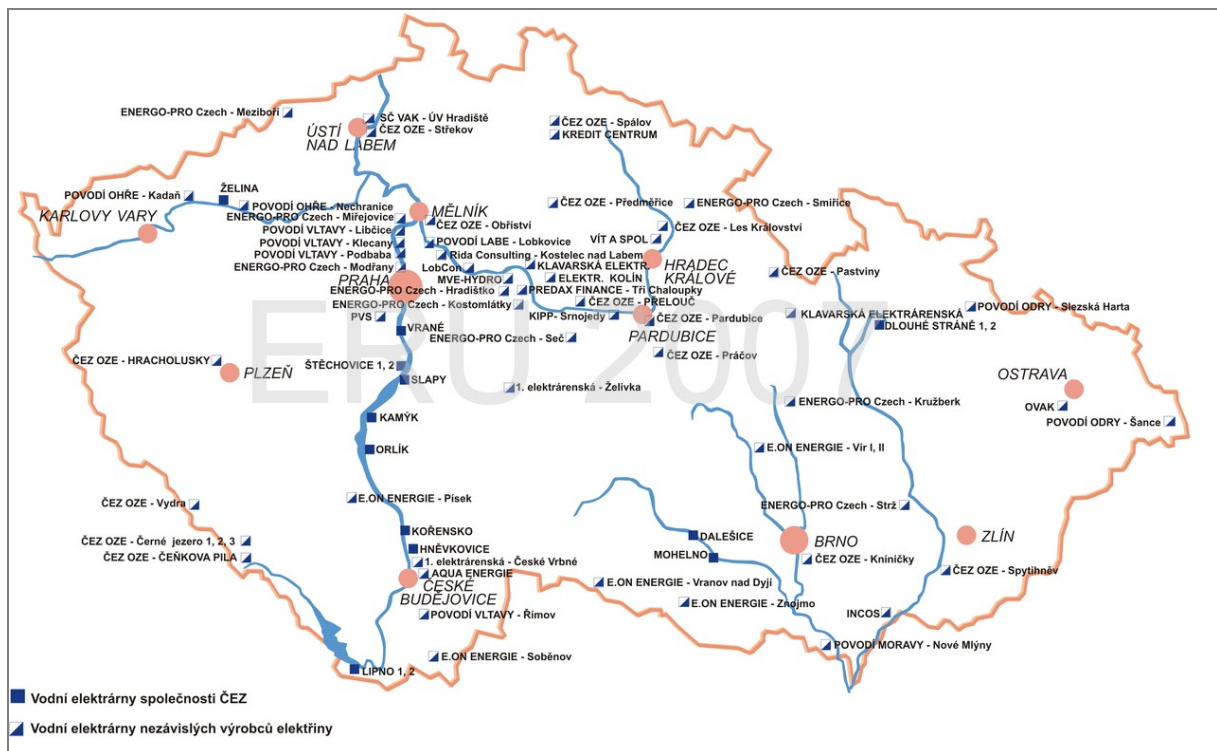
Ačkoliv využívání energie vodních toků patří k nejstarším energetickým zdrojům, na celkové výrobě energie v České republice se vodní energetika podílí pouze zhruba 3 %. Z hlediska skupiny obnovitelných zdrojů se však jedná o nejvyužívanější zdroj. Samotné vodní elektrárny je možné rozdělit do dvou skupin dle jejich instalovaného výkonu. První skupinu tvoří tzv. „velké“ vodní elektrárny, které disponují výkonem vyšším než 10 MW. V České republice se jich v současné době nachází celkem 12. Druhou skupinu tvoří tzv. malé vodní elektrárny (MVE), s instalovaným výkonem nižším než 10 MW (v rámci Evropské Unie se jako MVE považují zařízení s výkonem pod 5 MW).

Z hlediska vývoje má vodní energetika v České republice oproti ostatním zdrojům mnohem delší historii. Výstavba dnes stále fungujících vodních elektráren se datuje již do období před I. světovou válkou, kdy byla např. zprovozněna vodní elektrárna „Hučák“ v Hradci Králové. Rozdíly jsou patrné v případě porovnání vodních elektráren a MVE. Zatímco vodní elektrárny vznikaly, s výjimkou Dlouhých Strání, v období od 30. do 70. let minulého století a dnes k jejich vybudování již nedochází, výstavba nových malých vodních elektráren pokračuje dodnes.

Po roce 1989 tak v případě velkých elektráren došlo k výstavbě pouze jedné z nich, kterou je přečerpávací elektrárna Dlouhé Stráně v Jeseníkách. K výstavbě nových elektráren tohoto typu již nedocházelo a v nejbližší budoucnosti pravděpodobně ani nedojde, neboť potenciál řek z hlediska jejich spádovosti a průtoku vody je poměrně nízký. Velké vodní elektrárny tak není již kam umísťovat a jejich potenciál je již vyčerpán. Za posledních 20 let tak dochází „pouze“ k postupným modernizacím a rekonstrukcím těchto elektráren jako to bylo např. v případě elektrárny Vrané v roce 2007 či elektrárny Kamýk v roce 2008. (ČEZ, 2012)

Největší „boom“ ve výstavbě malých vodních elektráren se datuje do 80. let minulého století, kdy jich během deseti let přibýlo více než 800. Jejich rozmach probíhal i v následujících letech po

převratu, v roce 1990 se v České republice nacházelo na 900 MVE, o dvacet let později to bylo již téměř 1 400 zařízení. MVE se v současné době podílí zhruba 50 % na celkovém množství vyrobené energie za pomoci vody. Technicky využitelný potenciál toků je dnes využíván zhruba ze dvou třetin, to znamená, že i přes současný poměrně vysoký počet vodních elektráren se na území ČR nachází několik stovek lokalit, vhodných k výstavbě MVE. Problémem k jejich výstavbě je však jejich finanční náročnost, nutná administrativa a jistým omezením je na mnoha místech i ochrana přírody. Výhodou MVE je jejich rozptýlenost v rámci republiky, čímž odpadá nutnost přenášet elektřinu na dlouhé vzdálenosti a také nízká ztrátovost energie v rozvodech oproti velkým elektrárnám není zanedbatelná. Z konkrétních MVE, které byly v posledních letech vybudovány, můžeme zmínit např. MVE v Berouně zprovozněnou v roce 2011 či ve stejném roce otevřenou MVE na Labi v Čelákovících. (MZP, 2012)

Obr. 4. Lokalizace vodních elektráren v České republice s instalovaným výkonem nad 1 MW k 31. 12. 2007.

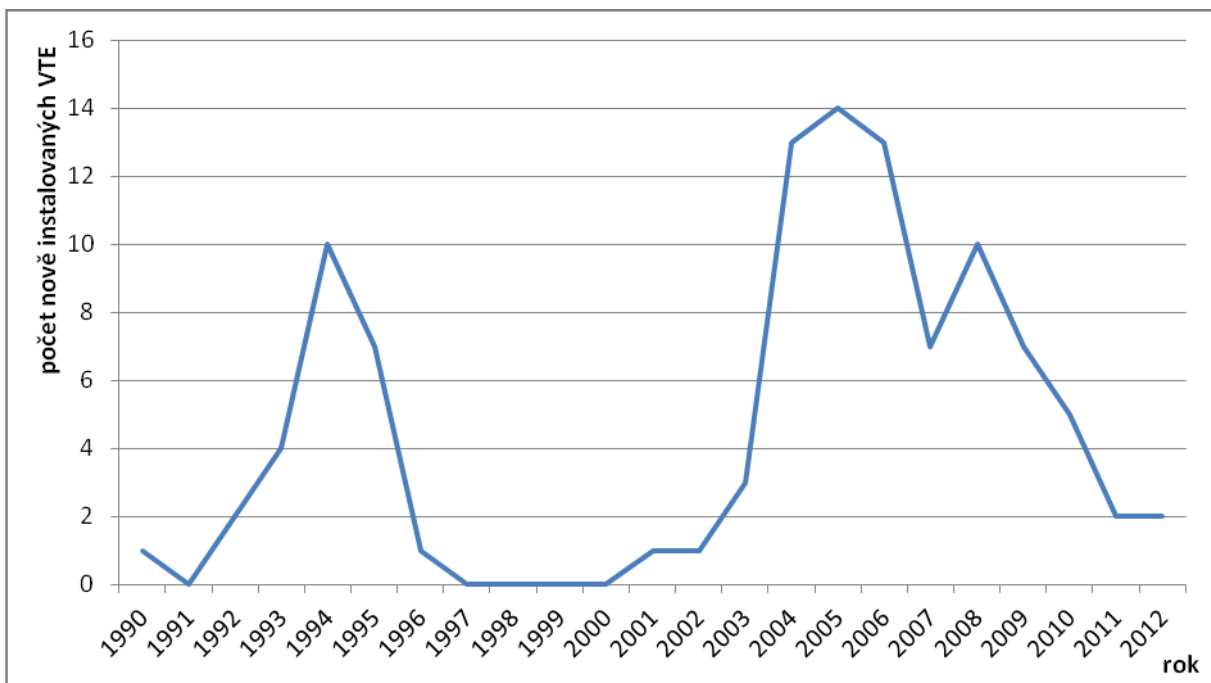
(Zdroj: http://www.eru.cz/user_data/files/statistika_elektro/rocní_zprava/2007/mapy/2.htm)

3.4 Větrná energetika

Rozvoj větrné energetiky v České republice po roce 1989 lze rozdělit do několika etap. První fáze, ve které docházelo k první větší výstavbě větrných elektráren, je možné časově vymezit roky 1990 až 1995. Mezi faktory, které ovlivňovaly výstavbu elektráren, patřil především velmi dynamický rozvoj tohoto odvětví v západní Evropě (především Dánsku a Německu), který motivoval nové podnikatele k rozvoji tohoto typu businessu i v České republice. Také poměrně nízké pořizovací ceny hrály v tomto směru svou roli. Bohužel vysoká poruchovost, neexistence potřebné legislativy či příliš nízká výkupní cena elektrické energie, která neumožňovala udržení rentability provozu, znamenaly

pro rozvoj větrné energetiky na našem území pro následné období značný útlum. Výstavba elektráren v tomto období nebyla důkladně a pečlivě promyšlena, v podstatě „náhodné“ umístování elektráren do nepříznivých lokalit mělo za následek, který stále trvá, že jejich využití je velmi malé. Podle Českého statistického úřadu byla míra ročního využití VTE pouze 11 %, což poukazuje na špatnou lokalizaci elektráren. (Czech RE Agency, 2012)

Impulsem, který nastartoval opětovný rozvoj VTE bylo v roce 2002 provedení cenového výměru, kterým Energetický regulační úřad stanovil vyšší výkupní cenu elektřiny. Přípravy nových projektů, následné schvalovací procesy a zastaralost technologií zpozdily výstavbu nových VTE zhruba o dva roky, značný nárůst počtu instalovaných elektráren lze tedy sledovat až v roce 2004. Vrchol nově instalovaných elektráren panoval mezi roky 2004 až 2007, od té doby je zaznamenáván neustálý pokles, avšak výkon VTE naopak výrazně roste. Zatímco např. v roce 2004 byl instalovaný výkon větrných elektráren 17 MW (výroba 8,3 GWh) v roce 2011 to bylo již 217 MW (výroba 398 GWh). (ČSE, 2012)

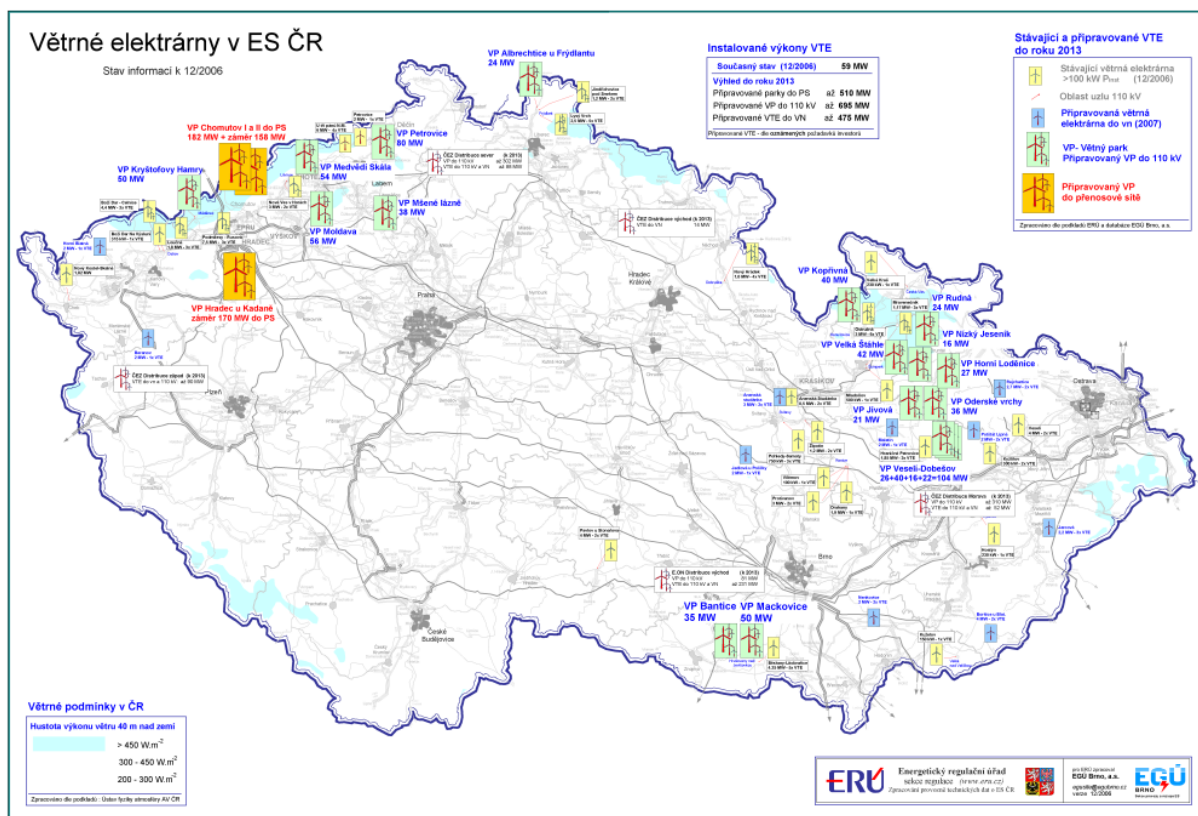
Obr. 5. Počet nově instalovaných větrných elektráren v České republice mezi roky 1990 až 2012 (k 1. 3. 2012).

(Zdroje: <http://www.tzb-info.cz/3975-vetrna-energetika-na-uzemi-cr-a-u-sousedu>;

<http://www.csve.cz/clanky/aktualni-instalace-vte-cr/120>)

I přesto, že celkový potenciál pro výrobu energie za pomoci větru není v České republice příliš vysoký, současná výroba dosahuje pouze několika procent možného potenciálu. Příhodné oblasti pro rozvoj větrné energetiky jsou v České republice situovány především v příhraničních horských oblastech, kde je však případný rozvoj odvětví omezen či znemožněn faktem, že se často jedná o chráněné oblasti. Největší množství VTE v České republice je tak situováno do oblasti Krušných hor a Jeseníků, které nejsou tak přísně chráněny jako je tomu např. v případě Krkonoš či Šumavy.

K 1. 3. 2012 se v České republice nacházelo zhruba 60 větrných elektráren s instalovaným výkonem vyšším než 1 MW, největší z nich je VTE Pchery (instalovaný výkon 6 MW), která by měla být schopna pokrýt ročně spotřebu až 5 tisíc domácností nacházejících se v blízkosti Kladna, kde se elektrárna nachází. (VTE Pchery, 2012)

Obr. 6. Lokalizace větrných elektráren v České republice k prosinci roku 2006.

(Zdroj: http://www.eru.cz/user_data/files/statistika_elektro/rocní_zprava/2006/mapy/14.htm)

3.5 Fotovoltaická energetika

Podstatou fotovoltaické energetiky, někdy též nazývané jako solární či sluneční, je přeměna slunečního záření na elektřinu. Z hlediska ochrany životního prostředí patří tento druh k nejšetrnějším a nejčistším způsobům při výrobě elektřiny. Z hlediska využití slunečního záření rozlišujeme ještě tzv. fototermiku, kdy dochází k přeměně energie nikoliv na elektřinu, ale na teplo. Fototermika však neumožňuje přesun tepla na delší vzdálenosti, proto je využívána především v jednotlivých domácnostech, které si pořídily fototermický systém.

Fotovoltaika a potažmo i fototermika jsou sektory v rámci výroby elektřiny (tepla), které za posledních 5 let zaznamenaly největší rozvoj nejen v České republice, ale v podstatě po celém světě. První českou fotovoltaickou elektrárnou (FVE) byla elektrárna Mravenečník s výkonem 10 kW, která byla od roku 1997 součástí farmy větrných elektráren v lokalitě hory Mravenečník v Jeseníkách. V roce 2002 však byla, údajně z důvodu vandalismu, přesunuta do areálu jaderné elektrárny Dukovany, kde slouží především k demonstračním účelům dodnes. Lokalizace elektrárny do Jeseníků

je důkazem, že ačkoliv se jako nejvhodnější lokalita pro umístování FVE jeví jižní a střední Morava, skutečné rozmístění elektráren v rámci České republiky tomuto předpokladu nenasvědčuje. Skutečné rozmístění elektráren je poměrně rovnoměrné s výjimkou chráněných území a horských oblastí. (ČEZ, 2012)

Drtivá většina FVE byla postavena mezi roky 2009 až 2010, kdy došlo k výraznému propadu cen fotovoltaických panelů na trhu, čímž se zkrátila návratnost investice do zařízení z předešlých 15 let na 6 až 7 let. Také podpora ze strany státu hrála důležitou roli, garance velmi výhodných výkupních cen elektřiny, které se nezmění po následujících dvacet let, byly dalším stimulem k rozvoji fotovoltaiky u nás. Následný prudký nárůst výstavby elektráren znepokojil, z hlediska možného rapidního nárůstu cen elektřiny, vládu natolik, že nechala schválit novelu zákona, která již neumožňuje elektrárnám postaveným po roce 2010 využívat dřívějších výhodných podmínek. Z tohoto důvodu pozorujeme v letech 2011 a 2012 značný pokles nově postavených elektráren. I přesto však evidoval Energetický regulační úřad k 1. 1. 2012 na území České republiky celkem 13 019 elektráren o celkovém instalovaném výkonu 1 959 MW. Největší elektrárnou je v současné době u nás FVE Ralsko Ra 1 v okrese Česká Lípa s instalovaným výkonem přes 38 MW. Jedná se o soustavu 4 elektráren, které jsou připojeny k jednomu sběrnému místu. Všechny části elektrárny leží v bývalém vojenském areálu, což slouží jako dobrý argument proti odpůrcům FVE, kteří napadají přílišné zabírání úrodné zemědělské půdy nevzhlednými články, neboť by se dle společnosti ČEZ Obnovitelné zdroje, s.r.o., která elektrárnu zřizuje, hledalo alternativní využití daného území jen těžko. Množství vyrobené elektřiny touto elektrárnou by pak mělo pokrýt spotřebu více než 10 tisíc domácností na pomezí středních a severních Čech. (ČEZ, 2012)

3.6 Energetika spalování biomasy

Využití biomasy při výrobě elektřiny a tepla je v České republice zatím stále velmi málo rozvinuté, ačkoliv potenciál, který se v tomto sektoru skrývá je obrovský. První pokusy o využití biomasy se datují do roku 1995, kdy se měla začít v uhelné elektrárně Tušimice I spalovat biomasa zemědělského a lesního původu. Vysoké výkupní ceny elektřiny a také vysoká cena dodávané biomasy však realizaci projektu nepřála a proto byl zavrhnut. V roce 1999 se pak společnost ČEZ Obnovitelné zdroje, s.r.o., na základě referencí ze zahraničí, rozhodla začít spalovat společně s lignitem i otruby v uhelné elektrárně Hodonín. Tento postup se osvědčil, o čemž svědčil neustále se zvyšující podíl spalované biomasy. Od roku 2010 je pak jeden z bloků hodonínské elektrárny výhradně určen pro spalování čisté biomasy, kterou je nutné každý všední den, v celkovém množství 1 600 tun, dodávat do elektrárny. V roce 2011 hodonínská elektrárna vyrobila 223 076 MWh energie, což činilo více než 65% podíl z celkového množství vyrobené elektřiny z biomasy v České republice. Zajímavostí v případě této elektrárny je také fakt, že zhruba sedmina vyrobeného tepla putuje za hranice republiky, a to konkrétně do slovenského města Holič. Jedná se tak o evropský unikát v dodávce příhraničního tepla. (ČEZ, 2012)

K dalším elektrárnám, které se v posledních letech částečně zaměřují na spalování biomasy, patří elektrárny Tisová a Poříčí, teplárny Dvůr Králové a Trmice a energetické centrum Jindřichův Hradec. Všechny výše zmíněné elektrárny a teplárny patří společnosti ČEZ Obnovitelné zdroje, s.r.o.,

kteřá se mimo jiné také podílí na výzkumu ve využívání biomasy a disponuje laboratořím pro analýzu biomasy. K problémům, které brání většímu rozvoji využívání biomasy, patří především chybějící infrastruktura pro pěstování, sklizeň, svoz a následné skladování materiálu. Využití biomasy jako zdroje energie je tedy stále v České republice na počátku, avšak do budoucna můžeme zcela jistě očekávat výrazný nárůst této oblasti, neboť v porovnání s větrnou či vodní energetikou je zde potenciál mnohem vyšší. (ČEZ, 2012)

4 Závěr

Energetický průmysl prošel od roku 1989 mnohými změnami, které reagovaly na hospodářskou a ekonomickou situaci země po revoluci. V první polovině 90. let byla výroba částečně utlumena, avšak s ekonomickým růstem země v následném období se postupně i objem energetické výroby zvyšoval. Největším tématem energetiky v novodobé historii České republiky pak byla výstavba a zprovoznění nové jaderné elektrárny Temelín, která rozpoutala mnoho bouřlivých diskuzí. Jak se však ukázalo, většina české populace hodnotí využívání jádra pozitivně a je k jemu dalšímu rozvoji nakloněna. Do budoucna můžeme předpokládat další rozvoj jaderné energetiky na našem území, neboť jednou z priorit společnosti ČEZ je výstavba dalších bloků současných JE Temelín a Dukovany. Ačkoliv jsou jaderné elektrárny k životnímu prostředí poměrně šetrné (nebudeme-li brát v potaz, co s radioaktivním odpadem), do budoucna bude pokračovat také rozvoj energetiky z obnovitelných zdrojů. To vše na úkor energetiky uhelné, kde v důsledku ubývání paliva a vypršení životnosti některých elektráren, budou některá zařízení uzavírána. Současná situace je z hlediska poměru výroby a spotřeby energie poměrně uspokojivá, avšak výhled do budoucna není v tomto směru nikterak příznivý. Na to, jak se s touto situací Česká republika vypořádá, si budeme muset pár let počkat.

Seznam použité literatury

ČEZ, České energetické závody s.r.o., Výroba elektřiny [on-line] - Jaderná energetika [cit. 25. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.cez.cz/cs/vyroba-elektřiny/jaderna-energetika.html>>

ČEZ, České energetické závody s.r.o., Výroba elektřiny [on-line] – Energie z obnovitelných zdrojů [cit. 25. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.cez.cz/cs/vyroba-elektřiny/obnovitelne-zdroje.html>>

ČEZ, České energetické závody s.r.o., Výroba elektřiny [on-line] – Uhlé elektrárny [cit. 25. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.cez.cz/cs/vyroba-elektřiny/uhelne-elektřarny.html>>

ČEZ, České energetické závody s.r.o., [on-line] – Energetika v ČR [cit. 25. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.cez.cz/cs/pro-media/cisla-a-statistiky/energetika-v-cr.html>>

ČNS, Česká nukleární společnost, [on-line] – Jaderná energetika v ČR [cit. 26. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <http://www.csvts.cz/cns/jb/doc/2008/letak_je_v_cr.pdf>

ČSVE, Česká společnost pro větrnou energii, [on-line] – Větrné elektrárny v ČR [cit. 26. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.csve.cz/cz/clanky/statistika/281>>

Czech RE Agency, Česká agentura pro obnovitelné zdroje energie, [on-line]; [cit. 26. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.czrea.org/cs/>>

ISSaR, Informační systém statistiky a reportingu, [on-line] – Průmysl a energetika; [cit. 26. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://issar.cenia.cz/issar/page.php?id=1515>>

MPO, Ministerstvo průmyslu a obchodu [on-line] – Energetika a suroviny [cit. 25. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.mpo.cz/cz/energetika-a-suroviny/>>

MZP, Ministerstvo životního prostředí, [on-line] – Typy obnovitelných zdrojů energie [cit. 25. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <http://www.mzp.cz/cz/typy_oze>

VTE Pchery, Větrná elektrárna Pchery, [on-line] – Projekt [cit. 25. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.vtepchery.cz/projekt.html>>

Transformace cukrovarnického průmyslu v ČR

Bc. Lukáš Hlavinka

1 Úvod

Cukr je ve většině zemí nejběžnější sladidlo. Jeho světová produkce se pohybuje okolo 140–150 miliard t. Podíl cukrové řepy na produkci cukru se pohybuje kolem 25 %. Česká republika se na světové produkci řepného cukru podílela v roce 2005 cca 1 % (*Pulkrábek a kol., 2007*).

Česko, resp. Československo, bylo v dobách první republiky mnohdy označováno jako cukrovarnická velmoc. Cukr byl naší důležitou exportní komoditou, není tedy divu, že se mu dokonce přezdívalo „bílé zlato“. Zlatá éra českého cukrovarnictví však již dávno minula. V poslední době je toto odvětví v očích veřejnosti spíše symbolem nepovedené restrukturalizace, jehož zkázu dokončila zemědělská politika Evropské unie. Nicméně nic není tak černobílé, jak se může na první pohled zdát.

2 Stručná historie cukrovarnického průmyslu v ČR do roku 1989

První cukrovar v našich zemích vznikl už roku 1787 ve Zbraslavi u Prahy. Šlo však o rafinerii třtinového cukru. Skutečný rozvoj cukrovarnictví u nás byl však nastartován až ke konci druhého desetiletí 19. století, poté co se jako perspektivní ukázalo využívání cukrové řepy. V roce 1830 zavedl kníže Karel Anselm Thurn-Taxis na svém panství mezi Nymburkem a Mladou Boleslaví pěstování cukrové řepy a o rok později nechal v Dobrovici vybudovat závod, který se stal kolébkou českého cukrovarnictví a dodnes vyrábí pod značkou TTD (Thurn-Taxis Dobrovice). Dobrovický cukrovar se stal vzorem, podle něhož byly zakládány další cukrovary (*Kolář, 2008*).

Na Moravě se postupně začínají objevovat technologicky vyspělejší cukrovary, a tak ty české musejí ve 40. letech 19. století projít složitým modernizačním procesem. Postupem času se rapidně zvyšují osevňovací plochy řepy a rovněž se zvyšuje její cukernatost (z 5 % na 11 %, postupně až na 14 %). Řepný cukr tak postupně vytlačuje dovoz třtinového cukru, který je v 60. letech střídán vývozem. Na rozvoj pěstování cukrovky navázala intenzivní výstavba cukrovarů. V období let 1830–1920 vzniklo 323 závodů, ale ve stejnou dobu jich také 168 zaniklo (*Kolář, 2008*).

Vysokou úroveň si cukrovarnický průmysl na území českých zemí udržel i po 1. světové válce. V roce 1925 bylo v provozu 144 cukrovarů, které vyrobily 1 097,7 tisíce t cukru. Vývoz činil 798,8 tisíce t a podíl na světové produkci řepného cukru dosáhl 14,3 % (*Kolář, 2008*).

Po roce 1945 dochází ke koncentraci závodů. Zrušeny byly především cukrovary o malé zpracovatelské kapacitě (*Faltysová, 2010*). Od počátku 50. let český cukrovarnický průmysl začíná zaostávat za západními zeměmi. Jednou ze základních podmínek úspěchu bylo snižování výrobních nákladů účelnou koncentrací výroby. Cukrovary byly zastaralé i technologicky, což spolu s nízkou cukernatostí suroviny způsobilo, že produkovaly poměrně drahý cukr. Rekonstrukce probíhaly velmi pomalu (*Kolář, 2008*). Teprve koncem 80. let minulého století rozhodlo tehdejší vedení generálního

ředitelství cukrovarnického průmyslu o rekonstrukci vybraných cukrovarů na kapacitu 2 000–3 000 t řepy za den. V rámci tohoto plánu byla provedena rekonstrukce cukrovaru Hodonín a zahájena rekonstrukce cukrovaru Kopidlno, ta však již nebyla dokončena (Kolář, 2008).

3 České cukrovarnictví po roce 1989

3.1 Počátky transformace

Restrukturalizace českého cukrovarnictví byla zahájena už na konci 80. let. V roce 1988 bylo zrušeno koncernové uspořádání cukrovarů a vzniklo 6 samostatných státních podniků řízených Ministerstvem zemědělství. Ve všech závodech pracovalo dohromady 10 465 zaměstnanců. Co do počtu zaměstnanců byl největší cukrovar Hrušovany nad Jevišovkou (487) (Faltusová, 2010). Ke konci roku bylo v provozu 52 cukrovarů s celkovou denní kapacitou zpracování 71 000 t cukrovky za den. Zvyšování kapacity cukrovarů vyvolávalo potřebu rekonstrukce vybraných závodů a uzavření těch zbylých. Již v té době bylo jasné, že počet cukrovarů po restrukturalizaci bude menší než 10 (Kolář, 2008).

Ve státem plánovaném hospodářství byl cukr vítanou komoditou pro export, kdežto v tržním hospodářství se stal díky nadvýrobě a nízkým světovým cenám, které nepokrývaly výrobní náklady, problematickým zbožím. Do 90. let vstupovalo české cukrovarnictví za stavu, kdy domácí výroba převyšovala domácí spotřebu. Po rozhodnutí polistopadových vlád nedotovat vývoz cukru bylo zřejmé, že celkový výkon průmyslu bude nutné snížit (Kolář, 2008).

Šestice státních podniků se v roce 1990 začala dále rozpadat na menší celky, takže např. v roce 1994 již existovalo 20 samostatných cukrovarnických akciových společností. Proces restrukturalizace měl pak za následek především téměř nepřetržité snižování počtu cukrovarů. První významná vlna rušení provozů přišla v roce 1994, kdy došlo k uzavření 9 cukrovarů. Příčin bylo několik. V první řadě byl po rozpadu ČSFR přerušen vývoz na Slovensko. Při současně velké nadprodukci cukru nastal velký převis nabídky nad poptávkou na českém trhu, což vedlo ke snížení tuzemských cen cukru. Od roku 1991 byl navíc ukončen dovoz surového třtinového cukru z Kuby, který v rámci socialistického obchodu zpracovávaly některé české cukrovary. S uvedeným úzce souvisí i ukončení subvencovaného vývozu cukru se státní dotací a nakonec i probíhající privatizace cukrovarnického průmyslu (Kolář, 2008).

Tab. 1. Počet cukrovarů v ČR a jejich zpracovatelská kapacita v letech 1980–1995

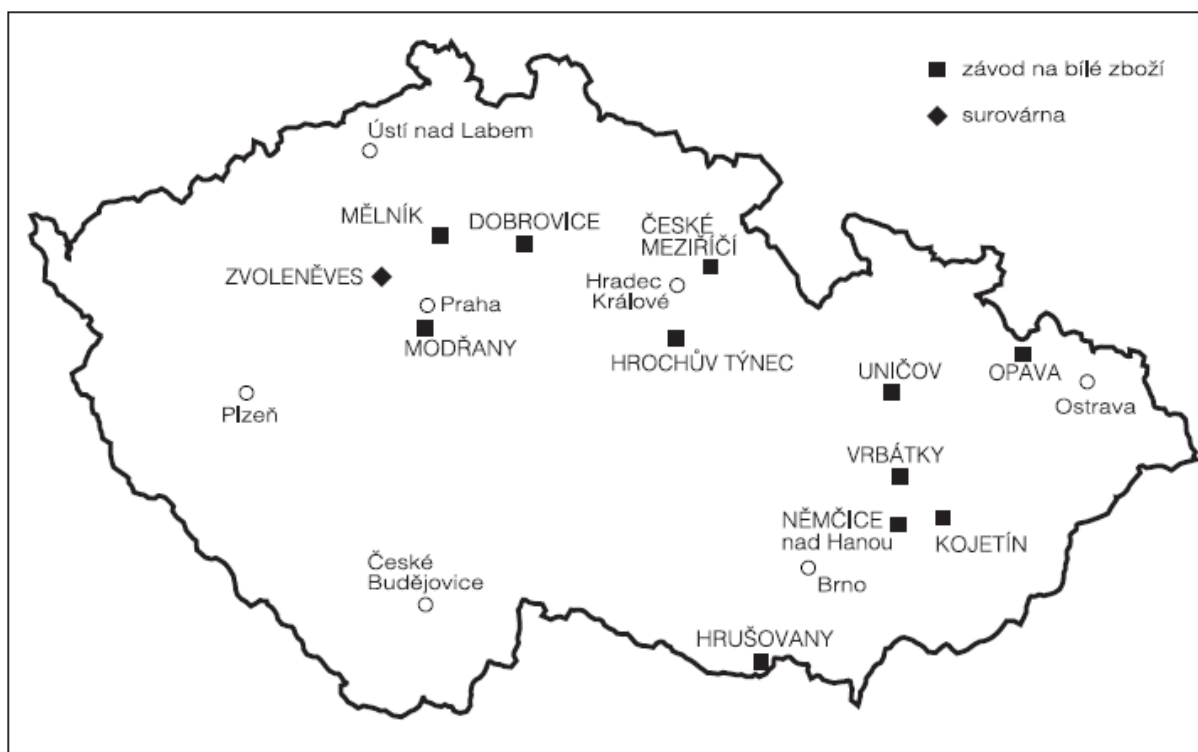
Rok	1980/81	1987/88	1989/90	1990/91	1991/92	1992/93	1993/94	1994/95
Počet cukrovarů	56	52	52	46	43	41	39	31
Průměrná kapacita [t řepy/den]	1 238	1 353	1 362	1 397	1 420	1 476	1 584	1 667
Celková kapacita [t řepy/den]	69 320	70 340	70 830	64 245	61 045	60 520	61 790	51 670

Zdroj: Faltusová, 2010

3.2 Vstup zahraničního kapitálu do odvětví

Průkopníkem v jednáních se zahraničními investory byla společnost Cukrovar a rafinerie cukru Dobrovice TTD, a. s. Té se již roku 1992 podařilo nalézt strategického partnera – francouzskou cukrovarnicko-lihovarnickou společností Union SDA Origny (dnes společnost Tereos) (*Tereos TTD, a.s. [on-line]*). Další významnou skupinou, která se v 90. letech objevuje na českém cukerném trhu, je francouzsko-britská společnost EASTERN SUGAR BV a v neposlední řadě je třeba uvést ještě skupinu Agrana International AG (*Kolář, 2008*). Zahraniční investoři představovali důležitý faktor ve všech cukrovarnických společnostech a zasloužili se především o modernizaci technologického zařízení, jež umožnilo zvýšit zpracovatelskou kapacitu a kvalitu cukru a snížit výrobní náklady (*Faltusová, 2010*).

Koncem roku 1994 byl opět započat proces koncentrace organizační struktury cukrovarů, kterých v té době na našem území pracovalo 31. Rovněž již byla dokončena privatizace (*Faltusová, 2010*). Své výsadní postavení na trhu si začíná budovat dobrovická společnost TTD. V roce 1996 odkupuje akcie Pražské cukerní společnosti a o rok později vstupuje do České cukerní, a. s., čímž získává více než 45% podíl na trhu. Celé uskupení čítá celkem 14 funkčních cukrovarů, 13 zrušených cukrovarů a 1 funkční lihovar v Chrudimi. Je zřejmé, že uskupení v takovéto formě nemohlo smysluplně existovat. Proto bylo ihned po první společné kampani v roce 1997/1998 uzavřeno 7 cukrovarů (*Tereos TTD, a.s. [on-line]*). Tím se společnost podstatnou měrou podílela na zformování druhé vlny drastického rušení cukrovarů v roce 1998. Celkový počet provozů se tehdy snížil z 26 na 16. Hlavní příčinou tohoto stavu byly především nadprodukce a nízké ceny cukru na světovém i domácím trhu. Nicméně byly uzavírány hlavně malé cukrovary, jejichž modernizace by nebyla ekonomicky efektivní (*Kolář, 2008*).

Obr. 1. Cukrovary České republiky v roce 1999

(Zdroj: Gebler, 2008)

3.3 Státní regulace trhu s cukrem

O regulaci trhu s cukrem v ČR se začalo uvažovat již v roce 1999. České cukrovarnictví mělo za sebou téměř desetileté chaotické působení volného trhu s cukrem (Kolář, 2008). V tomto roce také poprvé došlo k převýšení importu nad exportem cukru. Jelikož zásoby cukrovky byly nebývale velké, do kampaně se zapojilo méně cukrovarů (11) (Faltusová, 2010). Další 4 provozy uzavřela skupina TTD, jíž po této redukci zbyla pouze trojice dodnes fungujících cukrovarů – České Meziříčí, Dobruška a Mělník. Poslední jmenovaný cukrovar byl ovšem po kampani 2003/2004 přestavěn na balící centrum (Tereos TTD, a.s. [on-line]).

Nový tržní řád fungující od roku 2000 zavedl systém kvót. Velikost domácí produkce byla stanovena na 380 000 t, vývozní kvóta činila 95 000 t cukru. Podle podílu na celkové tuzemské výrobě cukru za posledních pět let byly výrobní kvóty rozděleny mezi jednotlivé společnosti. Dále byly stanoveny minimální ceny cukrové řepy a cukru. Vytvořená celní opatření měla ochránit domácí trh před dovozy. I přesto bylo do ČR dováženo velké množství cukru a jeho zásoby zůstávaly stále velké (Faltusová, 2010). V tomto období rovněž obnovily výrobu některé malé cukrovary, protože byl očekáván spekulativní prodej cukerné kvóty velkým společnostem po vstupu do EU (Kolář, 2008).

3.4 Společná organizace trhů s cukrem v EU

Vstup České republiky do EU v květnu roku 2004 znamenal výraznou změnu v organizaci trhu s cukrem u nás. Došlo k přijetí mechanismů Společné organizace trhů, jejichž výsledkem bylo např. zavedení institucionálních cen, produkčních dávek a hlavně odlišného nastavení kvótového systému (Strnadlová, 2009). Každý členský stát získal národní kvótu jako součet kvót A + B, kde kvóta A představuje produkci uplatnitelnou na domácím trhu a kvóta B produkci určenou k vývozu s možností získání vývozní náhrady. Jako tzv. cukr C je označováno množství cukru vyrobené nad rámec kvót A + B (Kolář, 2008). Toto množství musí být vyvezeno do třetích zemí bez nároku na subvenci nebo v následujícím hospodářském roce³² převedeno do kvóty A (Svoboda, 2005). Rozdělení produkčních kvót mezi českými podniky v hospodářském roce 2004/2005 uvádí tab. 2.

Cukrovarnickou kampaň v roce 2005/2006 zahájilo stejně jako v roce předchozím 11 cukrovarů. Snižující se počet činných cukrovarů byl kompenzován pozvolným nárůstem zpracovatelské kapacity. Ten v daném období dosáhl podle odhadů hodnoty 3 868 t řepy za den. Touto hodnotou přesto ČR nemohla konkurovat vyspělým zemím EU (Svoboda, 2005). O pravděpodobně nejvýznamnější změnu ve vlastnických vztazích se postaral dominantní hráč na českém cukerném trhu – společnost Cukrovary TTD, která s cílem zabezpečit si navýšení kvóty odkoupila firmu Manolis provozující cukrovar ve Vrdech. Ten byl také ihned po kampani 2005/2006 uzavřen (Tereos TTD, a.s. [on-line]).

³² Hospodářský rok v EU začíná 1. července a končí 30. června následujícího roku.

Tab. 2. Rozdělení produkční kvóty cukru v ČR pro rok 2004/2005

Název společnosti	Cukrovary	Kvóta [t]		
		A	B	Celkem
Cukrovary TTD, a. s.	České Meziříčí, Dobrovice	163 221	5 051	168 272
Eastern Sugar Česká republika, a. s.	Hrochův Týnec, Kojetín, Němčice nad Hanou	99 397	3 076	102 473
Moravskoslezské cukrovary, a. s.	Hrušovany nad Jevišovkou, Opava-Vávrovice	83 752	2 591	86 343
Cukrovar Vrbátky a. s.	Vrbátky	19 596	607	20 203
Litovelská cukrovarna, a. s.	Litovel	20 139	623	20 762
Hanácká potravinářská společnost, s. r. o.	Prosenice	24 429	756	25 185
Manolis a. s.	Vrdy	30 675	949	31 624
ČR celkem		441 209	13 653	454 862

Zdroj: Svoboda, 2005; LCaŘ [on-line]

3.5 Cukerní reforma 2006-2015

Od počátku hospodářského roku 2006/2007 byla v EU zahájena reforma Společné organizace trhu v odvětví cukru. Jejím hlavním cílem je postupné dosažení rovnovážného stavu na unijním trhu s cukrem prostřednictvím snížení celkové produkce cukru v EU o 6 mil. t, tedy z původních 19 800 549 t na 13 800 549 t. V rámci restrukturalizace cukrovarnického průmyslu mělo dojít k uzavírání nekonkurenčních cukrovarnických podniků a ukončení pěstování cukrové řepy v oblastech, kde je to neefektivní. K docílení předpokládaných cílů reformy byla přijata opatření jako např. postupné snižování referenčních cen cukru a minimálních cen cukrovky, zavedení restrukturalizační podpory (mechanismus dobrovolného vzdání se kvót za finanční náhradu) nebo vznik kompenzační oddělené platby za cukr (*Strnadlová, 2009*).

V ČR se množství cukru produkovaného v rámci kvót snížilo celkem o 17 771 t na 436 091 t. Avšak vzhledem k přebytku cukru na trhu EU došlo k dalšímu omezování. Na nabídku restrukturalizační podpory zareagovala v Česku společnost Eastern Sugar Česká republika, která se v říjnu 2006 rozhodla odevzdat celou svou přidělenou kvótu a odejít z našeho trhu. ČR tak na kvótách přišla o 102 472 t cukru. V roce 2007/2008 proto již nebyla zahájena kampaň v cukrovarech Hrochův Týnec, Kojetín a Němčice. Cukerná kvóta ČR se po dodatečných nabídkách ustálila na hodnotě 372 459 t (*Strnadlová, 2009*).

3.6 Aktuální stav českého cukrovarnictví

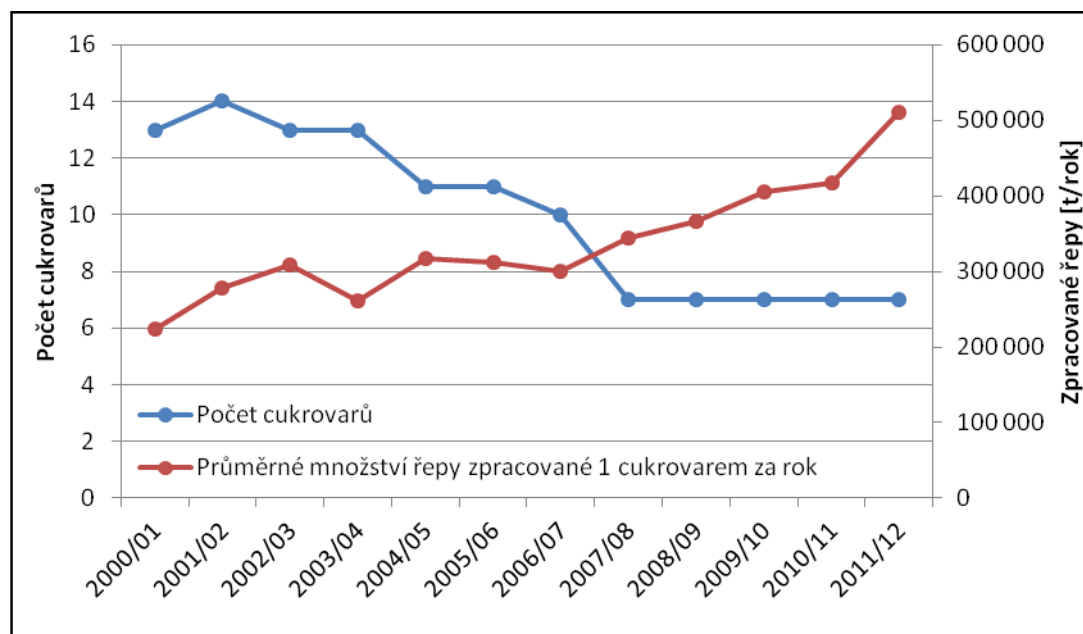
Počet činných cukrovarů se od kampaně v roce 2007/2008 stabilizoval na počtu 7. Jejich přehled podává tab. 5. Na trhu v současnosti operuje pětice cukrovarnických společností. Cukrovary a lihovary TTD jsou vlastněny subjekty ze zemí EU15 (francouzská skupina Tereos a německá skupina Nord Zucker). Podobně je tomu i v případě Moravskoslezských cukrovarů (rakouská skupina Agrana), jejichž vlastníkem je německý Südzucker (*Strnadlová, 2009*). Tyto dvě firmy drží přes 80 % zpracovatelské kapacity a národní cukerné kvóty českých cukrovarů. Průměrná zpracovatelská

kapacita cukrovaru se v roce 2010/2011 zvýšila na 5 157 t řepy za den. Nejvýkonnějším je cukrovar v Dobrovici. Roční spotřeba cukru v ČR se předpokládá na úrovni 440 tisíc t (*Pulkrábek a kol., 2007*). V letech 2007–2011, tedy v průběhu realizace cukerní reformy, nepokrývala produkce českých cukrovarů pravděpodobně ani domácí spotřebu. Změna nastala až s kampaní 2011/2012, při níž bylo vyrobeno 564 440 t bílého cukru.

Tab. 3. Zpracovatelská kapacita českých cukrovarů v kampani 2010/2011

Název společnosti	Cukrovar	Kapacita	
		[t řepy/den]	Podíl [%]
Cukrovary a lihovary TTD, a. s.	České Meziříčí	7 000	19,39
	Dobrovice	14 000	38,78
	<i>Celkem</i>	21 000	58,17
Moravskoslezské cukrovary, a. s.	Hrušovany nad Jevišovkou	4 900	13,57
	Opava-Vávrovice	3 600	9,97
	<i>Celkem</i>	8 500	23,55
Cukrovar Vrbátky a. s.	Vrbátky	2 000	5,54
Litovelská cukrovarna, a. s.	Litovel	2 300	6,37
Hanácká potravinářská společnost, s. r. o.	Prosenice	2 300	6,37
ČR průměr na cukrovar		5 157	-
ČR celkem		36 100	-

Zdroj: Adamec, Froněk, 2011; vlastní výpočet

Obr. 2. Vývoj počtu cukrovarů a jimi zpracovávané cukrové řepy v letech 2000–2012

(Zdroj: LCaŘ [on-line]; vlastní výpočet)

Z obr. 2 je patrné, že v době snižování počtu cukrovarů množství zpracované řepy na jeden cukrovar stagnovalo. Významnější růst tohoto ukazatele byl zahájen až v roce 2007, kdy se pokles počtu cukrovarů zastavil. V sledovaném celém období tak docházelo k intenzifikaci výroby. Otázkou však je, jak bude vývoj pokračovat. Za stávajícího kvótového systému se nedá předpokládat výrazné

zvyšování produkce. Pomyslným světlem na konci tunelu však mohou být snahy o jeho zrušení pro příští programovací období.

4 Závěr

Český cukrovarnický průmysl má za sebou mnohaletý vývoj plný zvratů. Prudké změny odstartoval zejména politický převrat. Bylo třeba rychle dohnat technologickou zaostalost odvětví, a to nešlo provést bez přílivu zahraničního kapitálu. Období privatizace odvětví, které je mnohdy hodnoceno jako úspěšné, vystřídalo období regulace. Ta přinesla plno kontroverzí. Česku se před vstupem nepodařilo, ačkoliv bylo exportérem cukru, dojednat vyšší produkční kvóty, a tak množství výrobních kapacit zůstalo nevyužito. Černým pátkem novodobé historie českého cukrovarnictví je odchod skupiny Eastern Sugar z českého trhu v roce 2006, který znamenal nejen uzavření tří cukrovarů, z nichž Hrochův Týnec byl vůbec nejmladším a navíc kompletně modernizovaným provozem u nás, ale také ztrátu více než 22 % cukerní kvóty. V posledních letech se vývoj poněkud uklidnil. Česku zbylo posledních 7 cukrovarů, ovšem kapacitních a zdá se schopných obstát v evropské konkurenci. Na obzoru se objevují vyhlídky konce stávajícího systému regulace. Co by to s českým cukrovarnictvím udělalo, si lze však zatím jen těžko představit.

Seznam použité literatury

- ADAMEC, B., FRONĚK D. (2011): *Situační a výhledová zpráva Cukr, cukrová řepa: květen 2011*. Praha: Ministerstvo zemědělství ČR, 2011. 31 s.
- FALTUSOVÁ, S. (2010): *Cukrovarnický průmysl v České republice – geografická analýza: diplomová práce*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2010. 76 s. Vedoucí diplomové práce Mgr. Michal Vančura, Ph.D.
- GEBLER, J. (2008): Mapy českých cukrovarů po roce 1980. *Listy cukrovarnické a řepařské*, roč. 124, č. 1., s. 25-26.
- KOLÁŘ, P. (2008): *Analýza českého řepařství a cukrovarnictví a možnosti jeho dalšího rozvoje: disertační práce*. Praha: Česká zemědělská univerzita, 2008. 193 s. Vedoucí disertační práce Prof. Ing. Jaroslav Homolka, CSc.
- LCaŘ – *Listy cukrovarnické a řepařské* [online]. [cit 2012-11-29]. <<http://www.cukr-listy.cz/>>.
- PULKRÁBEK, J. (2007): *Řepa cukrová: pěstitelský rádce*. 1. vyd. Praha: Česká zemědělská univerzita, 2007. 64 s.
- STRNADLOVÁ, H. (2008): Dopady vstupu ČR do EU a reformy Společné organizace trhů odvětví cukr na trh s cukrem v ČR. *Listy cukrovarnické a řepařské*, roč. 125, č. 12., s. 334-340.
- SVOBODA, I. (2005): *Situační a výhledová zpráva Cukr, cukrová řepa: září 2005*. Praha: Ministerstvo zemědělství ČR, 2005. 43 s.
- Tereos TTD, a.s. [online]. [cit 2012-11-29]. <<http://www.cukrovarytttd.cz/>>.

Transformace sklářského průmyslu na Valašsku a Zlínsku

Ing. Bc. Lucie Soukalová

1 Úvod

Sklářství je jedno z nejstarších odvětví průmyslu zabývající se výrobou a zpracováním skla. Pro Českou republiku je sklářství tradičním, historicky podmíněným průmyslovým výrobním odvětvím s dlouhou a slavnou minulostí. České sklo je synonymem pro kvalitní, světoznámou, prvotřídní výrobu a i přes útlum tohoto odvětví v posledních letech si české sklářství nese dobré jméno i nadále.

Výroba skla je svým způsobem originální, výjimečný obor, jelikož sklo jako materiál se v přírodě v surovém stavu nevyskytuje a k jeho výrobě je třeba nejen náročné ruční práce, ale také strojů i technologií. Právě proto byli skláři dříve vysoce považováni, výrobky ze skla pokládány za velmi vzácné a byly dostupné pouze vyšším vrstvám společnosti. (*Stará, 2011; Bobčík, 2003*)

Počátky českého sklářství jsou datovány do druhé poloviny 13. století. Tehdy vznikaly první sklárny v pohraničních horských oblastech dnešních Čech (v Krušných a Lužických horách, v Krkonoších, Orlických horách i na Šumavě). Někteří odborníci se domnívají, že na Moravu začalo pronikat sklářství až v 16. a 17. století, a to zejména z Čech, protože tamější huťmistři ztratili svá privilegia pro provoz skláren a výrobu skla. Plenili tam totiž lesy, a proto se se svou živností museli stěhovat jinam – zejména na Moravu. Na druhou stranu jiná nepřímá svědectví o sklářské výrobě na Moravě pochází už ze 13. století, což je dokumentováno příznačnými názvy místních moravských obcí – např. Sklenov u Hukvald (první zmínka r. 1294), Sklené u Svitav (první zmínka r. 1320). (*Podzemná, Stanický, 2010; Stará, 2011; Bobčík, 2003*)

Jisté je to, že idea umístění skláren do (pod)horských oblastí tedy není samoučelná. I na Moravě se tudíž huťmistři usidlovali do lesů a lesnatých horských krajin, které jim poskytovaly (kromě potřeby vody) možnost využívání obrovských zásob lesního dřeva. Přísun dostatku dřeva je totiž zásadním předpokladem a dřevo jako palivo bylo surovinou pro existenci sklářského průmyslu naprosto nezbytnou. (*Bobčík, 2003*)

Sklářství je kromě silné tradice a historického významu rozvoje právě na našem území velmi zásadní a zajímavé také jinými, na první pohled nečekanými souvislostmi. V důsledku vymycování lesů se skláři a huťmistři stali průkopníky prvních lokálních vln osídlení. Na mýtinách, které dříve ještě jako lesy před vymýcením sloužily jako zásobárny dřeva pro sklářské hutě, se poté usazovali zemědělci a zakládali tam svá pole, své živosti a usedlosti. Sklářství se tak stalo jedním z impulsů kolonizace horských oblastí. Ovlivnilo také skladbu a strukturu místních obyvatel, zaměstnanost zdejšího obyvatelstva, integraci cizího obyvatelstva mezi domorodce. V neposlední řadě se sklářství se výrazně zasloužilo o zásadní změnu krajinného rázu prostřednictvím proměňování lesů v ornou půdu. (*Bobčík, 2003*)

2 Sklářský průmysl na našem území a jeho transformace

Sklářský průmysl je klasifikován jako průmysl zpracovatelský s vysokou mírou energetické náročnosti výroby. Český statistický úřad zařadil sklářství podle Klasifikace ekonomických činností CZ-NACE do oddílu **23-1: Výroba skla a skleněných výrobků**. (ČSÚ; <<http://www.askpcr.cz>>)

Jak již bylo naznačeno v úvodu, lokalizace výstavby skláren byla určována potřebou vody (- vodní tok), dostupností ohromného množství dřeva (- lesy) a také těžbou suroviny taktéž pro sklářství nezbytné (- sklářské písky). Sklářny tak byly strategicky a zároveň silně jednotně lokalizovány a soustředěny do severních Čech (Nový Bor, Kamenický Šenov, Jablonecko), na Vysočinu (Horácko, Světlá nad Sázavou), na Šumavu (Sklenářova Lhota, Skelná huť, Stará huť) a na východ Moravy (Valašsko a Zlínsko). (Stará, 2011)

Po 2. světové válce podlely stovky českých skláren po celé republice politickému dění. Byly zasaženy znárodněním sklářského průmyslu, probíhala koncentrace skláren a jejich centralizace, rapidně klesal jejich počet (818 (r.1948) → 121 (r.1970)). Šedesátá léta přinesla do sklářství nové impulsy – docházelo k výstavbám nových kombinátů a sklářských závodů, přestavbám a modernizacím českých skláren. Nutno dodat, že československý průmysl skla a bižuterie od té doby (až do konce socialismu) vykazoval nepřetržitý růst. V 70. a 80. letech produkovala a exportovala cca stovka českých skláren takové množství skla a skleněných výrobků, že se Československo v žebříčku exportérů dekorativního skla zařadilo na 7. místo na světě! (Stará, 2011)

V revolučním roce 1989 působilo na území Čech a Slovenska 180 sklářských podniků. Průmysl, který se v celé České republice tak velkolepě rozvíjel po několik staletí v průběhu středověku i novověku až do konce socialistické éry, se pak dostal omračující, útlumové fáze.

Po změně politického režimu v roce 1989 došlo k obrovské změně a sklárny byly transformovány na státní podniky. Na počátku 90. let se zjistilo, že české sklářství trpí „přezaměstnaností“ a zároveň nízkou produktivitou práce, což bylo v socialistickém režimu vcelku běžné. Následně se tedy začalo masově propouštět. Ve sklářských podnicích (tak jako i v jiných firmách) probíhaly vnitřní restrukturalizace, měnily se vlastnické podíly, společnosti často připadly do rukou soukromého zahraničního investora. Vytvářely se nové obchodní i exportní vazby a vztahy, byla ukončena výroba některých po desetiletí tradičních výrobků. Docházelo také k restitucím, a tak některé sklárny byly navráceny zpět do rukou potomků původních majitelů, většinou zahraničních (vídeňská firma získala zpět závod v severočeském Kamenickém Šenově; švýcarský sklářský rod Rücklů dostal navráceno dokonce několik sklářských výrobních závodů). Tyto procesy upravoval zákon 92/1991 Sb., který prostřednictvím privatizace umožnil transformaci skláren, dřívějších státních podniků, na akciové společnosti. Proces privatizace a vnitřní transformace českých sklářských producentů byl finálně dokončen v polovině 90. let. Mnoho skláren se však nijak netransformovalo. Velká většina jich tehdy prostě zanikla. (Vondruška, 2002; Stará, 2011)

Porevoluční desetiletí probíhalo ve znamení zániku sklářství. Tak jako i v jiných evropských zemích docházelo v českých sklárnách k neproduktivním výrobám, ke snižování objemu produkce. Příčiny můžeme hledat v celosvětovém hospodářském útlumu, zejména pak v modernizaci a automatizaci při výrobě kvalitního skla. Důvody změny prosperity sklářského průmyslu jsou spatřovány také ve změně poptávky i vkusu zákazníků a také v nízké míře konkurenceschopnosti

tradičních sklářských výrobků před levnějším sklem dováženým z Asie. Recese sklářského průmyslu vyústila v postupné omezování výroby zejména ručně vyráběného skla, v hromadné propouštění zaměstnanců; sklářské provozy často zmateně měnily majitele. Ve většině případů vedly tyto procesy ke krachu. (Vondruška, 2002; Merendová, 2011)

Konečnou pomyslnou „tečku“ dodala sklářskému průmyslu v České republice globální hospodářská a finanční krize posledních let, v jejímž důsledku tržby i poptávka po všech sklářských produktech (autoskla, skleněná vlákna pro stavebnictví i užitkové sklo) nebyvalou měrou oslabila. (Merendová, 2011)

Přes rozmach produkce levného asijského skla, přes masovost automatizované strojové výroby a přes náročnost těmto aspektům sklářského trhu konkurovat existuje jistě nějaké východisko. Jedním východiskem, na něž už některé sklářské závody vsadily, může být zaměření na ruční produkci skla orientovaného na ateliérovou uměleckou tvorbu luxusních, výtvarně originálních designů. Dalším východiskem je jistě aplikace inovací, inovativních technologických postupů, investic do modernizací a důraz na marketing naší české kvalitní sklářské produkce. (Stará, 2011)

3 Historie a vývoj sklářství na Valašsku a Zlínsku

Jednou z tradičních lokalit, kde mělo a má sklářství po dlouhá staletí svou historii a tradici, je východní Morava. Konkrétně jde o oblast Beskyd a Bílých Karpat.

Vůbec nejstarší doklady týkající se sklářského průmyslu na Valašsku nám dokazuje místní názvosloví: místní obce Hutisko, Hutě, části obcí/trasy nebo ulice U Huti, Za Hutí, Na Sklářích. Sklářství zkrátka patří k Valašskému Meziříčí a Valašsku celému i ke Zlínsku zcela neodmyslitelně. Už v průběhu 17. století vznikaly sklárny a sklářské hutě u Rožnova pod Radhoštěm (pravděpodobně dnešní Hutisko-Solanec), později pak v Horním Hrozenkově, v obci Veselá u Valašského Meziříčí, v Karolině, na Vsetíně i na Horní Bečvě. Zlínsko zde pak reprezentuje z velkého výčtu skláren ta nejvýznamnější – Květná. (Podzemná, Stanický, 2010; <<http://www.hutisko-solanec.eu/>>)

V době rozkvětu sklářství nejsilnější pozici na východní Moravě zastávaly Reichovy sklárny **S. Reich & Co** v Krásně u Valašského Meziříčí. Patřily tehdy k největším podnikům svého druhu v našich zemích dokonce se zámožným věhlasem.

3.1 Osvětlovací sklo, Valašské Meziříčí

Prvotními zakladatelem skláren, sklářských hutí a v podstatě celé významné sklářské tradice na Valašsku jsou Eugen Kinský a Samuel Reich. Protože Rožnovsko oplývalo bohatými bukovými lesy, vybudovali v polovině 19. století v Krásně nad Bečvou provoz sklářské huti se dvěma tavíci pecemi. Následující desetiletí byly pro sklářství ve znamení prosperity, rozšiřování, zkvalitňování, rozvoje a modernizace. Po složitých machinacích s neustálou změnou majitele a majetkové struktury, se změnou výrobního programu, názvu i pozice v řetězci sklářských subjektů ve 20. století byl roku 1958 založen **národní podnik Osvětlovací sklo**. Stal se tehdy monopolním výrobcem osvětlovacího skla v ČSSR.

Po zprivatizování (1993) byl závod odkoupen a byly položeny základy „nové“ firmy **Osvětlovací sklo – LARES, s. r. o.** Společnost navázala na výrobní program ručně zpracovávaného osvětlovacího skla a technického skla pro automobilový průmysl. Většina produkce se orientovala na export – do Německa, Rakouska, Francie a Nizozemí. I přes moderní, kvalitní zpracování a inovativní přístupy nebyla společnost schopna odolat měnícím se hospodářským podmínkám a slábnoucí poptávce po sklářských produktech. Změny kurzu koruny, pokles exportu a růst cen zemního plynu nepřímo vyústily na přelomu tisíciletí v propuštění 1/3 zaměstnanců a pozastavení výroby. Nakonec na konci září 2003 opravdu vyhasla poslední sklářská pec firmy Osvětlovací sklo – LARES. Sklárny v Krásně nad Bečvou/Valašském Meziříčí tak po téměř 150 letech přestaly existovat. (Podzemná, 2010; Merendová 2010)

Obr. 1 a 2: Sortiment výrobků národního podniku Osvětlovací sklo

3.2 Karolinina Huť, Nový Hrozenkov/Karolinka

Polovina 19. století přinesla rozšíření sklářských tradic i do dalších valašských kopců. Společník Reich & Co. nechal vybudovat v tehdejších Novém Hrozenkově sklárnu Karolinina huť. Provoz se od začátku soustředil na broušené sklo a později také na malbu na sklo. V průběhu 20. století se vlivem hospodářské krize 30. let změnil vlastník a majetková struktura, několikrát také název i forma podnikání. V polovině 20. století došlo k odtržení dělnické kolonie okolo karolinské sklárny od Nového Hrozenkova a odtud se pak vžil název **Karolinina huť – Karolinka**. (Merendová, 2010; <www.karolinka.cz>)

Sklárna Karolinka byla ještě před revolucí přiřčena do státního podniku Crystalex Nový Bor, který se po privatizaci stal akciovou společností. Na počátku nového tisíciletí však postihla karolinskou sklárnu recese, oslabení poptávky, což způsobilo zastavení hutní výroby. Veškerá hutní činnost byla ukončena v roce 2006, což stále nelibě nese obyvatelstvo obce, které ve zrušení skláren ztratilo zdroj obživy i kus pomalu se vytrácející historie a tradice. Dosud zůstaly v Karolince jen činnosti zušlechťování užitkového skla automaticky vyráběného a skla dováženého k zušlechťení ze severočeských skláren v Nového Boru. Aktuální informace o zdejší sklářské výrobě je však taková, že se však v současné době snaží malý moravský závod v Karolince (patřící pod Crystalex CZ) oživit výrobu užitkového stolního dekorovaného skla. Většina produkce směřuje na zahraniční trhy. (Merendová, 2010; <<http://www.crystalex.cz/>>)

Obr. 3: Výroba z 19. století, sklárny Karolinka

3.3 Střední umělecko-průmyslová škola sklářská ve Valašském Meziříčí

Neodmyslitelnou institucí, která je spjatá jak se sklárnami, tak s celým valašsko-meziříčským regionem, je Střední umělecko-průmyslová škola sklářská. Jejím založení roku 1944 předcházelo mohutné zakládání živnostenských škol pro učně, Státní odborné školy pro zpracování dřeva i Odborné pokračovací školy sklářské. Až (tehdy pod názvem) **Odborná škola pro sklářské učně** se stala stabilní institucí připomínající tradici sklářství dodnes. Učiliště se tehdy stalo první sklářskou školou na našem území a vychovávalo tak skláře pro sklárny na celé Moravě. (*Podzemná, Stanický, 2010*)

Po změně režimu byla sklářská škola vyčleněna z majetku sklářských podniků *Osvětlovací sklo* a *Crystalex, Karolinka* a získala tak právní subjektivitu. Nyní **Střední umělecko-průmyslová škola sklářská** rozšiřuje pedagogický sbor i kapacitu a rozsah studijních oborů, stala se členem prestižních sdružení sklářských institucí, vystavuje na veletrzích a výstavách v České republice i v zahraničí. V rámci školy a praktického vzdělávání je nyní od roku 2001 v provozu školní ateliérová huť. Přestože vrchol prosperity sklářského průmyslu je již pravděpodobně minulostí, je možné právě střední sklářskou školu ve Valašském Meziříčí chápat jako pokračovatelku sklářských tradic celého Valaška i Zlínska. (*Podzemná, Stanický, 2010; www.sklarskaskola.cz*)

3.4 Sběrka osvětlovacího skla v muzeu Valašské Meziříčí

Jelikož význačná sklářská společnost Osvětlovací sklo – LARES, s. r. o. musela po 150 letech na podzim roku 2003 ukončit svou činnost, stalo se muzeum ve Valašském Meziříčí správcem a uchovatelem té největší sbírky osvětlovacího skla na území České republiky. Exkluzivita velikosti, rozsahu a charakteru sbírky osvětlovacího skla je naprosto mimořádná dokonce i v evropském měřítku. Bývalá sklárna tak dostala vlastně příležitost – prostřednictvím muzejních expozic bude

sbírka jejích produktů stále svědčit o bohaté historii tvořené bádavou, usilovnou, ale všemi skláři milovanou prací. (Podzemná, Stanický, 2010; www.muzeumvalassko.cz)

Obr. 4: Sbíрка osvětlovacího skla v muzeu valašské Meziříčí

3.5 Moravské sklárny Květná-Strání

Protože Valašsko a Zlínsko leží vedle sebe, jsou vzájemně propojeny a provázány a vlastně neexistuje přesná hranice, co patří do Valašska, a co už je Zlínsko či Slovácko – rozvíjelo se po staletí sklářství i na Zlínsku. Není to však dílem náhody, nýbrž dílem přírody. Bílé Karpaty zajišťovaly sklárnám dostatek tolik potřebného zdroje vody a také dřeva na otop; naleziště kvalitního sklářského písku pak z Uherskobrodsku učinily významné sklářské centrum.

Obec Květná se tak ukázala jako obec perspektivní k průmyslovému podnikání a na samém konci 18. století byly založeny v katastru moravské obce Květná-Strání sklárny. Základem prodejního sortimentu byly stolní soubory broušené a malované, později i leptané v kombinaci se zlatem. Po několika přerušeních a zastaveních výroby, následné modernizaci a oživení, po kterém následovalo opětovné zrušení výroby některých tradičních produktů, po přidružení dalších závodů ve složitém období začátku 60. let vznikl závod na **Moravské sklárny Květná, národní podnik**. Dalších téměř třicet let byla výroba skla v Květné známkou prosperity a rozvoje. (Bobčík, 2003; Stará, 2011; <http://www.uherske-hradiste.cz/cil/206/sklarny-kvetna>)

Revoluční politické dění a následné změny majetkových poměrů převedly sklárny Květná pod přímé řízení firmy Crystalex v severočeském Novém Boru. Tehdy měly sklárny 555 zaměstnanců. Po velmi složitých, zdoluhavých a mnohdy dramatických jednáních s Crystalexem na přelomu tisíciletí, po očekávání mohutného propouštění a fatální devastace sklářství na Uherskobrodsku se situace obrátila. Zakročil tehdy Odborový svaz sklářského, keramického průmyslu a porcelánu, který poskytl finanční prostředky, investoval do „vlastních vod“ a skoupil 80 % akcií skláren; 10 % patřilo panu řediteli skláren Josefu Hefkovi, (kterému mělo původně připadnout 49 % akcií, avšak nesehnal potřebné finanční prostředky), a posledních 10 % akcií připadlo do vlastnictví soukromé osoby

z Prahy. Ze 446 zaměstnanců před začátkem vyjednávání se přes 250 napjatých a situací otrávených sklářů tak mohlo vrátit do práce.

Je to velmi ojedinělý projekt na záchranu firmy, který, (snad kromě severočeské Preciosy, která odmítla privatizaci a firmu skupili její zaměstnanci), nemá v dějinách České republiky obdoby. Nyní je celý podnik ve vlastnictví **Crystalite Bohemia, s. r. o.** se sídlem ve Světlé nad Sázavou. Provoz se stále míní soustředit na ručně vyráběné nápojové sklo a produkci uplatňovat ze ¼ pro tuzemský trh. (Bobčík, 2003; www.hbi.cz; <http://www.crystalite.org/>)

Sklárny Květná se tedy z téměř bezvýchodné situace podařilo zachránit. V současnosti se činnost sklárny se ~ 150 zaměstnanci soustředí na výrobu hladkého, hutně tvarovaného skla a na zušlechťování svých i výrobků jiných skláren. Otázkou je, jak si zdejší sice velmi originální, tradiční výroba s kusem historie v sobě dokáže poradit s novými technologiemi a automatizací ve sklářském průmyslu. Ta se totiž, bohužel pro ruční výrobu skla, začíná stávat velkou konkurenční výhodou. (Bobčík, 2003; www.hbi.cz)

Obr. 5: Produkce skláren Květná

4 ZÁVĚR

Je jisté, že historie zasadila do Valašského a Zlínského regionu tradici sklářství velice silně a hluboko. Region je stále prodchnut dřívější slávou a prosperitou sklářského průmyslu. Láska a obdiv ke sklu a sklářskému řemeslu jsou zde nesmazatelně vryty do mysli lidí; zároveň ani umělecká výchova, cítění a um zdejších obyvatel se nevytrácí. Na druhou stranu je jisté, že tradiční hodnoty a obdiv k minulosti sám o sobě je neproduktivní. Bohatá tradice a hrdosti plná historie sama o sobě potřebnou produktivitu, přidanou hodnotu ani konkurenceschopnost zkrátka nevytvoří.

Kdysi perspektivní a prosperující závod Osvětlovací sklo se již pravděpodobně vzkřísit nepodaří. Malá produkce v Karolince však (podle aktuálních osobních zdrojů) opět obnovuje a oživuje výrobu. Posledních 5 let se činnost ve valašské Karolince soustředila „pouze“ na zušlechťování skla dováženého. Nyní se údajně opět začíná podílet na produkci českého stolního dekorovaného skla.

Slováckým sklárnám v Květné se průchod transformačním a restrukturalizačním procesem nakonec podařil.

Velkou část činnosti skláren tvoří exportně orientovaná produkce, zejména na západ do Německa. Přestože má české sklo díky dlouholeté tradici vývoje, výroby a prodeje ve světě stále velmi dobré jméno, je složité určit, kam se bude sklářský průmysl nadále ubírat. Pravděpodobná vize je taková, že orientace na automatizaci, technologické změny, rychlost výroby i snižování nákladů postupně zvítězí – na úkor tradičně, umělecky, ručně vyráběných produktů.

Na základě publikací Panorama zpracovatelského průmyslu každoročně vydávaných Ministerstvem průmyslu a obchodu můžeme usuzovat současný a budoucí stav sklářství na Moravě. Vývojové trendy v produkci, tržbách a počtu zaměstnanců nám celkem zřetelně ukazují současný stav českého sklářského průmyslu, který byl navíc nebývale tvrdě zasažen celosvětovou hospodářskou recesí, a který zkrátka nemůže pouze ze svých, byť bohatých tradic vyžít. V dnešní době je trend zaměřovat se výrazně na ekonomickou stránku výroby. Právě proto strojově vyráběné sklo a dovoz levnějšího, i když výrazně méně kvalitního skla zejména z Asie, může tradiční českou ruční výrobu skla zcela vyhladit. Jestliže tedy nedojde k reorganizaci ruční výroby, jestliže se bude nadále vyrábět bez sledování moderních inovací a trendů, bez investic do modernizace výrobních zařízení i bez – bohužel – začlenění automatizované strojní výroby, čeká tradiční české sklářství pravděpodobně postupné vymizení.

Seznam použité literatury:

- [1.] PODZEMNÁ, A., STANICKÝ, P.: *Historie a současnost sklářské tvorby na Zlínsku*. 1. vydání. Zlín: Verbum, 2010, 88 stran, ISBN 978-80-904273-7-2
- [2.] VONDRUŠKA, Vlastimil. *Sklářství*. 1. vydání, Praha: Grada, 2002, 273 stran, ISBN 8024702614
- [3.] STARÁ, Petra. *Sklářský průmysl v České republice - transformace a aktuální trendy*. České Budějovice, 2011. Bakalářská práce. JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH. Pedagogická fakulta. 86 listů.
- [4.] MERENDOVÁ, Veronika. *Nářeční terminologie sklářství ve Valašském Meziříčí a v Karolině*. Brno, 2010. Bakalářská práce. MASARYKOVA UNIVERZITA V BRNĚ. Filozofická fakulta
- [5.] BOBČÍK, Petr. *Tradice sklářství ve Strání-Květné*. Brno, 2003. Diplomová práce. MASARYKOVA UNIVERZITA V BRNĚ. Filozofická fakulta 2003. 113 listů.
- [6.] HANSLOVÁ, Monika. *Sklářství na Horácku: tradice a současnost*. Brno, 2007. Bakalářská práce. MASARYKOVA UNIVERZITA V BRNĚ. Filozofická fakulta. 36 listů
-
- [7.] Asociace sklářského a keramického průmyslu [online] [Citováno: 26/11/2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.askpccr.cz>>
- [8.] Crystalex CZ [online]. [Citováno: 28/11/2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.crystalex.cz/>>

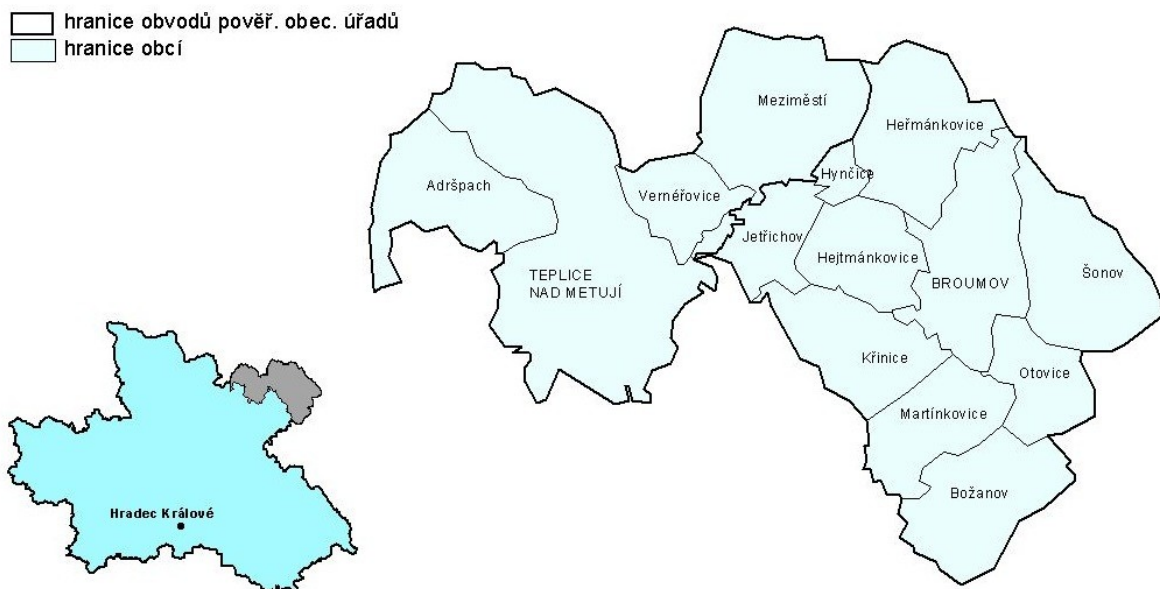
- [9.] Crystalite Bohemia Czech Republic [online]. [Citováno: 28/11/2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.crystalite.org/>>
- [10.] Historický lexikon obcí. ČSÚ. Dostupné na WWW: <www.czso.cz>
- [11.] Hukvaldy [online] [Citováno: 28/11/2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.hukvaldy.eu/>>
- [12.] Hutisko – Solanec [online]. [Citováno: 27/11/2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.hutisko-solanec.eu/>>
- [13.] Karolinka [online]. [Citováno: 27/11/2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.karolinka.cz/>>
- [14.] Klasifikace ekonomických činností [online] [Citováno: 27/11/2012]. Dostupné na WWW: <http://www.czso.cz/csu/klasifik.nsf/i/klasifikace_ekonomickych_cinnosti_%28cz_nace%29>
- [15.] Obchodní rejstřík [online]. Ministerstvo spravedlnosti [Citováno: 30/11/2012]. Dostupné na WWW: <www.justice.cz>
- [16.] Online dat. firem [online]. [Cit.: 29/11/2012]. Dostupné na WWW: <www.hbi.cz>
- [17.] Osvětlovací sklo Valašské Meziříčí [online] [Citováno: 27/11/2012]. Dostupné na WWW: <http://dedafojtik.rajce.idnes.cz/Osvetlovaci_sklo_-_Valasske_Mezirici_1964-1978_C_Jiri_Fojtik>
- [18.] Panorama zpracovatelského průmyslu [online]. Ministerstvo průmyslu a obchodu [Citováno: 26/11/2012]. Dostupné na WWW: <www.mpo.cz>
- [19.] Sklářny Květná [online]. [Citováno: 28/11/2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.vychodni-morava.cz/cil/206/sklarny-kvetna>>
- [20.] Sklářny Květná [online]. [Citováno: 28/11/2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.uherske-hradiste.cz/cil/206/sklarny-kvetna>>
- [21.] Sklené u Svitav [online]. [Citováno: 25/11/2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.obceamesta.info/obec-mesto/578754/Obec-Sklene.html>>
- [22.] Střední umělecko-průmyslová škola sklářská ve Valašském Meziříčí [online] [Citováno: 28/11/2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.sklarskaskola.cz/>>
- [23.] Zpráva kulturního výboru na zřízení státní odborné školy sklářské ve Valašském Meziříčí [online]. Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR. [Citováno: 25/11/2012]. Dostupné na WWW: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t2131_00.htm>

Transformace průmyslu na Broumovsku po roce 1989

Bc. Jan Špaček

1 Úvod

Broumovskem se v této seminární práci rozumí území SO ORP Broumov, které leží v Královéhradeckém kraji, v severní části okresu Náchod. Ze třech stran region ohraničuje státní hranice s Polskem, jedná se tedy o výrazně periferní region se špatnou dopravní dostupností, kterou ještě umocňuje morfologická překážka Broumovských stěn. Území SO OPR je vymezeno téměř shodně s tím, které bylo historicky osídleno německým obyvatelstvem, které svou podnikavostí vytvořilo dlouhou tradici průmyslové výroby, zejména textilní, popř. strojírenské. Práce podává základní přehled o historii textilní výroby před rokem 1989 a o změnách v objemu výroby a rozmístění největších podniků (hlavně s 25 a více zaměstnanci) především textilního a strojírenského průmyslu v transformačním období po roce 1989 do současnosti.

Obr. 1 Vymezení Broumovska a jeho poloha v Královéhradeckém kraji

Zdroj: ČSÚ

2 Tradice průmyslu na Broumovsku

Kořeny dnešní průmyslové orientace Broumovska sahají již do druhé čtvrtiny 13. století. Na Broumovsko byli zvaní kolonisté z německy mluvících zemí, kteří s sebou přinášeli zkušenosti s výrobou sukna. Díky nim se z Broumovska stalo jedno z nejvýznamnějších center soukenictví v českých zemích. Ruční výroba plátna převažovala až do poloviny 19. století, kdy ji začala nahrazovat výroba strojní. V roce 1856 byla v Olivětíně založena jedna z prvních mechanických tkalcoven

v Čechách, zakládání dalších podniků textilního průmyslu bylo spojeno především s výstavbou železnice, která byla do Broumova dovedena v roce 1875. Vznikající průmysl přitahoval i další doplňková odvětví, jako jsou apretační nebo barvířské závody. Menší továrny vznikly téměř ve všech vesnicích, protože se jednalo o jednu z nejhustěji osídlených oblastí Čech.

Po 2. světové válce byly všechny větší bavlnářské podniky znárodněny a začleněny do koncernu „Východočeské bavlnářské závody, n. p. v Náchodě“, Inářské pak do „České Inářské textilní závody, n. p. Trutnov“. Po převratu v roce 1948 byly pak závody na Broumovsku sloučeny do národního podniku Veba, textilní závody Broumov (od roku 1958 společně s META Police nad Metují pod názvem VEBA n. p.). Odsun německého obyvatelstva se negativně projevil v nedostatku jak celkové, tak kvalifikované pracovní síly. Mezi sčítacími roky 1930 a 1950 klesl počet obyvatel Broumovska přibližně z 30 tis. na 18 tis.

3 Průmysl na Broumovsku na počátku transformačního období

Průmysl Broumovska se vyznačuje malou odvětvovou diverzifikací. Tradičně dominuje textilní průmysl, doplňuje ho strojírenský a částečně potravinářský. S přechodem československého hospodářství z centrálně řízeného na tržní se projevila nevýhoda této úzké specializace. Podniky ztratily kontakt se svými odbytišti, která se nacházela většinou na východě v zemích bývalé RVHP, na západních trzích se pak kvůli vysoké konkurenci jen těžko prosazovaly. Kvůli dovozu levného nebo použitého textilu ze zahraničí se navíc snížil i odbyt na domácím trhu. To se také projevilo na růstu nezaměstnanosti, protože Broumovsko je tradičně průmyslový region. V roce 1991 pracovalo v průmyslu necelých 47 % obyvatel, což je přibližně o 10 % více než celorepublikový průměr. V 90. letech jsme tak na Broumovsku mohli pozorovat podstatné zeštíhlení průmyslové produkce a zánik některých provozů, ale také vznik nových menších podniků, ve kterých však zahraniční kapitál většinou nehrál výraznější roli.

Tab. 1 Ekonomicky aktivní obyvatelstvo podle zaměstnání v odvětvích národního hospodářství (%) ve sledovaných územích k 3. 3. 1991

	SO ORP Broumovsko	okres Náchod	ČR
primární	15,2	11,9	11,6
sekundární	50,9	52,3	40,9
- z toho průmysl	46,7	47,4	37,3
terciární	30,5	32,4	40,4

Zdroj: Toušek, Smolová, Szczyrba, Kunc (1998)

Největším zaměstnavatelem v regionu byla od roku 1948 Veba, textilní závody, a.s. Broumov (pod tímto názvem od roku 1992, kdy byla zařazena do kupónové privatizace). Firma provozovala přádelny, tkalcovny, zušlechťovny i konfekční provozovny a to i v sousedním Policku. Na Broumovsku provozovala Veba přádelnu ve Velké Vsi, tkalcovnu v Olivětíně a do Meziměstí přesunula z Martínkovic v průběhu 90. let hlavní sklad hotových výrobků. Veba se v 90. letech zaměřovala především na bavlnářskou výrobu, a to asi ze 40 % na tkané a pletené froté, z dalších 40 % na tkané

damašky a z 20 % na žakarsky tkané košiloviny (tj. způsob výroby plošných textilií s plastickými vzory). Žakarské tkaniny se vyrábějí náročnou technologií, kterou se firma odlišuje od jiných tuzemských výrobců textilií. Přádělnu ve Velké Vsi modernizovala firma novými dopřádacími a soukacími stroji již od poloviny 80. let, čímž získala rozhodující náskok a zařadila se mezi největší textilní prvovýrobce v ČR. V roce 1995 splnila jako první firma okresu Náchod podmínky mezinárodní normy systému řízení jakosti, což jí umožnilo prosazení se na zahraničních trzích. Export do zahraničí tvořil asi 75 % odbytu (hl. Německo, Velká Británie a USA). Ve druhé polovině 90. let se podnik stále držel v kladných číslech a dále modernizoval své provozovny investicemi přesahujícími 100 mil. Kč ročně. Díky této strategii se (společně se Slezanem Frýdek-Místek) stala nejúspěšnějším původně transformovaným bavlnářským podnikem v České republice.

Tab. 2 Největší zaměstnavatelé v průmyslu na Broumovsku v roce 1989 podle počtu zaměstnanců

zaměstnavatel	obec	počet zam.
VEBA, n.p.	Broumov, Meziměstí	1938
Adamovské strojírnny Hynčice	Hynčice	558
Kovopol, Police nad Metují, závod 03	Broumov	319
PAL Kbely	Adršpach	okolo 300
Strojtex Dvůr Králové, závod 03	Meziměstí	293
Vertex Litomyšl, závod 08	Broumov	79
Východočeské dřevařské závody Trutnov	Broumov	79

Zdroj: Smolová (1999)

Další velcí zaměstnavatelé působili ve strojírenství nebo dřevozpracujícím průmyslu. Druhým největším zaměstnavatelem byla firma VDO Instruments v Adršpachu, která zaměstnávala okolo 600 pracovníků a vyráběla doplňky pro automobilový průmysl. Následovaly Broumovské strojírnny Hynčice a.s. V roce 1992 se podnik odtrhl od Adamovských strojíren a investoval do nákupu moderních technologií CNC (počítačem řízené obráběcí stroje), např. vysekávací lisy, frézy a soustruhy. Firma se zaměřila na výrobu samoobslužných zařízení pro automobily a užitková vozidla (myčky, vysavače, kompresory), ale také na kancelářskou techniku a polygrafické stroje (v návaznosti na předrevoluční tradici výroby fotoaparátů Flexareta). Export firmy tvořil asi 35 % a to hlavně na Slovensko, Ukrajinu, do Pobaltí, Polska atd. Broumovský závod Kovopolu Police nad Metují vyrábějící školní rysovadla odkoupila v roce 1998 společnost KOH-I-NOOR Hardmuth České Budějovice, která se zabývá výrobou a prodejem kancelářských a školních potřeb. Původní výrobu rozšířila o velká technická rysovadla vyráběná často na zakázku, přičemž asi 2/3 výroby byly určeny na export. Provoz firmy Strojtex Dvůr Králové a.s. v Meziměstí, který se dříve zabýval výrobou součástek pro strojní zařízení bavlnářských textílek, výrazně restrukturalizoval svou výrobu tak, že původní zaměření pokrývalo už jen asi 15 % provozu. Firma se zaměřila na výrobu zdvojených podlah, speciálního kancelářského nábytku, palet pro automobilový průmysl (mj. i pro Opel nebo Mercedes), kovových stavebních roštů a lehkých stavebních strojů. Asi ¾ výroby byly určeny na export, hl. do Německa a Velké Británie.

Z menších zaměstnavatelů v textilním a strojírenském průmyslu na Broumovsku v roce 1998 dále působila firma Genera Broumov, s.r.o., která se vyčlenila od Veby při privatizaci v roce 1992 a

zabývala se generálními opravami textilních strojů a výrobou kovových součástek. V roce 1998 zaměstnávala 35 pracovníků. V roce 1994 byla založena za přispění německého kapitálu firma Dóbele Chez, s.r.o. zabývající se výrobou plavek.

Tab. 3 Největší zaměstnavatelé v průmyslu na Broumovsku v roce 1998 podle počtu zaměstnanců

průmysl	zaměstnavatel	obec	počet zaměstnanců	výroba
textilní	Veba, textilní závody, a.s., Broumov	Broumov	1 100	tkaný pletený textil
	Vebatrade-plus, s.r.o.	Broumov	50 - 99	spodní prádlo
	Dóbele Chez, s.r.o.	Šonov	50 - 99	oděvní doplňky
	Vebagal, s.r.o.	Broumov	25 - 49	tkaný textil
	Batex, s.r.o.	Broumov	25 - 49	ostatní textilní výrobky
strojírenský a kovozpracující	VDO Instruments	Adršpach	okolo 600	doplňky pro automobilový průmysl
	Broumovské strojírný Hynčice, a.s.	Hynčice	295	zař. pro automobily, kanc. technika
	KOH-I-NOOR Hardmuth, a.s.	Broumov	100 - 199	kancelářské potřeby
	Komap Dědov, s.r.o.	Teplice nad Metují	100 - 199	ocelové trubky a příruby
	Strojtex, s.r.o.	Meziměstí	108	výroba strojů a zdvojených podlah
	Genera Broumov, s.r.o.	Broumov	25 - 49	stroje pro tex., chem, a kožedělný průmysl
potravinářský	Toma - kojenecká voda, s.r.o.	Teplice nad Metují	50 - 99	stáč. min. a pitné vody, výr. nalko. nápojů
	Maspork s.r.o.	Broumov	25 - 49	vyr., zprac. a konzervování masa
	Pivovar Broumov, s.r.o.	Broumov	25 - 49	výroba piva
dřevo - zpracující	Dřevoterm, s.r.o.	Meziměstí	50 - 99	dřevovýroba a stínící technika
	Lago centrum, s.r.o.	Broumov	25 - 49	výroba jiného zboží ze dřeva

Zdroj: BUBÁKOVÁ (1999), HBI

Dřevozpracující průmysl byl soustředěn hlavně v Meziměstí a Broumově a jeho významnými představiteli byly firmy Dřevoterm a Lago centrum. Kromě těchto odvětví jsme se na Broumovsku

mohli také setkat se zpracováním kamene. Kvalitní pískovec, který se těžil v lomech v Božanově a v Libné (severně od Adršpachu), byl zpracováván na opravu uměleckých památek a stavbu reprezentativních budov. Těžbou a zpracováním pískovce se zabývala firma Granit Lipnice. Žádný z potravinářských podniků nezaměstnával více než 50 osob. Pivovar Broumov, na počátku transformačního období součást Východočeských pivovarů Hradec Králové, měl 37 zaměstnanců, mlékárna Broumov (Průmysl mléčné výroby Hradec Králové) 34 zaměstnanců a dvě provozovny Východočeských pekáren a cukráren Pardubice v Broumově 29 pracovníků. Můžeme si tedy povšimnout výrazné koncentrace jednotlivých druhů výroby do jednoho či dvou podniků.

Tab. 4 Ekonomicky aktivní obyvatelstvo podle zaměstnání v odvětvích národního hospodářství (%) ve sledovaných územích k 1. 3. 2001

	SO ORP Broumov	okres Náchod	ČR
primární	6,6	5,4	4,4
sekundární	50,4	49,4	39,7
- z toho průmysl	43,3	41,8	30,5
terciární	43,0	45,3	55,9

Zdroj: ČSÚ, SLDB 2001, vlastní zpracování

4 Průmysl na Broumovsku od roku 1999

Kolem roku 2000 se několik podniků dostalo do úpadku nebo přešly pod jiného majitele. Jednalo se např. o broumovské Lago centrum, Tomu – kojeneckou vodu v Teplicích nad Metují nebo závod Vertex Broumov. Největším zaměstnavatelem zůstala stále Veba, textilní závody, a.s. Broumov. I přes to, že došlo ke zrušení některých provozů a s nimi spojeným snižováním počtu zaměstnanců, je dnes jednou z pěti největších textilek v ČR. Počet pracovníků v roce 2009 činil 1 285 osob, z čehož asi 1/4 tvořili zaměstnanci závodu v Polici nad Metují. V tomto roce firma vykázala největší obrat přesahující 2 mld. Kč se ziskem přes 116 mil. Kč. Centrální sklad Veby byl přesunut z Meziměstí do Broumova Velké Vsi, kde je také umístěna konfekční výroba a správa společnosti. V Broumově Olivětíně funguje přípravná, tkalcovna a úpravna. Ve třetí provozovně v Polici nad Metují je přípravná, tkalcovna, barevna a sklad přízí. Ve výrobě se dnes Veba orientuje hlavně na žakárský bavlněný brokát pro západoafrické trhy, okrajově pak na žakárské košiloviny. V sortimentu domácího textilu vyrábí damaškové lůžkoviny, ubrusy a koupelnové froté. V roce 2010 snížil podnik počet pracovníků na 1 000 osob kvůli nižší poptávce na afrických trzích, ale od roku 2011, kdy bylo do modernizace provozů investováno 192 mil. Kč, již velikost výroby znovu narůstá (o více než 20 % oproti roku 2010). V návaznosti na to firma zvýšila počet pracovníků o 200 osob. Do roku 2012 vstupovala Veba s plánem investovat rekordních 300 mil. do dalších tkalcovských kapacit a modernizace zbytku starých strojů. Výsledkem má být navýšení výroby afrických brokátů i tržeb o dalších 15-17 %.

Dceřiná firma Veby Vebatrade-plus s.r.o., která funguje jako chráněná dílna a vyrábí reklamní výšivky, snížila počet zaměstnanců asi na 20 osob (souvislost se snižováním pracovníků Veby,

zákonem stanovený podíl zdravotně postižených zaměstnanců). Počet pracovníků snížila i firma Vebagal, s.r.o. (26 osob v roce 2011), zabývající se servisními službami v oblasti textilní výroby a firma Batex, s.r.o. (13 zaměstnanců v roce 2011), která šije bytový textil. Druhým největším zaměstnavatelem v textilním průmyslu je tak firma Maryan Beachwear Group CZ s.r.o. (dříve Dóbele Chez, s.r.o.). Působí v Broumově a vyrábí moderní dámské a pánské plavky, šije i na zakázku.

Druhým největším zaměstnavatelem v regionu je stále podnik v Adršpachu, který přešel do vlastnictví koncernu Continental Automotive Czech Republic s.r.o., Adršpach. Zaměstnává 1025 pracovníků a vyrábí ostříkovače pro automobilový průmysl. Další firmou v pořadí podle počtu zaměstnanců jsou Broumovské strojírny Hynčice a. s., které prošly v červenci roku 2007 změnou v oblasti hlavního zaměření výroby. Firma ukončila výrobu a servis zařízení pro huštění pneumatik, vysavačů a zařízení pro ruční mytí, které převzala společnost Adamov – systems, a.s. Broumovské strojírny Hynčice se dále zabývají jak klasickým obráběním, tak obráběním prostřednictvím CNC strojů, svařováním a výrobou strojů a zařízení pro zpracování pryže a plastů. Počet zaměstnanců téměř nepřetržitě klesá, v roce 2009 to bylo už jen 127 pracovníků.

Novým zaměstnavatelem v regionu je od roku 2005 firma Cedima Meziměstí s.r.o., která odkoupila strojírenský závod bývalé akciové společnosti Strojtex. V současné době společnost zajišťuje necelou polovinou své kapacity výrobu řezacích a vrtacích strojů pro mateřskou firmu CEDIMA GmbH Celle, pokračuje v tradici výroby speciálních textilních strojů, vyrábí i zdvojené podlahy a speciální příčkové systémy pro stavební a interiérový průmysl. Počet zaměstnanců se pohybuje okolo 120 osob a objem exportu přesahuje 75 %. Od roku 1991 působí v Teplicích nad Metují – Dědově v objektu bývalého státního podniku Potrubí Praha firma Komap Dědov, a.s. Specializuje se na výrobu hotových přírub a jiných kovových polotovarů. Rozšíření firmy proběhlo v roce 2001, kdy zakoupila celý výrobní závod kovárny, nástrojárny a kalírny bývalého podniku Transporta Chrudim. Vznikl tak prostor pro rozšíření výroby o různé kování, výrobu nástrojů, povrchové úpravy kovů, žíhání, kalení nebo cementování. V roce 2008 měla firma 125 zaměstnanců, ale v roce 2010 už v ní pracovalo jen 70 osob, takže i v jejím případě můžeme sledovat zeštíhlování výroby. Posledním podnikem s alespoň 25 pracovníků ve strojírenství je společnost Hobra – Školník s.r.o., která vznikla v roce 1998 po odkoupení závodu Vertex Broumov a navázala výrobou na její předchozí činnost v oblasti výroby filtračních a tepelně-izolačních zařízení např. pro automobilový nebo potravinářský průmysl. V Broumově je také stále v provozu závod společnosti KOH-I-NOOR Hardmuth, a.s., tradiční výrobce kružítek, rýsovadel a drobných kovových obráběných dílců. Současně zde probíhá i výroba mechanických a automatických tužek známých pod značkou Versatil. Závod disponuje vlastní galvanovnou a řeší i zakázkovou výrobu.

V oblasti výroby potravin je největším zaměstnavatelem regionu závod v Teplicích nad Metují firmy PepsiCo, kde probíhá výroba nealkoholických nápojů pod značkou Toma. Následují už jen malovýrobci jako Maspork s.r.o. nebo Pivovar Broumov, s.r.o. V oblasti dřevozpracujícího průmyslu si své postavení udržel a počet pracovníků ještě navýšil Dřevoterm, s.r.o. Společnost se zabývá dřevovýrobou a výrobou stínící techniky. V oblasti dřevovýroby se jedná hlavně o produkci pro nábytkářský průmysl, pilařskou a truhlářskou výrobu a sušení dřeva. V oblasti stínící techniky to je pak především výroba okenních svinovacích rolet a žaluzií. Těžba vysoce kvalitního pískovce, pod vedením firmy Granit Lipnice s.r.o., probíhá stále v obou lokalitách.

Tab. 5 Největší zaměstnavatelé v průmyslu na v SO ORP Broumov v roce 2009 podle počtu zaměstnanců

průmysl	zaměstnavatel	obec	počet zaměstnanců	výroba
textilní	Veba, textilní závody, a.s., Broumov	Broumov	1000	textilní výroba (oděvy a domácí textil)
	Maryan Beachwear Group CZ s.r.o	Broumov	50 - 99	textilní výroba (plavky)
strojírenský a kovozpracující	Continental Automotive, s.r.o., Adršpach	Adršpach	1000	doplňky pro automobilový průmysl
	Broumovské strojírny Hynčice, a.s.	Hynčice	127	kancelářská technika, obrábění
	Cedima Meziměstí s.r.o.	Meziměstí	107	výroba strojů a zdvojených podlah
	Komap Dědov, s.r.o.	Teplice nad Metují	70	ocelové trubky a příruby
	Hobra-Školník s.r.o.	Broumov	50	filtrační a tepelně-izolační zařízení
potravinářský	PepsiCo	Teplice nad Metují	50 - 99	stáč. min. a pitné vody, výr. nalk. nápojů
	Maspork s.r.o.	Broumov	20 - 24	výr., zprac. a konzervování masa
	Pivovar Broumov, s.r.o.	Broumov	13	výroba piva
dřevozp arc	Dřevoterm, s.r.o.	Meziměstí	100	dřevovýroba a stínící technika

Zdroj: HBI, internetové stránky firem

Tab. 6 Vybrané demografické ukazatele pro území SO ORP Broumov v letech 1991, 2001 a 2011

	ORP Broumov		
	3. 3. 1991	1. 3. 2001	26. 3. 2011 (předb.)
obyvatelstvo celkem	17 483	17 684	16 926
ekonomicky aktivní	9 517	8 823	7 786
zaměstnaní v průmyslu	4 444	3 820	nejsou data

Zdroj: ČSÚ, SLDB 2001 a 2011, Toušek, Smolová, Szczyrba, Kunc (1998), vlastní zpracování

Tab. 7 Vybrané demografické ukazatele pro území okresu Náchod v letech 1991, 2001 a 2011

	okres Náchod		
	3. 3. 1991	1.3.2001	26.3.2011 (předb.)
obyvatelstvo celkem	106 341	112 714	112 447
ekonomicky aktivní	59 033	56 281	53 459
zaměstnaní v průmyslu	27 982	23 525	nejsou data

Zdroj: ČSÚ, SLDB 2001 a 2011, Toušek, Smolová, Szczyrba, Kunc (1998), vlastní zpracování

5 Závěr

Broumovsko je tradičně průmyslovým regionem, kde podíl zaměstnanců v průmyslu na ekonomicky aktivním obyvatelstvu podstatně převyšuje celorepublikový průměr. Ve srovnání s celým okresem Náchod vykazoval sledovaný region v roce 2001 o 1,5 % nižší hodnoty podílu zaměstnaných v průmyslu. To je ovlivněno hlavně členitým reliéfem území ORP Náchod a Nové Město nad Metují, oproti kterým má Broumovská kotlina příhodnější podmínky pro zemědělství. Prostorová struktura průmyslových podniků byla podstatně narušena odsunem německého obyvatelstva a znárodněním průmyslu po druhé světové válce. Centrálně řízené hospodářství ve druhé polovině 20. století vedlo ke vzniku dominantního zaměstnavatele, přesahujícího svou působností hranice sledovaného regionu, dnešní Veby, textilní závody, a.s., Broumov. Investicemi do modernizace provozů ještě ve druhé polovině 90. let si Veba připravila odrazový můstek k budoucí konkurenceschopnosti za západních tržích. Úspěšná firemní strategie a specializace na náročné technologie jí vynesla mezi přední textilní podniky v ČR. Ostatní podniky tradičního textilního a strojírenského průmyslu buď upadají nebo jsou odkázány na zahraniční kapitál (Maryan Beachwear Group CZ s.r.o v Broumově, Continental Automotive Czech Republic s.r.o., Adršpach nebo Cedima Meziměstí s.r.o.). Jednu z předních pozic v počtu zaměstnanců si stále udržují Broumovské strojírny Hynčice a. s., které však, podobně jako ostatní tradiční zaměstnavatelé, procházejí dlouhodobým útlumem výroby i snižováním počtu zaměstnanců. Zatímco v roce 1998 působilo v území SO ORP Broumov 15 průmyslových podniků, zaměstnávajících více než 25 osob, v roce 2009 jich bylo již jen 9. To samozřejmě souvisí s automatizací provozů, vznikem několika menších podnikatelských subjektů a zvyšováním podílu zaměstnaných v terciárním sektoru národního hospodářství. V odlehlém pohraničním a špatně dopravně dostupném regionu bez větší šance na příliv zahraničního kapitálu v kombinaci s nízkou zaměstnaností ve službách to však vede ke zvyšování míry nezaměstnanosti. Ta potom vyvolává odchod mladých lidí a prohlubuje úpadek regionu, jak ukazují tabulky 6 a 7, kde poměr ekonomicky aktivních v roce 2011 na roku 1991 činí 81,1 % v SO ORP Broumov a 90,6 % v celém okrese Náchod.

Seznam použité literatury

- BERGMAN, P., BURIAN, M., JEŘÁBKOVÁ, J. (2003): *Broumovsko, Interpretace kulturního a historického dědictví na Broumovsku*. Občanské sdružení TUŽ se, Broumovsko!, Broumov. 154 s.
- BUBÁKOVÁ, H. (1999): *Regionální studie broumovského výběžku*. Diplomová práce. Geografický ústav, PŘF, MU, Brno 104 s. Vedoucí práce: Vladimír Herber.
- KOLEKTIV AUTORŮ (2006): *Historický lexikon obcí České republiky 1869-2005 1.díl*. ČZSÚ, Praha, 759 s.
- SMOLOVÁ, I. (1999): *Regionálně geografická studie okresu Náchod*. Diplomová práce. Geografický ústav, PŘF, MU, Brno, 156 s. Vedoucí práce: Jaromír Karásek
- TOUŠEK, V., SMOLOVÁ, I., SZCZYRBA, Z., KUNC, J. (1998): *Ekonomický rozvoj regionu Broumovsko (analytická studie na pozadí rozhodujících faktorů regionálního rozvoje)*. Sdružení měst a obcí Broumavska, Policka a Teplicka, PŘF, UP, Olomouc, 33 s.
- Cedima Meziměstí s.r.o., [online]. [cit. 28. 11. 2012]. Dostupné na WWW:
< <http://cz.cedima.eu> >
- Centrální registr firem české hospodářské komory, [online]. [cit. 28. 11. 2012]. Dostupné na WWW: < <http://axis4.komora.cz> >
- Continental Automotive, s.r.o., Aadršpach, [online]. [cit. 28. 11. 2012]. Dostupné na WWW:
< <http://www.conti-online.com> >
- ČSÚ, [online]. [cit. 27. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.czso.cz>>
- Dřevoterm, s.r.o., [online]. [cit. 28. 11. 2012]. Dostupné na WWW: < <http://www.drevoterm.cz> >
- Hobra-Školník s.r.o., [online]. [cit. 28. 11. 2012]. Dostupné na WWW: < <http://www.hobra.cz> >
- Komap Dědov, s.r.o., [online]. [cit. 28. 11. 2012]. Dostupné na WWW: < <http://www.komap.cz> >
- On-line databáze firem, [online]. [cit. 28. 11. 2012]. Dostupné na WWW:
< <http://www.hbi.cz> >
- VeBa, textilní závody, a.s., Broumov [online]. [cit. 28. 11. 2012]. Dostupné na WWW:
<<http://www.veba.cz>>

Vývoj průmyslových zón v Kraji Vysočina

Bc. Marek Kolman

1 Úvod

Hlavním cílem této práce je zaznamenat jakýsi obecný vývoj průmyslových zón. A to zejména pro vybraný region, kterým je kraj Vysočina. K tomu je potřeba říci nejprve něco o změnách ekonomického vývoje v ČR po roce 1989, kdy došlo k tzv. transformaci. Následně došlo k privatizaci, kdy při změnách struktury vlastnických vztahů hrály v ekonomice České republiky důležitou roli zahraniční investice, které jsou pro transformující se ekonomiku životně důležité. V současné době také patří k neefektivnějším metodám rozvoje zejména u regionálních ekonomik. Začaly se zavádět průmyslové zóny, které se staly tzv. „porevolučním fenoménem“. V kraji Vysočina vznikla první zóna v Bystřici nad Pernštejnem, která odstartovala jakýsi „boom“ těchto zón.

2 Zásadní změny ekonomického vývoje ČR po roce 1989

Po roce 1989 došlo v České republice v souvislosti s politickými a společenskými událostmi k řadě důležitých změn, které měly vliv také na celkovou organizaci hospodářství, včetně průmyslu. Jedná se o tzv. transformační období. Období devadesátých let bylo specifickým obdobím přechodu od systému centrálně plánované ekonomiky k ekonomice tržní, kdy starý systém centrálního plánování přestal ve velmi krátkém časovém prostoru působit a nový systém se teprve utvářel. Došlo k radikálním systémovým změnám (privatizace, liberalizace cen a vnějších ekonomických vztahů). Začaly se vytvářet institucionální předpoklady pro fungování tržního mechanismu a uskutečnily se velké organizační a strukturální změny. Zatímco některé reformy mohly být uskutečněny v poměrně krátkém čase, jiné se ukázaly podstatně složitějšími a jejich efekt se projevuje až za řadu let. Týká se to především privatizace a s ní spojené restrukturalizace průmyslových podniků a vytváření institucionálního a právního rámce tržní ekonomiky, zajišťující její efektní fungování. Strukturální změny zásadním způsobem ovlivňují růstovou dynamiku národní ekonomiky a její udržitelnosti. V souvislosti s přechodem centrálně plánovaného hospodářství na tržní ekonomický systém byla některá odvětví utlumována, jiná zaznamenala rozvoj. Nejzásadnější změny odvětvové struktury se odehrály v prvních deseti letech transformace, tedy v letech 1989 – 1999. Změnami podílů jednotlivých služeb na zaměstnanosti se struktura hospodářství stabilizovala a zkvalitnila. V průběhu transformace se rozpadla řada velkých podniků. Některé provozy se osamostatnily, jiné zcela zanikly. Ekonomika jednotlivých regionů přestala být závislá na několika málo firmách. Naopak začala být preferována diverzifikovaná struktura hospodářství s množstvím malých a středních podniků. Při změnách struktury vlastnických vztahů hrály v ekonomice České republiky důležitou roli zahraniční investice, které jsou pro transformující se ekonomiku životně důležité. Urychlují restrukturalizaci výroby, vytváří nová pracovní místa a zvyšují konkurenceschopnost celého hospodářství. V současné době také patří k neefektivnějším metodám rozvoje zejména u regionálních ekonomik.

3 Přímé zahraniční investice, investiční pobídky

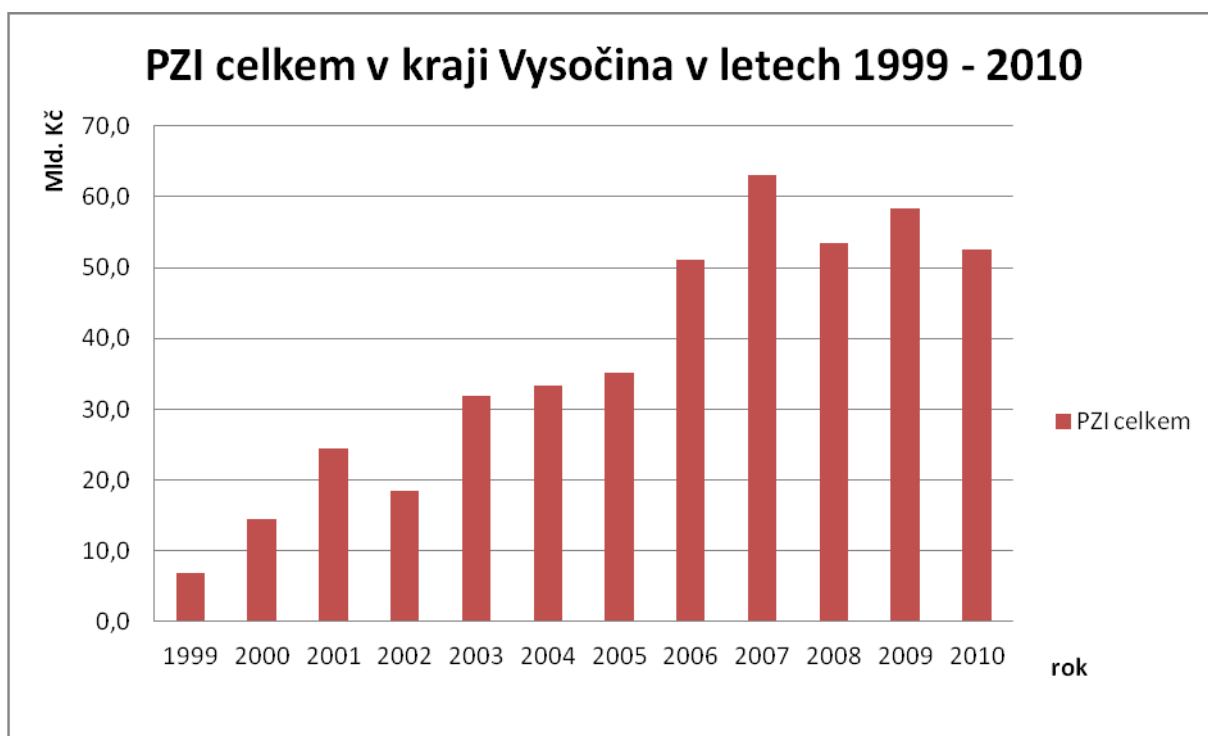
Přímou zahraniční investici (PZI) můžeme definovat jako deseti procentní a vyšší podíl zahraničního investora na základním jmění společnosti, přičemž podmínkou je trvalý zájem investora na společnosti a jeho podíl na řízení. Přímý investor však nemusí vlastnit kontrolní podíl nebo největší podíl na vlastnictví společnosti. Za součást přímé zahraniční investice je považován kromě podílu nerezidentské společnosti na základním jmění také reinvestovaný zisk a ostatní kapitál, zahrnující úvěrové vztahy s přímým investorem.

Objem PZI, který směřoval v první polovině devadesátých let do České republiky, byl v porovnání s jinými státy střední a východní Evropy neuspokojivý. Důležitým faktorem ovlivňujícím výši zahraničních investic byla především nejistota zahraničních podnikatelů spojená s vývojem situace po rozpadu Československa, což se projevilo poklesem zájmu o investování u nás v letech 1993 a 1994. Investoři dávali přednost státům, které nabízely různé formy zvýhodnění a daňových prázdnin. Proto byl v dubnu 1998 vládou České republiky zaveden program investičních pobídek. Investiční pobídky byly navrženy tak, aby měly maximální dopad na počáteční etapy projektu, kdy jsou pozitivní přínosy v peněžních tocích nejvíce patrné.

Struktura zahraničních investic doznává od roku 2000 postupně určitých změn. Kromě vstupu a rozšíření již existujících kapacit v rámci privatizace se investoři přeorientovávají také na výstavbu závodů na "zelené louce", čemuž napomáhá zejména podpora rozvoje průmyslových zón ze strany státu. Kromě dosud největších příjemců přímých zahraničních investic (budování obchodních řetězců, privatizace bank a investice do nemovitostí) se více prosazují i technická výrobní odvětví, a to zejména automobilový a elektrotechnický průmysl.

Významnou roli v přílivu zahraničních investic sehraje také CzechInvest - Česká agentura pro zahraniční investice. Je to organizace Ministerstva průmyslu a obchodu pro podporu přílivu přímých zahraničních investic do České republiky. Byla založena v listopadu roku 1992 a její hlavní náplní je poskytovat investorům (zdarma) kvalitní informační a konzultační služby při realizaci zahraničních investic v ČR. V roce 1998 na základě usnesení vlády, která tehdy schválila dotaci ve výši 55,5 mil Kč, začalo prostřednictvím agentury CzechInvest realizovat investiční přípravu prvních průmyslových zón ve městech Karviná a Bystřice nad Pernštejnem – tedy první průmyslovou zónu v kraji Vysočina jako předpoklad tvorby nových pracovních příležitostí v oblastech postižených restrukturalizací průmyslu.

Vývoj PZI v kraji Vysočina mezi léty 1999 až 2010 zobrazuje obrázek 1. Nejvyšší roční příliv PZI zaznamenal kraj Vysočina v roce 2007, kdy se celkové přímé zahraniční investice vyšplhaly až k číslu 63,1 mld. Kč. V roce 2008 roční příliv PZI zaznamenal pokles, je to způsobeno především těmito faktory: snižováním základního kapitálu podniků včetně uzavření několika poboček podniků v zahraničním vlastnictví a výrazným poklesem reinvestovaného zisku, jenž v roce 2008 poklesl oproti předcházejícímu roku o 10 431 313 tis. Kč. Také je nezbytné zdůraznit vliv globální ekonomické krize, která se značnou měrou také přičinila po roce 2007 ke snížení PZI.

Obr. 1: Vývoj přílivu přímých zahraničních investic v kraji Vysočina v letech 1999-2010

Zdroj: ČNB, Přímé zahraniční investice

4 Zavádění průmyslových zón

Jedním z hlavních důvodů zakládání průmyslových parků je aktivní podpora vytváření nových pracovních příležitostí. Průmyslové zóny lze označit za významný porevoluční fenomén (KUNC, J., TONEV, P., ANDRÁŠKO, I. 2008). Vznik průmyslových zón v dnešním pojetí je možné označit jako výsledek snahy nalézt řešení některých závažných problémů ekonomiky ve druhé polovině 90. let. Už v roce 1995 přišla plzeňská radnice, s myšlenkou vybudování jakési průmyslové zóny, které by do města přivedlo investory. Projekt Borská pole se později ukázal jako jeden z největších úspěchů města, a to bez státních dotací. Systém podpory průmyslových zón byl nejdříve vyzkoušen v roce 1998 na dvou pilotních projektech v Bystřici nad Pernštejnem a Karviné (Šerý, O., 2011). Stát od roku 1998 investoval do vybudování 103 průmyslových zón s celkovou plochou 3129 hektarů už bezmála 8,9 miliardy korun, přičemž investoři obsadili zhruba 70 procent takto připraveného území. Do průmyslových zón zamířilo 520 investorů, kteří se v nich zavázali investovat 192 miliard korun a vytvořit 119 000 pracovních míst. Vyplývá to ze statistik agentury CzechInvest. Objevila se ovšem problematika podpory průmyslových zón, jelikož zejména místní samospráva dává ve většině případů podnět ke vzniku nových průmyslových zón. Avšak nelze tyto projekty realizovat pouze z vlastních zdrojů. Pokud by celou průmyslovou zónu mělo financovat pouze město ze svého rozpočtu, znamenalo by to pro něj zadlužit se na velmi dlouhou dobu. Z tohoto důvodu byly vytvořeny dotační programy, které zpravidla připravuje a koordinuje agentura CzechInvest. V souvislosti s přidělováním podpor průmyslovým zónám v jednotlivých krajích byl vytvořen Program na podporu rozvoje průmyslových zón 1998-2005, který zahrnuje podpořené průmyslové zóny, jejich rozlohu a dotaci. Česká republika vstoupila v roce 2007 do druhého programovacího období a jako členský stát má

tudíž v rámci přijaté finanční perspektivy EU na období let 2007 - 2013 nárok na čerpání prostředků z evropských fondů na financování politiky hospodářské a sociální soudržnosti. Ve výše zmiňovaném období se tak České republice nabízí přibližně 26,7 mld. euro, které lze čerpat v rámci jednotlivých operačních programů.

5 Přehled průmyslových zón v Kraji Vysočina

Určit přesný počet průmyslových zón v naší republice je velmi složité. Neexistuje totiž žádný limit určující vymezení průmyslové zóny. Na webových stránkách Centra pro regionální rozvoj představuje 161 významných průmyslových zón o celkové rozloze 11 048,5 ha, z nichž bylo jen 27,1 % plochy využíváno. V žádném případě se však nejedná o maximální výčet celkového stavu v České republice.

V kraji Vysočina se nachází několik průmyslových zón, i zde by byl přesný počet relativní a nepřesný. Alespoň se pokusím zmínit většinu z nich. V Jihlavském okrese se nacházejí průmyslové zóny – Jihlava-D1 Industrial Park, Business park Staré Hory a průmyslová zóna v Dolní Cerekvi. Do okresu Jihlava patří i Telčský mikroregion, kde se nachází další čtyři průmyslové zóny – Telč- Za Stínadly, Telč- Rovná Pole, Telč- Městská Cihelna, Telč- Hladov a průmyslová zóna v Třešti – Lokalita Třešť Česalík.

Okres Pelhřimov disponuje celkem pěti průmyslovými zónami. Jedná se o zóny Humpolec-Central Trade Park D1, Jiříce, Pelhřimov-Lhotka, Pelhřimov- Ke Skryšovu, Kamenice nad Lipou-Gabrielka. V Pacově se připravuje zóna Madeta I. a II, kde je k dispozici volných 6 ha.

V okrese Havlíčkův Brod nalezneme také několik zón. Jako ta nejvýznamnější se jeví průmyslová zóna ve Ždírci nad Doubravou, kde se v podstatě nacházejí zóny dvě a to Ždírec nad Doubravou – sever a Ždírec nad Doubravou – jih. V okresním městě Havlíčkův Brod se nachází zóna Havlíčkův Brod – Baštínov, s celkovou rozlohou 10 ha. Další dvě zóny nalezneme v oblasti Golčův Jeníkov. Jedná se o zóny Golčův Jeníkov – Riegrova, Golčův Jeníkov – Ráj a Golčův Jeníkov – Obora. Dále nalezneme zóny v obcích Chotěboř, Krucemburk, Přibyslav a Světlá nad Sázavou.

Okres Žďár nad Sázavou nabízí také několik průmyslových zón. Za zmínku stojí zejména zóna v Bystřici nad Pernštejnem. Průmyslová zóna v Bystřici nad Pernštejnem patří k nejstarším a nejvíce podporovaným zónám v České republice. Další významnou zónou v tomto okrese je Průmyslová zóna Žďár nad Sázavou – Jamská, a zóna v obci Velké Meziříčí, kde se nachází zóna Velké Meziříčí – Jidášky. Mezi další patří zóny v Novém Městě na Moravě, ve Velké Losenici, a ve Velké Bíteši.

Okres Třebíč má také co nabídnout. Významná je především zóna v obci Jaroměřice nad Rokytnou, kde je několik lokalit. Další zóny nalezneme například v obcích Moravské Budějovice, Hrotovice, Jemnice a samozřejmě i v okresním městě Třebíč, kde celková výměra je 11,4 ha a není obsazená.

6 Charakteristika vybraných průmyslových zón

Pro podrobnější rozbor průmyslových zón jsem vybral tři různé průmyslové zóny z odlišných oblastí. Průmyslová Zóna D1 průmyslový park Jihlava, CTP D1 Humpolec, a zóna ve Ždírci nad Doubravou - část sever a jih.

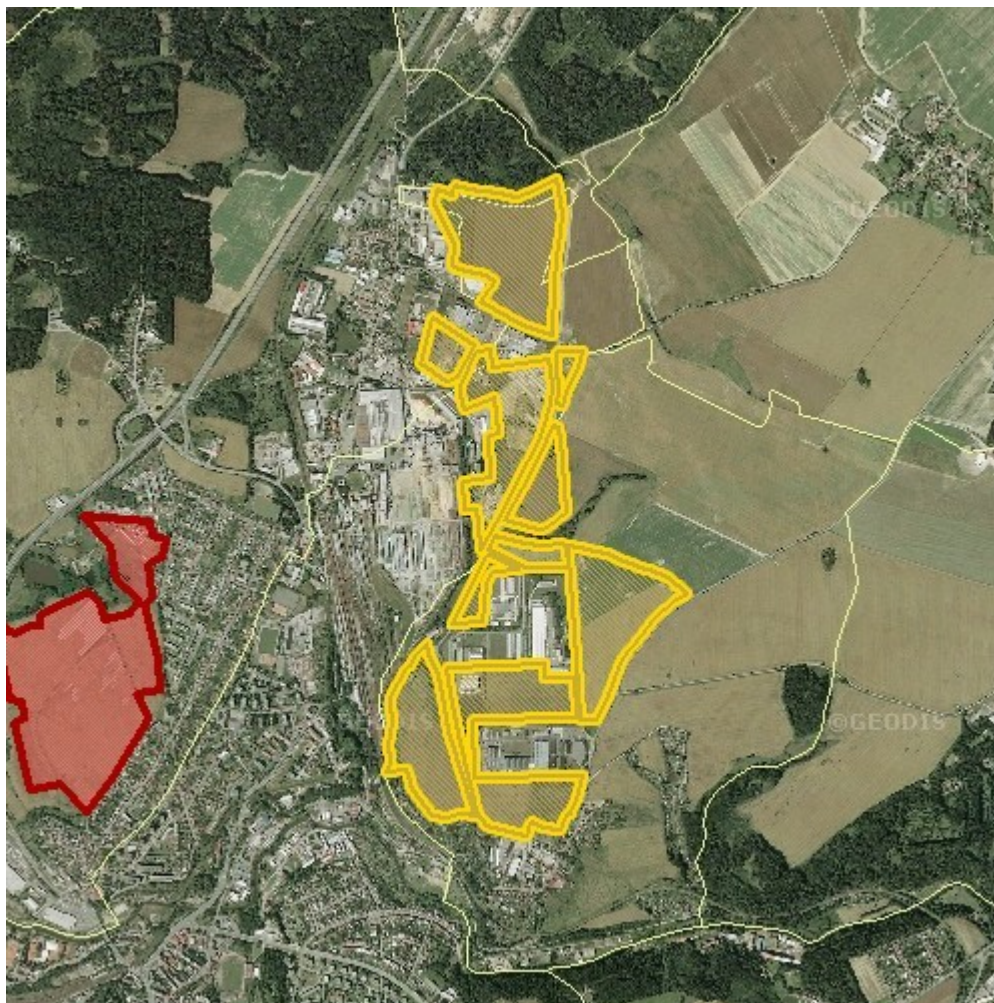
D1 Průmyslový park Jihlava

Průmyslový park D1 – Jihlava byl založen statutárním městem Jihlava s cílem podpořit potřebnou modernizaci a rozvoj hospodářské základny města a regionu a jeho prosperitu v kontextu s ekonomickým a společenským rozvojem v České republice.

Pro tento účel získalo statutární město Jihlava do svého majetku pozemky, jejichž využití pro daný cíl podléhá standardním postupům rozhodování orgánů statutárního města Jihlavy a následujícím zásadám pro rozvoje průmyslového parku.

Základní údaje

Plocha:	98 ha
Využívaná plocha:	27,6 ha - tj. 28,2%
Volná plocha:	70,4 ha ? tj. 71,8%
Geografická poloha:	Průmyslový park Jihlava (PPJ) se nachází v severní části města Jihlavy (50 000 obyvatel) v těsné blízkosti dálnice D1. Bezprostředně navazuje na stávající průmyslovou zástavbu vytvářející městskou průmyslovou aglomeraci, zahrnující mj. významné firmy Bosch Diesel, Automotive Lighting, Kronospan, Swotes. Celé území je určeno pro průmyslovou výrobu.
Funkční náplň:	Lehký průmysl
Stav přípravy/využití:	Průmyslová zóna je již částečně využívána. Firmy umístěné v PZ: KUSAG s.r.o., KRONODOOR CZ s.r.o., Zdeněk Pecha, Tesla Jihlava a.s., AMMERAAL BELTECH s.r.o., JAVAB, KRONOSPAN CR s.r.o., MCB Czech republic s.r.o., Broshius Central Europe s.r.o. V současné době probíhají jednání s dalšími zájemci. Volné pozemky jsou ve vlastnictví města Jihlava.

Obr. 2: Průmyslový park D1 – Jihlava

Zdroj: Risy.cz

CTP D1 Humpolec

CTPark D1 Humpolec je umístěn na relativně rovinatém terénu v jižní části města Humpolec. Průmyslová zóna se nachází v k. ú. Humpolec, okres Pelhřimov. Zóna je situovaná u dálnice D1 a komunikace Okružní (I/34). Ze severní části je ohraničena zástavbou, z jihu a západu komunikacemi - dálnice D1 a silnice I. třídy, která je napojena na dálnici pomocí přístupových ramp. Z východu tuto zónu ohraničuje lesní pokryv. Celková plošná výměra zóny CTP D1 Humpolec je 145 280 m², z toho zastavěná plocha zabírá cca třetinu této plochy (56 022 m²). V současné době je ze zastavěné plochy dostupné 18 190 m². Zájemci o tyto volné plochy nemusí splňovat žádné speciální podmínky, pouze musí spadat do kategorie schválené územním plánem, t.j. lehká průmyslová výroba, skladové či obchodní prostory. Mezi hlavní investory patří společnost Zexel Valeo, který investoval 53 mil. USD do nového závodu. Valeo Compressor Europe s.r.o. vzniká v letech 2006-2007 odkoupením podílu firmy. V současné době je firma s 1200 zaměstnanci největším zaměstnavatelem regionu Humpolecka. Mezi další významné investory patří společnosti Lenze s.r.o., IMI International s.r.o. – nyní TA Hydrionics, BJS Czech s.r.o., HOZA spol. s r.o., IonBond Czechia, s.r.o., CTP Invest s.r.o.

Obr. 3: CTP D1 Humpolec

Zdroj: CTP Invest

Ždírec nad Doubravou - část sever a jih

Základní údaje

Plocha: 40,1 ha

Využívaná plocha: 28,1 ha - tj. 70,1%

Volná plocha: 12 ha - tj. 29,9%

Geografická poloha: Lokalita je situována na severovýchodním okraji města, je ohraničena na severu železniční tratí Havlíčkův Brod - Hlinsko (238) a na jihovýchodě silnicí I/34. Na západě je PZ vymezena cca hranicí katastrálního území Ždírec nad Doubravou. Jižní cíp zóny sahá na území obce Sobíňov.

Funkční náplň: Smíšená výrobní plocha blíže nespecifikovaná. Část plochy na území obce Sobíňov ? lehká výroba.

Stav přípravy/využití: Průmyslová zóna je již částečně využívána. Firmy zastoupené v PZ: Extruindustrie ČR, a.s.; Enviterm a.s.; PEKO karton s.r.o.; Strojírna Benc s.r.o.; Benzina; D&S, s.r.o.; D.O.S.s.r.o. Volné pozemky jsou ve vlastnictví převážně města Ždírec nad Doubravou, částečně je zde zastoupen i soukromý sektor (právnícké i fyzické osoby).

Limity a střety zájmů

Respektování krajinného rázu, průmyslová zóna je situována v sousedství CHKO Železné hory, stanoveny urbanistické regulativy využití území. Nutné respektovat výškovou hladinu stávající zástavby. V území je stanoveno OP VVN. Ve východní části je navržena plocha vodní a vodohospodářská (rybník).

Obr. 4: Ždírec nad Doubravou - část sever a jih

Zdroj: Risy.cz

7 Realizace nových zón

Budoucí rozvoj průmyslových zón v kraji Vysočina již nebude tak dynamický jako v posledních letech. Významným faktorem bude fakt, že investice typu „greenfield“ se již vyčerpají a vzroste význam rozvoje regenerovaných území typu „brownfield“. Dalším aspektem je např. tvrzení M. Viturky a P. Halamka (2002), že je současný počet průmyslových zón v České republice dostatečný a jako další prioritu navrhuje zlepšovat parametry existujících zón (kvality nabídky). V kraji Vysočina existuje mnoho brownfieldů. Výčet některých z nich naleznete v příloze 1.

8 Závěr

Na přímé zahraniční investice má v jednotlivých regionech České republiky významný vliv mnoha faktorů. Při hodnocení přílivu a stavu přímých zahraničních investic v kraji Vysočina ve srovnání s jednotlivými regiony České republiky se kraj Vysočina řadí na 11. místo (ze čtrnácti krajů), to znamená, že patří k regionům s menším objemem zahraničních investic. Nejvýznamnější pozici pak má Praha a Středočeský kraj, Jihomoravský kraj a Moravskoslezský kraj. Nejméně investic plyne do kraje Karlovarského. O skutečném vlivu přímých zahraničních investic na ekonomiku celé ČR i jednotlivých regionů se začíná hovořit až od roku 1998. V této době vláda ČR přehodnotila svůj postoj k přímým zahraničním investicím a zavedla systém investičních pobídek pro zahraniční i tuzemské investory. Přímé zahraniční investice představují kombinaci investic jednak do existujících výrobních struktur, v rámci privatizačního procesu založeného z větší části na výběru zahraničního strategického partnera, a jednak investic na „zelené louce“. Významným bodem pro nové investory jsou připravené průmyslové zóny (parks), jejichž podpora se stala nedílnou součástí komplexního přístupu v podpoře přílivu zahraničních investic a zároveň podpory rozvoje konkurenceschopnosti. Schválené investiční projekty zahraničních firem v minulém desetiletí naznačují, že podíl zahraničních firem na zaměstnanosti značně vzrostl. Pokud se zaměříme na analýzy dopadů průmyslových zón na rozvoj regionů, hlavním pozitivem průmyslových zón je nové vytvoření pracovních míst.

V kraji Vysočina je mnoho průmyslových zón, které jsou ještě nepřipravené, nebo již připravené, avšak bez investorů. Aby se situace zlepšila, to znamená zajistit příchod dalších investorů nebo zajistit nové investice stávajících investorů, je nutné je dále motivovat a hlavně je na možnost investování v těchto průmyslových zónách upozornit. Proto je nutná spolupráce s příslušnými agenturami, například CzechInvest, a využívání investičních pobídek, ale též například prezentace na internetové síti jak v České republice, tak v zahraničí.

Seznam použité literatury

Literatura

KUNC, J. 2005. *Transformace českého průmyslu po roce 1989 – vliv přímých zahraničních investic: regionálně-geografická analýza s důrazem na Jihomoravský kraj a kraj Vysočina*. Brno. Masarykova univerzita. Přírodovědecká fakulta. 2005

KUNC, J. - TONEV, P. - Andráško, I.: *Rozvojové zóny a soukromý developer: vybraný příklad ve střední Evropě (CTP Invest)*. Geografia Cassoviensis č.1/2008

SPĚVÁČEK, V. A KOL.: *Transformace české ekonomiky: politické, ekonomické a sociální aspekty*. Linde, Praha, 2002

ŠERÝ, O.: *Český průmysl po roce 1989. Diplomová práce*. MU Brno, 2010

VITURKA, M., TOUŠEK, V., TONEV, P.: *Posouzení stavu, využitelnosti a možného důsledku dalšího rozvoje průmyslových zón kraje Vysočina*. Sborník z mezinárodního kolokvia. MU Brno, 2003

Prameny

CNB : *PZI a jejich vliv na tempo dlouhodobého růstu v ČR* [on-line]. [cit. 2012-11-29]. Dostupný na WWW: <http://www.cnb.cz/cs/verejnost/pro_media/clanky_rozhovory/media_2004/cl_04_040219b.html>.

CTP INVEST (2012): *Obecné informace o společnosti CTP Invest*. [on-line]. [cit. 2012-11-25]. Dostupný na WWW: <<http://www.ctpinvest.cz/#/home>>

CZECHINVEST (2012): *Programy podpory* [online]. [cit. 2012-11-25]. Dostupné na WWW: <http://www.czechinvest.org/programy-podpory>

HBI (2012): *Online databáze firem* [on-line]. [cit. 2012-11-25]. Dostupný na WWW: <<http://www.hbi.cz/myHBI.php?Lang=cs>>.

MAPY.cz (2012): *Mapový server* [on-line]. [cit. 2012-11-29]. Dostupný na WWW: <www.mapy.cz>.

RISY (2012): *Regionální informační servis* [on-line]. [cit. 2012-11-29]. Dostupné na: <<http://www.risy.cz/cs/vyhledavace/prumyslove-zony>>

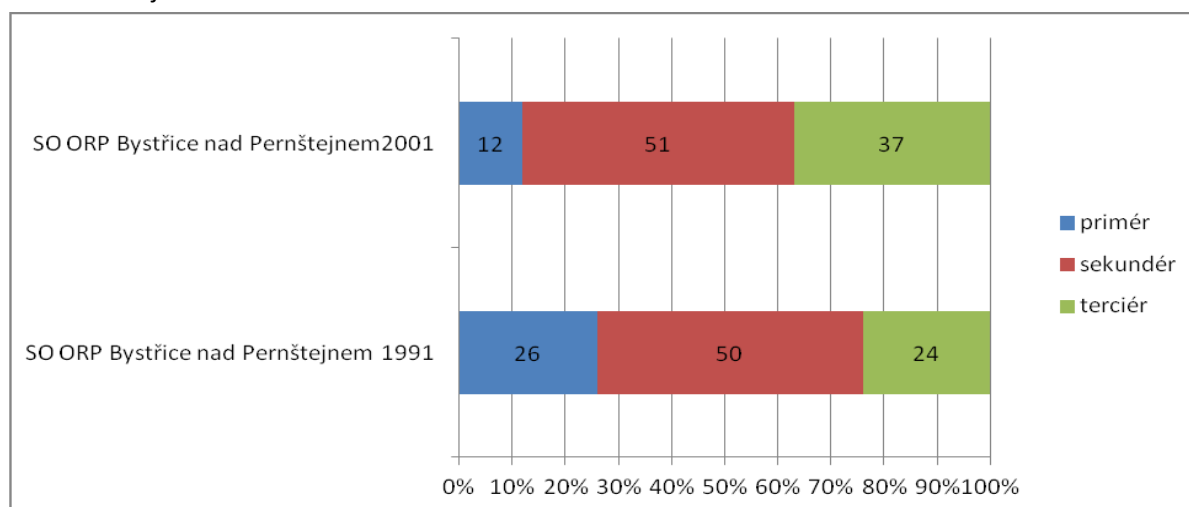
Transformace průmyslu po roce 1989 v Bystřici nad Pernštejnem a okolí

Bc. Luboš Císař

1 Úvod

Tato práce se věnuje tématu transformace průmyslu po roce 1989 v oblasti okolo města Bystřice nad Pernštejnem. Tento jev probíhal v celé České republice, potažmo i ve všech zemích bývalého socialistického bloku. Každá země se s transformací vyrovnávala jinak. Došlo k přetrhání a oslabení výrobně-odběratelských vztahů mezi jednotlivými podniky, dokonce i mezi jednotlivými státy a došlo také ke vzniku nových vazeb. Práce se zaměřuje konkrétně na mikroúroveň města Bystřice nad Pernštejnem a jeho zázemí. Město Bystřice nad Pernštejnem není dostatečně velké ani významné natolik, aby byla celá práce zaměřena jen na něj. Žádné město také nemůžeme brát vytrženě z prostoru, a proto v práci budeme uvažovat i okolní města a vesnice. Celá situace v zázemí města Bystřice nad Pernštejnem je navíc komplikována ložiskem uranové rudy v nedaleké Dolní Rožince a jeho těžbou. Pro účely práce není zázemí vymezeno jako mikroregion Bystřicko, celý SO ORP Bystřice nad Pernštejnem nebo za pomoci různých funkčních vztahů jako je dojíždka do zaměstnání či za službami. Zájmové území leží zhruba ve vzdálenosti 10 km od Bystřice nad Pernštejnem. Pokud bychom brali větší vzdálenost, začali bychom se dostávat mimo hranici SO ORP Bystřice nad Pernštejnem (horší dostupnost dat – změna kraje), dále bychom se začali poměrně silně přibližovat k Novému Městu na Moravě, které si tvoří vlastní zázemí, či k Nedvědicí, která je mikroregionálně významná, ale výrazným způsobem spadáje do Tišnova, potažmo do Brna. Již při tomto vymezení obce jako Rovné či Divišov spadají spíše pod vliv Nového Města na Moravě jak Bystřice nad Pernštejnem (i když jsou obě obce oficiálně městské části Bystřice nad Pernštejnem, od Bystřice jsou vzdálené asi 8 km). Ve vymezené oblasti žije přibližně 17 500 obyvatel.

Obr. 1. Struktura zaměstnanosti v jednotlivých sektorech národního hospodářství v SO ORP Bystřice nad Pernštejnem v roce 1991 a 2001.

(Zdroj: vlastní úprava, Český statistický úřad)

SO ORP BYSTRICE NAD PERNŠTEJNEM

Obr. 2. Mapa SO ORP Bystřice nad Pernštejnem s vyznačenou vzdáleností 10 km od města.

(Zdroj: vlastní úprava, Mapy SO ORP, Český statistický úřad, dostupné na:

[http://www.czso.cz/xj/redakce.nsf/i/administrativni_mapa_orp_bystrice_nad_perstejnem/\\$File/ORP6101.jpg](http://www.czso.cz/xj/redakce.nsf/i/administrativni_mapa_orp_bystrice_nad_perstejnem/$File/ORP6101.jpg))

2 Charakteristika území

Bystřice nad Pernštejnem a okolí se nachází ve východní části kraje Vysočina, sousedí tak s Jihomoravským krajem (30 km Tišnov, 55 km Brno) a Pardubickým krajem (28 km Polička, 44 km Svitavy). Obce tak spadají do okresu Žďár nad Sázavou. Poloha na východním okraji Českomoravské vrchoviny určuje i přírodní podmínky oblasti. Nalézáme se v nadmořské výšce v rozmezí 430 m n. m (koryto řeky Bystřice) a 734 m n. m. (vrchol U Pletenice mezi Lískem a Velkými Janovicemi). Je tedy patrné, že celý terén vybraného území je dost svažité. Také vyšší nadmořská výška značí nižší teploty a více srážek. Tyto podmínky společně s ne příliš kvalitním půdním podložím naznačují, že region není moc zemědělsky zaměřen. Nalezneme zde sice velké množství zemědělské půdy, ovšem výnosy z ní nejsou moc vysoké a tak se velká část půdy využívá jako louky a pastviny. Jediným zdrojem surovin v oblasti jsou zásoby uranové rudy nyní těžené v katastrálním území Dolní Rožínka a Rožná (dříve i Rozsochy, Milasín, Bukov a Blažkov). Další těžená surovina v blízkosti byl grafit. Tento důl se nacházel v blízkosti Velkého Trestného (leží těsně za hranicí vymezeného území). Růst populace a významu Bystřice nad Pernštejnem a okolí je tedy spojen s nedávným objevem uranu a jeho následné těžby (počátek v roce 1957). Samotná Bystřice nad Pernštejnem byla budována jako „sídlíště a zázemí“ pro uranové doly.

Tab. 1. Počet obyvatel města Bystřice nad Pernštejnem (bez městských částí) mezi roky 1930 a 2001

	1930	1950	1961	1970	1980	1991	2001
Bystřice nad Pernštejnem	2 106	2 326	3 365	6 114	8 108	7 980	7 772

Zdroj: vlastní zpracování, Historický lexikon obcí, Český statistický úřad, dostupné na: <<http://www.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/p/4128-04I>>

3 Transformace průmyslu

3.1 Situace před rokem 1989

Před nástupem socialismu byla oblast Bystřice nad Pernštejnem známá převážně svým textilním průmyslem, a to hlavně lnářstvím a soukenictvím (částečně i koželužstvím). Textilní průmysl ovšem dosahoval pouze místního, či regionálního významu. Významnou roli v zaměstnání lidí také hrálo zemědělství. Vše se ovšem změnilo po nástupu socialismu.

Největším a nejdůležitějším podnikem se stal Československý uranový průmysl (ČSUP) později uranový důl Dolní Rožínka (v současnosti o.z. GEAM Dolní Rožínka, součást s. p. DIAMO Stráž pod Ralskem). Tento podnik byl a je klíčový pro rozvoj a celkovou zaměstnanost regionu. Průzkum uranové rudy v oblasti Dolní Rožínky započal v roce 1954 zjištěním radiometrických anomálií. Samotný průzkum probíhal v roce 1956, kdy bylo zjištěno několik významných ložisek v oblasti a bylo rozhodnuto o zahájení těžby. S těžbou rudy se započalo již v roce 1957. Tento krok přilákal do oblasti velké množství pracovníků s rodinami, z čehož začalo těžit celé okolí a hlavně samotné město Bystřice nad Pernštejnem. Za dobu těžby se na pracovištích uranových dolů vystřídal více jak 30 000 zaměstnanců. V 60. letech tu bylo průměrně 3 500 zaměstnanců, v 70. letech 4 100 zaměstnanců, v 80. letech 3 800 zaměstnanců. Poté začal počet zaměstnanců výrazně klesat, což regionu přineslo velké problémy s nezaměstnaností (CÍSAŘ 2012).

Důl v Dolní Rožínce zaměstnával převážně mužskou část populace. V zaměstnanosti žen v regionu tedy hrála důležitou roli tradice textilního a oděvního průmyslu. Vznikla tak provozovna podniku Kras Brno. Podnik se začal vyvíjet velmi rychle a již na konci 50. let (vzniká na počátku 50. let) se stal výrazným zaměstnavatelem na Bystřicku (počet zaměstnanců přesahoval 400). Vyráběly se zde svrchní díly oblečení, hlavně kalhoty. Dalšími podniky zapadající do konceptu textilního průmyslu byli závod SKN Krnov ve Víře. Vznikly také dvě nové tírny lnu, a to přímo v Bystřici nad Pernštejnem (městská část Domanínec) a v obci Písečné. Částečně by se sem dal zařadit i ZGK Třebíč, který zde vyráběl obuv (ZÍTKOVÁ 2010).

Tab. 2. Nejvýznamější podniky působící v Bystřici nad Pernštejnem a okolí. Data k 31. 12. 1987.

Název podniku	průmyslové odvětví	obec	počet pracovníků
ČSUP	těžební	Dolní Rožínka	3397
Kras Brno	oděvní	Bystřice nad Pernštejnem	437
Gama Dalečín	elektrotechnický	Dalečín	323
ZSKN Krnov	textilní	Vír	263
MEZ Brno	kovozpracující	Štěpánov nad Svratkou	185
ČM Ien Humpolec	textilní	Bystřice nad Pernštejnem	145
ZGK Třebíč	kožedělný	Bystřice nad Pernštejnem	80
Lacrum Brno	potravinářský	Bystřice nad Pernštejnem	49
ČM Ien Humpolec	textilní	Písečné	45

Zdroj: Zítková 2010, vlastní zpracování

Významnou roli na trhu práce na konci 80. let zaujímal zemědělská družstva. Na vymezeném území jich působilo 8 a zaměstnávala téměř 2 500 lidí. Na tuto rozsáhlou síť zemědělských družstev navazovala jediná větší firma potravinářského průmyslu, a to mlékárna Lacrum Brno se sídlem v Bystřici nad Pernštejnem (SOBOTKA 2011).

3.2 Změny po roce 1989

Po pádu socialistické vlády v listopadu roku 1989 nastaly velké celospolečenské změny. Ty se dotkly i průmyslu a tím i oblasti Bystřice nad Pernštejnem. Nejvýznamnější změnou byl rozpad velkých neperspektivně fungujících státních podniků a jejich převod pomocí privatizace do soukromého vlastnictví. Velká část těchto velkých podniků také zkrachovala, prošla restrukturalizací a „zeštíhlením“ výroby tak, aby podniky byly konkurenceschopné v rámci tržního hospodářství. Tyto procesy byly náročné a trvaly dlouho dobu. Postupně tyto procesy probíhaly i několik let.

Nejdůležitější změna pro region v okolí Bystřice nad Pernštejnem byl útlum těžby uranové rudy. Počátek útlumu můžeme datovat do roku 1985, kdy došlo k zastavení zkoušek jaderných zbraní. Díky tomu klesla i poptávka po uranu ze strany Sovětského svazu (podle smlouvy z 13. 11. 1945 byl SSSR náš jediný odběratel uranu, ČSSR si mohlo ponechat pouze minimální množství na „vědecké účely“ řízené vědci ze SSSR). V roce 1986 došlo také k havárii v jaderné elektrárně Černobyl. To byla další rána pro náš uranový průmysl, vlivem toho se upustilo od stavby několika elektráren v různých oblastech zemí RVHP. Po rozpadu socialistického bloku se také otevřely trhy a k nám (a hlavně na „naše“ bývalé východní trhy) se dostal uran z Kanady a Austrálie (největší světoví producenti). Útlum

těžby uranu byl schválen vládou již v roce 1988. Po roce 1989 ovšem došlo k jeho změně a zrychlení. Postupně se začala zavírat všechna ložiska v České republice (poslední bylo 1. 4. 1996 ve Stráži pod Ralskem). Důl v Dolní Rožínce měl být uzavřen v roce 1992, následně bylo toto uzavření posunuto na rok 1997. Díky blížícímu se uzavření a klesající poptávce klesala i produkce dolu v Dolní Rožínce a tím i počet zaměstnanců. Následně došlo k několikerému oddálení ukončení těžby (2001, 2004, 2006, 2008). Následně vláda schválila (2007) pokračování těžby uranové rudy po dobu její ekonomické výhodnosti, nejméně však do roku 2012. Podle současných zásob a odhadů vedení společnosti by měla těžba trvat do roku 2015. Každý rok se ale průzkumem objeví 80-100 % zásob. V současné době (schváleno 2011) je také schválen dokument Ministerstva průmyslu a obchodu s názvem Koncepce surovinové a energetické bezpečnosti České republiky. Zde se říká, že ČR má v plánu posilovat význam jaderné energetiky a tak je velmi důležité udržet těžbu v Dolní Rožínce po co nejdelší možnou dobu i s tím rizikem, že by se musely investovat značné prostředky do dalšího průzkumu (CÍSAŘ 2012).

Tento fakt je pro Bystřici podstatný. Uzavření uranového dolu by mohlo být pro oblast fatální. V současné době o. z. GEAM Dolní Rožínka zaměstnává okolo 1 000 zaměstnanců. Výrazný pokles počtu zaměstnanců po roce 1989 (z téměř 3 500 na 1 000) přinesl oblasti výraznou nezaměstnanost. Tu se podařilo vyřešit (i když zde i teď je nadprůměrná nezaměstnanost), nikdo ale nedokáže odhadnout, jak by vypadal vývoj po uzavření těžby.

Další výraznou změnou bylo uzavření podniku Kras Brno (po roce 1989 již BOS a.s) v roce 1992. Díky tomu výrazně stoupla nezaměstnanost žen v oblasti. Tu zvýšilo ještě uzavření poboček ČM Len Humpolec (1995) a Lacrum Brno v roce (1993) (ZÍTKOVÁ 2010).

MEZ Brno ve Štěpánově nad Svratkou přechází po restituci k současným majitelům (1. 6. 1993). Mění se také název na současné Železářny Štěpánov. Firma byla předána ve špatném stavu a s vysokými dluhy. V současné době se ovšem z problémů dostala a dokonce expanduje. Momentálně se Železářny Štěpánov zaměřují na východní (především asijské trhy). Dokonce zprostředkovává výrobu na Ukrajině, v Indii a Číně. V regionu zaměstnává 118 lidí (2010) (ZÍTKOVÁ 2010).

Tab. 3. Změny provedené v největších podnicích po roce 1989 v Bystřici nad Pernštejnem a okolí.

Název podniku	průmyslové odvětví	obec	změna po roce 1989
ČSUP	těžební	Dolní Rožínka	transformace
Kras Brno	oděvní	Bystřice nad Pernštejnem	krach (1992)
Gama Dalečín	elektrotechnický	Dalečín	-
ZSKN Krnov	textilní	Vír	transformace
MEZ Brno	kovozpracující	Štěpánov nad Svratkou	transformace
ČM len Humpolec	textilní	Bystřice nad Pernštejnem	krach (1995)
ZGK Třebíč	kožedělný	Bystřice nad Pernštejnem	krach (1991)
Lacrum Brno	potravinářský	Bystřice nad Pernštejnem	krach (1993)
ČM len Humpolec	textilní	Písečné	krach (1995)

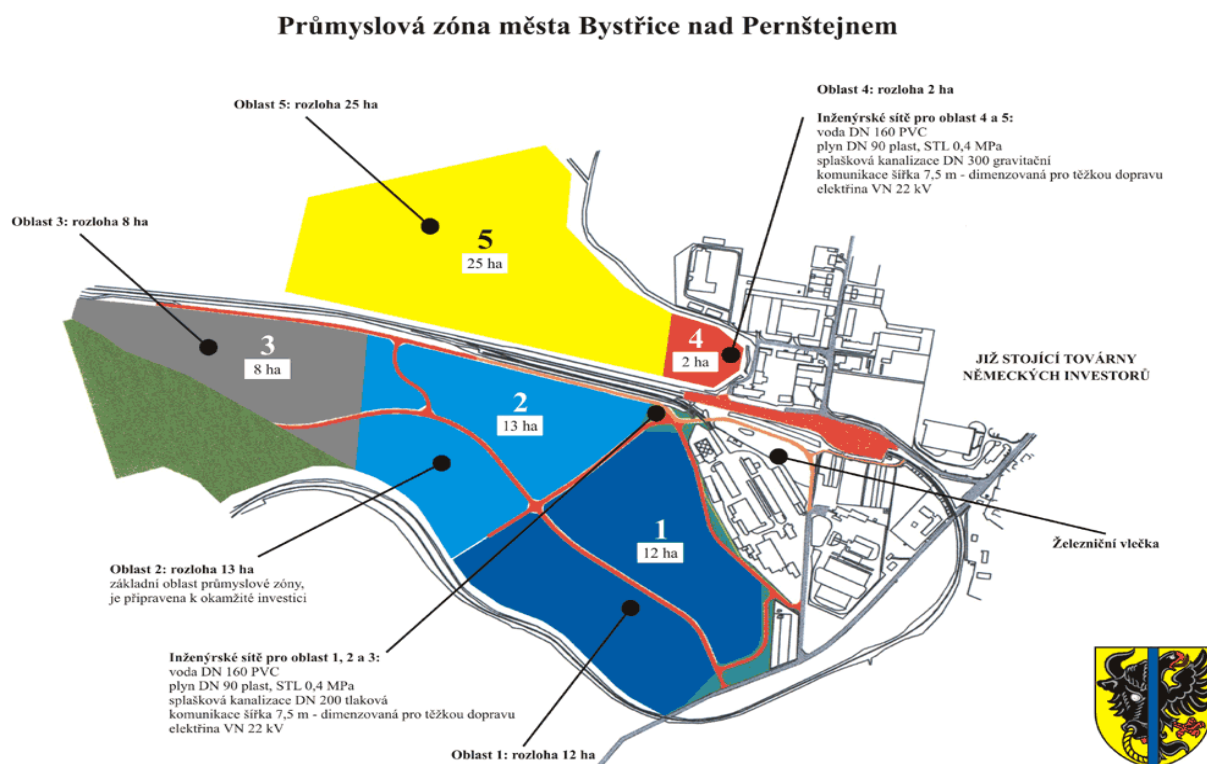
Zdroj: vlastní zpracování

Státní podnik ZSKN Krnov prošel transformací a privatizací a vznikla tak firma Rotter s.r.o. Ta sídlí ve Vírě v místě původní továrny. Část podniku je zaměřena na výrobu bytového textilu, druhá část se soustředí na lehké strojírenství, a to výrobu ložisek. Podnik zaměstnává 128 zaměstnanců (2011). Jediným fungujícím podnikem, který neprošel transformací, z tabulky 1 je tedy Gama Dalečín a. s. Zapříčiněno je to také tím, že tento podnik vznikl teprve v roce 1987. V současné době má Gama

asi 70 zaměstnanců a zaměřuje se na výrobu plastových jednorázových výrobků určených převážně k lékařským a veterinárním účelům (ZÍTKOVÁ 2010).

3.2.1 Vznik nových firem

Díky uvolnění společenské situace po převratu v roce 1989 začala vznikat spousta nových podnikatelských subjektů. Město Bystřice nad Pernštejnem se tento záměr snažilo podpořit a tak zde vznikla v roce 1998 jedna z prvních dotovaných průmyslových zón. Město na ni získalo dotaci ve výši 55,5 mil. korun. Zóna se rozkládá na ploše 53 ha. Celá zóna je kompletně zasítovaná a připravena k užití. Město se snaží nalákat investory nízkou cenou pozemků, která by neměla překročit 100 Kč/m². Tento záměr se ovšem nedaří a zóna je zaplněna z 27,5 % (14,6 ha). Na průmyslovou zónu se nepodařilo přilákat výraznou investici. Způsobeno je to hlavně špatnou dopravní dostupností průmyslové zóny. Ta je poměrně daleko od dálnice D1. Bystřice nad Pernštejnem prochází jen jedna silnice 1. třídy číslo 19. Ta je ovšem na druhé straně města a průjezd okolo centra může být problematický. Centrem průmyslové zóny prochází regionální železniční trať Žďár nad Sázavou – Tišnov. Ta ovšem není natolik významná, aby mohla přilákat větší investici. V těsné blízkosti průmyslové zóny také nalezneme malé sportovní letiště, které omezuje výstavbu vyšších budov a komínů v zóně. Lze zde tak postavit pouze menší montovací haly (OFICIÁLNÍ STRÁNKY MĚSTA BYSTRICE NAD PERNŠTEJNEM, 2012).

Obr. 3. Plánek průmyslové zóny v Bystřici nad Pernštejnem.

(Zdroj: Průmyslová zóna města Bystřice nad Pernštejnem, oficiální stránky města, dostupné na: <<http://www.bystricenp.cz/prumyslova-zona/>>)

Veškeré podniky, které zde nalezneme, jsou místní firmy, které se pouze přestěhovaly na nové místo (došlo ale i k rozšíření výroby a přijmutí dalších zaměstnanců). Nová firma zde je pouze

LOO a. s. (je to ovšem další podnikatelský záměr jednoho z místních podnikatelů – majitel nábytku POHODA s.r.o. Lísek). Část průmyslové (2,8 ha) zóny také zabírá fotovoltaická elektrárna o výkonu 2,4 MWp. Ta zde byla postavena v roce 2009 a hodnota investice překročila 250 mil. korun. Bohužel negeneruje žádné stálé pracovní místo. První firma, která zde vznikla, byla firma Dolves s.r.o. Ta zde působila mezi léty 2002-2005 a zabývala se výrobou výrobků z betonu (dlažba, odpadkové koše, ...). Dnes je prostor firmy pronajímám jako sklad místnímu autodopravci. Dále zde nalezneme i firmu CORMEN s.r.o, pobočku firmy MEGA a.s. a její dceřinou společnost MEGA – TEC a.s. a již výše zmíněný LOO s.r.o. To je vše. Zbytek průmyslové zóny je nevyužit a je pronajímán firmě Agria Ujčov jako zemědělská plocha. Prostor je ovšem kdykoli připraven k prodeji a výstavbě.

Jak již bylo zmíněno výše, nejdůležitějšími tuzemskými zaměstnavateli v okolí Bystřice jsou o. z. GEAM Dolní Rožínka, Gama a.s. Dalečín, Rotter s.r.o Víř, Železářny Štěpánov a výroba nábytku POHODA s.r.o v Lísku. Přímou v Bystřici se jedná o ZDT s.r.o (od roku 2006, výroba návěsů a zemědělské techniky, asi 60 zaměstnanců), CORMEN s. r.o. (od roku 1994, výrobce kosmetiky a bytové drogerie, v roce 2010 36 zaměstnanců), Stavby SPH s.r.o (od roku 2004, stavební činnost, 66 zaměstnanců v roce 2010), MEGA – TEC s.r.o. (od roku 1993, povrchová úprava materiálů, asi 30 zaměstnanců), LOO s.r.o (od roku 2009, obrábění kovů, asi 30 zaměstnanců).

3.2.2 Příliv zahraničního kapitálu

Výše zmíněné české firmy lokalizované přímo v Bystřici nad Pernštejnem nejsou nijak významné a velké a nedokáží výrazně snížit nezaměstnanost v regionu. Situaci ve městě Bystřice nad Pernštejnem tak musejí zachraňovat zahraniční firmy. Jedná se o firmy Wera Werk s.r.o a Rathgeber k.s.

Wera Werk s.r.o (původně INTERTRANSTECH) je firma pocházející z německého Wuppertalu, která se specializuje na výrobu utahovacího nářadí (šroubováky, uhlové klíče, ...). Firma má více než padesátiletou tradici a ve svém oboru má významné celosvětové postavení. Firma přišla do města v roce 1995, kdy zde postavila novou moderní výrobní halu. Počet zaměstnanců postupně rostl až do roku 2008, kdy dosahoval k hodnotě 500 osob. Po nástupu hospodářské krize byl ovšem utlumen odbyt a firma byla nucena propouštět. Dostala se tak na hodnotu okolo 380 zaměstnanců. V současné době ovšem dochází k nárůstu počtu zaměstnanců na původní hodnoty (485 zaměstnanců). Firmě se také daří celosvětově a tak se v Bystřici dokončuje výstavba nové haly (předpoklad otevření je na počátku roku 2013), ta by měla přinést 50-100 nových pracovních míst (SOBOTKA 2011).

Další zahraniční firmou je Rathgeber k.s. Ta pochází z německého města Oberhaching. Rathgeber k.s ve městě působí od roku 1997, kdy se věnuje výrobě trojrozměrných reklamních štítků pro různé firmy napříč odvětvími. Firma pomalu ale neustále rozšiřuje výrobu a přijímá nové zaměstnance (v současnosti asi 100 osob) (SOBOTKA 2011).

Město Bystřice nad Pernštejnem také jednalo s finskou firmou Hartwall s.r.o o prodeji pozemků a zřízení nové výroby ve městě. Jednání započala v roce 2005 a jednalo se o prodeji 7,3 ha půdy v průmyslové zóně. Městu se pozemky podařilo prodat na konci roku 2007. Díky počátku hospodářské krize se ovšem nezačalo stavět a firma musela svůj provoz omezit. Firma přislíbila na

ploše vybudovat závod na výrobu nákupních vozíků a součástek do automobilů. Vytvořila by tak práci asi pro 250 lidí, což by snížilo nezaměstnanost v regionu asi o 2,5 % a Bystřice by se tak přiblížila míře nezaměstnanosti 10 % (ZÍTKOVÁ 2010).

Tab. 4. Seznam největších průmyslových podniků v Bystřici nad Pernštejnem a okolí v listopadu roku 2012.

Název podniku	průmyslové odvětví	obec	počet zaměstnanců
o.z GEAM	těžební	Dolní Rožínka	okolo 1100
Wera Werk s.r.o	zpracovatelský	Bystřice nad Pernštejnem	485
Rotter s.r.o	textilní	Vír	128
Železářny Štěpánov s.r.o	kovozpracující	Štěpánov nad Svratkou	118
Rathgeber k.s	zpracovatelský	Bystřice nad Pernštejnem	okolo 100
ZDT s.r.o	zpracovatelský	Bystřice nad Pernštejnem	okolo 70
Gama Dalečín	elektrotechnický	Dalečín	okolo 70
Stavby SPH	stavební	Bystřice nad Pernštejnem	56
CORMEN s.r.o	chemický	Bystřice nad Pernštejnem	36
MEGA – TEC s.r.o.	zpracovatelský	Bystřice nad Pernštejnem	asi 30
LOO s.r.o	zpracovatelský	Bystřice nad Pernštejnem	asi 30

Zdroj: vlastní zpracování, stránky firem, HBI, dostupné na: <www.hbi.cz>

4 Závěr

Situace v Bystřici a v okolí je velmi komplikovaná a výrazně závislá na těžbě uranové rudy. Jiný významný zaměstnavatel (snad kromě Wera Werk s.ro.) v regionu není a dlouhodobě se ho nedaří přilákat. Pokud by došlo k ukončení těžby v Dolní Rožínce, nezaměstnanost v regionu by se mohla zdvojnásobit a dosáhnout tak hodnot okolo 25 %. Strukturně se region proměňuje a nalezneme zde nové druhy výroby pro tento region v minulosti nevídané. Do roku 1989 se dalo s nadsázkou říct, že každý muž pracoval v dole na Dolní Rožínce, zatímco každá žena byla součástí textilního průmyslu. Dnes to již neplatí a nalezneme zde spoustu malých podniků zaměřených určitým směrem. To je jistě dobře, mění se tak zažitě stereotypy o Bystřici nad Pernštejnem a okolí.

Seznam použité literatury

- CÍSAŘ, L. (2012): *Uranová ruda: svět, ČR, Dolní Rožínka*. Bakalářská práce, Geografický ústav, PŘF, MU, Brno, 57 s.
- JURMAN, H. (2010): *Město na Bystré vodě: Bystřice nad Pernštejnem*. 1. vyd., Bystřice nad Pernštejnem, 267 s.
- SOBOTKA, M. (2011): *Vybrané aspekty místního rozvoje města Bystřice nad Pernštejnem*. Diplomová práce, Geografický ústav, PŘF, MU, Brno, 96 s.
- ZÍTKOVÁ, V. (2010): *Trh práce v okrese Žďár nad Sázavou: Regionálně geografická analýza se zaměřením na Bystřicko*. Bakalářská práce, Katedra geografie, PŘF, UPOL, Olomouc, 72 s.
- Bystřice nad Pernštejnem [on-line] – oficiální stránky města [cit. 24. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.bystricenp.cz/>>.

Bystřice nad Pernštejnem [on-line] – archiv novin Bystřicko [cit. 24. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.bystricenp.cz/noviny-bystricko/>>.

Český statistický úřad [on-line] [cit. 24. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <www.czso.cz>

Cormen [on-line] – oficiální stránky firmy [cit. 24. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.cormen.cz/cormen/index.csp>>.

DIAMO [on-line] – oficiální stránky firmy [cit. 24. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.diamo.cz/>>.

Gama [on-line] – oficiální stránky firmy [cit. 24. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.gama.cz/>>.

HBI [on-line] – online databáze firem [cit. 24. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <www.hbi.cz>.

MEGA [on-line] – oficiální stránky firmy [cit. 24. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.mega.cz/>>.

MEGA-TEC [on-line] – oficiální stránky firmy [cit. 24. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.megatec.cz/>>.

Pohoda [on-line] – oficiální stránky firmy [cit. 24. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.pohoda-nabytek.cz/>>.

Rathgeber [on-line] – oficiální stránky firmy [cit. 24. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.rathgeber.eu/cs/home/>>.

Regionální informační systém [on-line] – průmyslová zóna Bystřice nad Pernštejnem [cit. 24. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.risy.cz/cs/vyhledavace/prumyslove-zony/detail?Id=374>>.

Rotter [on-line] – oficiální stránky firmy [cit. 24. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.rotter.cz/>>.

SPH Stavby [on-line] – oficiální stránky firmy [cit. 24. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.sph-stavby.cz/>>.

Wera Werk [on-line] – oficiální stránky firmy [cit. 24. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.werawerk.cz/>>.

ZDT [on-line] – oficiální stránky firmy [cit. 24. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.zdt.cz/>>.

Železárny Štěpánov [on-line] – oficiální stránky firmy [cit. 24. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.zelezarny.cz/cz/uvod/>>.

Transformace průmyslu v okrese Žďár nad Sázavou po roce 1989

Bc. Zdeněk Kundera

1 Úvod

Průmysl v České republice prodělal po revoluci v roce 1989 podstatné změny a nejinak tomu bylo v okrese Žďár nad Sázavou, kde se nacházelo a nachází hned několik významných podniků v měřítku českém (československém) i nadnárodním. Cílem práce je charakterizovat obecný dopad transformace průmyslu, vystihnout změny v odvětvové struktuře podniků, změny počtu zaměstnanců v jednotlivých odvětvích i největších podnicích, uvést největší podniky před a po transformaci, charakterizovat nejvýznamnější firmy okresu.

2 Transformace průmyslu v České republice po roce 1989

„Mezi charakteristické rysy socialistického Československa, jimiž se odlišovalo od zemí s tržním hospodářstvím, patřily centrální řízení, direktivní plánování, neexistence nebo jen malý podíl soukromého sektoru, zaostávání technologické úrovně, nízké investice do průmyslových podniků, nulová reakce na ropné šoky, přezaměstnanost, nízká produktivita práce a orientace na nenáročný trh „východních“ zemí. Dalšími výraznými prvky bylo upřednostňování plnění plánu jednotlivými státními podniky před dosahováním zisků, dlouhodobá preference výrobní sféry před nevýrobní, důraz na produkci výrobních prostředků před spotřebními předměty.“ (ŠERÝ, 2010)

„Krátkce po započetí transformace zasáhla Československo (stejně jako ostatní postsocialistické země) tzv. transformační recese (či propad). Její délka i hloubka byly výrazně vyšší než u standardních poválečných recesí ve vyspělých zemích. Došlo při ní ke snížení zaměstnanosti a ke vzniku nového fenoménu - nezaměstnanosti. Zotavení se z recese na úroveň před ní bylo relativně pozvolné. Příčinou tohoto procesu byly nejen ztráta tradičních trhů, tedy zemí bývalého SSSR, východního Německa (vlivem sjednocení) a států Perského zálivu a bývalé Jugoslávie (kvůli válkám), ale také nutná adaptace na nové trhy, přerušování dodavatelských řetězců, deformovaná struktura ekonomiky, cenová liberalizace a restriktivní makroekonomická politika. Jak velkou část propadu lze přisoudit vnějším šokům a jakou naopak vnitřním podmínkám, je těžké odhadnout.“ (ŠERÝ, 2010)

„Nezbytným krokem k úspěšnému přechodu z centrálně plánovaného na tržní hospodářství byla privatizace státního majetku. Československo mělo privatizační pozice ztíženo tím, že téměř všechno bylo zestátněno. Cílem totiž nebylo zvýšení efektivity podniků, ale vytvoření tržního řádu se strukturou soukromých vlastníků s důrazem na malé a střední firmy. Odlišností byl rovněž obrovský nepoměr mezi objemem majetku a objemem domácích úspor. Silně diskutovaným tématem byla otázka rychlosti privatizace na úkor její institucionální kvality. V případě rychlého procesu se stát nemusí příliš starat a za poměrně krátkou dobu dojde k předání majetku soukromníkům. Tato varianta nakonec v ČSFR zvítězila. Zvolený způsob české privatizace však vyvolal řadu polemik, především je kritizován nepřipravený pevný právní rámec. Zastánci zvoleného způsobu

tvrdí, že Česká republika neměla tak přísnou bankrotovou legislativu, protože by mohla vést ke smrtící ráně křehkému podnikatelskému sektoru. Česká privatizace byla kombinací navrácení majetku původním vlastníkům a jejich dědicům, prodeje majetku domácímu a zahraničnímu kapitálu a jeho rozdávání obyvatelstvu prostřednictvím investičních kuponů.“ (ŠERÝ, 2010)

3 Situace v okrese Žďár nad Sázavou před transformací

V roce 1987 bylo v okrese celkem 63 průmyslových podniků, ve kterých pracovalo celkem 18 367 lidí. Z tabulky 1 je patrné, že suverénně největším podnikem okresu byl v osmdesátých letech ŽĐAS Žďár nad Sázavou, který zaměstnával 5 560 lidí, což je asi třikrát více, než druhý největší podnik okresu – KABLO Velké Meziříčí. Co se týče počtu zaměstnanců, 4 z podniků zaměstnávaly více než 1 000 lidí a 30 podniků mělo více než 100 zaměstnanců. Celkem pracovalo v uvedených deseti největších podnicích okresu 13 615 lidí. Zajímavá je také struktura podniků, co se týče odvětvové klasifikace ekonomických činností. Největší podniky okresu (prvních osm) spadaly do strojírenského průmyslu, proto lze tvrdit, že právě strojírenský průmysl má v okrese Žďár nad Sázavou významnou pozici.

Tab. 1: Deset největších průmyslových podniků podle počtu zaměstnanců okresu Žďár nad Sázavou v roce 1987.

PODNIK	MÍSTO	POČET ZAM.	OBRAT [mil Kč]	OKEČ
ŽĐAS	Žďár nad Sázavou	5 560	1 698 969	29
KABLO	Velké Meziříčí	1 692	1 045 545	30
První brněnská strojírna	Velká Bíteš	1 644	402 257	29
TOKOZ	Žďár nad Sázavou	1 150	190 801	28
CHIRANA	Nové Město na Moravě	939	106 444	30
AGROZET	Svratka	628	130 869	28
OZS Vel. Meziříčí	Velké Meziříčí	564	173 354	29
MEZ	Nedvědice	525	175 675	30
MOTORPAL	Velké Meziříčí	461	98 764	34
Sport Praha	Nové Město na Moravě	452	109 053	36

Zdroj: CRR MU, Průmysl 1987

„I na začátku transformace existovaly výrazné regionální rozdíly v průmyslové zaměstnanosti. Některé okresy byly silně industrializovány, jiné byly spíše zemědělské.“ (ŠERÝ, 2010) V okrese Žďár nad Sázavou pracoval v roce 1989 téměř stejný podíl lidí v sekunděru jako v celé České republice. Čím se ale okres Žďár n. S. od republikového průměru poměrně výrazně odlišoval, byl nižší podíl zaměstnanosti v papírenském a polygrafickém, chemickém, sklářském průmyslu a průmyslu stavebních hmot. Naopak vyšší podíl zaměstnanosti než republikový průměr byl v těchto odvětvích: průmysl paliv a energetiky, elektrotechnický a především strojírenský průmysl, což potvrzuje jeho silné postavení na Vysočině a zejména v okrese Žďár nad Sázavou.

Ve žďárském okrese dosáhly nejvyššího indexu specializace průmysly strojírenský (1,60) a elektrotechnický (1,51). Největšími strojírenskými firmami byly Žďas Žďár nad Sázavou s 5 560

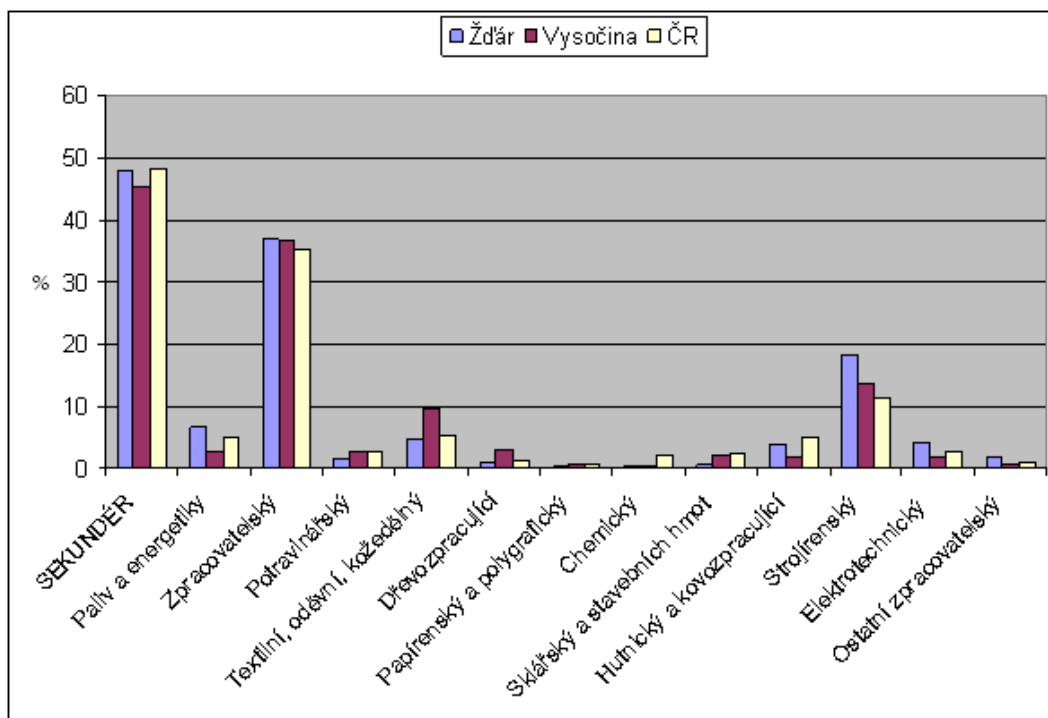
zaměstnanci, závod První brněnské strojírný ve Velké Bíteši (1 644 pracovníků) a OZS Velké Meziříčí s 564 zaměstnanými. Z elektrotechnického průmyslu je třeba zmínit velkomeziříčskou pobočku Závodů silnoproudé elektrotechniky Kablo s 1 692 pracujícími a Chiranu Nové Město na Moravě (939 zaměstnanců).

Tab. 2: Srovnání odvětvové struktury zaměstnanosti v průmyslu v okrese Žďár nad Sázavou, dnešním kraji Vysočina a České republice k 31.12.1989.

Odvětví průmyslu	Okres Žďár n. S.		Vysočina		ČR
	%	Index spec.	%	Index spec.	%
SEKUNDÉR	47,9	0,99	45,3	0,94	48,3
Paliv a energetiky	6,6	1,29	2,9	0,58	5,1
Zpracovatelský	37,0	1,05	36,8	1,04	35,3
Potravinářský	1,8	0,65	2,8	1,01	2,8
Textilní, oděvní, kožedělný	4,7	0,89	9,8	1,85	5,3
Dřevozpracující	1,1	0,73	3,0	2,01	1,5
Papírenský a polygrafický	0,2	0,22	0,5	0,61	0,9
Chemický	0,2	0,10	0,3	0,12	2,3
Sklářský a stavebních hmot	0,5	0,19	2,1	0,88	2,4
Hutnický a kovo zpracující	4,0	0,80	2,0	0,40	4,9
Strojírenský	18,4	1,60	13,6	1,19	11,5
Elektrotechnický	4,1	1,51	1,9	0,70	2,7
Ostatní zpracovatelský	2,0	1,84	0,8	0,75	1,1

Zdroj: Šerý, 2010

Okres Žďár nad Sázavou si ve srovnání s krajem Vysočina, potažmo s celou Českou republikou vedl, co se týče podílu zaměstnanosti v jednotlivých odvětvových strukturách, v roce 1989 následovně. Vynikal především, co se týče podílu zaměstnaných ve strojírenském průmyslu (18,4 % ZR, 13,6 % Vysočina, 11,5 % ČR). Celkově v oblasti sekundéru měl v roce 1989 okres Žďár nad Sázavou o 0,4 % nižší podíl zaměstnanosti, než byl republikový průměr a o 2,6 % větší, než měla dnešní Vysočina dohromady. Kromě průmyslu paliv a energetiky, elektrotechnického a ostatního zpracovatelského průmyslu zaznamenal okres Žďár nad Sázavou nižší podíl zaměstnanosti, než tomu bylo na celorepublikové úrovni. Nejvíce okres zaostával v podílu zaměstnanosti v oblastech chemického průmyslu, sklářství a průmyslu stavebních hmot, papírenského a polygrafického průmyslu.

Obr. 1: Podíl odvětvových struktur zaměstnanosti [%]okresu Žďár nad Sázavou, kraje Vysočina a České republiky k 31.12.1989.

Zdroj: Šerý, 2010

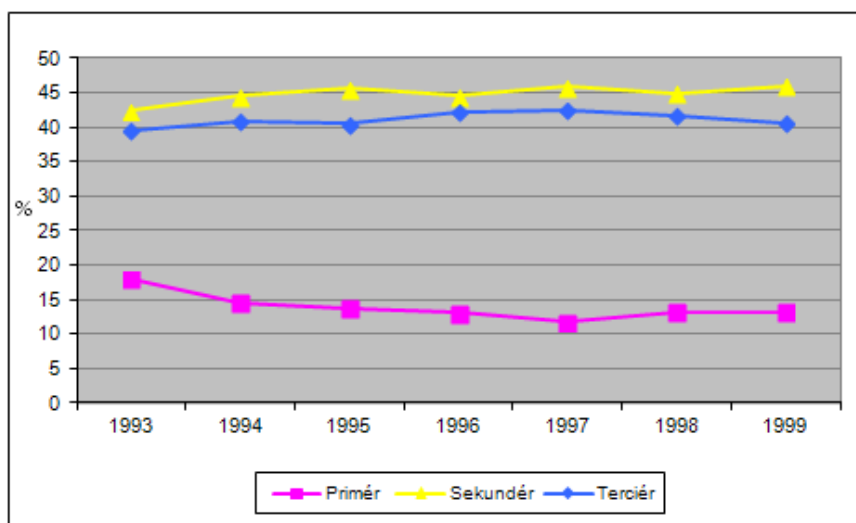
4 Období transformace průmyslu okresu Žďár nad Sázavou

„Nejzásadnější změny odvětvové struktury se odehrály v prvních deseti letech transformace, tedy v letech 1989 – 1999. Změnami podílů jednotlivých služeb na zaměstnanosti se struktura hospodářství stabilizovala a zkvalitnila. V souvislosti s vývojem v první polovině devadesátých let, který se vyznačoval v případě mnohých zaměstnavatelů restriktivní personální politikou, prohlubováním odbytové krize, nevyjasněností výrobních programů a platební neschopností, docházelo k uvolňování pracovní síly především z výrobních odvětví ekonomiky. Ke snižování zaměstnanosti přispívala také probíhající privatizace, neboť noví majitelé si kladli vyšší nároky na produktivitu práce a efektivitu výroby. V první polovině devadesátých let však uvolněnou pracovní sílu byl schopen ještě absorbovat terciární sektor, který byl v předchozím období silně poddimenzován, a to ať už ve srovnání s potřebami domácích obyvatel či v komparaci se strukturou zaměstnanosti v zemích s tržní ekonomikou.“ (ŠERÝ, 2010)

„Změny v zaměstnanosti probíhaly již od počátku devadesátých let, ale hlavní uvolňování pracovní síly nastalo až po velké privatizaci, které se účastnila většina největších zaměstnavatelů v kraji Vysočina. Vzhledem k vývoji statistiky založené na podnikovém výkaznictví lze vývoj zaměstnanosti srovnatelným způsobem sledovat za pomoci výsledků výběrových šetření pracovních sil (VŠPS) dle ročních průměrů až od roku 1993, a to již pouze do úrovně stávajících krajů a základních odvětví ekonomiky, tedy nikoliv např. za jednotlivá či agregovaná průmyslová odvětví (pouze zpracovatelský průmysl celkem).“ (ŠERÝ, 2010)

Tab. 3: Vývoj zaměstnanosti v kraji Vysočina podle sektorů ekonomiky v letech 1993 – 1999.

Rok	Celkem	I. sektor		II. sektor				III. sektor	
				průmysl		stavebnictví			
		abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
1993	235,3	42,4	18,0	82,6	35,1	17,4	7,4	92,9	39,5
1994	241,7	35,4	14,6	86,3	35,7	21,3	8,8	98,6	40,8
1995	242,9	33,6	13,8	90,2	37,1	20,6	8,5	98,5	40,5
1996	243,1	31,8	13,1	86,0	35,4	22,5	9,2	102,9	42,3
1997	239,4	28,0	11,7	87,9	36,7	22,0	9,2	101,5	42,4
1998	238,5	31,4	13,2	83,5	35,0	24,0	10,0	99,7	41,8
1999	232,0	30,7	13,2	85,2	36,7	21,7	9,3	94,4	40,7

Obr. 2: Vývoj zaměstnanosti podle sektorů ekonomicky [%] v kraji Vysočina v letech 1993 – 1999.

Zdroj: Novák, 2009 a vlastní výpočty

Všechny okresy kraje Vysočina vykázaly v roce 1999 v rámci České republiky nadprůměrný podíl zaměstnaných jak v sekundéru, tak ve zpracovatelském průmyslu. Žďársko prohloubilo svou specializaci na strojírenství (2,47), naopak téměř na stejné úrovni zůstala u elektrotechnického průmyslu (1,54).

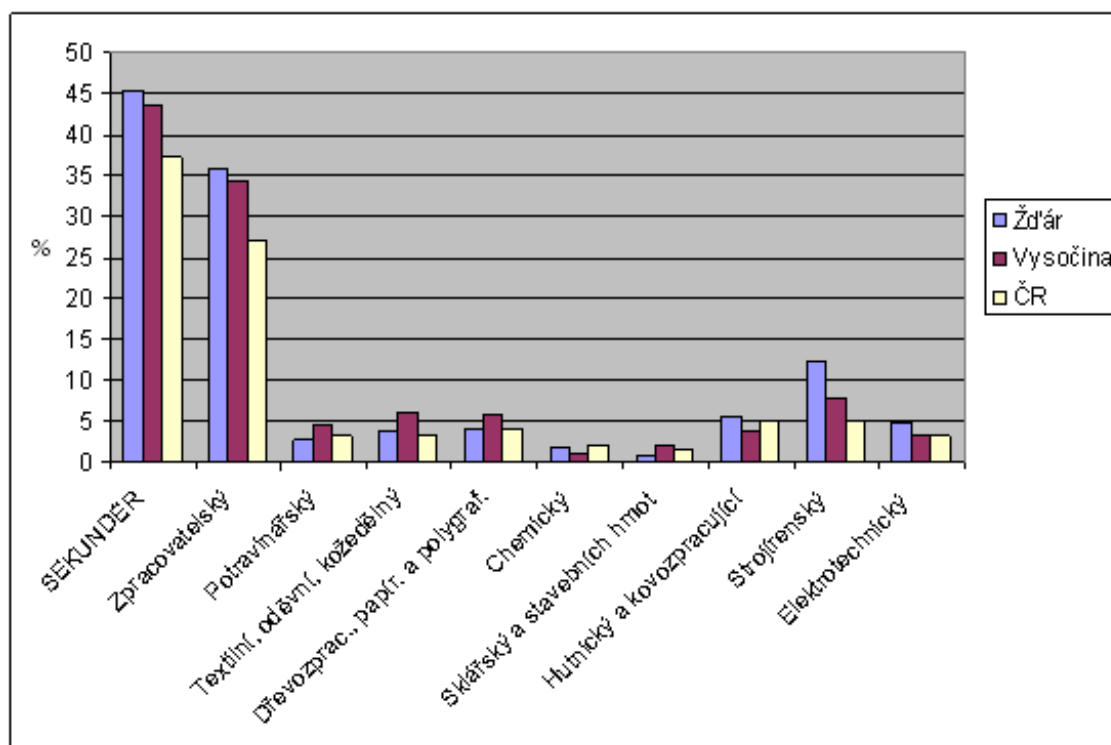
Okres Žďár nad Sázavou si ve srovnání s krajem Vysočina, potažmo s celou Českou republikou vedl následovně. Vynikal především v podílu zaměstnaných ve strojírenském průmyslu (12,4 % ZR, 7,9 % Vysočina, 5 % ČR), což je dva a půl násobně větší zaměstnanost než v celé ČR. Celkově v oblasti sekundéru měl v roce 1999 okres Žďár nad Sázavou větší zaměstnanost o 8,1 % než byl republikový

průměr a o 1,9 % větší než měla dnešní Vysočina dohromady. Dále výrazně převyšuje podíl zaměstnanosti v okrese Žďár nad Sázavou republikový průměr v oblasti zpracovatelského průmyslu, a to o 8,7 %. V dalších odvětvích již není rozdíl příliš výrazný. Větší podíl zaměstnanosti měl okres Žďár nad Sázavou oproti republikovému průměru a kraji Vysočina u elektrotechnického průmyslu (1,7 %) a v hutnickém a kovo zpracujícím průmyslu (0,6 resp. 1,8 %) V ostatních odvětvích okres Žďár nad Sázavou naopak zaostával, a to zejména ve sklářství a průmyslu stavebních hmot.

Tab. 4: Odvětvová struktura zaměstnanosti v průmyslu okresu Žďár nad Sázavou k 31.12.1999.

Odvětví průmyslu	Okres Žďár n. S.		Vysočina		ČR
	%	Index spec.	%	Index spec.	%
SEKUNDÉR	45,4	1,22	43,5	1,17	37,3
Zpracovatelský	35,9	1,32	34,2	1,26	27,2
Potravinářský	2,8	0,91	4,5	1,48	3,1
Textilní, oděvní, kožedělný	3,8	1,22	6,1	1,93	3,1
Dřezprac., papír., polygraf.	4,1	1,01	5,8	1,41	4,1
Chemický	1,8	0,85	1,0	0,45	2,1
Sklářský a stavebních hmot	0,6	0,37	2,1	1,31	1,6
Hutnický a kovo zpracující	5,5	1,11	3,7	0,74	4,9
Strojírenský	12,4	2,47	7,9	1,57	5,0
Elektrotechnický	4,8	1,54	3,1	1,00	3,1

Zdroj: Šerý, 2010

Obr. 3: Podíl odvětvových struktur zaměstnanosti [%] okresu Žďár nad Sázavou, kraje Vysočina a České republiky k 31.12.1999.

Zdroj: Šerý, 2010 a vlastní výpočty

Tab. 5: Deset největších podniků podle počtu zaměstnanců okresu Žďár nad Sázavou v roce 1999.

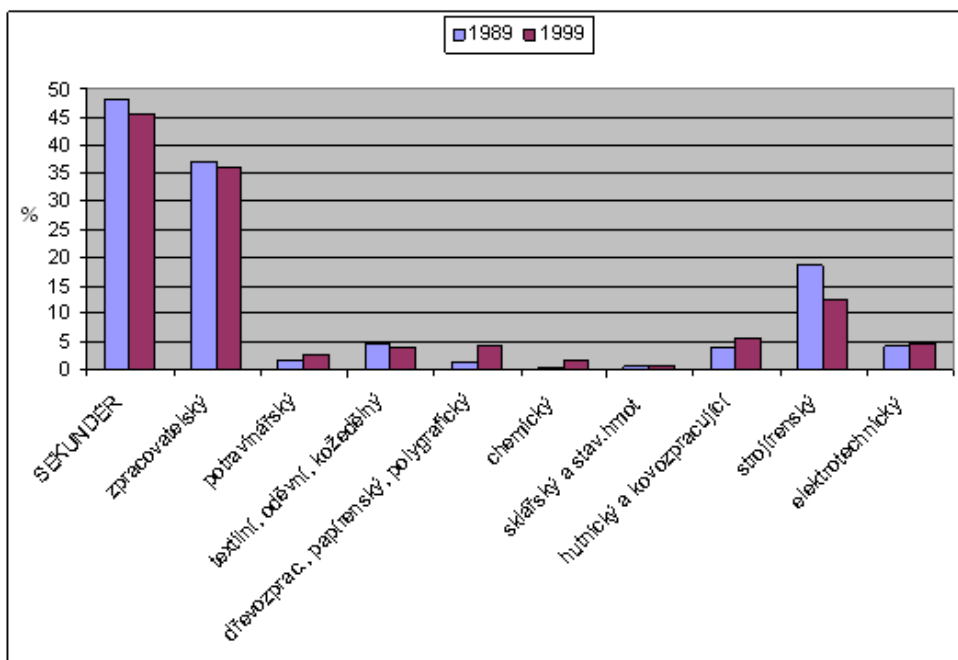
PODNIK	MÍSTO	POČET ZAM.	OKEČ
ŽĎAS	Žďár nad Sázavou	3 560	29
DIAMO	Dolní Rožínka	1 240	12
První brněnská strojírna	Velká Bíteš	864	29
AGRO	Měříň	700	13
KABLO ELEKTRO	Velké Meziříčí	633	31
TOKOZ	Žďár nad Sázavou	614	28
PKS INPOS	Žďár nad Sázavou	495	-
ZDAR	Žďár nad Sázavou	490	60
MEDIN	Nové Město n. Mor.	477	33
Jednota, spotřební družstvo	Velké Meziříčí	450	52

Zdroj: HBI

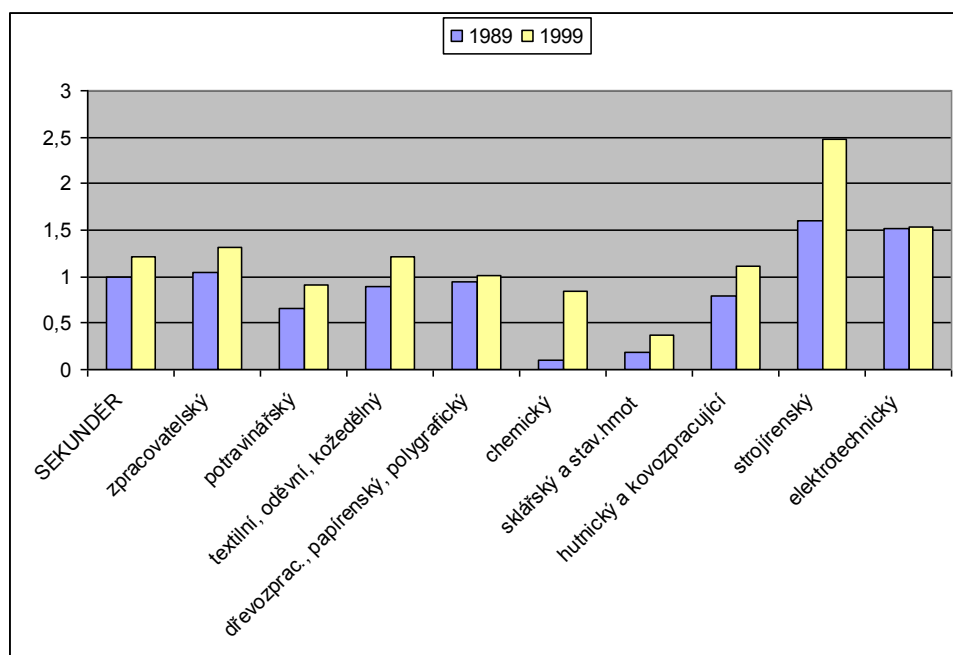
Suverénně nejvíce zaměstnanců měl v roce 1999 opět Žďas Žďár nad Sázavou, konkrétně 3 560, což je oproti roku 1989 pokles přesně o 2 000 zaměstnanců a pokračuje tak trend ubývání zaměstnanců této firmy trvající již od 80. let. Celkově pracovalo v těchto deseti největších podnicích 9 523 zaměstnanců, což je oproti roku 1989 pokles o 4 092 zaměstnanců. Je to dáno již zmiňovaným poklesem počtu zaměstnanců Žďasu a také tím, že v roce 1999 měly pouze dva podniky více než 1 000 zaměstnanců, na rozdíl od roku 1989, kdy byly tyto podniky 4.

5 Srovnání výsledků z roku 1989 a 1999

Z obr. 4 je patné, že průmysl okresu Žďár nad Sázavou se ještě více zaměřil na strojírenství. Index specializace však mezi roky 1989 a 1999 vzrostl u všech sledovaných odvětví, především pak v chemickém, textilním, oděvním a kožedělném a potravinářském průmyslu. Naopak nejmenší změna nastala u elektrotechnického, dřevozpracujícího, papírenského a polygrafického průmyslu. Co se týče změn v zaměstnanosti (obr. 4) ve stejném časovém období, zde není situace jednoznačná pro všechny odvětví. Sekundér celkově ztratil 2,5 % zaměstnanců. Zajímavé je, že přestože index specializace strojírenského průmyslu prudce vzrostl, podíl zaměstnanců ve strojírenství značně poklesl, konkrétně o 6 %. Příčina byla pravděpodobně ta, že firmu Žďas opustilo v tomto období velké množství zaměstnanců. V dalších odvětvích již nejsou změny nikterak dramatické. Počet zaměstnanců klesl u textilního, oděvního a kožedělného průmyslu a také celkově u zpracovatelského průmyslu. V dalších odvětvích podíl počtu zaměstnanců vzrostl, nejvýrazněji v dřevozpracujícím, papírenském a polygrafickém průmyslu.

Obr. 4: Zaměstnanost v průmyslových odvětvích [%] v letech 1989 a 1999 v okrese Žďár nad Sázavou.
Zdroj: Šerý, 2010 a vlastní výpočty

Obr. 5: Index specializace průmyslových odvětví v letech 1989 a 1999 v okrese Žďár nad Sázavou.
Zdroj: Šerý, 2010 a vlastní výpočty

6 Současná situace

V současnosti (v roce 2010) pracuje v deseti největších podnicích okresu 8 077 zaměstnanců, což je opět pokles oproti roku 1999 a především roku 1989, rozdíl činí 1 446, resp. 5 338 zaměstnanců. Příčinou je opětovný pokles počtu zaměstnanců Žďasu (o 1 070 méně než v roce 1999) a také celkový mírný úbytek počtu zaměstnanců v ostatních firmách, což bylo do značné míry

způsobeno ekonomickou krizí, jejíž vliv byl patrný přibližně od roku 2008. To ovšem není problém pouze okresu Žďár nad Sázavou, ale celé České republiky.

Tab. 6: Deset největších podniků podle počtu zaměstnanců okresu Žďár nad Sázavou v roce 2010.

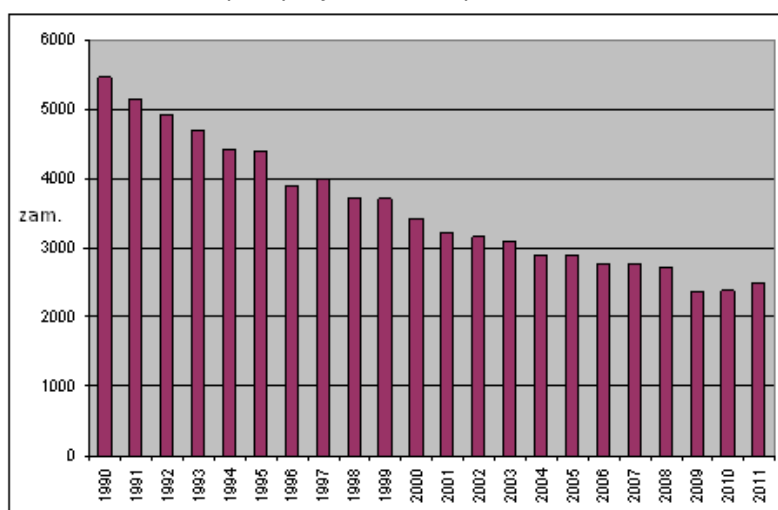
PODNIK	MÍSTO	POČET ZAM.	OBRAT [mil Kč]	OKEČ
ŽĐAS	Žďár nad Sázavou	2492 (2011)	3 271 (2011)	29
DIAMO	Dolní Rožínka	1007	950 (2007)	12
Cooper-Standard Automotive	Žďár nad Sázavou	795	2 483	29
První brněnská strojírna	Velká Bíteš	769 (2009)	1 144 (2007)	29
ITW Pronovia	Velká Bíteš	600 (2011)	2 479	25
Hettich ČR	Žďár nad Sázavou	568	1 077	36
TOKOZ	Žďár nad Sázavou	486	587	28
Wera Werk	Bystřice nad Pern.	485 (2011)	560	
ZDAR	Žďár nad Sázavou	444	892 (2007)	60
Draka kabely	Velké Meziříčí	431	3 373	

Zdroj: HBI

6.1 Charakteristika největších současných podniků okresu Žďár nad Sázavou

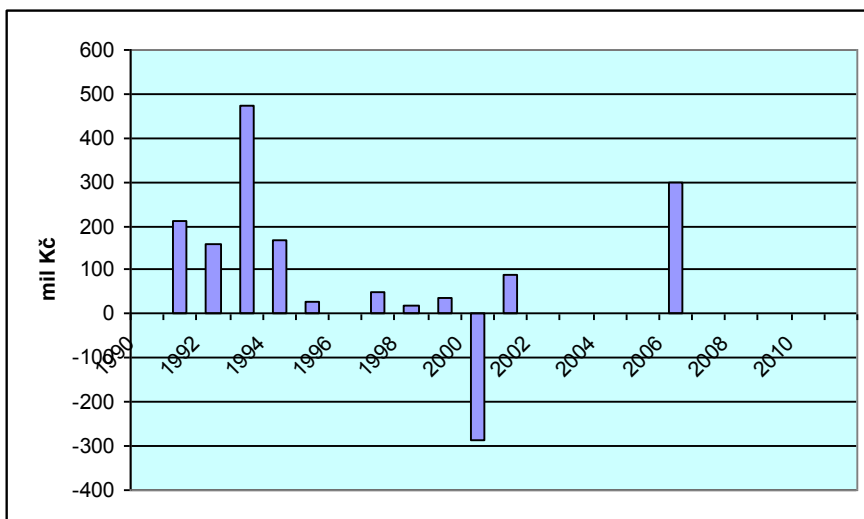
ŽĐAS Žďár nad Sázavou

Největší firma okresu vznikla roku 1951, kdy byla obnovena historická tradice a zahájena výroba v tehdy největším podniku Českomoravské vrchoviny. ŽĐAS patří do skupiny firem Železiarne Podbrezová Group, jejímž lídrem je přední světový výrobce ocelových trubek Železiarne Podbrezová a.s. Podbrezová, Slovenská republika. Výrobní program firmy ŽĐAS, a.s., je zaměřen na výrobu tvářecích strojů, kovacích lisů, zařízení na zpracování šrotu, zařízení na zpracování válcovaných výrobků, odlitků, výkovků, ingotů a nástrojů, především pro automobilový průmysl. Výroba probíhá ve vlastních výrobních halách se strojním vybavením k provádění těžkého i lehkého obrábění, montáže a testování jednotlivých výrobků. Závod v dobách své největší slávy (v 70. a 80. letech) zaměstnával přes 10 000 pracovníků. Od druhé poloviny osmdesátých let počet zaměstnanců neustále klesal, až po nynější hodnotu přibližně 2 500 zaměstnanců.

Obr. 6: Vývoj počtu zaměstnanců firmy ŽĐAS v období 1990 – 2011.

Zdroj: HBI

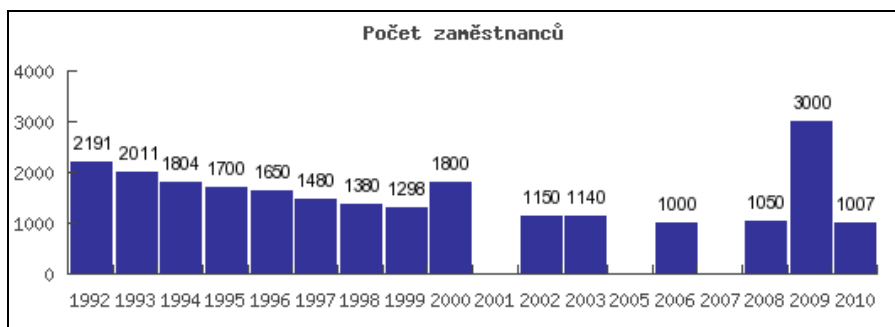

Obr. 7: Vývoj zisku [mil Kč]firmy ŽDAS v období 1990 – 2011.

Zdroj: HBI

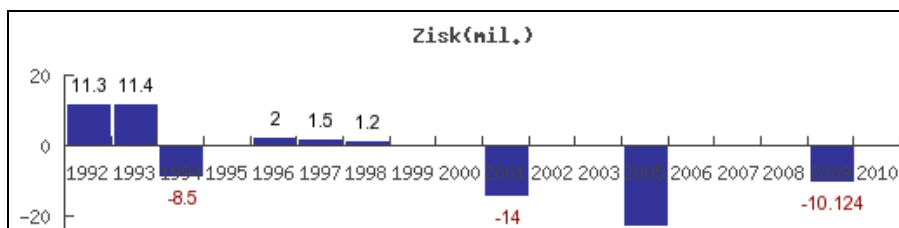
DIAMO – odštěpný závod GEAM Dolní Rožinka

Tento státní podnik těží a upravuje uranové rudy z posledního otevřeného ložiska Rožná. Provádí likvidační práce po těžbě uranu, ostatních rud a uhlí v oblasti Moravy a východních Čech. Soustředí se na těžbu a zpracování uranové rudy, zahlazování následků po hornické činnosti uranových, rudných, černouhelných a lignitových dolů v moravské oblasti s výjimkou Ostravy, provoz střediska zkušebních laboratoří, přepravu radioaktivních a nebezpečných odpadů, provoz skládky komunálního odpadu v areálu bývalého dolu Bukov, dřevovýrobu (zpracování pilařské kulatiny). Počet zaměstnanců pomalu ale jistě klesá za posledních dvacet let, až na výjimku v roce 2009, kdy dosáhl počet zaměstnanců 3 000, což je pravděpodobně způsobenou chybou ve statistice. Co se týče zisků, ty se pohybují převážně v záporných číslech.

Obr. 8: Vývoj počtu zaměstnanců odštěpného závodu GEAM Dolní Rožinka.

Zdroj: HBI

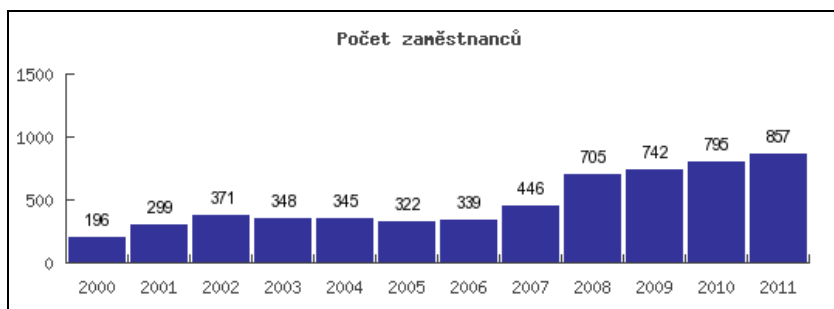

Obr. 9: Vývoj zisku odštěpného závodu GEAM Dolní Rožínka.

Zdroj: HBI

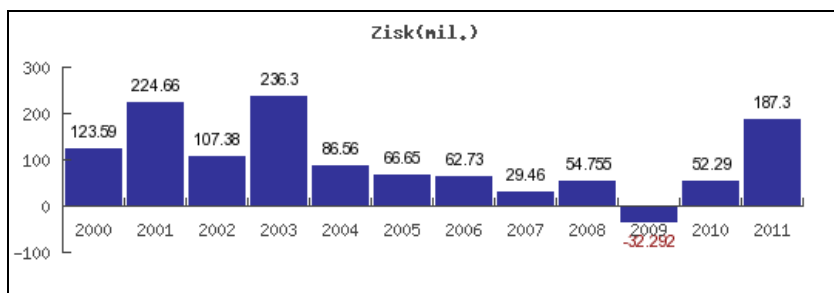
Cooper-Standard Automotive Žďár nad Sázavou

Pobočka této firmy vznikla ve Žďáře nad Sázavou roku 1998. Je zaměřena na: Výrobu prodej, export brzdových, palivových a chladicích systémů motorových vozidel; EGR ventily, vodní ventily; zpětné ventily výfukových plynů; ventily chlazení; HVAC vodní ventily; spojková potrubí. Počet zaměstnanců každým rokem roste, i přes neduhu ekonomické krize. I co se týče zisků, firma si nevede špatně, trvale vykazuje roční zisk v řádu desítek až stovek milionů korun.

Obr. 10: Vývoj počtu zaměstnanců Cooper-Standard Automotive Žďár nad Sázavou.

Zdroj: HBI

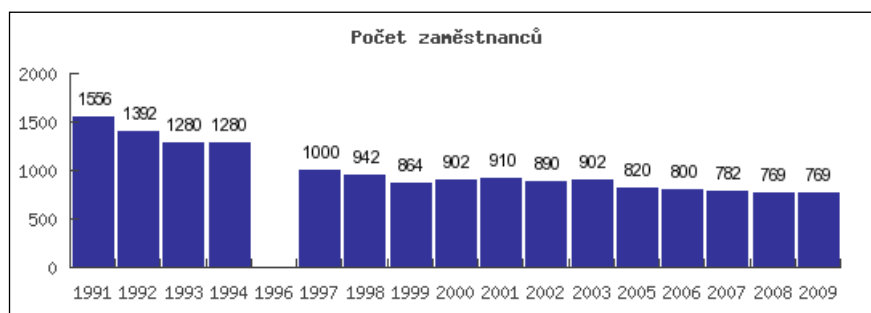
Obr. 11: Vývoj zisku Cooper-Standard Automotive Žďár nad Sázavou.

Zdroj: HBI

PBS Velká Bíteš

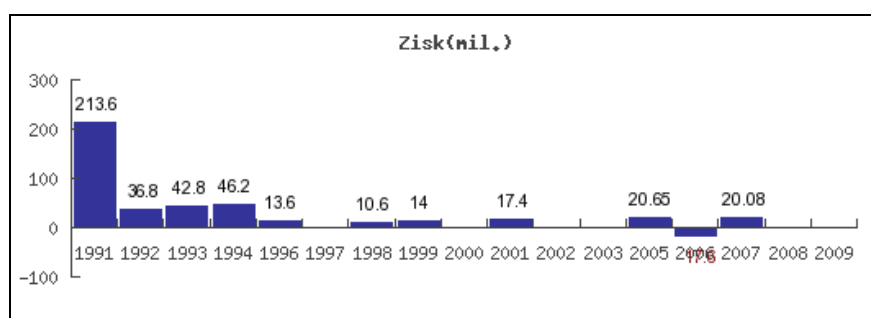
Počátky firmy První brněnská strojírna ve Velké Bíteši se datují na začátek 50. let, přesně do roku 1950, kdy byly odstartovány práce v závodě. V současné době se firma specializuje na leteckou výrobu, přesné lití, obrábění kovů a povrchové úpravy. Již 15 let se také věnuje výchově učňů. Počet zaměstnanců se během posledních dvaceti let snížil, a to především v devadesátých letech. Nyní si

společnost udržuje počet zaměstnanců kolem 750 až 800. Co se týče zisků, ty bývají zpravidla v kladných hodnotách, ale jejich suma není příliš vysoká.

Obr. 12: Vývoj počtu zaměstnanců PBS Velká Bíteš.

Zdroj: HBI

Obr. 13: Vývoj zisku PBS Velká Bíteš.

Zdroj: HBI

7 Závěr

Lze shrnout, že po roce 1989 prodělal průmysl okresu Žďár nad Sázavou, stejně jako průmysl celého státu, znatelné změny. V prvé řadě došlo ke snížení počtu zaměstnanců v sekundéru, a to jak absolutně, tak také relativně. Příčinou byl pravděpodobně rozvoj terciéru a přerušení spolupráce s východními trhy. Část zaměstnanců také mohla přejít k vlastnímu podnikání. Po revoluci došlo k úbytku počtu zaměstnanců největších firem okresu nejspíš proto, že se „rozprostřeli“ do menších firem. Na trh vstupují po revoluci také zahraniční firmy, v okrese Žďár nad Sázavou jsou nejvýznamnější Cooper-Standard Automotive, ITW Pronovia, Hettich. Průmyslová výroba se soustřeďuje především do měst. Největšími centry průmyslové výroby okresu Žďár nad Sázavou jsou nyní Žďár nad Sázavou s firmami Žďas, Cooper-Standard Automotive, Hettich ČR, TOKOZ, dále pak Velká Bíteš s PBS Velká Bíteš a ITW Pronovia. Velké Meziříčí, Bystřice nad Pernštejnem a Dolní Rožínka mají jednu firmu v žebříčku deseti největších průmyslových podniků okresu. Okres Žďár nad Sázavou byl posledních 50 let zaměřen především na strojírenství. I přesto, že po roce 1989 došlo ke snížení počtu zaměstnanců sekundéru i strojírenského průmyslu v okrese Žďár nad Sázavou, si okres udržel pověst Mekky strojírenského průmyslu nejen na Vysočině, ale i v celorepublikovém měřítku. Některá další odvětví průmyslové výroby dlouhodobě zaostávají za republikovým průměrem. Jsou to například chemický průmysl a především sklářství a průmysl stavebních hmot.

Seznam použité literatury

- [1] *B2B databáze firem*, HBI Česká republika [online], dostupný na WWW: <<http://www.hbi.cz/>>.
- [2] DVOŘÁK, T.: *Od lokální po globální působnost české firmy: PBS Velká Bíteš a.s.*, bakalářská práce, FRRMS Mendelova univerzita v Brně, Brno 2012. Dostupné online na WWW: <<http://is.mendelu.cz/lide/clovek.pl?id=35848;zalozka=7>>.
- [3] *Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005* [online], Český statistický úřad, Praha, 2007, dostupné na WWW: <<http://www.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/p/4128-04>>.
- [4] NOVÁK, V.: *Dojíždka za prací a pracovní podmíněné migrace v kraji Vysočina*, disertační práce, PŘF MU, Brno 2009. Dostupné na WWW: <https://is.muni.cz/auth/th/20584/prif_d/Disertacni_prace_12.8.2009.pdf>.
- [5] *Odštěpný závod GEAM*, DIAMO, státní podnik [online], dostupný na WWW: <<http://www.diamo.cz/geam>>.
- [6] *Průmysl 1987* [online], Centrum pro regionální rozvoj Masarykovy univerzity, Brno, dostupné na WWW: <https://is.muni.cz/auth/el/1431/podzim2012/Z0138/um/35530360/35530392/prumysl_1987.xls>.
- [7] ŘEŘIČKA, M.: *Regionálně-geografická a odvětvová analýza výkonnosti průmyslu v kraji Vysočina v roce 2004*, bakalářská práce, PŘF MU, Brno 2006. Dostupné online na WWW: <http://is.muni.cz/th/78224/prif_b/bakalarka-final.doc>.
- [8] ŠERÝ, O.: *Český průmysl po roce*, diplomová práce, PŘF MU, Brno 2010. Dostupné online na WWW: <http://is.muni.cz/th/184504/prif_m/>.

Průmysl na Třebíčsku v roce 1989 a v současnosti

Bc. Vítězslav Rous

1 Úvod

Tato seminární práce se zabývá charakterem a strukturou průmyslu v okrese Třebíč před rokem 1989 a po něm. V této seminární práci jsou zmíněny důsledky procesu transformace po roce 1989. Hlavním kritériem stavu průmyslu je zaměstnanost v jeho odvětvích. Zvláštní důraz je kladen na změny odvětvové struktury průmyslu Třebíčska a od roku 1989 do současnosti také na vývoj nezaměstnanosti, dále zde budou také charakterizovány nejdůležitější průmyslové podniky regionu.

2 Průmysl před rokem 1989

Průmysl v okrese Třebíč byl k 31.12.1989 největším zaměstnavatelem v porovnání s ostatními složkami sektorů národního hospodářství. Konkrétně tehdy v průmyslu na Třebíčsku pracovalo 20721 osob, což činilo 38,0% podíl na celkovém počtu pracujících, tedy více osob, než jich bylo zaměstnáno v priméru a terciéru (viz tab. 1). Podíl osob zaměstnaných v průmyslu byl tehdy o 2,4% nižší v komparaci s ČSSR. Tento rozdíl (i když nevelký) byl způsoben vysokým podílem pracovníků v priméru na Třebíčsku. Zaměstnanost v průmyslové výrobě tehdejších okresů současného kraje Vysočina se podílela na celkové zaměstnanosti v sektorech NH asi 39%. V roce 1989 byla v okrese Třebíč největší míra koncentrovanosti průmyslu (ve srovnání s ostatními okresy kraje Vysočina), kde se v průmyslových centrech soustředilo 90% pracovní síly okresu (Veselý, 2000).

Nejvýznamnější na Třebíčsku byl na konci 80. let průmysl textilní, oděvní a kožedělný (viz. tab. 2). V celém tomto odvětví pracovalo přes 7 tisíc osob, to odpovídá 13% všech zaměstnaných. Na tomto území má velice významnou historii také průmysl strojírenský, a je zde také druhý nejvýznamnější, a to nejen z hlediska zaměstnanosti. Ve strojírenském průmyslu pracovalo téměř 6 tisíc osob, to odpovídá více než 10% pracujících. Z uvedeného plyne, že odvětví textilního, oděvního a kožedělného průmyslu a strojírenství zaměstnávaly téměř dvě třetiny ze všech osob pracujících v průmyslu.

Díky realizaci projektu Jaderné elektrárny Dukovany, nejvíce vzrostlo ve srovnání let 1960 a 1989 odvětví paliv a energetiky (více než pětkrát se zvýšila zaměstnanost). V energetickém průmyslu tehdy pracovalo téměř 3 tisíce osob, což činí více než 5% z celkového počtu zaměstnaných. Prvním odvětvím, kde bylo zaměstnáno více než 1000 osob je dřevozpracující průmysl, kde pracovalo 1648 osob, což jsou 3% všech zaměstnaných. Druhým odvětvím byl potravinářský průmysl. Zaměstnával 1121 lidí, což je přes 2% všech zaměstnaných. V ostatních odvětvích bylo zaměstnáno méně než 600 osob. Patří sem průmysl chemický, elektrotechnický, průmysl stavebních hmot, kovodělný a hutnický a papírenský. V ostatních průmyslových odvětvích bylo zaměstnáno 552 zaměstnanců.

2.1 Největší průmysloví zaměstnavatelé na Třebíčsku

V okrese Třebíč v roce 1989 existovaly 4 průmyslové podniky, které zaměstnávaly více než 1000 osob, tři z nich se nacházely v Třebíči.

Závody Gustava Klimenta byly největší průmyslový podnik, a to nejen v Třebíči, ale v celém okrese. Tento obuvnický podnik byl spíše známý pod názvem BOPO. Na konci osmdesátých let tato fabrika zaměstnávala zhruba 4 500 lidí (4424 osob v roce 1987). Hlavní činností byla výroba obuvi, dále se také podnik zabýval výrobou galanterního zboží a výrobou obuvnických komponentů a lepidel. Podnik zajišťoval také poskytování různých služeb jako byly dodávky tepla pro okolní sídliště. Před rokem 1990 vyráběl tento podnik přibližně 25% z celkové produkce českého obuvnického průmyslu. Podnik vlastnil areál v trebičské části Borovina. Od roku 1991 podnik figuroval pod názvem **Obuvnický průmysl Svit, a. s. BOPO, odštěpný závod Třebíč**. Tento obuvnický gigant a tahoun trebičského průmyslu skončil svoji činností 12.4.2002, kdy byl vyhlášen konkurz. Ještě na počátku devadesátých let nic nenasvědčovalo konci této fabriky. Firma vyráběla více než 20% bot v České republice, část byla vyvážena na západ i na východ. Později z důvodu levné konkurence z východu začal podnik krachovat. Celá situace už jen vyvrcholila rokem 2002.

Druhým nejvýznamnějším v roce 1989 a v současnosti nejvýznamnějším zaměstnavatelem na území okresu je **ČEZ, a.s., JE Dukovany**. V blízkosti jaderné elektrárny se nachází ještě dvě vodní elektrárny se stejnojmennými vodními nádržemi Dalešice a Mohelno. Ty byly zbudovány zejména jako zdroj chladící vody pro elektrárnu jadernou, jejich sekundární význam je výroba elektřiny. První reaktorový blok JE Dukovany byl uveden do provozu v roce 1985. V roce 1989 bylo v elektrárně zaměstnáno 2749 osob, od té doby se počet pracovníků snižuje. Úbytek pracovních míst nebyl způsoben jen pouhým propouštěním, ale značný podíl na tom má fakt, že se od ČEZu postupně oddělovaly různé složky (údržba, bezpečnostní složky). V současné době elektrárna zaměstnává 1120 osob. Téměř jediným výrobkem JE Dukovany je elektřina. Do budoucna elektrárna plánuje výstavbu pátého bloku reaktorů (Veselý, 2000).

Podnikem s třetím největším počtem zaměstnanců byl v roce 1989 (2145 osob) **UNIPLER Třebíč a.s.** V roce 1976 vznikla společnost Elitex, koncern textilního průmyslu v bývalém Československu, do kterého Uniplet patřil až do roku 1991. V tomto období se zařadil Uniplet mezi 5 nejvýznamnějších výrobců ponožkových a punčochových strojů na světě. K výraznému poklesu zaměstnanosti došlo zejména v první polovině devadesátých let. K poklesu počtu pracovníků však dochází i na počátku 21. století (pouze 512 zaměstnanců koncem roku 2002). Pokles zaměstnanosti souvisel s restrukturalizací v důsledku snižování resp. kolísání výroby a odbytu a také se snahou o zvýšení produktivity práce. Jednalo se o významnou exportní firmu, která vyvážela 90% svých výrobků do zemí všech kontinentů (Toušek a kol., 2002).

Značnou tradici na území okresu má strojírenský podnik **PBS Industry Třebíč, a.s.**, podnik byl založen v roce 1900. Jediným vlastníkem společnosti je PBS Brno DIZ, a.s. Až do roku 1993 patřil trebičský závod pod PBS Brno, v roce 1993 po vstupu ABB se závody v Třebíči, Velké Bíteši a brněnské slévárny oddělily. V roce 1960 pracovalo ve zdejších závodech 295 zaměstnanců, na konci roku 1989 to již bylo 1152 pracovníků. V současnosti společnost zaměstnává 518 osob, k velkému úbytku počtu pracujících došlo mezi roky 1998 a 1999. Společnost se zaměřuje zejména na výrobu zařízení pro

tepelnou energetiku a ekologii; výroba parních kotlů, potrubních systémů a zařízení pro energetiku. Část své produkce firma vyváží do zahraničí (Veselý, 2000).

Třebíčský závod společnosti Tusculum, a.s. Rousínov (dříve UP) se řadí mezi úzkou skupinu subjektů podnikajících v nábytkářském průmyslu, které neprošly výraznou redukcí zaměstnanosti. Na konci roku 1989 UP závody v Třebíči zaměstnávaly 697 osob. V současnosti je to okolo 300 zaměstnanců. Po znárodnění československého průmyslu došlo k přeměně firmy na národní podnik. Byly k ní přidruženy rousínovské provozy v čele s s.r.o. Tusculum, jejíž název byl znovu oživen po privatizaci v roce 1992. Jaro roku 2003 dalo vzniknout alianci Jitona – Tusculum, a závod Třebíč se tak stal součástí největšího seskupení výrobců nábytku v České republice, který po sloučení v roce 2007 nese jediný název **JITONA a.s.** V Třebíči jsou vyráběny především ložnice (Toušek a kol., 2002).

Největším zaměstnavatelem ve východní části okresu byl závod **Bytexu Vratislavice v Náměšti nad Oslavou**. Bytex Vratislavice ve 4 závodech v kraji zaměstnával na konci osmdesátých let více než 1,3 tis. pracovníků. V minulosti největší průmyslový závod Bytexu v kraji Vysočina byl v Náměšti nad Oslavou, kde se výrobou koberců na konci osmdesátých let zabývalo 528 osob. V roce 1991 se závod transformoval na akciovou společnost **Dowo, a.s.** Společnost se nadále zabývala výrobou klasických koberců. V průběhu devadesátých let z důvodu poklesu odbytu klesal počet pracovníků v této firmě, takže na konci roku 2000 zaměstnávala již jen 55 osob. V prosinci 2001 bylo na majetek této společnosti vyhlášeno konkurzní řízení, které bylo ukončeno až v březnu 2009, avšak po celou dobu byla firma bez zaměstnanců (Novák, Toušek, 2010).

Firma **Mann+Hummel (CZ)** navazuje na tradiční papírenskou výrobu v Příbyslavicích. V současnosti je zde zaměstnáno 886 osob. Její činnost reprezentuje výroba a prodej filtrů a filtračních vložek pro motorová vozidla a průmyslovou techniku. Filtrační vložky pro traktory a nákladní automobily se v příbyslavické papírně vyráběly již v roce 1960. Papírna organizačně patřila pod Jihočeské papírny se sídlem ve Větrní. V roce 1993 tato firma založila na základech příbyslavické papírny společný podnik s německou společností Filterwerk MANN+HUMMEL GmbH z Ludwigsburgu, vedoucím evropským výrobcem filtrační techniky. K hlavním zákazníkům firmy patří Škoda Auto a.s., Tatra, Zetor a Daewoo-Avia. V roce 1991 počet pracovníků překročil hranici 300 osob (Toušek a kol., 2002). V současnosti obrat společnosti je vyšší než 550 mil. Kč a export činí 40 %. Jde o úspěšnou strojírenskou a kovozpracující firmu vykazující hospodářský zisk.

Další papírenská firma v Příbyslavicích působí od roku 2001 pod názvem **Huhtamaki Česká republika a.s.** Nadnárodní skupina Huhtamaki Finance Company I B.V. je předním světovým výrobcem a dodavatelem obalů pro potravinářský průmysl. Firma v Příbyslavicích vyrábí papírové a plastové obaly. Počet pracovníků i obrat je o něco nižší než u předchozí papírenské společnosti (Toušek a kol., 2002).

Dalším významným zaměstnavatelem na Vysočině na konci osmdesátých let byl **Motorpal Jihlava**. Řadil se k podnikům s více pobočkami a mimo okresu Pelhřimov působil ve všech částech kraje. V Jemnici tato firma zaměstnávala 422 osob. Motorpal Jihlava i se svými pobočkami se zaměřoval na výrobu komponentů pro vznětové motory a různá další zařízení pro dopravní průmysl. V současnosti dohromady zaměstnává 1,9 tis. lidí. Zaměření společností zůstává stejné. Podnik zůstává stále v českých rukou.

Úspěšnou firmou v potravinářském průmyslu je **Želetavská sýrárna, a.s.**, závod byl založen v roce 1957. Společnost byla privatizovaná v roce 1995, kdy vznikla akciová společnost (do té doby byl závod součástí brněnské skupiny Lacrum). V roce 2000 vstoupil do společnosti zahraniční kapitál, jediným vlastníkem společnosti se stala francouzská firma FROMAGERIES BEL. V roce 1960 pracovalo v tehdejší závodě 96 zaměstnanců, na konci roku 1989 podnik zaměstnával 149 osob. Na rozdíl od většiny podniků počet pracovníků ve firmě každoročně vzrůstal. Dnes společnost zaměstnává okolo 200 zaměstnanců. Společnost se specializuje na výrobu tavených, porcovaných a přírodních sýrů. Přírodní sýry se do Želetavy dovážejí k uzrání a k finálnímu zpracování z okolních mlékáren. V roce 1999 vyrobila společnost zboží v hodnotě 895 mil. Kč. Vzhledem k povaze výrobků jdou pouze 4 % na export do Ruska, Slovenska, Maďarska, Kypru a Albánie.

Dalšími významnými zaměstnavateli v roce 1989 byli např. Královopolská strojírna Brno s provozem v Moravských Budějovicích, Rukavičkářské závody Dobříš s provozem v Třebíči, Otavan Třeboň provoz Jemnice, Velamos Sobotín odštěpný závod Náměšť nad Oslavou, nebo Kras Brno s odštěpnými závody v Náměšti nad Oslavou, Třebíči a Okříškách.

3 Průmysl v současnosti

Ve srovnání se situací v průmyslu v roce 1989 na Třebíčsku se v současnosti na tomto území nenachází tolik velkých průmyslových zaměstnavatelů jako tomu bylo tehdy. Tuto skutečnost dokresluje vývoj některých podniků v nedávné době. Například **PBS Industry, a.s. Třebíč** ještě na podzim 2008 společnost s výrobním programem zaměřeným na energetiku a teplárenství o významnějším propouštění neuvažovala. Od ledna 2009 však začalo postupné propouštění vlivem světové ekonomické recese, a tak se snížil celkový počet zaměstnanců ze 720 osob (konec roku 2008) na 492 osob (v únoru 2010). Dalším příkladem je **Uniplet Třebíč, a.s.** Třebíčský výrobce pletacích strojů se dostal do problémů už v roce 2008. Asi sto zaměstnanců muselo odejít do léta (v prosinci 2007 zaměstnávala firma zhruba 360 lidí), dalších sto pracovníků pak v průběhu října a listopadu. Důvodem byl nevýhodný kurz české koruny vůči americkému dolaru, později se přidala hospodářská recese. Kvůli vysokým dluhům skončil podnik v insolvenčním řízení. S dluhy měl Unipletu pomoci prodej některých pozemků a starých hal trebičské radnici. Nebyly však splněny určité podmínky a z transakce sešlo. V září 2009 schválili věřitelé reorganizační plán, podle něhož má provoz firmy zabezpečit jen 70 zaměstnanců. Na tento cílový stav má podle vedení společnosti Uniplet dostatek zakázek, zatím se ale objevují odbytové potíže (Šerý, 2010). Opačným příkladem však může být firma **Tedom, s.r.o. Třebíč**. Tato firma vznikla v roce 1991. Třetí největší český výrobce autobusů a v roce 2010 největší zaměstnavatel v Třebíči (téměř 600 zaměstnanců) nebyl ekonomickou krizí výrazněji postižen. Segment výroby autobusů se totiž chová jinak než zbytek automobilového průmyslu.

Při pohledu do tab. 4 a porovnání vývoje jednotlivých průmyslových odvětví mezi lety 1989 a 1999 jsou patrné negativní změny zejména v tehdy prosperujících odvětvích jako TOK a strojírenství. Poměrně zanedbatelný byl pokles zaměstnanosti v průmyslu sklářském a stavebních hmot. V ostatních odvětvích byl zaznamenán růst počtu pracovníků, největší pak v průmyslu hutnickém a kovozpracujícím. V roce 2011 okres Třebíč vykazoval 1811 ekonomických subjektů s převažující průmyslovou činností, což byla druhá nejvyšší hodnota v kraji po žďárském okresu. Koncem roku

2011 bylo v okrese Třebíč registrováno celkem 22371 ekonomických subjektů, což byl po okresech Žďár nad Sázavou a Jihlava třetí nejvyšší počet. (Veřejná databáze ČSÚ, 2011).

4 Nezaměstnanost na Třebíčsku

Nejviditelnějším důsledkem restrukturalizace průmyslu po roce 1989 byl zánik některých průmyslových firem, popř. markantní snížení počtu jejich zaměstnanců. Toto se však nedělo ihned po transformaci. Z celkového počtu 77 okresů je okres Třebíč okresem s jedenáctou nejvyšší mírou registrované nezaměstnanosti. V porovnání s ostatními okresy ČR má nejvyšší hodnotu počtu dosažitelných uchazečů na jedno volné pracovní místo a to 69,2 osob v roce 2011, na druhém místě je okres Děčín, který má hodnotu 48,2 osob. Tento ukazatel názorně představuje jaký je poměr (nepoměr) mezi počtem nezaměstnaných a počtem nabízených pracovních míst na Třebíčsku.

5 Závěr

Kraj Vysočina je z pohledu relativního vyjádření počtu soukromých podnikatelů na 1 000 obyvatel regionem s nejnižší podnikatelskou aktivitou v České republice. Nejvíce soukromých podnikatelů v přepočtu na obyvatele pěti okresů Kraje Vysočina bylo na Pelhřimovsku (162) a nejméně v okrese Třebíč (140). Ke konci loňského roku bylo v RES zapsáno 20 727 právnických osob. Nejčastější formou jsou společnosti s ručením omezeným, které tvoří 90 % všech obchodních společností.

V okrese Třebíč je stabilizujícím prvkem, co se týče zaměstnanosti na trhu práce, Jaderná elektrárna Dukovany. Největší zahraniční investici v okrese představuje společnost Mann + Hummel s.r.o. Třebíč prozatím v lákání zahraničních investorů nebyla příliš úspěšná, avšak výrobu v této lokalitě významně rozšiřovala oborově široce zaměřená firma Tedom s.r.o., která je v držení českého kapitálu. Jde o společnost vyrábějící kogenerační jednotky, autobusy a motory na zemní plyn. Stimulem pro trebičský průmysl by mohla být dostavba průmyslové zóny v okolí ulice Hrotovická, která se rozšiřuje a v současnosti se zde kompletují inženýrské sítě.

Na hospodářskou situaci a zaměstnanost v okrese Třebíč těžce dolehly důsledky transformace hospodářství po roce 1989. Důsledkem likvidace nebo alespoň dramatického omezení výroby v největších tehdejších podnicích okresu (např. „BOPO Třebíč“ a další) se stala vysoká nezaměstnanost, k níž přispělo i propouštění v ostatních podnicích a úřadech. Vznik nových pracovních míst v malých a menších soukromých firmách (protože žádná větší a z hlediska zaměstnanosti prioritní firma nevznikla) mohl důsledky těchto procesů utlumit jen do jisté míry. Trvale hlavními problémy tohoto okresu jsou z hlediska trhu práce vysoká nezaměstnanost (zvláště dlouhodobá) a nízké platy. Stejně jako ve vlastním okresním městě je situace tíživá i na vesnicích, kde se k obecným problémům přidružuje ještě útlum zemědělství (kdysi priorita okresu) a obecně špatná dopravní obslužnost. Zvláště tíživá, co se týče nezaměstnanosti, je pak situace v SO ORP Moravské Budějovice a Náměšť nad Oslavou (viz obr. 2, Přílohy). Obecně se dá říci, že průměrná roční registrovaná míra nezaměstnanosti trebičského okresu je trvale o více než 2,5% nad průměrem Kraje Vysočina a o více než 3,5% nad celorepublikovým průměrem.

Seznam použité literatury

- ČSÚ, SLDB 2011 [on-line] – *Trh práce 2011 v Kraji Vysočina* [cit. 23. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <http://czso.cz/csu/redakce.nsf/i/zamestnanost_nezamestnanost_prace>
- ČSÚ, VŠPS 2011 [on-line] – *Zaměstnanost a nezaměstnanost podle výsledků VŠPS* [cit. 23. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <http://czso.cz/csu/redakce.nsf/i/zam_vsps>
- Úřad práce ČR, krajská pobočka v Jihlavě [on-line] – *Analýza aktivní a pasivní politiky zaměstnanosti a analýza efektivity APZ v Kraji Vysočina v roce 2011* [cit. 22. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://portal.mpsv.cz/upcr/kp/vys>>
- FREMEL, M. (2001): *Transformace textilního, oděvního a kožedělného průmyslu v České republice s důrazem na oblast NUTS II Jihovýchod*. Geografický ústav, PŘF, MU, Brno, 61 s.
- MOLÁK, M. (2007): *Struktura nezaměstnanosti s ohledem na restrukturalizaci průmyslu v okrese Třebíč*. Geografický ústav, PŘF, MU, Brno, 40 s.
- MOLÁK, M. (2009): *Trh práce v kraji Vysočina - regionálně geografická analýza*. Geografický ústav, PŘF, MU, Brno, 74 s.
- NOVÁK, V., TOUŠEK, V. a kol. (2010): *Impacts of Economic Crisis on the Labour Market of the Czech Republic*. Geografický ústav, PŘF, UP, Olomouc, 80 s.
- SVOBODOVÁ, H., VĚŽNÍK, A., HOFMANN E. (2012): *Vybrané kapitoly ze socioekonomické geografie České republiky*. Geografický ústav, PŘF, MU, Katedra geografie PdF, MU, Brno, 163 s.
- ŠERÝ, O. (2010): *Český průmysl po roce 1989 (s důrazem na období globální ekonomické krize)*. Geografický ústav, PŘF, MU, Brno, 120 s.
- TOUŠEK, V. a kol. (2002): *Průmyslové zóny a průmysl kraje Vysočina*. VCRR, MU, Brno, 139 s.
- VESELÝ, R. (2001): *Vliv zahraničního investičního kapitálu na regionální rozvoj (na příkladu Jihlavska)*. Geografický ústav, PŘF, MU, Brno, 78 s.
- VITURKA, M., TONEV, P., TOUŠEK, V. (2003): *Posouzení stavu, využitelnosti a možného důsledku dalšího rozvoje průmyslových zón kraje Vysočina*. In Sborník ze VI. mezinárodního kolokvia o regionálních vědách. ESF, MU, Brno, od s. 215-228, 14 s.

Případová studie: Všetuly

Bc. Jiří Dujka

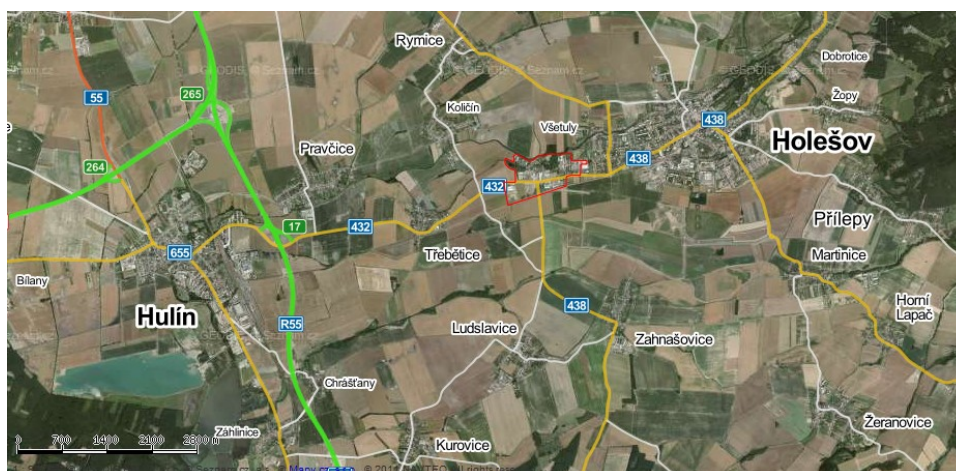
1 Úvod

Město Holešov se nachází v severní části Zlínského kraje, nicméně je známé po celé republice. Mohou za to malé čokoládové pečičky v pestrých barvách, kterým se říká lentilky. Přestože snad každý někdy měl alespoň jednu lentilku, mnoho lidí neví, že tato pochutina je vyráběna v Holešově, respektive jeho místní části Všetuly. Již více než sto let zde sídlí čokoládovna Sfinx, jediný a výhradní výrobce lentilek.

Čokoládovna je součástí průmyslové zóny s dlouhou historií. Cílem tohoto příspěvku je seznámit čtenáře se vznikem a vývojem zóny, ale především s jejím postavením v bouřlivých 90. letech a znovuoživením po roce 2000. Přestože se jedná o malou plochu, projevil se zde nejnápadnější rys vývoje průmyslu po roce 1989 – rušení, druhotné využití a zachování výroby s drobnými změnami. V neposlední řadě bude zmíněno postavení všetulské zóny v sousedství strategické průmyslové zóny (SPZ) Holešov, budované v posledních letech.

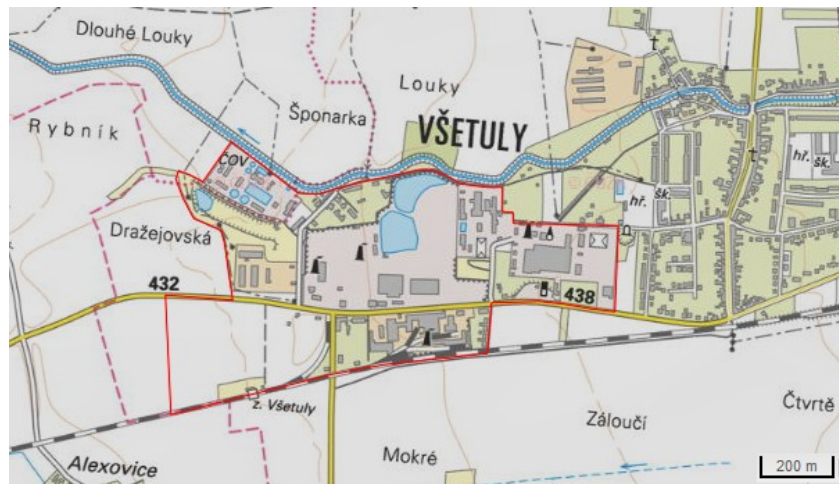
2 Lokalizace průmyslové zóny Všetuly

Průmyslová zóna Všetuly se nachází na katastrálním území Všetuly, menší část na katastrálním území Količín. Správně obě tato katastrální území spadají pod město Holešov; dále se nacházejí na území správního obvodu obce s rozšířenou působností (SO ORP) Holešov, okresu Kroměříž a Zlínského kraje. Současnou osu území ve směru západ – východ tvoří silnice II/438, pojmenovaná jako Palackého ulice. Z ní odbočuje jižním směrem silnice II/438 do Zahnašovic a Otrokovic, tvořící ulici Krátká. Jižní okraj zóny tvoří železniční trať č. 303 Kojetín – Hulín – Valašské Meziříčí. Za přejezdem v Krátké ulici se nachází zastávka Všetuly, odkud odbočují vlečky do cukrovaru a Sfinxu.

Obr. 1. Lokalizace průmyslové zóny Všetuly v širších geografických vztazích.

(Zdroj: Mapy.cz, 2012, vlastní zákresy)

Obr. 2. Detailní plán studovaného území.

(Zdroj: ČÚZK, 2012)

3 Vývoj průmyslové zóny do roku 1989

3.1 Cukrovar

Cukrovar byl do Všetul přenesen z Kvasic. Hlavním důvodem byla absence napojení kvasického cukrovaru na železnici (Dujka, 2010a). Výstavba cukrovaru byla zahájena v roce 1881. První část cukrovaru byla dokončena o rok později, tedy roku 1882. V roce 1989 již zabíral poměrně rozsáhlou plochu mezi státní silnicí (dnes Palackého ulice) a okrajem zón bydlení samotných Všetul.

Obr. 3. Oblast průmyslové zóny Všetuly zachycená na mapě III. vojenského mapování (30. léta 20. století, přibližně 20 let po otevření Kneiselovy továrny (Sfinx) – v mapě označena poznámkou „tov.“.

(Zdroj: CENIA, 2012)

3.2 Čokoládovna Sfinx

Počátek výroby cukrovinek v Holešově spadá do roku 1863, kdy původně židovský tkalec Philip Kneisel přešel od své původní profese k výrobě cukrovinek a sladkostí (Vémola, 1994). Svou živnost nejprve provozoval v jednom z domů ve městě na dnešní Palackého ulici, později několikrát přesídlil, až nakonec v roce 1910 otevřel závod naproti všetulskému cukrovaru (Vémola, 1994). Podobně jako u cukrovaru, i zde sehrála svou roli výhodná poloha. Závod byl postaven mezi silnicí a železniční tratí, od železniční zastávky byl napojen samostatnou vlečkou.

3.3 Dřevopodnik

Původní Dřevopodnik měl status Krajského podniku místního průmyslu (KPMP), a vznikl v roce 1957 sloučením holešovských, ale i mimoholešovských, převážně drobných, dílen (truhlářství, rakvářství aj.). Postupně byla výroba převedena z dílen do větších provozních komplexů.. Výrobní program byl zaměřen zejména na výrobu kancelářského a zakázkového nábytku. Areál Dřevopodniku ve Všetulích byl vystavěn rovněž na zelené louce, a vyplnil tak stavební mezeru mezi západním okrajem obce a cukrovarem. Na jižním okraji – u Palackého ulice – byla postavena benzinová pumpa (do počátku 90. let 20. stol. jediná v Holešově).

Obr. 4. Průmyslová zóna Všetuly, rozložení podniků v roce 1989.

1 – cukrovar (1a – skládka řepy, 1b – odkaliště); 2 – Sfinx; 3 – Dřevopodnik; 4 – silo; 5 – objekt zemědělské výroby (vlastník nezjištěn); 6 – čistírna odpadních vod; 7 – čerpací stanice pohonných hmot Benzina; 8 – obytná zástavba (8a – Kolonka, 8b – Krátká ul., 8c – Polní ul., 8d – u Benziny).

(Zdroj: Mapy.cz, 2012, vlastní zákresy)

3.4 Další provozy

Průmyslová zóna byla doplněna několika menšími provozy. Výškovou dominantou zóny se stalo zemědělské silo. Postaveno bylo pravděpodobně v roce 1972 jako sušárna a míchárna krmiv (Vémola, 1994).

Západně od cukrovaru, v ulici Za cukrovarem, byl postaven blíže nespécifikovatelný areál zemědělské výroby. Jeho součástí je několik skladovacích hal a také menší silo. Vedle tohoto areálu u říčky Rusavy byla v 70. letech postavena čistírna odpadních vod pro město Holešov.

4 Cukrovar

4.1 Majetkové poměry a vývoj po roce 1989

Jak bylo napsáno výše, v 80. letech byl všetulský cukrovar zařazen ke koncernovému podniku Jihomoravské cukrovary jako závod 15 (Rubáš, 2009, Dujka, 2010a). Koncernový podnik byl k 1. lednu 1989 změněn na Cukrovary Uherské Hradiště, státní podnik, a v této formě se dočkal nejen změn v listopadu téhož roku, ale i privatizace. Nástupnickou společností se stalo Moravské cukerní sdružení, a.s. Cukrovar byl dne 20. září 1991 zapsán jako odštěpný závod 12. Správcem cukrovaru se stalo Moravské cukerní sdružení, které bylo zároveň jeho posledním majitelem. Podobně jako u řady dalších cukrovarů v českých zemích nastaly problémy s odbytem. V roce 1994 se konala ve Všetulích poslední řepná kampaň. Na Moravské cukerní sdružení byl v únoru 1995 vyhlášen konkurz, ve kterém společnost setrvává dodnes.

4.2 Od cukru k elektronice

Po ukončení provozu v roce 1995 byl cukrovar ponechán svému osudu. Areál poměrně rychle zchátral a stával se typickou plochou pro druhotné průmyslové využití, tzv. brownfield. Kolem roku 2000 začala demolice některých objektů a rozprodávání dalších částí areálu. Zachována zůstala hlavní správní budova a několik dalších budov, převážně skladů. Z ostatních prvků areálu byly zcela zachovány oba cukrovarské rybníky v severní části, a takřka kompletní původní oplocení areálu. Kolem roku 2007 byla zrušena železniční vlečka. Další dvě části areálu, územně oddělené, byly odkaliště (vedle ČOV) a skládka řepy (mezi vlečkou a železniční zastávkou). Do roku 2010 byla provedena takřka úplná přeměna areálu od původního výrobního komplexu k průmyslové zóně osídlené větším množstvím společností s různým zaměřením. Výrobě potravin se nevěnuje ani jedna z nich.

4.3 Společnosti sídlící v areálu cukrovaru po roce 2000

4.3.1 BM Plus, a.s.

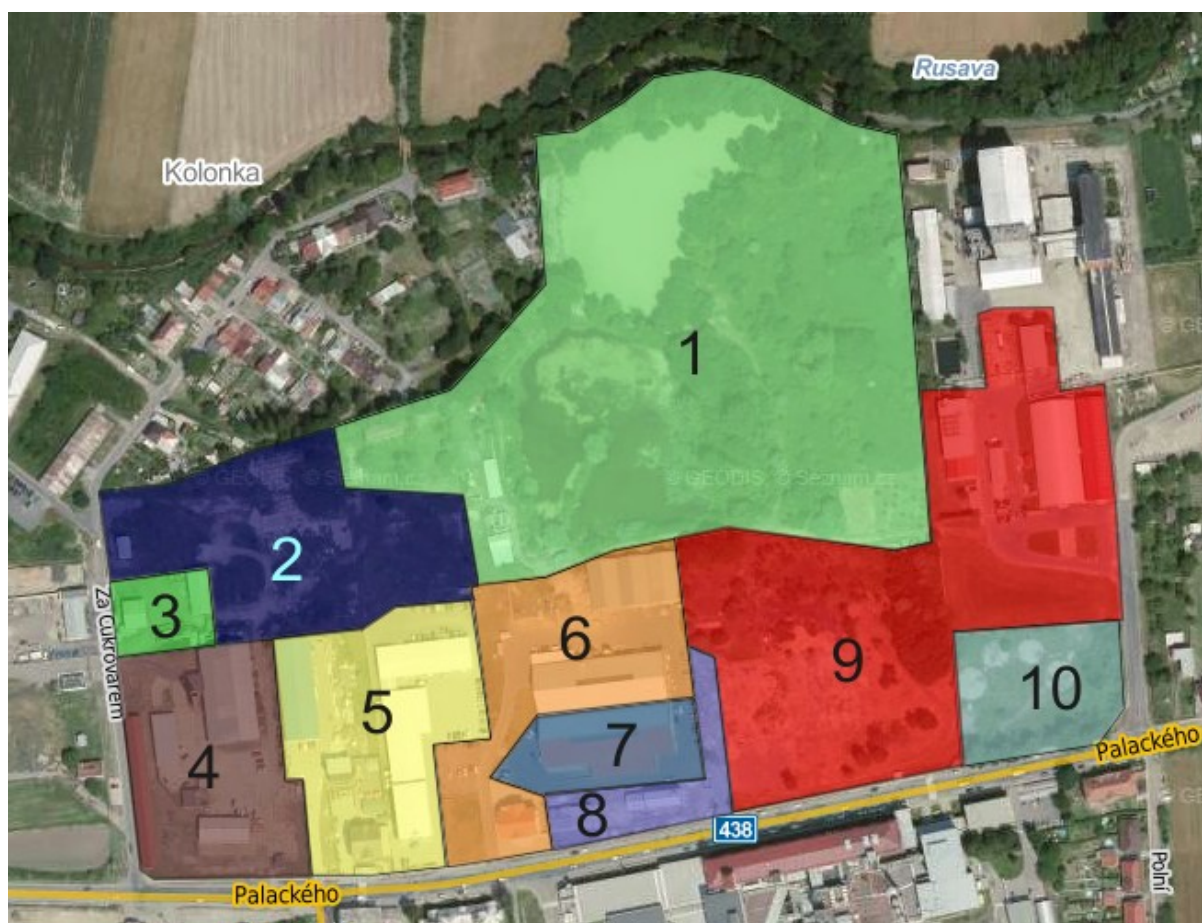
Společnost se zaměřuje na obchodní a zprostředkovatelskou činnost v oblasti papíru a papírenských výrobků (BM Plus, 2010). Surovina (papír) se ve Všetulích nevyrábí, zde probíhá pouze konečná úprava produktu a balení.

Firma sídlila po svém založení v roce 1994 na Grohově ulici v Holešově. V souvislosti s expanzí firmy přišla potřeba nových prostor, proto došlo ke stěhování do objektů bývalého cukrovaru. Společnost se zde usídlila jako jedna z prvních. Nejprve byla obsazena jedna ze skladových budov v areálu cukrovaru, později i část budov na pozemcích obilného sila společnosti Navos (viz část 7.1).

4.3.2 LENA NÁBYTEK, s.r.o.

Společnost založená roku 1998 se věnuje zejména výrobě nábytku, zahrnující čalounictví, truhlářství a zámečnictví. Určitý segment produkce společnosti ale tvoří i zednické práce a stavební činnosti.

Původní zázemí firmy bylo také v Holešově na Grohově ulici, naproti sídlu společnosti BM Plus. Do areálu cukrovaru se společnost Lena přestěhovala v roce 2004, a obsadila dvojici původních budov. Jedna – původně administrativní, nedaleko Palackého ulice – slouží jako sídlo firmy. Provozní zázemí firmy se nachází ve skladovém objektu (také jedna z původních staveb) dále od silnice.

Obr. 5. Hlavní část areálu cukrovaru podle vlastníků v roce 2012.

1 – Jana Koláčková; 2 – TDZ Turn s.r.o.; 3 – František Ponížil; 4 – Miroslav Belli, s.r.o.; 5 – ELKO EP; 6 – LENA NÁBYTEK; 7 – Jiří Režný – ELEKTROSERVIS; 8 – Haper, s.r.o.; 9 – BM Plus, a.s. (včetně části areálu sila); 10 – Nestlé Česko.

(Zdroj: Mapy.cz, 2012, ČUZK, 2012, vlastní zákresy)

4.3.3 ELKO EP, s.r.o

Produkci společnosti tvoří elektrotechnická zařízení a součástky, a to včetně výzkumu a montáže. Společnost ELKO EP má v současnosti několik poboček v zahraničí (Dujka, 2010b). Ostatní pobočky jsou dceřinými firmami, ústřední sídlo se nachází právě v areálu bývalého cukrovaru ve Všetulích.

Začátky dnešní společnosti ELKO EP lze datovat do roku 1993. V roce 2001 došlo k přestěhování z Roštění, kde firma vznikla, do většího areálu, na ulici Samostatnost (součástí průmyslové oblasti „Tovární“) v Holešově. Do areálu ve Všetulích firma přesídlila roku 2005 (Dujka, 2010b). Všechny budovy využívané ELKO EP jsou postaveny nově, a jedná se o standardizované průmyslové haly současnosti.

Součástí majetku ELKO EP je jak bývalá hlavní vrátnice, tak bývalá ústřední správní budova cukrovaru. Ta byla přestavěna a dnes slouží jako restaurace a penzion pod názvem Restaurace Cukrovar, jejímž vlastníkem je také společnost ELKO EP.

4.3.4 Drobní vlastníci

V původní budově na západním okraji areálu (u ulice Za Cukrovarem) sídlí firma Miroslav Belli, s.r.o., obchodující se spojovacími materiály a sortimentem pro motorová vozidla. Součástí areálu (pod stejným vlastníkem) je i stanice technické kontroly motorových vozidel. V sousedství tohoto areálu sídlí čerpadlo pohonných hmot, vlastníkem je František Ponížil.

Jednu ze skladových budov (v sousedství areálu LENA NÁBYTEK) vlastní společnost Jiří Režný – Elektroservis. Sídlo společnosti se nachází na holešovském Náměstí dr. E. Beneše, stejně tak hlavní prodejna. Ve Všetulích je umístěn pouze sklad.

Areál v sousedství hlavního sídla LENA NÁBYTEK je ve vlastnictví stavebnin Haper, s.r.o. Společnost založená roku 2001 má v současnosti tři pobočky, sídlo se nachází ve Vítonicích.

Rozsáhlé plochy bývalé skládky cukrové řepy mezi železniční zastávkou a vlečkou do cukrovaru jsou ve vlastnictví Šumperské dražební a realitní s.r.o., sídlící v Bludově. Plochy u holešovského cukrovaru jsou využívány jako skládka dřeva, pravděpodobně jsou pronajímány.

Severní část areálu si dělí vlastníci TDZ Turn, s.r.o., a Jana Koláčková. Prvně jmenovaný je společnost sídlící v Brně-Slatině, která podniká v oblasti obchodu se strojírenským zařízením (obráběcí stroje aj.). Druhý jmenovaný je fyzická osoba zabývající se podnikáním v oboru výroby pletených a háčkových výrobků a výroby skla a skleněných výrobků. V této části areálu neprobíhá žádná výroba či jiný průmyslový provoz.

5 Sfinx

Všetulská továrna na cukrovinky Sfinx byla od 1. července 1988 součástí státního podniku Čokoládovny, se sídlem v Praze; tento státní podnik byl přímým nástupcem předchozího podniku. Továrna ve Všetulích měla označení Čokoládovny, SFINX kombinátní podnik, později byl název

změněn na Čokoládovny SFINX, odštěpný podnik. Privatizací podniku Čokoládovny, s.p. vznikla akciová společnost Čokoládovny, později rozdělená na odštěpné závody. Všetulský závod nesl jméno Čokoládovny, a.s. odštěpný závod SFINX, a to až do roku 1999.

Privatizátorem českého průmyslu cukrovinek se stala švýcarská společnost Nestlé, působící na českém (československém) trhu již před 1. světovou válkou. K 1. červenci 1999 došlo k rozdělení akciové společnosti Čokoládovny, přičemž následnickou společností se stalo Nestlé Čokoládovny a.s. Výroba čokolády a cukrovinek byla z většího množství závodů soustředěna pouze do Olomouce (býv. Zora) a právě do Všetul. Zde je vyráběn široký sortiment bonbonů, mezi nimi i známé značky Bon Pari či lentilky.

Kontinuita výroby cukrovinek ve Všetulích byla tedy zachována i po roce 1989, dokonce nedošlo k jejímu přerušení. Závod se nachází na stejném místě jako v roce 1989, pouze došlo k určitým změnám v jeho vnitřní konfiguraci. Po roce 2000 přestala být využívána železniční vlečka.

6 Dřevopodnik

6.1 Majetkové poměry a vývoj těsně po roce 1989

Od 1. ledna 1980 získává holešovský Dřevopodnik statut státního podniku, přičemž ve své činnosti pokračoval i po roce 1989. Do privatizace vstupuje koncem října 1995. Mezitím na stejné adrese, tedy Palackého 360, mají sídlo již dva nástupnické subjekty. Prvním z nich je Dřevopodnik, spol. s r.o. Společnost vznikla roku 1992 pod názvem DOMUS H spol. s r.o., od června 1997 v likvidaci, od února 2000 v konkursu; firma byla nuceně zrušena v roce 2004.

Druhou společností je DŘEVOPODNIK – KONER akciová společnost. Firma byla založena v červenci 1996 a jejím jediným akcionářem je firma KONER, spol. s r.o. se sídlem v Přerově. DŘEVOPODNIK – KONER akciová společnost se nachází od března 2000 v konkursu, stejně jako její jediný akcionář³³. Přestože u obou společností se vyskytují v dokumentech podobná jména osob, není možné rozhodnout, která z firem byla nástupnickou státnímu podniku.

6.2 Současné využití areálu

Roku 2001 se do areálu stěhuje TOSTA, sídlící v nedalekých Žeranovicích. TOSTA je název patřící Františku Tomaníkovi, podnikajícím jako fyzická osoba. Výroba byla částečně přesunuta sem, a i dnes je František Tomaník jediným vlastníkem celého areálu. Kromě TOSTY se v areálu nachází několik menších firem a provozoven. Několik budov ve východní části areálu ustoupila v roce 2010 výstavbě nákupního centra a hypermarketu společnosti Tesco.

³³ Firma KONER, spol. s r.o. byla později dokonce zcela vymazána z obchodního rejstříku.

7 Další provozy v průmyslové zóně Všetuly

7.1 Silo

Původním vlastníkem areálu sila byl koncernový podnik Zemědělské zásobování a nákup, koncernový podnik Kroměříž. Následovníkem po roce 1989 se stala společnost NAVOS, a.s., sídlící na stejné adrese, v současné formě vzniknuvší 1. ledna 1994. Také NAVOS se zabývá širokým spektrem činností v zemědělské prvovýrobě. Jediným akcionářem společnosti NAVOS, a.s. je od roku 2007 společnost AGROFERT HOLDING, a.s.

Přibližně polovina původního areálu sila byla prodána společnosti BM Plus, a.s. (viz odd. 4.3.1). Ve zbývající části dodnes probíhají činnosti spojené s původním určením, tj. skladování zemědělských plodin a výroba krmiv. Objem těchto činností je však minimální a celý areál působí poměrně prázdným dojmem i během sezóny.

7.2 Další drobné provozy

Areál zemědělské výroby na západním okraji zóny (západní strana ulice Za Cukrovarem) je v majetku Ing. Mojmíra Stískala, soukromého zemědělce z Třebetic. Stále v něm probíhá zemědělská prvovýroba, areál vypadá využitý a spravovaný.

Budovu v sousedství ČOV využívá dvojice společností. První z nich je současně vlastníkem objektu, a jedná se o společnost ECT – Holešov, spol. s r.o., založena roku 1995. Produkce se zaměřuje na výrobu a montáže ventilátorů, odsavačů a filtrací do průmyslových objektů (ECT – Holešov, 2012). Druhý uživatel objektu je společnost BV plus Holešov, vlastněná Tomášem Václavkem. Společnost se zabývá ostřením a prodejem nástrojů na dřevo.

8 Dopady změn po roce 1989 a výzvy nového tisíciletí

8.1 Dopady změn po roce 1989

Jednou z nejvýznamnějších změn strukturace průmyslu v zóně Všetuly byla zaměstnanost. Zatímco Sfinx poskytoval stabilní zaměstnanost regionu po celý rok, cukrovar se vyznačoval silnou sezónností. Během řepné kampaně, která probíhala obvykle od přelomu října a listopadu, dojížděli do Všetul i mimoholešovští pracovníci³⁴ a množství zaměstnanců se nárazově zvyšovalo.

Propouštění se dotklo všech podniků sídlících v zóně, což vedlo k nárůstu míry nezaměstnanosti jak ve městě Holešově, tak v jeho úzkém zázemí. Průmyslová zóna Všetuly pochopitelně nebyla jediným zdrojem zaměstnanosti ve městě, nicméně tvořila zhruba jednu polovinu. Významná část stálých pracovníků bydlela (a dodnes bydlí) na největším holešovském panelovém sídlišti Novosady, ležícím částečně též na katastru Všetul. Fyzicky se změny po roce 1989 nedotkly sídelní struktury města či jeho úzkého regionu s devastujícími účinky.

³⁴ Vémola (1994) například uvádí skupinu sezónních pracovníků z Francovy Lhoty v okrese Vsetín, starajících se o zahlování kotelny (str. 41).

Samostatnou kapitolou je doprava. Průmyslová zóna byla obsluhována jak železniční, tak autobusovou dopravou. Autobusová zastávka má název „Holešov, Sfinx“ a nachází se naproti hlavnímu vstupu do Sfinxu. V současnosti je zastávka obsluhována množstvím regionálních spojů, zajímavostí jsou dálkové spoje do Brna, jedoucí v daném úseku jako regionální (jedná se zejména o spoje z Bystřice pod Hostýnem). Podle IDOSu jede z autobusového nádraží v Holešově (zast. Holešov, žel. st.) 36 autobusových spojů, přičemž první odjíždí 4:15 a poslední 22:25³⁵. Podobný počet spojů jezdí i v opačném směru, a regionální autobusová doprava tak plní funkci MHD.

Železniční dopravu reprezentovala zastávka Všetuly. Postavena byla již na počátku existence dráhy, a plnila zejména funkci dopravního uzlu pro nákladní dopravu na vlečky do cukrovaru a Sfinxu. Současně sloužila pro dopravu zaměstnanců do cukrovaru, jemuž byla nejbližší. Vlečky přestaly být obsluhovány po roce 2000, a následně došlo ke zrušení zastavování osobních vlaků (po roce 2005).

8.2 Nové průmyslové zóny navazující na PZ Všetuly

Přestože mnoho holešovských podniků prošlo po roce 1989 útlumem či redukcí, podle plánů by měla být Holešov navracena pověst města s rozsáhlou průmyslovou výrobou. Jižně od města na bývalém vnitrostátním letišti je od roku 2009 budována Strategická průmyslová zóna (SPZ) Holešov, a to na ploše okolo 300 ha. Původním záměrem bylo připravit zónu pro vstup jednoho investora, jihokorejskou automobilku Hyundai. Vedení automobilky se rozhodlo svůj závod lokalizovat do Nošovic v okrese Frýdek-Místek.

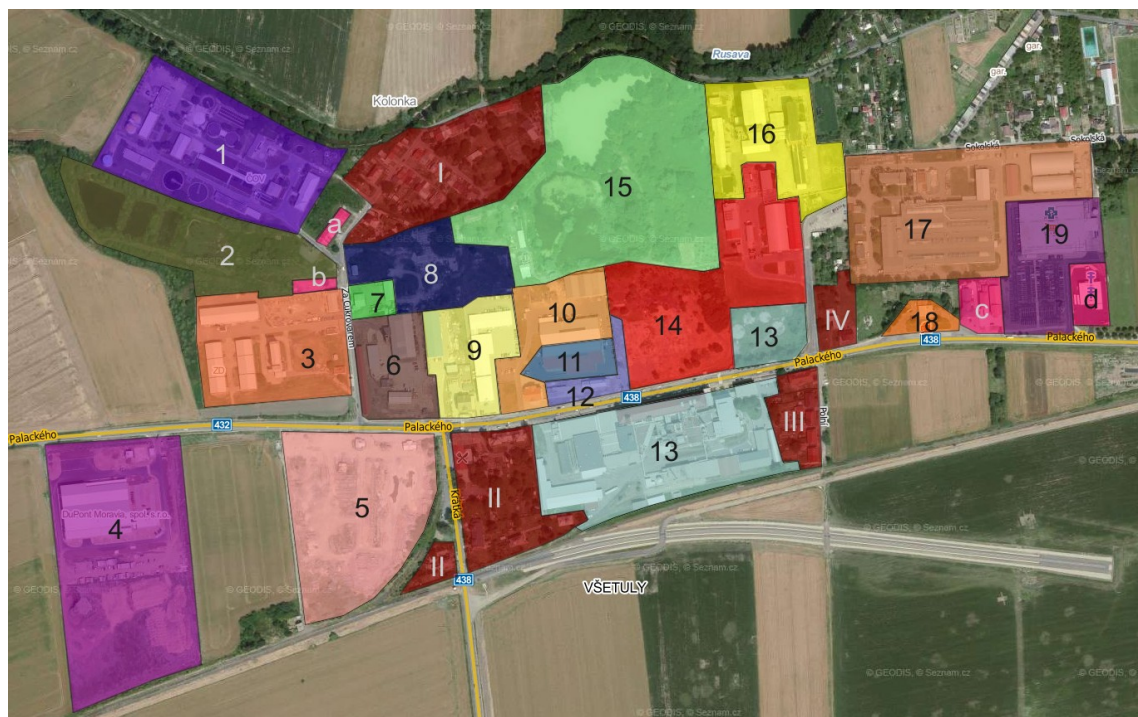
Obr. 6. Poloha SPZ Holešov (1) a staré průmyslové zóny Všetuly (2).

(Zdroj: Mapy.cz, 2012, vlastní zákresy)

³⁵ Pracovní den, zde čtvrtek 28. listopadu 2012.

SPZ Holešov však byla budována dále, a koncem roku 2009 byla připravena pro vstup investorů. Teprve v roce 2011 zde byly postaveny dva objekty průmyslové výroby, společnost Pokart zabývající se výrobou obalů, a Technologický park Progress, nabízející zázemí pro začínající firmy, stejně jako podnikatelský inkubátor. Zájem o vstup do zóny měla také společnost Mitas, zabývající se gumárenským průmyslem, ale po delších jednáních a odporu skupin občanů od tohoto záměru ustoupila.

Průmyslová zóna přes všechna pozitiva skýtá řadu nevýhod. Pod zónou se nacházejí prameniště pitné vody pro Holešovsko, a proto jsou zde značně ztíženy podmínky pro zakládání staveb a nakládání s odpady. Další nevýhodou je špatná dopravní dostupnost. Určitým omezením pro případné zájemce o vstup do zóny je minimální rozloha pozemku 0,5 ha. K dispozici je i napojení na železniční síť, a to prostřednictvím železniční vlečky.

Obr. 7. Průmyslová zóna Všetuly, dělení podle vlastnictví v roce 2012.

1 – ČOV (VaK Kroměříž, a.s.); 2 – Rovina Group a.s.; 3 – Ing. Mojmír Stískal; 4 – DuPont Moravia, spol. s r.o.; 5 – Šumperská dražební a realitní s.r.o.; 6 – Miroslav Belli; 7 – František Ponížil; 8 – TZD Turn, a.s.; 9 – ELKO EP, s.r.o.; 10 – LENA NÁBYTEK, s.r.o.; 11 – Jiří Režný; 12 – Haper, s.r.o.; 13 – Nestlé Česko, a.s.; 14 – BM Plus, a.s.; 15 – Jana Koláčková; 16 – NAVOS KM, a.s.; 17 – TOSTA – František Tomaník; 18 – čerpací stanice pohonných hmot Benzina; 19 – nákupní centrum a hypermarket Tesco.

Drobní vlastníci: a – ECT Holešov, spol. s r.o., BV plus Holešov; b – Kaňa Julius a Kaňová Olga; c – AUTOCORRECT s.r.o, Mrkvan Stanislav a Mrkvanová Magda, Kuchař Zdenek a Kuchařová Miroslava; d – Auto Šťastný.

Obytná zástavba: I – Kolonka; II – Krátká ul.; III – Polní ul.; IV – u Benziny.

(Zdroj: Mapy.cz, 2012, ČUZK, 2012, vlastní zákresy)

V návaznosti na starou průmyslovou zónu ve Všetulích byly navrženy další plochy pro průmyslovou výrobu. Jedná se o plochy mezi starou průmyslovou zónou a křižovatkou silnice Hulín – Holešov se silnicí Zahnašovice – Alexovice – Količín. Výhodnost těchto ploch je dána jak větší blízkostí dálničního sjezdu v Hulíně, tak dalším plánovaným sjezdem ze silnice R49³⁶. V roce 2010 byl otevřen první provoz této průmyslové zóny. Jedná se o společnost DuPont Moravia, spol. s r.o. Produkce společnosti je zaměřena na výrobu bezpečnostní PVB fólie, používané pro výrobu skleněných laminátů v automobilovém a stavebním průmyslu. Společnost byla do průmyslové zóny umístěna i přesto, že v té době již byla k dispozici sousední SPZ. Důvody lokalizace mimo SPZ nejsou známy.

9 Závěr

Průmyslová zóna Všetuly byla založena jako jeden z prvních takovýchto celků ve Zlínském kraji. V době zakládání byla okolo jen pole rozdělená silnicemi a cestami, kousek opodál vedla železnice. K lidským obydlím – ať už do Všetul, Količina, Třebětic nebo Ludslavic – bylo daleko, do města Holešova ještě dál. Uplynulo něco přes jeden a půl století, a průmyslová zóna je vstupní branou do města Holešova. Vjezd do města od západu tvoří poměrně monumentální panorama, ve vzdáleném plánu ohraničené horizontem Hostýnských vrchů s dominantou Hostýna, v bližším plánu potom industriálními objekty současných i bývalých továren.

Všetulský cukrovar se zapsal nesmazatelně do dějin obce i města. Je škoda, že jeho konec nebyl zcela dobrovolný. Na druhou stranu je dobře, že areál není nevyužívaný. Období okolo roku 2000, kdy nebylo o osudu cukrovaru rozhodnuto, bylo poměrně zvláštní, a současný stav je rozhodně lepší, přestože ne tak esteticky a funkčně dokonalý.

Současně bylo na malé ploše u několika továren možno demonstrovat proměny průmyslu a společnosti České republiky (resp. Československa) po roce 1989. Na zónu je možno pohlížet jako na živoucí muzeum, kde došlo k likvidaci a znovuzrození, k privatizaci a převzetí zahraničním investorem, k odkoupení místním výrobcem... Je jen málo míst, kde se setkává tolik vlivů a příběhů na tak malé ploše, a je jen dobře, že historie zóny nebyla uzavřena. Vyvíjí se stále díky progresivním firmám, které v ní sídlí, a pokračuje v tradici založené dávnými předchůdci, kteří určitě netušili, co vše se odehraje a nakonec stane s továrnami.

Seznam použité literatury

AGROFERT HOLDING [on-line] – oficiální stránky společnosti [cit. 25. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.agrofert.cz/>>.

BM Plus [on-line] – oficiální stránky společnosti [cit. 25. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.bmplus.cz/>>.

Český úřad zeměměřičský a katastrální (ČÚZK) [on-line] – oficiální stránky úřadu [cit. 25. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.cuzk.cz>>

³⁶ Holešov by měl být obslužen dvěma sjezdy z komunikace R49; první by měl být na křížení se silnicí II/432 mezi Třeběticemi a Všetuly, druhý západně od Martinic.

- DUJKA, J. (2010a): *Zaniklý podnik ve vybraném okrese*. Geografický ústav, PŘF, MU, Brno, 4 s.
- DUJKA, J. (2010b): *Nový podnik ve vybraném okrese*. Geografický ústav, PŘF, MU, Brno, 2 s.
- DuPont Moravia [on-line] – oficiální stránky společnosti [cit. 25. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <http://www2.dupont.com/Czech_Republic_Country_Site/cs_CZ/DuPont/DuPontMoravia.html>
- ECT HOLEŠOV, spol. s r.o. [on-line] – oficiální stránky společnosti [cit. 25. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.ect.cz/index.html>>.
- ELKO EP [on-line] – oficiální stránky společnosti [cit. 25. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.elkoep.cz/>>.
- Haper s.r.o. [on-line] – oficiální stránky společnosti [cit. 25. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.haper.cz/uvod/>>.
- Jiří Režný - ELEKTROSERVIS [on-line] – oficiální stránky společnosti [cit. 25. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.elektro-rezny.cz/>>.
- Ministerstvo spravedlnosti ČR [on-line] – oficiální stránky úřadu [cit. 25. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.justice.cz>>
- Miroslav Belli s.r.o. [on-line] – oficiální stránky společnosti [cit. 25. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.spojovaci-materialy.cz/>>.
- NAVOS KM, a.s. [on-line] – oficiální stránky společnosti [cit. 25. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.navos-km.cz/>>.
- Nestlé Česko, s.r.o. [on-line] – oficiální stránky společnosti [cit. 25. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.nestle.cz/>>.
- Restaurace Cukrovar [on-line] – oficiální stránky společnosti [cit. 25. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.restauracecukrovar.cz/>>.
- RUBÁŠ, S. [on-line] – 170. výročí první kampaně [cit. 25. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <http://www.zidlochovice.cz/images/dokumenty/odbory/oskcr/zpravodaj/2009/Z_04_2009.pdf?phpMyAdmin=beff70ba8988e9ee9d806f1dbb625cb5>
- Strategická průmyslová zóna Holešov. [on-line] – oficiální stránky společnosti [cit. 25. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.zonaholesov.cz/>>.
- VÉMOLA, A. (1994): *Historie průmyslu v Holešově*. Městský úřad Holešov, 80 s.
- TDZ Turn, s.r.o. [on-line] – oficiální stránky společnosti [cit. 25. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.tdz-turn.com/>>.
- Technologický park Progress. [on-line] – oficiální stránky společnosti [cit. 25. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.progresspark.cz/>>.
- TOSTA [on-line] – oficiální stránky společnosti [cit. 25. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <<http://www.tosta.cz/>>.